DE ECONOMISCHE CRISIS VAN 1763 TE AMSTERDAM

E. E. DE JONG-KEESING

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0839 7025

322E71
NL53G2013

DE ECONOMISCHE CRISIS VAN 1763 TE AMSTERDAM

39819.

DE ECONOMISCHE CRISIS VAN 1763 TE AMSTERDAM

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Mr. P. A. J. LOSECAAT VERMEER, HOOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN IN DE AULA DER UNIVERSITEIT, OP DINSDAG 28 FEBRUARI 1939, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

ELISABETH EMMY
DE JONG-KEESING

GEBOREN TE AMSTERDAM

1939

N.V. INTERN. UITGEVERS EN H. MIJ. (Systemen Keesing opger. 1911)

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

AAN MIJN OUDERS

AAN MIJN MAN

VOORWOORD.

Nu ik mijn academische studiën voltooi op het ogenblik, dat ik klaar sta om Europa te verlaten, is de herinnering aan de studietijd mij des te kostbaarder. Wel heb ik hier drie doden te herdenken, den onvergetelijken Stoett, — die nog tijdens zijn emeritaat vol belangstelling over ons bleef waken, — Prinsen en Theissen, maar het door hen geleerde zal ik ook in het Verre Oosten niet vergeten.

Het verheugt me dank te kunnen zeggen aan den Hooggeleerden Verdenius voor de leiding die hij gaf, aan den Hooggeleerden Brugmans voor de waarden die hij leerde kennen, en aan den Zeergeleerden Van Praag voor de bezieling waarmee hij les gaf. Maar bovenal dank ik U, Hooggeleerde Posthumus, hooggeachte promotor, die steeds met raad en daad hebt meegeholpen om dit proefschrift tot stand te brengen; met raad en aanmoediging voor de beginnelinge, tegemoetkoming en hulp, toen de omstandigheden de voltooiing schenen te willen tegenhouden. Het was me een grote steun te weten, dat ik steeds bij U gehoor en antwoord kon vinden.

Ook zal ik al degenen niet vergeten, door wier inlichtingen en medewerking de voltooiing van dit werk mogelijk werd, in het bijzonder mijn eersten leermeester Dr. A. Zijderveld.

Voorts zij mijn welgemeende dank gebracht aan de ambtenaren van de Universiteits-Bibliotheek, het Gemeente-Archief en de Economisch-Historische Bibliotheek.

INHOUDSOPGAVE.

EERSTE HOOFDSTUK. De economische terugslag van de Zevenjarige Oorlog in ons land. ... ... **pag. 13.**

De veronderstelling van gunstige conjunctuur, p. 13. Journaalcijfers van vier kooplieden, p. 16. De gewone handel slecht, oorlogsfinanciering en -voorziening voordelig, p. 19. De groothandelsprijzen gedurende de oorlog, p. 22, 24. Overzeeartikelen en fouragegoederen een uitzondering, p. 23.

Industriële ondernemingen slecht, p. 31. Dalende opbrengst der accijnzen, p. 33. Meer panden in de Bank van Lening, p. 34. De Godshuizen, p. 35. Faillissementen, p. 36.

Geldnood der regeringen in de oorlogvoerende landen, p. 38. Schattingen en brandschattingen, p. 38. Legerleveranties, p. 40. Leningen p. 42. De rol der Amsterdamse bankiers, p. 44.

De muntverslechting in Pruisen en Zweden, p. 46. Wisselkoers, p. 46. Amsterdam en de zilverzaken, p. 47. Sterke groei van de wisselhandel, p. 52. De parallel in de loop van het Amsterdamse bankagio, De Hamburgse wisselkoers, zilverprijs en Engelse fondsen, p. 53.

Oorlog voor het grootste deel der bevolking ongunstig, voor enkele kooplieden voordelig, maar gevaarlijk, p. 54.

Curven van de conjunctuur ten tijde van de Zevenjarige Oorlog, p. 54a.

TWEEDE HOOFDSTUK. Gegevens betreffende de grenzen en mogelijkheden van het credietwezen in Amsterdam, voor en tijdens de Zevenjarige Oorlog. ... ... **p. 55.**

De discussie Mansvelt-Van Dillen: overspanning of onvoldoende vorm van het crediet; crisis een symptoom van de ondergang van Amsterdam? p. 56. Skalweit: vooruitstrevende moderne zakenlieden tegenover ouderwetse? p. 58.

Het wisselcrediet bij vier kooplieden: Thomas de Vogel & Soon, p. 61. Jan-Isaäc de Neufville, p. 60, Hope & Co., p. 69, Gebr. de Neufville, p. 75.
Hoe het buitenland crediet trachtte te krijgen, p. 63. Houding der kooplieden daartegenover, p. 65. Vergelijkende omzetten in de Wisselbank van zes kooplieden, p. 66.

De groei van de geldhandel, p. 68. Contract van een wisselbankier (Hope & Co., 1763), p. 69. Ontwikkeling van deze zaken. Dekking, p. 71.

Bankiers met warenhandel, p. 74. Warenhandelaars met bankierszaken, p. 75. Wijzen en redenen van zakendoen, p. 76. Kern van normale werkers, p. 78.

Gebruikt credietpapier: kassiersquitanties en assignaties, p. 80. De locale credietvoorziening. Kassiers en „beleenders", p. 82. Ontwikkeling hunner zaken, p. 84. Belening en belegging. Beleggingsobjecten en het acceptcrediet, p. 85. Samenvatting, p. 86.

DERDE HOOFDSTUK. De crisis van 1763 en haar slachtoffers. p. 87.

Ontwikkeling der conjunctuur na de vrede, p. 89. Prijzen, p. 91. Gevolgen hiervan, in het bijzonder voor Aron Joseph & Co. en Gebr. de Neufville, p. 93. Eerste insolventies 29 en 30 Juli. Volgende 2—4 Augustus, p. 94. Van enige kassiers 5 Augustus. Belang hiervan, p. 95. Nieuwe reeks na ongunstige berichten uit Hamburg in de tweede helft van de maand, p. 95.

Afkomst van Leendert Pieter de Neufville, p. 96. Ontwikkeling van zijn zaak, p. 97. Omzet in de Wisselbank, p. 98. Levenswijze, p. 99. Overzicht van de omvang zijner zaken, p. 99.

Overzicht van zijn relaties, p. 101. Overzicht van de goederenhandel, p. 110. Beschouwing bij de overzichten, p. 117. De Neufville's werkkracht, werkwijze, reputatie, p. 119.

Vergelijkend overzicht van de grootste wisselhandelaars in Amsterdam van 1758—1764, p. 120.

Verloop der déconfiture, p. 121. Mislukte pogingen tot steun (Augustus), p. 121. Curatele der Desolate Boedelkamer (October), p. 123. Curatoren en honoraire curatoren, p. 123. Afwikkeling van de zaken, p. 124. Eerste rehabilitatie, eerste uitkering, proces om revisie, p. 125. Tweede curatele. Tweede décharge, p. 126. Gevallen van praeferentie, p. 127. Moeilijkheden bij de afwikkeling, p. 128. Tweede uitkering in 1811, p. 129.

Overzicht van de andere insolventies, p. 130. Vergelijkend overzicht volgens grootte der zaken, oorzaken tot het faillissement en tijdstip van het herstel, p. 146. Vergelijkend overzicht van de levensomstandigheden der betrokkenen, p. 150. Beschouwingen bij de lijsten, p. 152. Grootste firma's, p. 152. Kassiers, p. 153. Joden, p. 154. Suikerraffinadeurs, p. 157. Middenstanders, p. 157. Weerslag onder het volk, p. 158.

VIERDE HOOFDSTUK. Gevolgen en betekenis van de crisis van 1763. p. 159.

Mislukking van het steunfonds, p. 159. Mansvelts vergelijking met heden, p. 159. Beslaglegging op goederen en bezittingen, p. 160. Indirecte slachtoffers, p. 163.

De rush op de kassiers, p. 164. De daling van het bankagio, p. 164. Hulp van de Wisselbank, p. 165. Stilstand van alle betalingen, p. 166. Tijdstippen van herstel, p. 167.

Middelen om zich uit de moeilijkheden te helpen, p. 168. Gevolgen voor niet direct betrokkenen, p. 173. Stilstand in de warenhandel, p. 174. Engeland als concurrent, p. 175.

Requesten en besluiten, p. 177. Herstelplannen, de verbazing van Sautijn Kluit en die van Skalweit, p. 178. Waarde der herstelplannen, p. 180. Koersen, p. 181.

Sonttolcijfers, p. 182. Voortgezette belangrijke werkzaamheden tijdens de crisis, p. 183.

Opstootjes, p. 183. Godshuizen 1750—1781, p. 184. Panden in de Bank van Leening, p. 184.

Voortgezette ontwikkeling van de geldhandel. Vergelijkend overzicht van het aantal zeer grote firma's en hun omzet 1707—1777, p. 186.

Verhouding tussen waren- en geldhandel, p. 188. Nederland verliest wel relatief terrein, niet absoluut. De crisis van 1763 was daarop van geen invloed, p. 190.

VIJFDE HOOFDSTUK. De crisis van 1763 in andere land en het verband daarvan met Amsterdam. ... ... **p. 193.**

Zweden, p. 193. Papiergeld, p. 194. Voorschotten voor de industrie door de bank, p. 194. Stijging van de wisselkoers, p. 194. Växelkontoret, p. 194. Verergering tijdens de oorlog, p. 195. Een landedelman in zaken, p. 195.

De ontwikkeling van de crisis in Zweden, p. 197. Nieuwe stijging van de wisselkoers, p. 197. Faillissementen, p. 197. Stokken van de industrie, p. 197. Liquidatiecommissie, p. 197. Algemene malaise, emigratie, p. 198. Bijeenroeping van de Rijksdag, p. 198. Einde van het Hoedenbewind, p. 198. Verwarring, p. 198. Herstel na tien jaren, p. 198.

Hamburg. Politieke verplichtingen en economische gevolgen, p. 199. Het labiele agio van de Hamburgse Bank en haar beleningen, p. 199. Reactie op het faillissement-De Neufville, p. 200. Eerste faillissementen, p. 200. Poging tot een steunfonds. Stilstand wisselhandel, p. 201. Opstootjes, p. 201. De grote stroom van faillissementen, p. 201. Overzicht van bekend geworden faillissementen, p. 201. Wisselkoers te Hamburg en Altona, p. 201. Teruggang van de wisselhandel, p. 202. Overzicht van faillissementen, p. 203.

Oostzeesteden, p. 204. Economische en politieke positie, p. 204. Oorlogsconjuncturen, prijzen, wisselkoersen, p. 204. Faillissementen, wantrouwen, stilstand van de handel Augustus—September 1763, p. 204. Herstel, p. 205.
Engeland, p. 205. Juglar, p. 205. Matig betrokken in wisselaffaires, p. 205. Belangrijkheid van het binnenlands crediet, p. 205. Overzicht der faillieten van 1763. Weinig gevolgen, spoedig herstel, p. 207. De koning, de kooplieden en het „Wechselrespit", p. 208. Alle kooplieden betrokken (Skalweit), p. 209. Cijfers van Splitgerber & Daum, p. 209. De immediate slachtoffers, p. 209. Overzicht van de faillissementen van 1763, p. 210.

Berlijn, p. 207. Frederik II en de nieuwe ondernemer (Skalweit), p. 208. Reactie op het faillissement-De Neufville, p. 208.

Andere Duitse steden, p. 211. Zuid-Europa weinig betrokken, p. 211. Frankrijk, p. 214.

Holland en zijn geld, p. 212. De Amsterdamse koopman in de achttiende eeuw, p. 213.

Summary. ... ... **p. 215.**

Bijlage A — Boedelstaat van René Esaye Langrune. ... ... **p. 223.**

Bijlage B — Wisselkoersen te Amsterdam gedurende de Zevenjarige Oorlog. ... ... **p. 230a.**

Gebruikte bronnen en literatuur. ... ... **p. 231.**

EERSTE HOOFSTUK.

DE ECONOMISCHE TERUGSLAG VAN DE ZEVENJARIGE OORLOG IN ONS LAND, IN HET BIJZONDER VOOR AMSTERDAM.

De gunstige cijfers van convoyen en licenten en de klachten van den koopman Thomas De Vogel.
Handelscijfers van enige kooplieden.
De groothandelsprijzen.
Grenzen aan de gunstige conjunctuur.
Leegstaande industriële ondernemingen. De opbrengst van de Groote en Kleine Excys. Cijfers van de Bank van Lening en de Godshuizen. Faillissementen.
Belemmering van de handel in oorlogvoerende landen.
De geldnood der regeringen. Schattingen, brandschattingen, fourageleveranties, muntoperaties, leningen, onderlinge subsidies en de belangen van de Nederlandse kooplieden daarbij. De daling van het bankagio.
Samenvatting.

De gebruikelijke opvatting[1]) betreffende de weerslag van de Zevenjarige Oorlog in ons land is een zeer gunstige. Ondanks de grote schade, die de kooplieden leden door het opbrengen van hun schepen — en mèt hen assuradeurs, scheepsvolk en sjouwers —, vindt men steeds vermeld, dat onze kooplieden schatten verdienden. Het bedrag dezer schatten wordt niet genoemd; maar het zijn de stijgende inkomsten van convoyen en licenten, waaruit een gunstige conjunctuur geconcludeerd kan worden. Deze daalden wel in het eerste jaar, nog lager dan in de Oostenrijkse Successie-Oorlog, stegen echter daarna tot een in de laatste dertig jaar zelden bereikte hoogte van *f* 978.000 in 1762[2]). Dit, hoewel er minder schepen binnenliepen dan in de vredesjaren[3]).

[1]) Pringsheim, Beiträge, p. 11. Diferée, Gesch. v. d. Nederl. handel, p. 462. Brugmans, Geschiedenis van Amsterdam, dl. V, p. 107, 108. Van Dillen, Overdruk uit Jaarboek Depart. Amsterdam, Maatsch. van Nijverheid en Handel, 1928: „Dat het porto-francodenkbeeld op den achtergrond geraakte, werd bevorderd door het uitbreken van den Zevenjarigen Oorlog (1756—1763), een periode, die voor de neutrale Republiek en voor Amsterdam in het bijzonder zeer winstgevend is geweest."
[2]) Brugmans, Geschiedenis van Amsterdam, dl. V, p. 107.
[3]) Pringsheim, Beiträge, p. 14. Van 1758—1762 vindt men het laagst aantal in Texel binnengelopen schepen (1400 tot 1550, tegen 1600 tot 1900 in andere jaren). Verder vertonen 1773 (een crisisjaar) en 1781 (Vierde Engelse Oorlog) een sterke teruggang.

In tegenspraak met deze gunstige cijfers zijn de herhaalde klachten van den Amsterdamsen koopman De Vogel[1]), dat de oorlog de „generaale negotie" veel nadeel berokkende[2]), en zijn vurige hoop, dat een vrede de zaken herstellen zou. De

---

[1]) Het Archief De Vogel berust in de Economisch-Historische Bibliotheek te Amsterdam. Het is geïnventariseerd, maar niet genummerd. De daaraan ontleende gegevens worden dus met de naam van het stuk aangeduid. De Vogel klaagt niet, als er niet te klagen valt. Zowel hij als de elders geciteerde oude kooplieden deden met plezier hun zaken en aarzelden niet hun genoegen uit spreken, als ze „een aengenaeme winst" hadden gemaakt, als „de fondsen braef monteeren", enz.

[2]) **1757.** De Vogel, Copyboek, 1757—1758, fo. 1. Juni: Alle wissels zijn slap, er is schaarsheid van „penningen", en „abondantie van alle goederen veroorsaken meerder schaarsheid..... De partijen (van die goederen) zijn bij de stad zeer klein, de minste vraage kan die doen monteeren, die per Duytsland nu niets is door de oorlog. God geeven die mogt geeyndigt werden tot welweesen van de commercie."
—, fo. 22. 13 Juni: (er) „gaat niets om, daar de consumptie manqueert en door de schaarsheid van geld wordt op speculatie niets gedaan. (fo. 23)....., „de negotie wordt present wonderlijk gedreven en konnen daarop geen staat maken....."
—, fo. 72. 2 Juli:..... „dat de vreede mag koomen..... geen bloed meer vloeyen..... wat succes de laatste bloedige batalje daartoe mag geeven....." Hij vreest meer daling in de goederenhandel, zolang de oorlog duurt. Enz., passim.
Inmiddels begon in Juli de speculatie in overzeese goederen, merkwaardig genoeg in verwachting van vrede:
—, fo. 71. 2 Juli: (na bericht van algemene slapte) „daar werden bij eenige speculatie op de ruuwe suyker en de coffy gemaakt, welke bijde artiekelen op laage prijsen zijn..... en die genero hebben present geen debiet, dog als God de vreede in Duytsland wilde geeven, so souden derwaarts groote aftrek koomen en de prijsen considerabel monteeren."
1758. De Vogel, Copyboek, 1758—1759, fo. 8. 18 Mei: „Was het maar open int Duytse Rijk, wij vertrouwen wel meerder vraag zouden weesen". Hij zoekt middelen om enige correspondenties (i. c. met een Lissabonse en een Oostendse firma) in leven te houden, „maar wij rencontreere alles present seer traag, so in prijs als debiet, sodat nergens met eenige aparentie van succes kunnen speculeere. De tijden sijn present nog seer slegt en de oorlog doet ons veel nadeel." Enz. passim.
De Vogel had, met zijn Hamburgsen correspondent Schiebeler, ook voordeel gevonden bij de hausse in suiker en koffie. Echter zagen ze de gevaarlijke kant daarvan in; fo. 3, 13 Mei: „UE raisonnement aangaande de toevallen deeser articule bij een opkoomende vreede of schijn daarvan onderworpen, vinde meede so en daarom aprobeere volkoomen UE directie om zig niet te sterk in die craam te engageeren."
1759. De Vogel, Copyboek, 1758—1759, fo. 560. 5 Jan. 1759: „..... en wenschen wij meeden de negotie sig mogten verbeeteren, opdat onse correspondentie en affaires daardoor mogten augmenteeren....."
1759—1761 ontbreken verder in het Archief De Vogel. In de copieboeken der firma J. Is. De Neufville en Is. de Neufville van der Hoop (Arch. Br. 191, passim) vindt men echter dergelijke berichten. Ze zijn meestal minder uitgebreid, maar alle goederen (voor een deel heel andere dan waarin De Vogel handelde) bleken gelijkelijk „slap" te zijn, behoudens de bizondere artikelen van oorlogswinst en oorlogsleverantie.
1762. De Vogel, Copyboek, 1761—1763, fo. 288. 3 Mei 1762: „zoowel met den inkoop costy als de verkoop alhier beeter zoude konnen gaan, dan

Vogel had ook een schip verloren[1]), maar daar spreekt hij niet eens van. De klachten, die telkens weerkeren, zijn: in de aanvang, dat men het Duitse achterland miste en op de winkeliers als afnemers was aangewezen[2]), en vervolgens, dat enige takken van handel, waaronder de wolhandel, tijdens de oorlog in onkundige handen waren geraakt en dat de arbeiders „geheel verloopen", d.i. werkloos zijn[3]).

---

zo het God behaagde ons de vreede te verleenen, zo was opinie van fondamenteele beeterschap in deese negotie....."

1763. Zie Hoofdstuk III.

[1]) Zijn schepen onderhielden gewoonlijk de vaart op Levant en Middellandse Zee, waar De Vogel belangrijke relaties had. In het begin van de oorlog werd deze route (met Algerijnse, Engelse, Franse, Pruisische en Oostenrijkse kapers) te gevaarlijk en ook de handel op deze streken zonder voordeel. Copyboek 1757/58, fo. 7. 7 Juni 1757: „UE weeten selfs wel, dat men op die slegte vragte niet bestaan kan, principaal in deese tijd met convoy, dat lange reysen geeft." Toen besloot De Vogel: „Dan moet men andere weegen voor de schepen vinden, soals met De Vogel Phenix hebben gedaan, die wij occasie gevonde hebben te bevragten naar de West." Dit besluit is wel merkwaardig, omdat het genomen werd, vóórdat de grote hausse in overzeeproducten was opgetreden. Als meer kooplieden aanvankelijk op goed geluk de vaart op de West zijn gaan beproeven, krijgen de winsten, in deze vaart gemaakt, nog sterker de kleur van minder aan wijs overleg en koopmansberekening dan aan toevallige uitwendige omstandigheden te zijn te danken. Het hier genoemde schip De Vogel Phenix viel in 1758 in handen van Engelse kapers en is, ondanks alle aangewende moeite, nooit vrijgekomen. Met één zo'n schip ging alleen aan inhoud gemiddeld *f* 168.404 verloren. (Berekend volgens de in Hoofdstuk IV genoemde retouren en de in 1758 geldende prijzen). Dit verlies kwam voor rekening van verschillende bevrachters, zelden alleen voor den reder-boekhouder.

[2]) De Vogel, Copyboek, 1757—1758, fo. 3. 6 Juni 1757: „Maar de kruideniers willen niet coopen, al stelde die (div. zuidvruchten) op *f* 8, de versenders hebben wijnig of geen commissie en die bekoomende zo derven die om de oorlog in Duytsland niet volbrengen, sodatt met de verkoop van alle goederen bedroeft gaat en wij sitten met onse goederen tot de keel toe vol, souden wel met verlies willen verkoopen."
fo. 17. 10 Juni 1757: „Wij hebben een brief van costy (i.c. Rotterdam) gesien van een kruydenier, die *f* 5½ bood voor 't cerent rozijn, dat wij tot *f* 7 en *f* 6¾ hebben verkogt gehad."

[3]) **1757.** Copyboek 1757—1758, fo. 13/14, 9 Juni. Met de wol en alle artikelen gaat het slecht. „.....(Duytsland) door de oorlog, waardoor de missen slegt sijn geweest, de lieden met hun goederen sonder geld sijn teruggekome, 'tgeen aan hun correspondenten alhier ten eenenmale de lust beneemt om commissiën te volbrengen..... Met de fabrique gaat het meede seer slegt met traag debiet naar Duytsland, dat veele andere soorte van fabricque geëmployeerd werden to naadeel van de laakenen."
fo. 58. 27 Juni:..... „vermits de oorlog in Duytsland continueert, zo is geen vraage naar wolle. Of de koopers de ordres mogten bekoomen, zijn ongeneege die te senden uyt vreese, dat hunne betaalinge niet sullen bekoomen, doordien de liedens uytgeput worden door de oorlogs swaare lasten."

1758. Copyboek 1758—1759, fo. 24. 25 Mei: Hetzelfde: Wolhandel slecht en tengevolge van de oorlog gaan de fabrieken slecht.

1759—1761 ontbreekt.

1762. Copyboek 1761—1763, fo. 288. 3 Mei 1762: Enige „nieuwe en jonge huizen" zijn opgekomen en hebben wel enig animo, „dat egter van geen

Met deze opmerkingen raakte De Vogel de zwakste punten van een eenzijdig gunstige conjunctuur: niet alle lagen der bevolking deelden er in en zelfs van de kooplieden was het maar een bepaald contingent, dat van de grote voordelen genoot. Deze oorlogswinstmakers zijn weer in twee groepen te scheiden. De echte conjunctuurspeculanten zijn kort na de oorlog hardhandig van het toneel verwijderd (Hoofdstuk III); zij, die er blijvend voordeel van genoten, waren grote, ondernemende huizen, die reeds lang voor de oorlog systematisch en zorgvuldig bezig waren hun zaken uit te breiden. Voor hen was de oorlog een kans om een zeil meer bij te zetten op hun snelvarend schip, maar de gelegenheid was hun niet zeil, schip en wind tegelijk.
Ter vergelijking volgen hier enige gegevens van vier verschillende kooplieden. De zaken van een vijfde, een oorlogswinstmaker van groot formaat, worden in Hoofdstuk III uitgebreid behandeld.
Thomas De Vogels „2/3 in de avancen" van de firma Thomas De Vogel en Zoon bedroegen:

in 1757 [1])	ƒ 9.300	in 1760	ƒ 16.000	in 1763	ƒ 12.000
„ 1758	„ 11.200	„ 1761	„ 14.000	„ 1764	„ 14.000
„ 1759	„ 7.000	„ 1762	„ 12.000	„ 1765	„ 18.000

Verder kan men niet vergelijken, daar de andere cijfers niet gelijkwaardig zijn. De lage cijfers in het begin van de oorlog kunnen niet worden toegeschreven aan jeugd van de firma, want het was alleen de naam en de kapitaal- en winstverdeling die in 1757 veranderde, terwijl de relaties, de grondslagen en de handelaar zelf bleven wat ze al tientallen jaren lang waren. Berekent men de gemiddelde winst voor de oorlogsjaren (ƒ 11.583), dan blijkt deze ƒ 3000 geringer te zijn dan in de vredesjaren (ƒ 14.666), dus 78 à 79% daarvan te bedragen. Hetzelfde beeld, voor de oorlog volstrekt niet bizonder gunstig, tonen de boeken van de firma Jan-Isaäc de Neufville en Isaäc de Neufville van der Hoop. De Journaalpost „voor

---

duur kan zijn". Alleen de vrede kan „fondamentele" beterschap geven.
1763. Copyboek 1763—1764, fo. 43. 16 Juni 1763: De wol is in te veel en te onkundige handen, die alleen door de ogen van de makelaars kunnen zien, hetgeen nadelig is voor de oude en kundige huizen.
8 Aug. 1763: „De vreede geeft hier geen de minste alteratie ten voordeele, hetgeen wij toeschrijven aan de langduurige oorlog, waardoor alles soodanig vervallen is..... en 't zal tijd nemen eer negotie en fabrique weer sijn loop kan hebben." De prijs zal nog niet hoog kunnen worden, „want dan zoude met geen voordeel konne werden gefabriqueerd, zijnde de wolle reeds al op zijn prijs voor de fabriquers gebragt, en daarom, als de saaken in order sijn gebragt, zalle de werkliedens, die door de oorlog zijn verloopen, weederom aan den arbeid zijn." Voor de Spaanse wolhandel in 't algemeen, zie S. Ricard, Traité Général du commerce, dl. III p. 405.
[1]) Journalen van Thomas De Vogel over de genoemde jaren. De boeken werden op 31 Januari gesloten.

mijn avance op deese Reekening" van den firmant Jan-Isaäc de Neufville luidt:

in 1751 [1])	ƒ 6.759-18		in 1761	ƒ 3.803-16
„ 1752	„ 6.340-17-8		„ 1762	„ 5.074-18
„ 1753	„ 5.506-12		„ 1763	„ 4.739-7-8
„ 1754	„ 4.993-12		„ 1764	„ 5.643-9-8
„ 1755	„ 4.421-7-8		„ 1765	„ 4.757-14
„ 1756	„ 4.210-11		„ 1766	„ 5.870-11-8
„ 1757	„ 3.749-14-8		„ 1767	„ 6.668-10
„ 1758	„ 7.377-12	= (± ƒ 3650	„ 1768	„ 6.308-2 -8
„ 1759		(± ƒ 3650	„ 1769	„ 6.929-1
„ 1760	„ 3.080- 9		„ 1770	„ 6.532-11

Hier bleef het oorlogsgemiddelde (ƒ 4.042) ƒ 1.600 beneden de vooroorlogse winst (gem. ƒ 5.604) en ƒ 1.900 beneden het naoorlogse gemiddelde, d.w.z. het bedroeg pl.m. 70% (72% en 68%) van de winst in vredestijd.
Deze cijfers, die voor de oorlog lang geen grote schatten, doch een achteruitgang van winsten aanduiden, betekenen niet eens, dat deze firma's niet deel hebben genomen aan de voordelige handel in overzeese artikelen, waar de hoge inkomsten van convoyen en licenten ongetwijfeld voor het grootste deel aan te danken waren. Beiden hadden relaties in Hamburg en toen de grote vraag naar suiker, koffie enz. opkwam [2]), hebben ook zij enige partijen met goed resultaat verhandeld. De degelijke koopman De Vogel beredeneerde echter uitdrukkelijk met zijn

---

[1]) Arch. Br. no. 104 en 105.
Ook van deze kooplieden is een schip opgebracht. (Arch. Br. no. 439, Papieren betreffende het smakschip De Neufville Van Der Hoop).
[2]) Zoals bekend vond deze zijn oorzaak daarin, dat de landen, die anders zelf exporteerden, nu in oorlog gewikkeld waren en afhankelijk werden van de vaart door vreemdelingen. De grote gevaren en moeilijkheden voor de handel in deze streken, blijkt uit de assurantiepremies:

Datum	Van Franse haven naar Franse haven	Van Nantes, Rochelle, Havre naar Holland		Van Bordeaux naar Hamburg en Bremen
		met convooy	zonder convooy	
13 Juli 1758 a)	4 à 6%	8 à 10 à 12%		8 à 10 à 12%
7 Aug. „	niet te doen	3%	15 à 16 à 20%	10 à 12 à 14%
30 Oct. „	geen koers	3½%	15 à 16 à 20%	12 à 14%
3 Mei 1759	geen koers	2½ à 2%	geen koers	geen koers
1 Oct. „	geen koers	2½ à 3%	geen koers	geen koers

Voor sommige plaatsen kon men alleen koers doen voor neutrale schepen. Ook werd de bevrachters soms voorgesteld zelf een premiebod te doen. De prijscouranten (die voor 1757 en 1759 ontbreken) vermelden sinds 10 Juli 1758 achter de premies voor de vaart op Frankrijk: „Vrij van Engelsch molest. Voor alle gevaar geen bepaalde cours."
De Vogel en Jan-Isaäc de Neufville, en mèt hen zeker menig ander (zie o.a. hieronder, p. 19, nt. 2, het gedeeltelijk veranderen van vaart van Hope), hebben ondanks alle wederzijdse goede wil verscheidene Franse correspondenten verloren.
a) Arch. Br. no. 189 fo. 204, 220, 275. No. 190 fo. 31.

correspondent, dat ze zich „niet te veel in deese craam moeten engageeren" [1]), want als het vrede werd, zouden de prijzen kunnen dalen en de schade op de hoog ingekochte goederen groot zijn. De uitkomsten hebben hem ook in het gelijk gesteld. Hoe ernstig men ook tijdens de oorlog bij de weliswaar voortdurend hoge, maar op die hoogte sterk schommelende prijzen kon verliezen, tonen de cijfers van Lucas Vergeel en René Esaye Langrune, twee kooplieden, die minder wijs en omzichtig te werk gingen als de bovengenoemde, en wier handelscijfers ons dan ook uit de boeken der Desolate Boedelkamer bekend zijn geworden. Van hen kunnen we niet de winst, doch de verliescijfers vergelijken, vooral bij Vergeel, wiens zaak reeds lang voor de oorlog bestond.
De staat van schaden „zedert den aanvang van zijn negotie" luidt voor Vergeel [2]):

1745	*f* 9.000	aan personen.
1746	„ 9.000	aan goederen (hennep).
1747	„ 2.200	aan personen.
1748	„ 5.400	
1749—1752	niets.	
1753	„ 5.260	op goederen (rogge *f* 4.100, koffie *f* 1.160).
1754—1756	niets.	
1757	„13.964-7	op tarwe voor Londen *f* 9.396-17, op tarwe en rogge voor Hamburg *f* 1.125, op 1/16 scheepspart in vier jaren.
1758	„16.330-2-8	op traan *f* 6.418, op rogge *f* 1.725, op haver voor Bremen *f* 6.095, op een persoon *f* 2.092-2-8.
1759	„ 2.615	op rogge *f* 1.588, op lijnolie *f* 502, op 3/8 scheepspart *f* 525.
1760	„13.792	op goederen voor Hamburg *f* 741, op rogge *f* 2.651, „bij J. J. Duncker in Gefle en door hem veroorzaakte wisselschade *f* 10.400."
1761	„ 3.156	bij een persoon.
1762	„ 6.950	„bij de coffij, hier en in Hamburg."
1763	64.393-4	aan personen (9 in Zweden, 3 in Duitschland, 1 in Rusland).

Van 1745—1755 was het verlies gemiddeld *f* 3.086 per jaar, gedurende de oorlog (1756—1762) *f* 8.129, hetgeen een verschil geeft van *f* 5.100 of 260%.
De volledige Staate des Boedels van R. E. Langrune staat achterin afgedrukt als Bijlage. De ernstige verliesjaren waren bij hem 1759, 1761 en 1762. De zwaarste schaden zijn geleden op Engelse fondsen, wisselrekeningen, twee genomen schepen, een partij campêche-hout en voorts op diverse goederen en op gefailleerde relaties.

---

[1]) De Vogel, Copyboek 1758-1759, fo. 3. 11 Mei 1758, aangehaald p. 2, nt. 2.
[2]) D. B. K. no. 281, fo. 35 sqq.
Kernkamp, Ferrners Dagboek, p. 390, noemt Vergeel lakenkoopman; deze betiteling wordt door bovenstaande gegevens niet gewettigd.

Nu schijnt Vergeel geen goed koopman te zijn geweest en Langrune geen voorzichtige. Een zeer handig en wakker, maar ook overmoedig en niet al te nauwgezet koopman gelijk het hoofd van de firma Gebr. de Neufville was [1]), en ook een zeer groot huis met voorname relaties, een vaste grondslag en een reëel kapitaal achter zich, konden wel degelijk hun voordeel doen met de door de oorlog ontstane verhoudingen en behoeften. De abnormale al te snelle groei van het huis Gebr. de Neufville wordt in Hoofdstuk III geschetst, de zorgvuldige, weloverlegde van Hope & Co. in Hoofdstuk II. De Neufville maakte van elke conjunctuurbeweging gebruik om snel een partij van de voordelige waar te verhandelen. Hope moest zijn grote handel in hout en andere Oostzeegoederen, die meest dadelijk van de Oostzeehavens naar Frankrijk gingen [2]) wel inkrimpen, kon echter zijn relaties met West-Indië verlevendigen. Ondanks de moeilijkheden bleven zij consequent de houthandel volhouden. Hun grote winsten hebben deze en andere grote firma's echter niet in hoofdzaak gemaakt door de warenhandel, doch in de eerste plaats door de geldhandel, en, in verband daarmee, door hun directe leveranties aan oorlogvoerende mogendheden. Hope & Co. met hun Engelse relaties werden uitgenodigd om betalingen van Engeland aan Duitse landen

[1]) Een ander dan Jan-Isaäc de Neufville en zijn neef. Zie hoofdstuk III, beschrijving van de zaken van De Neufville.

[2]) In de Amsterdamse Notaris-Archieven vindt men o.a. de volgende gegevens betreffende de warenhandel van Hope:
1752, periode Januari—eind Mei.
Bevrachtingscontracten voor:
Noord- en Oost-Europa—Zuid-Europa met hout: 27 ×.
Amsterdam—Noord- en Oost-Europa met zout: 3 ×.
Noord- en Oost-Europa—Amsterdam met teer, talk, lijnzaad: 7 ×.
Noord- en Oost-Europa—Zuid-Europa met hennep, vlas: 6 ×.
Noord- en Oost-Europa—Amsterdam met as, aluin, pik: 2 ×.
Amsterdam—Zuid-Europa met granen: 1 ×.
(N. A. 12329, nos. 44, 62, 71, 74, 83, 84, 89, 90, 94, 98, 103—105, 114, 117, 123, 124, 128, 133—135, 146,151, 163, 164, 166, 188—190, 193, 210, 213, 216, 220, 228, 230, 234—236).
1758, Januari—Mei.
Noord- en Oost-Europa—Zuid-Europa met hout: 2 ×.
Noord- en Oost-Europa—Amsterdam met hout: 1 ×.
Noord- en Oost-Europa—Amsterdam met as, aluin, pik: 1 ×.
Engeland—West-Indië met X: 1 ×.
Ierland—West-Indië met levensmiddelen: 1 ×.
Frankrijk—West-Indië met levensmiddelen: 1 ×.
West-Indië—Amsterdam met koffie, suiker, katoen: 2 ×.
Engeland—Frankrijk met kolen: 1 ×.
(N. A. 12342, nos. 51—55, 81, 106, 158, 163, 174, 176).
1764. Januari—Mei.
Noord- en Oost-Europa—Zuid-Europa met hout: 7 ×.
Noord- en Oost-Europa—Amsterdam met hout: 1 ×.
Zuid-Europa—Noord- en Oost-Europa met zout: 5 ×.
Noord- en Oost-Europa—Zuid-Europa met X: 1 ×.
Zuid-Europa—Zuid-Europa met X: 1 ×.
(N. A. 12365, nos. 117, 143, 156, 168, 187—190, 198, 204).

te bemiddelen[1]); voorts schijnen zij de Franse regering voorschotten te hebben gedaan[2]); dergelijke contracten met Rusland kan men, gezien hun toen reeds grote relaties aldaar, met waarschijnlijkheid veronderstellen. Verbruggen & Goll waren „aannemers van de vourage van Hare Keizerlijke Majesteit van Oostenrijk[3]). De firma Gebr. de Neufville waagde een deel van de arbeid voor de Pruisische muntoperaties op zich te nemen.

Dit zijn enkele van de grootste huizen. Mocht de verhoogde kans in waren- en fondsenhandel voor een ieder openstaan, de directe hulp aan buitenlanders en het persoonlijk geldschieten aan vorsten en regeringen, kon alleen een groot koopmanbankier met eerbiedwaardige kapitalen achter zich, of een roekeloos wager zonder zorg voor grote vorderingen in de toekomst, zich veroorloven.

De winstrijke handel op West-Indië echter (met levensmiddelen, zoals vlees, boter en meel heen, met suiker, koffie, rijst en katoen terug) was aan verschillende gevaren onderhevig. Behalve dat de schepen door de Engelsen genomen werden en het risico steeds groter werd, zodat er dan ook haast geen assurantie te krijgen was[4]), maakten de Engelsen van de schone

---

[1]) Van de drie voornaamste huizen, Hope, Clifford en Pels, groeiden vooral de eerste twee, die veel Engelse relaties hadden.

[2]) Uit de persoonlijke aantekeningen van Dr. van Dillen, gemaakt in Parijse archieven, door hem vriendelijk ter beschikking gesteld: „In de brieven van 1759 en 1760 één en ander betr. Frankrijk en Hope. Deze had blijkbaar geld voorgeschoten."

[3]) Gr.-Mem. 1758—1775, fo. 49. Ze leverden o.a. 27 legerschepen.

[4]) De assurantiepremies stegen, behalve voor de Franse vaart, ook voor de volgende streken, soms tot „geen koers te doen":

	Suriname		Curaçao	
	heen	terug	heen	terug
	%	%	%	%
1753	3	6 à 8	5	10
1756 April	4	6 à 8	4	6 à 8
Mei	3	4	4	6 à 8
Juli	3	4	4	6 à 8
Sept.	3	4	4	6 à 8
Oct.	3	4	4	6 à 8
1756 April	4	6 à 8	4	6 à 8
Juli	4	4½ à 5	8	15 à 20
Aug.	5	6	10	30
Sept.	6 à 8	15	10 à 12	geen
Oct.	6 à 8	15	geen	geen
*Nov.	8 à 10	geen	8 à 10	geen
*1759 Mei	8 à 10 à 12	8 à 10	8 à 10 à 12	24 à 25
*Oct.	5 à 8	8 à 10	5 à 8	9 à 18
1760 Mei	3½ à 3	4 à 4½	4	6
1763 Mrt.	2½ à 3	3	3	3

(de met * gemerkte cijfers zijn ontleend aan Arch. Br. no. 189 en 190 op de betr. data, de andere aan de Prijscouranten).

gelegenheid gebruik en brachten zelf de waren op de plaats van bestemming. Aldus werd daar de markt toch voldaan en daalden in Amsterdam de prijzen [1]). Er werden in deze oorlogsartikelen ook zulke enorme orders afgesloten (vandaar de hoge convoyen en licenten), dat, als een deel der schepen niet

	Archipel en Syrië		Cork, Dublin, Limerick	
	heen	terug	heen	terug
	%	%	%	%
1753	3	3	1½ à 2	1½ à 2
1756 April	6 à 10	6 à 10	1¾	1¾
Mei	6 à 8	6 à 8	1½	1½
Juli	6 à 8	6 à 8	2½ zonder	2½
Sept.	6 à 8	6 à 8	2½ à 3 convooy	2½ à 3
Oct.	6 à 8	6 à 8	4 g. koers	3 à 3½
1758 Mei	4½ m. conv. geen koers	4½ zonder conv.	3 à ½	3 à 3½
Juli	—	—	5 à 6	5 à 6
Aug.	4 à 8	4 à 8	5 à 6	5 à 6
Sept.	4 à 8	4 à 8	5 à 6	5 à 6
Oct.	5 à 10	5 à 10	5 à 6	5 à 6
1760 Mei	3½	3½	1½, 1¾	1½, 1¾
1763 Mrt.	3	3	1½	1½

De premies zijn in 1760 dus weer gedaald. Misschien hield dit verband met de Engelse lening van 1760 (zie p. 40), waardoor de Engelsen de Nederlandse vlag meer eerbiedigden. De prijzen der overzee-artikelen daalden ook in dat jaar, hetgeen op grooter toevoer wijst.
Volgens de opgaven der N. Ndl. Jrbkn. daalde het aantal gevallen van „molest, door Engelsche kapers Nederlandsche schepen aangedaan":

1759 nog 32 gevallen.
1760 „ 10 („zo zwaer niet (zijn) als die men voor omtrent twee jaren dagelijks hoorde").
1761 „ 0
1762 „ 4 („dat zij nog niet volkomenlijk aflaten").

De slotpremies waren lager dan die van voor de oorlog. Het was een slechte tijd voor de assuradeurs, die zo'n grote rol op het Hollandse handelstoneel te vervullen hadden, zoals blijkt uit de dividenden van de Mij. van Assurantie, Disconteering en Beleening (opger. 1720, R'dam):

1720—1739 boven *f* 31.500.
1739 *f* 21.486 (verandering van kapitaal).
1740—1755 *f* 21.486.
1756—1762 *f* 10.743.
1763 *f* 21.486.
1764 *f* 10.743.
1765—1769 *f* 17.188 (blijft gemiddeld zo tot 1780).
(Cijfers van Elink Schuurman, Ec. Hist. Jbk. III, 107).

[1]) De Vogel, Copyboek 1758—1759, fo. 34. 30 Mei 1758: „Wij weeten seer wel de goederen aan de franse eylande veel gelden en daar ook goede avance geeve..... Dan de groote swaarigheid sal sijn omme dien daar te brenge, dewijl de Engelse seer sijn kruijsende op deeze kusten, dat de negotie te St. Eustatius slegt doet zijn, meldende men ons vandaar geen vlees te verkoopen is, doordien de Engelse de negotie beletten." fo. 555. 2 Januari 1759: Er gaat op dat tijdstip geen vlees naar West-Indië, daar de gindse markt overvoerd is door de Engelsen, die het opgebrachte vlees zelf er heen brengen.

genomen zou worden, maar aankwam, de markt ernstig overvoerd zou raken[1]).
Men ziet in de groothandelsprijzen dan ook op de geweldige stijgingen de dalingen volgen. Vandaar de verliescijfers van speculatiehandelaars als Vergeel en Langrune, de haast van Gebr. de Neufville.
Een onderzoek naar het prijsverloop van 169 artikelen, toont aan dat er gedurende de oorlog vrijwel evenveel waren in prijs daalden als er stegen (resp. 83 en 86). Het belangrijke is echter, of een dergelijke daling resp. stijging juist zijn oorzaak in de oorlog vond. Nu is de normale tendentie in de tweede helft der achttiende eeuw algemene prijsstijging. Slechts zeer weinig (20, d. i. 12%) van de 169 onderzochte artikelen daalden zowel tijdens als na de oorlog. Daarentegen is het aantal groot (62, d. i. 37%) van de artikelen, die tegen hun tendentie om te stijgen of althans op peil te blijven, alleen tussen 1756 en 1763 een prijsinzinking vertoonden (graf. 2). Dit is de bevestiging van De Vogels en Jan-Isaäc de Neufvilles berichten „we zitten „opgepropt" met goederen en kunnen niet verkopen."
Het aantal goederen, dat de opvatting van grote oorlogswinsten wettigt, en tegen zijn gewone tendentie in of er ver bovenuit speciaal gedurende de 7-jarige oorlog steeg, is half zo groot (32, d. i. 19%; graf. 1). Misschien was het een steun voor de handel, dat toch 54 of 32% de normale gang van de 18e eeuwse prijsstijging ondanks de oorlog konden doorzetten. Daar echter alle granen op één na tot deze groep behoorden, kunnen de gevolgen voor de gehele bevolking allerminst aangenaam zijn geweest.
Uit het verloop der prijzen op zichzelf is niet op te maken, of de Nederlandse koopman door de oorlogshandel vroeger verloren terrein terugwon, zoals men vaak verondersteld heeft. Misschien is het voor enkele producten waar. Op andere gebieden ging echter terrein verloren, zoals blijkt uit het verlies van correspondenten zowel bij De Vogel als bij Jan-Isaäc de Neufville. Ook was het niet alles van blijvende duur. Toen dadelijk na de oorlog de goederen elders weer gemakkelijker te krijgen waren, bleven de orders uit[2]).

---

[1]) De Vogel, t. a. p. fo. 34. 30 Mei 1758: Als de Engelsen doorgaan met schepen van St.-Eustatius te nemen, „sullen de prijsen van de franse eylanden wel faveur nemen, want de toevoer int geheel soude manqueeren". („God de Heere zij gebeeden om een generaale vreede", voegde de goede De Vogel er aan toe, ondanks het vooruitzicht van stijgende prijzen). fo. 554. 2 Januari 1759: „so eenmaal (soals hoopen) onse scheepen vrijkwamen en hier arriveerden, zo moeten de prijsen van alle producten sekerlijk veel slappen, waardoor men grooten schaaden zal komen te leyden."

[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 29. 7 Juni 1763 naar Hamburg; „Wij sien de gesondene monsters van de suykers geen voordeel konde doen bereekenen en van Engeland en Frankrijk voordeeliger kan geson-

Hiernaast volgen enkele representatieve proeven van het verloop der groothandelsprijzen. De gebruikte cijfers zijn de door het Nederl. Instituut voor Prijsgeschiedenis [1]) berekende jaarlijkse indexcijfers (100 is het gemiddelde van 1721—1745). Voor het onderhavige onderzoek zijn de artikelen verdeeld in de groepen:

A. stijging, speciaal in de oorlog (graf. 1).
B. daling, speciaal in de oorlog (graf. 2).
C. stijging, voortgaand of reeds begonnen na, resp. vóór de oorlog (graf. 3).
D. daling, voortgaand of reeds begonnen na, resp. vóór de oorlog (graf. 4).

De soorten artikelen, die stegen of daalden, behoeven niet veel verklaring. Sterk stegen de meeste levensmiddelen (granen, totaal 16 stijgend tegen 1 dalend; div. levensmiddelen (9 tegen 7), dranken (3 tegen 1) en de reeds vaak genoemde suikers enz. (17 tegen 7). De uitzondering bij de levensmiddelen vormden voornamelijk enige vissen, wier prijs meer van de vangst dan van de vraag afhankelijk was en zuidvruchten, die nog een luxeproduct waren. Daling van prijs had de overhand bij alles wat industrie betrof, met uitzondering van oorlogsbenoodigdheden (chemicaliën a, alle zes stijgend, verder echter: textiel, 11 stijgend, 16 dalend; leer, 2 stijgend en 4 dalend; metalen, 2 stijgend en 18 dalend; chemicaliën b, 13 stijgend, 19 dalend). Bij textiel is de daling voor grondstoffen (7 stijgend, 6 dalend) minder sterk dan die voor het gereed fabrikaat (4 stijgend, 10 dalend). Van de artsenijen zou men ook enige stijging verwachten, doch deze daalden bijna alle, misschien doordat ze minder zeldzaam werden.

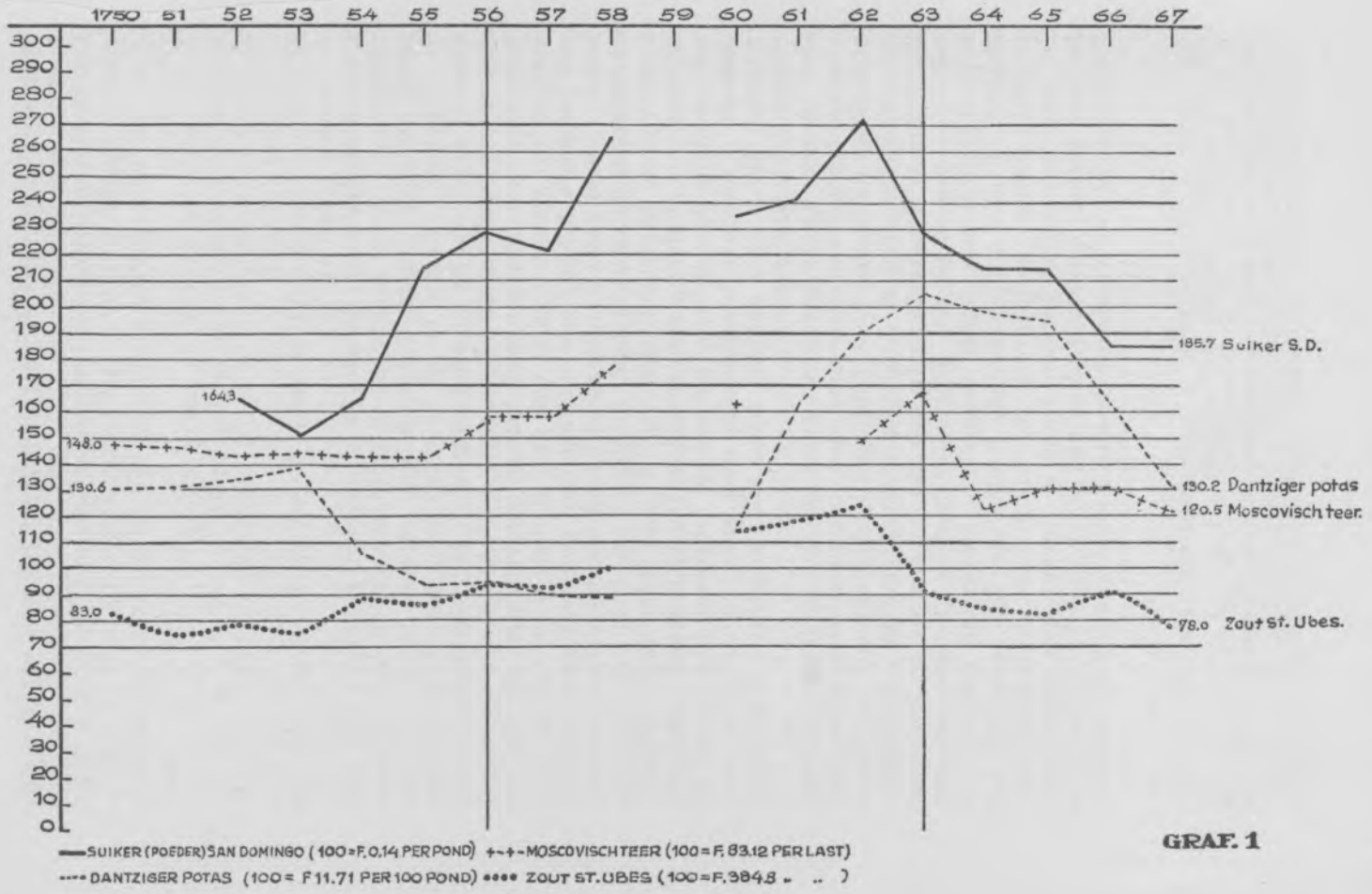
Het tweede lijstje bevat een overzicht van daling en stijging volgens landen van herkomst der artikelen. Het blijkt, dat niet alleen de import naar Duitsland leed, maar ook de prijzen der exportgoederen in Amsterdam zeer „slapten", voornamelijk tégen de tendentie in (groep B.), en hoewel in Duitsland zelf de prijzen stegen. Welke belangrijke gevolgen dit kon hebben, wordt nog nader besproken. De daling overtrof de stijging bij alle oorlogvoerende landen, en voor alle met het grootste percentage in groep B., daling tegen de tendentie in. In deze verhouding hielden Italië & Levant hen gezelschap, hetgeen verschillende oorzaken had; er kwamen veel luxe- en industrieartikelen vandaan; de vaart werd moeilijk en onvoor-

---

den worden..... Met de koffie is mede alhier niets per costy te doen, blijvende de prijsen sig nog mainteneeren."

[1]) Met toestemming van Professor Posthumus is gebruik gemaakt van het materiaal van het Nederlandsch Instituut voor Prijsgeschiedenis, bijeengebracht door Mevr. Tschernof-Hide en Mej. Dr. Stolp. Dr. Stolp was zo vriendelijk me ook mondeling verschillende inlichtingen te geven.

A. Stijging tijdens de oorlog.

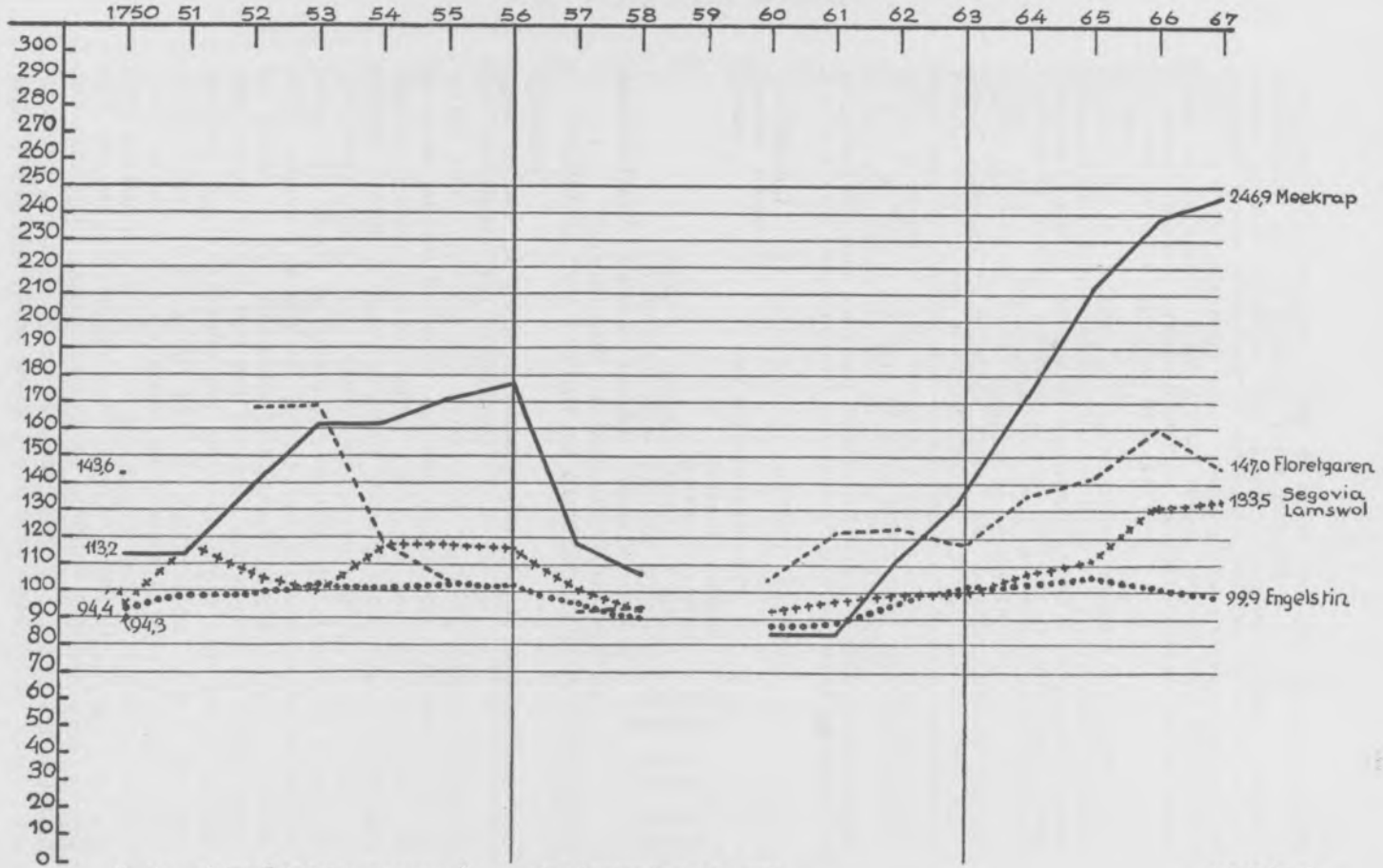
GRAF. 1

delig, gelijk De Vogel zeide; men kon elders met meer succes heen varen [1]). Voor de Oost-Indische Compagnie bestond een evenwicht tussen daling en stijging, hetgeen deze handel nog aan de ongunstige kant plaatst, daar overwicht van stijging normaal zou zijn. De dividenden waren tijdens de oorlog dan ook lager dan daarvoor en daarna (1753 [2])—1757: 20%; 1758—1764: 15%; 1765: 17½%; 1766—1769: 20%). Het binnenland zelf vertoonde het normale beeld van meer stijging dan daling, terwijl ook het grootste percentage in de normaalste groep — C., algemene stijgingstendentie — valt. Betrekkelijk normaal is ook de Noord- en Oosteuropeese handel geweest, die zowel in groep C., als ook, en vooral, in groep A. (oorlogsstijging) een hoog percentage boekt. Bovenaan in stijging stond de West-Indische handel, die echter het grootst was in speciale oorlogswinst (A.). Zo kon de handelaar op de twee laatste gebieden winnen (alhier 39 artikelen), op de eerste vier verliezen (42 artikelen). Binnenland en O.-I.C. lagen daartussen (57 artikelen).
Hier volgen de beide overzichtslijsten. De percentages zijn afgerond.

I. OVERZICHT VAN DALING EN STIJGING VAN 169 PRODUCTEN GEDURENDE DE ZEVENJARIGE OORLOG.

Productengroep	Groep A. Oorlogs-stijging	Groep B. Oorlogs-daling	Groep C. Blijvend door-zettende stijging	Groep D. Blijvend door-zettende daling	totaal stijgend	totaal dalend	totaal aantal
Granen [3])	0	1 (6%)	16 (94%)	0	16	1	17
Diverse levens-middelen [4])	4 (25%)	5 (31%)	5 (31%)	2 (12%)	9	7	16

[1]) N. v. S. brief van den envoyé Burmania te Weenen van 25 Februari 1759 heeft geen berichten via Triëst gekregen: „misschien komen aldaar weinig of geen Hollandsche schepen wegens de oorlogstroubelen."
T. a. p., 19 Dec. 1758, ontvangen 15 Maart 1759. De consul Hofman, Tripoli in Barbarije, heeft „sinds 21 Februari niet over Livorno of Marseille naar de Christenheid kunnen schrijven, hetwelk men voor het grootste gedeelte aan de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland attribueert, waardoor de scheepen onder vrije vlaggen vaarende avantagieuzer vrachten op andere plaatsen en havens vinden."
Verder werd de Middellandse Zee onveilig gemaakt door Pruisische, Oostenrijkse, Deense, Zweedse, Franse, Engelse en Algerijnse kapers, waarvan de laatste drie ook de Nederlandse schepen aanrandden. Vooral tegenover de Engelsen moesten de consuls in het Middellandse Zeegebied herhaaldelijk ten behoeve van Nederlandse schippers en schepen interveniëren.
[2]) Lelong, 9e druk (1780), dl. II p. 43, 44.
[3]) Granen. Groep B.: Duitse gierst. — Groep C.: Koningsberger tarwe, Poolse tarwe, Friese tarwe, Warder tarwe, Zeeuwse en Vlaamse witte oude tarwe; Koningsberger rogge, bruine rogge, Brabantse en Vlaamse boekweit; Friese wintergerst, Groningse wintergerst; alles met een zeer parallel verloop. Milaanse rijst; Friese brouwhaver; Friese voerhaver; paardebonen; Zeeuws koolzaad; Fries koolzaad.
[4]) Diverse levensmiddelen. Groep A: levertraan; zout St. Ubes; lange

1750 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67
300 290 280 270 260 250 240 230 220 210 200 190 180 170 160 150 140 130 120 110 100 90 80 70 60 50 40 30 20 10 0
143,6
113,2
94,4
94,3
246,9 Meekrap
147,0 Floretgaren
133,5 Segovia Lamswol
99,9 Engels tin
Meekrap (100 = F. 13,57 per 100 pond) Floretgaren (100 = F. 5,43)
Segovia lamswol (100 = F 1,05,2 per 100 pond) Engels tin (100 = F 43,47 per 100 pond)

GRAF. 2

Productengroep.	Groep A. Oorlogs-stijging	Groep B. Oorlogs-daling	Groep C. Blijvend door-zettende stijging	Groep D. Blijvend door-zettende daling	totaal stijgend	totaal dalend	totaal aantal
Suikers, specerijen, enz. [1]	9 (36%)	6 (25%)	9 (36%)	1 (4%)	18	7	25
Dranken [2]	1 (25%)	1 (25%)	2 (50%)	0	3	1	4
Licht, brandstof [3]	0	2 (20%)	6 (60%)	2 (20%)	6	4	10
Textiel.							
a. grondstoffen [4]	3 (23%)	6 (46%)	4 (30%)	0	7	6	13
b. fabrikaten [5]	3 (21%)	9 (63%)	1 (7%)	1 (7%)	4	10	14
Leer, huiden [6]	0	3 (50%)	1 (16%)	2 (33%)	2	4	6
Metalen.							
a. grondstoffen [7]	1 (8%)	7 (58%)	0	4 (33%)	1	11	12
b. bewerkt [8]	0	5 (62%)	1 (12%)	2 (25%)	1	7	8

---

rozijnen; volle haring. — Groep B.: inlandse honing; krenten, lemoenen; stokvis, roodschaar. — Groep C.: smeerboter, Ierse boter; zout Cadix, wit zout; Cordaatse vijgen. — Groep D.: Bordeaux honing; maatjesharing.

[1]) Suikers, specerijen enz. Groep A.: cacao Suriname; suiker San Domingo, suiker Suriname, Braziliaanse witte poedersuiker, moscovades, raffinadesuiker, melis, witte candij; Virginiabladen. — Groep B.: koffie San Domingo, koffie Java, koffie Suriname; peper wit, peper zwart; saffraan. — Groep C.: cacao caraques; kaneel in soorten, korte kaneel; suikersiroop; Havanabladen, snuiftabak; thee boey, thee pecco; mocha koffie. — Groep D.: nagelen.

[2]) Dranken. Groep A.: koornbrandewijn Weesp. — Groep B.: Syrese seckes. — Groep C.: Bordeaux wijn, Bordeaux brandewijn.

[3]) Licht, brandstof. Groep B.: olie van Puglia, Genuese olie. — Groep C.: lijnolie, raapolie, hennepolie; spektraan; inlands talk, Oosters talk. — Groep D.: inlands was, Oosters was.

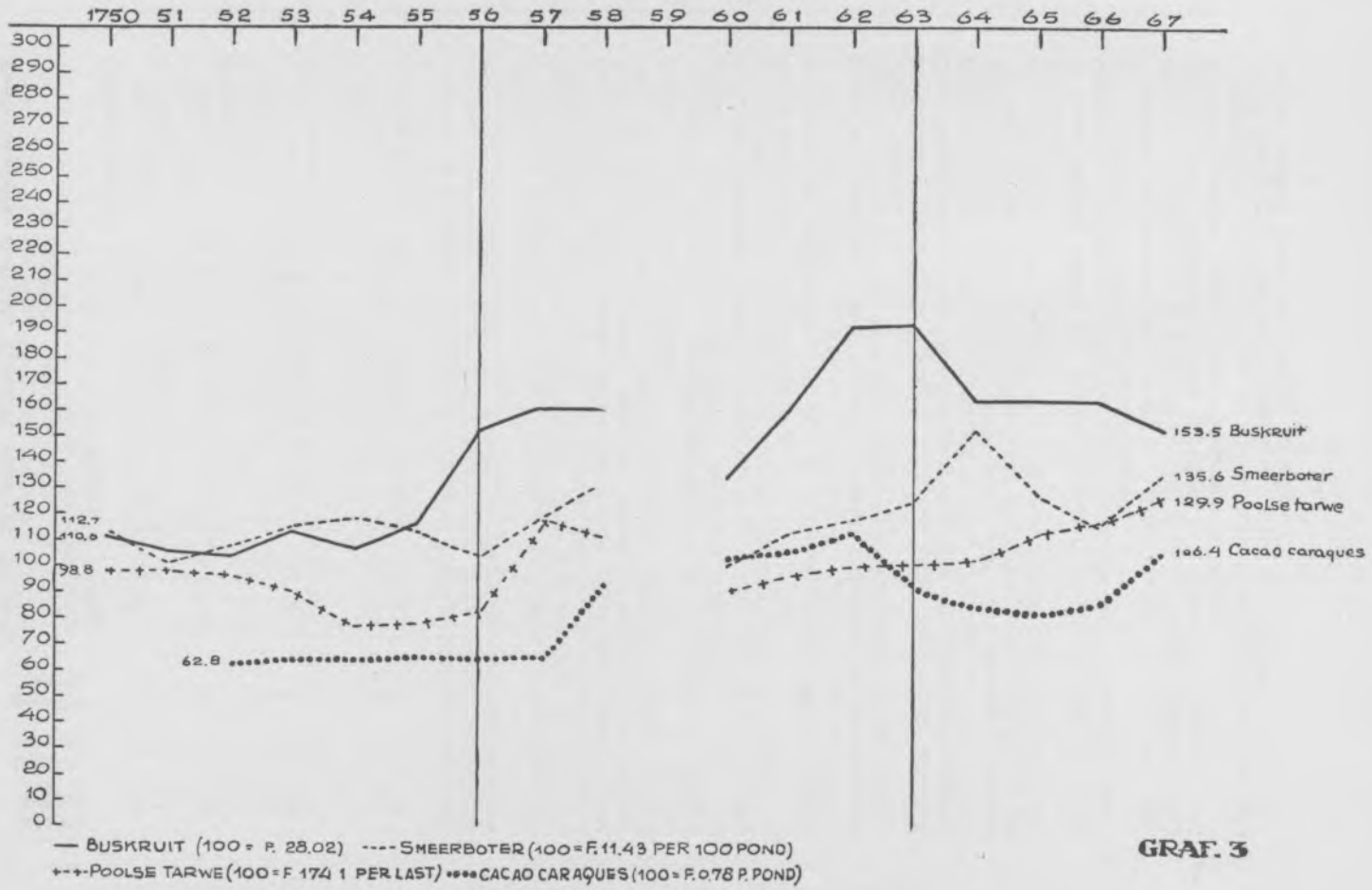
[4]) Textiel a., grondstoffen. Groep A.: Luneburgs en Bremer schoor; Smirna katoen, Berbice katoen. — Groep B.: lamwol Segovia, Portugeese wol, Andalusia wol, Segovia leonesas; ardasette, Antiochise ruwe zijde. — Groep C.: Thornse wol, Duitse wol; Riga rein hennep, Petersburger hennep.

[5]) Textiel b., fabrikaten. Groep A.: Chinese zijde, tanni zijde, Milaanse tram organsijn. — Groep B.: Boulonse organsijn, Bergameese organsijn, Segovia priemen; Javaanse katoenen garens, tituconis garens, Smirnse garens, floretgaren, zeilgaren, kabelgaren van rein hennep. (Aaneensluitende cijfers voor inlands fabrikaat ontbreken voor deze jaren; zie echter p. 3). — Groep C.: touw van hennep. — Groep D.: Aleppo katoenen garens.

[6]) Leer, huiden. Groep B.: Deense huiden, juchten, inlandse gezouten ossehuiden. — Groep C.: inlandse gezouten koehuiden. — Groep D.: zoolleer in ruggen; Spaans leer (marokkijnen).

[7]) Metalen a., grondstoffen. Groep A.: Zweeds staal. — Groep B.: Engels lood, Engels tin, Engels enkel blik, Duits kruisblik; Spaans ijzer; latoen zwart gevouwen; Noors garkoper. — Groep D.: Zweeds ijzer, Zweeds garkoper, gemeen ijzer, Hamburgs bladkoper.

[8]) Metalen b., bewerkt. Groep B.: koperdraad Aken, ijzerdraad, kaartendraad Maastricht, spiauter, bekkens. — Groep C.: Kogels. — Groep D.: Luikse roeden; ketels van Namen en Aken.

1750 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67
300 290 280 270 260 250 240 230 220 210 200 190 180 170 160 150 140 130 120 110 100 90 80 70 60 50 40 30 20 10 0
112.7
110.9
98.8
62.8
153.5 Buskruit
135.6 Smeerboter
129.9 Poolse tarwe
106.4 Cacao caraques
— BUSKRUIT (100 = F. 28.02) ---- SMEERBOTER (100 = F. 11.43 PER 100 POND)
+-+-POOLSE TARWE (100 = F. 174.1 PER LAST) ••••CACAO CARAQUES (100 = F. 0.78 P. POND)

GRAF. 3

Productengroep.	Groep A. Oorlogs-stijging	Groep B. Oorlogs-daling	Groep C. Blijvend door-zettende stijging	Groep D. Blijvend door-zettende daling	totaal stijgend	totaal dalend	totaal aantal
Chemicaliën en diversen.							
a. voor oorlogs- en scheepsindustrie [1])	4 (66%)	0	2 (33%)	0	6	0	6
b. voor overige industrieën [2])	6 (19%)	14 (44%)	7 (22%)	5 (13%)	13	19	32
Artsenijen [3])	1 (12%)	4 (50%)	0	3 (37%)	1	7	8
Totaal	32 (19%)	62 (37%)	55 (32%)	20 (12%)	86 (51%)	83 (49%)	169

II. OVERZICHT VOLGENS HERKOMST DER ARTIKELEN.

Productengroep.	Groep A. Oorlogs-stijging	Groep B. Oorlogs-daling	Groep C. Blijvend door-zettende stijging	Groep D. Blijvend door-zettende daling	totaal stijgend	totaal dalend	totaal aantal
Duitsland	1 (6%)	7 (46%)	3 (20%)	4 (26%)	4	11	15
Engeland	0	5 (83%)	1 (16%)	0	1	5	6
Frankrijk, Spanje en Portugal	2 (9%)	11 (52%)	5 (24%)	3 (14%)	7	14	21
Zuidelijke Nederlanden en Oostenrijk	0	0	2 (50%)	2 (50%)	2	2	4
Noord- en Oost-Europa	8 (38%)	4 (19%)	6 (28%)	3 (14%)	14	7	21
Italië en Levant	3 (14%)	11 (52%)	5 (24%)	2 (9%)	8	13	21
Binnenland	3 (9%)	8 (23%)	21 (62%)	2 (6%)	24	10	34
Oost-Indië en Oost-Azië	4 (17%)	9 (39%)	7 (30%)	3 (13%)	11	12	23
West-Indië	10 (55%)	4 (22%)	3 (16%)	1 (5%)	13	5	18

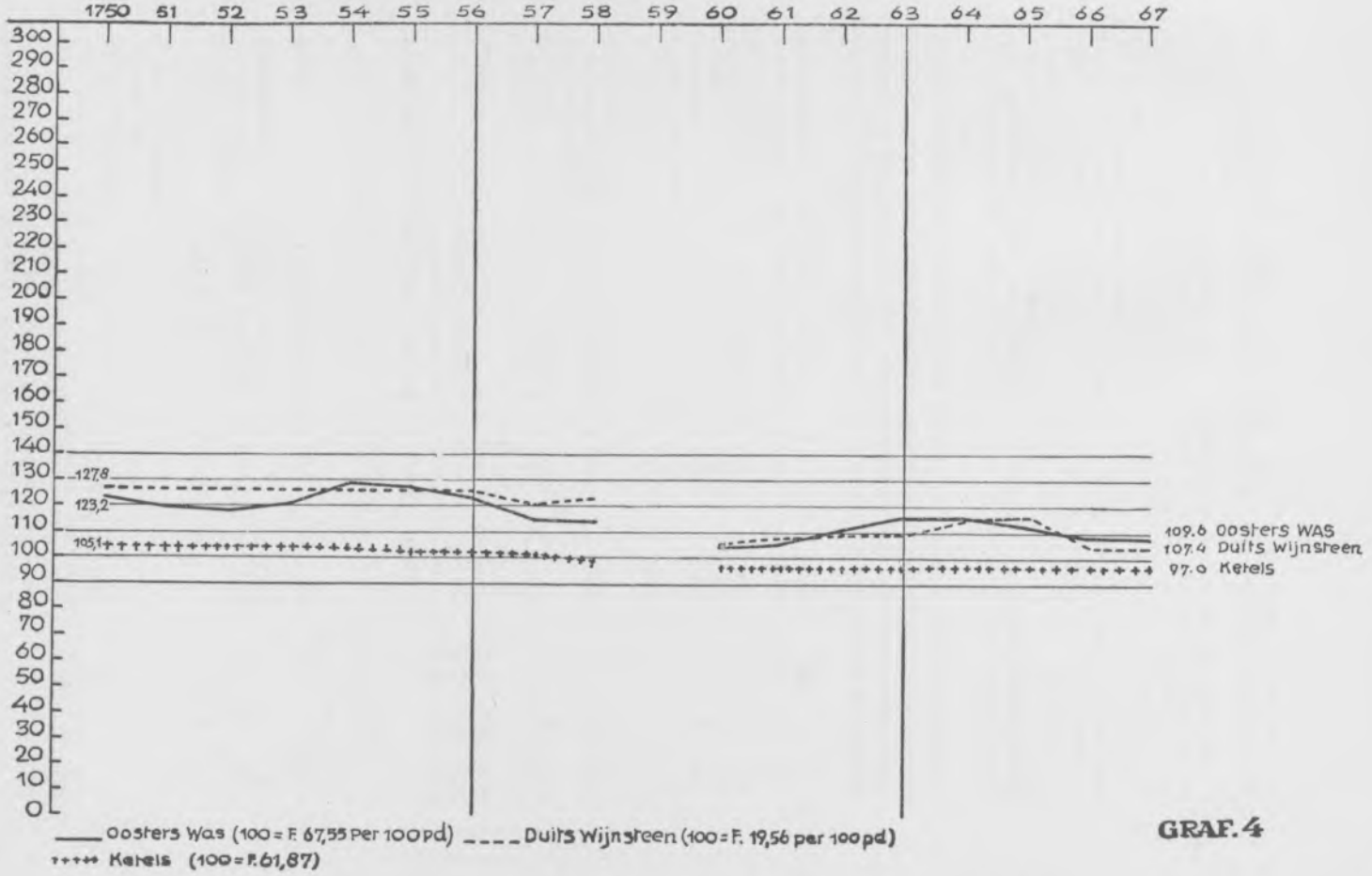
Zoals de groothandelsprijzen De Vogels mededeelingen betreffende de handel staven (achteruitgang of stilstand voor sommige producten en sommige landen, omzichtig te aanvaarden conjunctuurvlucht anderzijds; in het begin een hevige algemene

---

[1]) Chemicaliën en diversen a., voor oorlogs- en scheepsindustrie. Groep A.: Moscovisch teer, Stockholms teer, Stockholms pek; geraffineerde zwavel. — Groep C.: salpeter Oost-Indië, buskruit.

[2]) Chemicaliën en diversen b. Groep A.: Koningsberger as, Dantziger potas, Rigaas weedas; Pernambucohout, Campèchehout, geel hout. — Groep B.: meekrap gewoon, meekrap nieuw; Engels aluin; Guatemala indigo, cochenille van Mexico, Engels koperrood, loodwit, Saksisch blauwsel, Tonkijns muscus; geraffineerde kamfer, geraffineerde borax; terpentijnolie; soda; zeep van Marseille. — Groep C: Java indigo, Italiaans wijnsteen, Calia tours hout; Rooms aluin, stijfsel, salmoniak; galnoten. — Groep D.: Duits wijnsteen, Siam sappanhout, kwik, sumac van Port à Port, curcuma.

[3]) Artsenijen. Groep A.: cardamom. — Groep B.: opium, benjuin, gomdragent, Alicantse anijs. — Groep D.: Perubalsem, borax, cubebe.

1750 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67
300 290 280 270 260 250 240 230 220 210 200 190 180 170 160 150 140 130 120 110 100 90 80 70 60 50 40 30 20 10 0
127,8
123,2
105,1
109.6 Oosters WAS
107.4 Duits Wijnsteen
97.0 Ketels
Oosters Was (100 = F. 67,55 per 100 pd)
Duits Wijnsteen (100 = F. 19,56 per 100 pd)
Ketels (100 = F. 61,87)

GRAF. 4

inzinking, aan het slot een zeker „wennen" aan de abnormale toestand), zo is er een groep van kleine, doch zeer treffende cijfers, die zijn opmerking aangaande het „verlopen" van de arbeiders onderschrijft.

In het Jaarboek Amstelodamum [1]) publiceerde Dr. Leonie van Nierop de door haar uit de advertenties in de Amsterdamse Courant verzamelde gegevens betreffende de nijverheid van Amsterdam. Ze verklaart daarbij, dat deze interessante gegevens nog niet genoeg zijn om verstrekkende gevolgtrekkingen te maken. Indien men echter uit de aldaar afgedrukte advertenties en mededelingen alleen de aankondigingen van te huur aangeboden, vrijwillig of bij executie te verkopen en te veilen industriële ondernemingen rubriceert, dan vindt men een zeer consequente stijging van dat aantal in alle oorlogen, en voorts in alle anderszins catastrophale jaren. De overeenstemming in aantal der beschikbaar gestelde ondernemingen en het percentage daarvan op het geheel aantal gepubliceerde advertenties van een jaar, toont aan, dat ondanks de kleine getallen, van geen toeval sprake kan zijn. Het groter aantal aangeboden ondernemingen correspondeert ook met de jaren van daling in de opbrengst van convoyen en licenten, admiraliteitsinkomsten [2]) en met de gegevens der godshuizen [3]).

Men vindt, dat van de vijfentwintig jaren, die percentsgewijze en (of) in aantal de meeste veilingen enz. vertonen, er veertien oorlogs- en vier na-oorlogsjaren zijn; het aantal groeide gewoonlijk tegen het einde van een oorlog. Vier vallen er in de Oostenrijkse Successie-oorlog, drie er na; vijf in de Zevenjarige Oorlog en twee er na; drie in de Vierde Engelse Oorlog en twee in de Eerste Coalitie Oorlog. De overige zeven zijn alle ook min of meer catastrophale jaren, die buiten het bestek van dit onderzoek vallen [2]) [3]).

Hieronder volgt een gerubriceerd uittreksel uit de gepubliceerde advertenties. De cijfers van de Zevenjarige Oorlog blijken bizonder hoog te zijn. Van opeenvolgende jaren met minder dan 50% is telkens het gemiddelde genomen.

Jaar	Totaal aantal gepubl. advertenties	in veiling	te huur	te koop	samen	percentage v. h. totaal aantal gepubl. advertenties
1726	3	2	0	1	3	100%
1727—'35 gemidd.	4,66	0,766	0,333	0,222	1,321	26,2%

[1]) Jaarboek Amstelodamum XXVIII, p. 95 sqq.

[2]) Lage convoyen en licenten: Brugmans, Geschiedenis van Amsterdam dl. V p. 23, 107 (de jaren 1726, 1736, 1739, 1773). Lage admiraliteitsinkomsten t. a. p. dl. V p. 27 (de jaren 1726 en 1736).

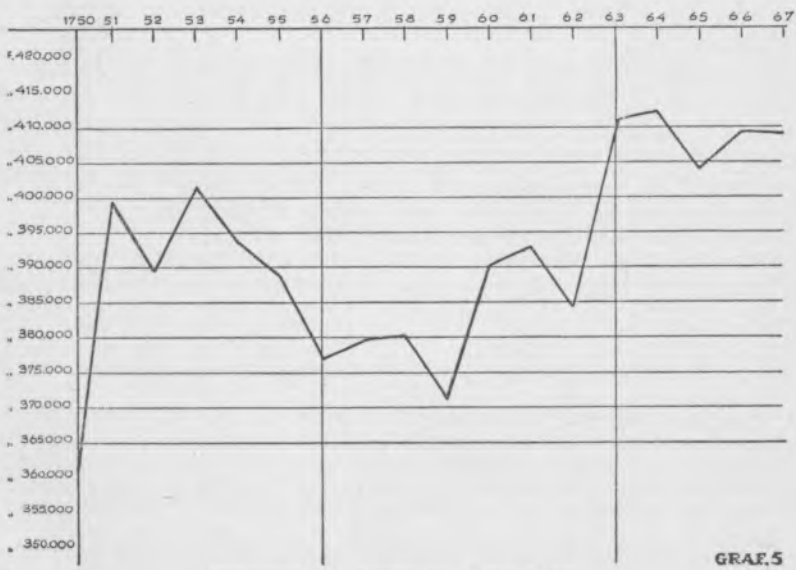
[3]) Corresponderende cijfers der liefdadige instellingen in Hoofdstuk IV (de jaren 1765, 1771, 1772, 1776, 1779).

Jaar	Totaal aantal gepubl. advertenties	in veiling	te huur	te koop	samen	percentage v. h. totaal aantal gepubl. advertenties
1736	8	2	1	2	5	62%
1737—'38 gemidd.	7,5	0,5	1	1	2.5	33%
1739	9	3	0	2	5	56%
1740—'42 gemidd.	7,14	1	1	0,66	2,66	37,25%
1743	13	4	1	4	9	69%
1744	6	2	0	0	2	33%
1745	8	3	0	1	4	50%
1746	15	6	4	3	13	87%
1747	9	4	1	1	6	66%
1748	12	4	1	1	6	50%
1749	11	4	0	4	8	73%
1750	9	4	2	1	7	78%
1751	4	2	1	0	3	75%
1752—'55 gemidd.	7,25	1,25	0	0,50	1,75	24%
1756[1])	16	6	1	2	9	56%
1757	18	7	3	2	12	67%
1758	6	1	0	1	2	33%
1759	13	8	0	1	9	69%
1760	8	3	1	2	6	75%
1761	4	1	0	1	2	50%
1762	21	11	1	5	17	81%
1763	8	3	1	2	6	75%
1764	8	2	0	0	2	25%
1765	5	1	2	0	3	60%

[1]) Gedurende de Zevenjarige Oorlog waren het de volgende takken van nijverheid, of de instrumenten daartoe, die opgegeven, althans door den exploitant of eigenaar ter beschikking werden gesteld:
Verfmolens: 4 (1757, 1 veiling; 1759, 1 veiling; 1762, 1 te koop, 1 veiling). Ververij: 1 (1760, veiling). Zwartververij: 1 (1758, veiling). Blauwververij: 1 (1760, te koop). Katoenververij: 1½ (1757, veiling; 1762, ½ te koop). Lakenververij: 1 (1762, veiling). Lakenramen: 3 (1757, 1759, 1762, veilingen). Gereedschap wolwasserij: 1 (1757, verkoop). Lakendrogerij: 1 (1762, te koop). Saaipers: 1 (1757, veiling). Saaiperserij: 1 (1763 Mei, veiling). Lintmolens: 2 (1756, veiling; 1758, te koop). Zijdemolens: 2 (1759, beide bij executie verkocht). Zijderederijen: 2 (1762, veiling; 1763 Aug., te koop). Hoedemakerijen: 5 (1756, 1 te koop, 1 te huur; 1757, 1 te koop, 1 te huur; 1758, veiling). Scheepstimmerwerven: 6 (1756, 2 in veiling, 1 in verkoping; 1759, veiling; 1762, veiling; 1763 Maart, veiling). Scheepssloperij: 1 (1762, te koop). Scheepskoperslagerij: 1 (1760, veiling). Brouwerijen: 3 (1756, veiling; 1757, veiling; 1762, veiling). Mouterijen: 3 (1759, 2 veilingen; 1760, te huur). Moutmakerij: 1 (1762, veiling).
Zeepziederijen: 4 (1759, veiling; 1761, te koop; 1762, 2 veilingen). Zeepmakerij: 1 (1760, te koop). Lijmziederij: 1763 Juli (veiling).
Azijnmakerij: 1 (1763, te koop). Stroopmakerijen: 2 (1757, 1761, veilingen). Grutterij: 1 (1757, te huur). Zoutkeet: 1 (1763 Juni, te huur). Diamantmolen: 1 (1756, te koop). Zilversmederijen: 2 (1760, veiling; 1762, te huur). Konstdraaierij: 1 (1762, te koop). (Zie vervolg op p. 33).

Jaar	Totaal aantal gepubl. advertenties	in veiling	te huur	te koop	samen	percentage v. h. totaal aantal gepubl. advertenties
1766—'70 gemidd.	7,80	1,40	0,20	1	2,6	33%
1771	13	5	1	1	7	54%
1772	16	2	1	4	7	44%
1773	5	1	0	1	2	40%
1774—'75 gemidd.	11,5	1	0,5	0,5	2	17,4%
1776	10	5	0	1	6	60%
1777—'78 gemidd.	10	1,5	0	1	2,5	25%
1779	8	2	0	3	5	62,5%
1780	10	3	1	0	4	40%
1781	3	1	0	1	2	66%
1782	7	1	0	3	4	57%
1783	6	1	0	1	2	33%
1784	14	7	0	0	7	50%
1785—'92 gemidd.	9,875	2,125	0,25	1,25	3,625	37%
1793	11	5	0	2	7	63%
1794	15	5	1	4	10	67%

Dit in het bizonder voor de industrie. De meest algemene cijfers, die iets meedelen van de gehele bevolking, zijn die van de belastingen. Het blijkt, dat de gezamenlijke opbrengst van Groote

Opbrengst van Groote en Kleine Excys.

Looierijen: 4 (1757, te huur; 1759, veiling; 1762, 2 veilingen).
Behangselmakerij: 1 (1759, veiling).

en Kleine Excys [1]), instede van bizonder hoog te zijn, zoals men bij een door oorlogshandel rijke stad zou verwachten, in deze jaren juist een inzinking vertoont (graf. 5).
Tracht men nu te bepalen, welk deel der bevolking het sterkst onder de oorlog heeft geleden, dan staan de volgende gegevens ten dienste.
In de Bank van Leening is de opbrengst der kleine panden gedurende de oorlog sterk gestegen. In 1756 bedroeg deze (met verwaarlozing van de vier laatste cijfers) gemiddeld *f* 900.000 per maand (3 × *f* 890.000; 2 × *f* 910.000, 2 × *f* 920.000 en in December *f* 930.000). Van 1757 tot 1760 was de opbrengst steeds boven *f* 900.000 (in 1757 tussen *f* 920.000 en *f* 970.000 per maand, in 1758 van *f* 920.000 tot *f* 980.000, in 1759 en 1760 van *f* 930.000 tot *f* 990.000). Met deze regelmatige stijging werd voor het eerst in Februari 1761 het millioen overschreden; de maandcijfers variëren voor dat jaar tussen *f* 950.000 en *f* 1.000.000; in 1762 van *f* 970.000 tot *f* 1.000.000 (5 ×). 1763 zette in met *f* 1.000.000 om daarna meteen te dalen tot *f* 660.000; tegen het eind van dat jaar was dit bedrag echter weer gestegen tot boven *f* 700.000. Gedurende al de volgende jaren bleef het maandcijfer zich om *f* 700.000 bewegen, met een enkele stijging tot *f* 800.000. Eerst na 1783 groeide de opbrengst weer sterk. Vergelijking met de Oostenrijkse Successie-Oorlog is hier niet mogelijk, daar er van vóór Mei 1756 geen Kleyn Balanceboek bewaard is gebleven.
Deze papieren van de Bank van Leening spreken in de eerste plaats van de behoefte en het tekort aan geld onder de armsten. De opbrengst der grote panden, (een geldverschaffing, waar blijkbaar veel minder van gebruik werd gemaakt), was weliswaar in het begin ook hoog, maar daalde sinds 1758. Tegen het einde trad weer een kleine stijging in.

1756	*f* 108.000 — *f* 116.000	per maand	(door elkaar)
1757	„ 114.000 — „ 88.000	„ „	(bewegend van hoog naar laag)
1758	„ 95.000 — „ 69.000	„ „	(bewegend van hoog naar laag)
1759	„ 74.000 — „ 61.000	„ „	(door elkaar)
1760	„ 68.000 — „ 60.000	„ „	(bewegend van hoog naar laag)
1761	„ 62.000 — „ 71.000	„ „	(bewegend van laag naar hoog)
1762	„ 70.000 — „ 86.000	„ „	(bewegend van laag naar hoog)

[1]) Thes. Ord. no. 634, Grootboek 1742—1768, fo. 104. Na 1758 werd de Kleine Excijs niet meer afzonderlijk genoteerd; derhalve is voor het gehele tijdvak de gezamenlijke opbrengst genomen. Ook de Oostenrijkse Successie-Oorlog vertoont een scherpe daling. De Groote Excijs omvatte in deze tijd de heffing op bier, gemaal, turf en kolen, inkomende granen, „sackegoet" en wijnen, de Kleine Excijs die op brandhout, huiden, de vismarkten, de „vette beesten", benevens de huur van het Oude Kolkshuis. Soms staan de wijnen (al of niet met de toevoeging: „brandewijnen, enz.") onder de Kleine Excys in plaats van onder de grote geboekt. Een dgl. inconsequentie was heel normaal. Van tijd tot tijd wordt een heffing in de journalen ook onder een eigen hoofd vermeld. (Thes. Ord. 617, 618 passim, en persoonlijke mededeeling van Mej. A. Gast, hist. dra.).

1763 *f* 69.000 — *f* 108.000 per maand (zie Hoofdstuk IV)
1764 „ 67.000 — „ 37.000 „ „ (een peil van ± *f* 40.000 bleef gedurende de volgende jaren).

De opbrengst van de middelpanden was onregelmatig; ze volgde echter meer de lijn van de grote dan van de kleine panden:

1756 *f* 199.000 — *f* 214.000
1757 „ 198.000 — „ 211.000
1758 „ 199.000 — „ 211.000
1759 „ 188.000 — „ 205.000
1760 „ 163.000 — „ 200.000
1761 „ 165.000 — „ 176.000
1762 „ 175.000 — „ 190.000
1763 „ 173.000 — „ 200.000
1764 „ 153.000 — „ 175.000 (bewegend van hoog naar laag. In de volgende jaren bleef het cijfer tussen *f* 130.000 en *f* 150.000)*).

Zet men dit spoor voort en zoekt men verdere gegevens betreffende de armste inwoners, dan kan men in de overgebleven boeken van de godshuizen het volgende vinden.
De nieuwe inschrijvingen in het Werkhuis [1]) stegen in 1757 van 312 (het gemiddelde voor normale jaren was ± 300) tot 383. Dergelijke stijgingen kwamen voor in catastrophale jaren en kunnen zowel op onlusten als op armoede wijzen.
De uitgaven van het N. Z. Huiszittenhuis [2]) bedroegen van 1750 tot 1755 gemiddeld *f* 67.000 per jaar. In 1756 ving dadelijk een stijging aan en het gemiddelde bedrag tussen 1756 en 1762 was *f* 80.000, met een hoogste punt (*f* 90.000) in 1758. Na de oorlog bleven de uitgaven boven het gemiddelde van voordien. Uit den aard van de zaak was hier verband met de algemene verhoging van het prijsniveau; zo was b.v. in 1758 en in 1762 de prijs van de boter hoog en steeg, daarmee overeenkomstig, de jaarlijkse som voor boteraankoop. Ook de uitgaven van het Spin- en Nieuwe Werkhuis [3]) stegen gedurende de oorlog, maar bleven ook daarna hoog. De meeste instellingen hebben o.a. in de tweede helft van de eeuw hun tractementen moeten verhogen [4]). Waardevoller, als men de be-

*) B. v. L. no. 234, Kleyn Balanceboek Mei 1756—Sept. 1805.
[1]) Sp. en N. Werkhs. no. 42, Inschrijfboek 1742—1781.
[2]) Huisz. Hs. N. Z. no. 275, Rekeningen aan Burgemeesters.
[3]) Sp. en N. Werkhs. no. 253, Rekeningen aan Burgemeesters.
[4]) B. v. L. no. 27, Ingekomen stukken. In 1766 verzochten de ambtenaren salarisverhoging, daar hun taak verzwaard was en de huren en overige kosten van levensonderhoud gestegen waren. Het verzoek werd toegestaan.
Sp. en N. Werkh., no. 253. De post „tractementen van suppoosten luidde in 1758 en 1761: *f* 712. In 1762 en 1763: *f* 818. In 1764: *f* 782—6. In 1765: *f* 986—17. In 1768: *f* 1087—12. In 1769: *f* 1232—10. Enz. (in 1782: *f* 1497—10).
Huisz. Hs. O. Z. no. 3, Protocol van Resolutiën 1753—1766. 31 Mei 1765: „dat..... het turfdragersloon ad *f* 3—4 d'100 ton in het generaal genomen en in deese tijden, daar de levensmiddelen en vooral de huuren der

hoeften van de oorlogstijd wil meten is het daarom de gebruikte hoeveelheden te vergelijken. Hiertoe staat ons het cijfer der verbakken lasten rogge ter beschikking [1]). Dit bewoog van 1750 tot 1755 van 76 tot 71 last, in dalende lijn. Van 1756 tot 1760 volgde een regelmatige stijging van 71 tot 86 last. In de daaropvolgende jaren, tot en met 1767, bleef het 77 en 79 last. Daarna trad weer een herstel in met een daling van 75 last tot 48 last in 1771, hetgeen kort daarna weer verstoord werd en dan voor goed (zie Hoofdstuk IV).

Merkwaardig op zichzelf zijn de kerkcollecten ten behoeve van deze inrichtingen gehouden: in jaren van nood, dus in oorlogstijd, bij crisis- en bij natuurrampen, steeg de vrijwillige steun. Althans zolang „de ene helft der burgerij, die de andere onderhield", daartoe in staat was. Van 1750 tot 1755 was de gemiddelde opbrengst dezer kerkcollecten [1]) per jaar *f* 6.150, gedurende de oorlog *f* 6.750, van 1764 tot 1771 *f* 6.300. Daar deze cijfers tegelijkertijd het sociaal geweten èn het vermogen om aan die roepstem te voldoen, uitdrukken, wordt de behoefte aan gelden van de instelling zuiverder weerspiegeld in de subsidies. De parallel blijft echter bestaan. Van 1750 tot 1755 was er een dalende lijn (*f* 14.000 tot *f* 8.000). Van 1756 trad een scherpe stijging in: *f* 12.000, *f* 20.000, *f* 25.000. Na deze top begon men opnieuw, om, na vier jaar van gemiddeld *f* 14.500, in 1763 weer met *f* 21.000 te eindigen.

De oorzaak van de armoede onder de laagste standen is, behalve bij de door De Vogel genoemde werkloosheid, zeker te zoeken bij de stagnatie in het scheepsverkeer. En voorts, voor zover men in dienstbetrekkingen of loonwerk van deze afhankelijk was, bij de middenstand en de kleine handelaren, die zelf direct onder de oorlogstoestanden leden.

Het aantal faillissementen in Amsterdam [2]) per jaar bleef van 1750 tot 1756 bewegen tussen 50 en 60 (na hoge aantallen van 100 en meer gedurende de Oostenrijkse Successie-Oorlog). In de eerste jaren van de Zevenjarige Oorlog was de stijging nog

---

huysen bij continuatie monteeren, zeer gering is, reedenen waaromme ook verschijdene voor de turffdraagersplaatse ... hebben bedankt ...". Een en ander leidde tot 16 st. verhoging (er was 20 st. gevraagd) en afschaffing van één der negen dragers, waar de belanghebbenden zeer tevreden mee waren. Vgl. met deze oplossing ook die voor de muntknapen op p. 48.

Huisz. Hs. N. Z. no. 256, notulen, Huisz. Hs. O. Z., t. a. p. In hetzelfde jaar 1765 werden ook de lonen van knechtportier *f* 280), bakker (*f* 10 per 1000 broden) en van de suppoosten (*f* 230 's jaars) opnieuw vastgesteld. Deze salarissen werden aangevuld door vergoedingen in natura, bestaande niet alleen uit „boeselaars" en „rokken", maar ook uit brood, boter, bier, turf en kaarsen; voorts door aandeel in de verkopingen ten behoeve van de inrichting gehouden en door gehele of gedeeltelijke vrijstelling van diverse accijnzen. Vgl. met het laatste ook de rechten der muntknapen, p. 48.

[1]) Huisz. Huis N. Z. 275.

[2]) Mededeling van den heer I. Goetheer, hist. drs.

gering, maar in 1758 verschijnt een hoge top van 88 en vervolgens bleef het aantal gevallen groot; het gemiddelde van 1757 tot 1763 was 73. Na deze oorlog en het crisisjaar 1763 daalde het aantal gevallen tot onder 50. Voor andere steden (Dordrecht [1]), Haarlem [2]) vindt men hetzelfde, namelijk hoogtepunten van de faillissementscurve vooral in 1758 en daarna. Het blijkt vooral het verdwijnen van afnemers in het Duitse achterland en het niet betalen van anderen aldaar te zijn, dat oorzaak werd van menige ondergang [3]). Verder was ook het aantal faillissementen door verliezen op scheepsparten, en tenslotte door speculatie en door wisselschaden, legio [4]).
Doch niet alleen de kleine handelaar, ook de grote koopman ondervond moeilijkheden, speciaal in het verkeer met Duitsland. Hun zendingen naar verschillende Duitse steden werden willekeurig aangehouden en de stadsregering moest zich voor hen tot den envoyé of zaakgelastigde ter plaatse wenden om te trachten de goederen vrij te krijgen [5]). Een ander maal werd het goederenverkeer door de krijgsverrichtingen opgehouden en moesten Nederlandse kooplieden wachten, totdat de voorziening van vreemde troepen gereed was [6]).

---

[1]) Mededeling van den heer W. van Wel, litt, ned. drs.
[2]) Mededeling van den heer J. Hoek, hist. drs.
[3]) Rijksarchief Arnhem, Archief Culenborg, Portefeuille met Stukken betreffende Sûreté de Corps. Voorbeelden:
1757, uit het request van Louis Lemaistre, koopman te Amsterdam (schuld *f* 14 à 15.000): „.....dat hij aan persoonen in Duitsland credit hadde gegeeven, die hoezeer anders goed en solvent, egter om de tegenwoordige fatale omstandigheden van dat land, hem niet bytyds van remises hadde kunnen voorsien....."
1758, Jac. Sterk (handelaar uit Rotterdam in tabak, thee en koffie, sinds drie jaar): „.....hebbende deselven waaren en coopgoederen meerendeels gedebiteert in de steden Weesel, Creveld en districten van dien; dat sijn debiteuren aldaar door de invasie der vijanden of voortvlugtig of tenminsten onvermogende zijn geworden....."
Zie verder D. B. K., no. 273—280, Lijsten van Staaten van boedels 1756—1763; voorts de berichten van De Vogel.
[4]) D. B. K. t. a. p. Scheepsverliezen o.a. in het zeer grote faillissement van het vroedschapslid H. de Wacker van Son. Zie ook hierboven de verliezen van Vergeel (p. 6) en Bijlage, de Staate van Langrune's boedel.
[5]) N. v. S. 1758, 23 Maart, 9 April, 13 April. De minister-plenipotentiaris Van Wartensleben te Maintz, intervenieerde op verzoek van de Amsterdamse magistraat ten behoeve van de resp. Amsterdamse kooplieden Marcus Philip Levy Gompertz, Cornelis Karsseboom en J. F. Motte, van welke drie enige kisten met geld in Keulen waren aangehouden. Het voorwendsel hiertoe was, dat het geld niet naar een slechte muntstad, i.c. Frankfort, mocht worden vervoerd. Toen de vrijgeving traineerde, toonde Wartensleben zich zeer verontwaardigd en merkte op, dat een koopman van de Republiek niets met de slechte munttoestanden in Duitsland had te maken.
[6]) De Vogel, Copyboek 1761—1763, fo. 281, 29 April 1762. „..... dit laaste is reets afgesonden, maar door de aankomsten van 300 Franse troupen wierden alle paarden en kasse geprest en moesten de goederen blijven leggen". Alle vreemde troepen hadden toestemming om over het grondgebied van de Republiek te trekken. (N. Ndl. Jrb. 1757, p. 310—314).

Dit bleven echter incidentele gevallen. Een veel groter algemeen nadeel — maar voor enkelen een voordeel — was de geldschaarste en de ontwrichting van het geldwezen in de oorlogvoerende staten. De behoefte aan geld voor het onderhoud der troepen was onuitputtelijk. Als men de diplomatieke correspondentie dier dagen leest, klinkt het van alle bladzijden: de koning, of wie het dan zij, tracht, hoopt, moet geld hebben; en de steden, stenden, landen kunnen het niet geven. De regeringen kenden verschillende methoden om aan geld te komen. De meest directe was schatting en brandschatting. Ziehier wat enkele landen en steden gedurende één maand van beide oorlogvoerende partijen [1]) hadden te verduren, en hoe ze daarop reageerden:

22 Jan. 1758 [2]) **Saksen** kan van Pruisen de administratie van zijn inkomsten terug krijgen in ruil voor 500.000 Rijksdaalders, benevens een contingent aan fourage en levensmiddelen maandelijks. Dit kan het land in deze omstandigheden niet opbrengen.

29 Jan. [2]) **Saksen** biedt aan Rd. 250.000 maandelijks te betalen, mits vrijblijvend van fourageleverantie.

31 Jan. [3]) **Mecklenburg.** De Pruisen „ligten" rogge, tarwe en hooi en eisen bovendien 2½ millioen Pruisische Rijksdaalders, d.i. 10 × de jaarlijkse inkomsten van den regerenden landvorst.

31 Jan. [3]) **Anhalt.** Van de vorsten worden fourage- en graanleveranties geëist.

5 Febr. [2]) **Dresden** moet nog Rd. 80.000 opbrengen. Men tracht deze te verkrijgen door een huur- en huizenbelasting.

7 Febr. [4]) **Calenberg** en **Göttingen** zijn „met executie gelegt", daar ze de „contributies" aan de Fransen niet betaalden; echter zo, dat de handel niet belemmerd wordt.

8 Febr. [2]) **Halberstadt.** Alhier hebben de Fransen „grote excessen begaan". De Pruisen zullen in **Dresden** hetzelfde doen, als men niet weer een extra-schatting opbrengt.

---

[1]) De schattingen, die alleen de koning van Pruisen oplegde, zijn voor de gehele periode te vinden bij Reinhold Koser, „Die preussischen Finanzen im 7-jährigen Kriege", Forsch. z. Brandenburg-preussischen Gesch. 1900, p. 152 sqq.

[2]) N. v. S. 1758 (ongepagineerd). Brief van den minister plenipotentiaris van Calkoen te Dresden, van deze datum.

[3]) N. v. S. 1758, brief van den extra-ord. envoyé Gronsfeld te Berlijn van die datum.

[4]) N. v. S. 1758, brief van den predikant Grimmelius te Kopenhagen van die datum.

15 Febr. [1]) Pruisische bezetting te **Leipzig**, dat zijn Rd. 80.000 niet heeft gegeven. Voorts worden er 1200 paarden en 500 boerenknechts gevraagd.

17 Febr. [2]) **Bremen** is door de Fransen bezet, hoewel het reeds Rd. 100.000 had gegeven om van bezetting verschoond te blijven (10 Maart weer vrij).

19 Febr. [3]) **Hanau** moet de Fransen een half millioen gulden Hollands geven, anders worden ze bedreigd met brandschatting. **Bohemen** is geruïneerd; de boer heeft geen brood meer, maar de troepen.

21 Febr. [2]) **Hamburg.** Men zegt, dat Richelieu enige vaatjes goud in specie „meedegenoomen heeft; daarbij worden hier alle de pistoolen opgezogt om de Hannoverse Armee te betalen", hetwelk de prijs van het goud, vooral van de pistolen, doet stijgen. — De Fransen vernielen inboedels van paleizen (translaat missive **Hannover**) en verkopen de meubels, die overblijven.

3 Maart [2]) **Calenberg** moet opnieuw Rd. 100.000 geven, binnen acht dagen.

5 Maart [1]) De koning van Pruisen heeft alle granen in **Aldenburg-Weimar** en daaromtrent contant doen opkopen en te Leipzig magazijn gemaakt. Het is mogelijk, dat de boer het vandaar uit zal moeten terug kopen.

Tussen deze berichten door leest men, dat de koningin van Polen haar tafel tot drie gangen terug heeft gebracht en het hof in Kopenhagen zijn bals heeft gestaakt (na insinuatie). De overige feesten in deze stad gingen door. In latere oorlogsjaren verbood men ook deze.

Reeds in deze, de oorlogvoerende landen intern aangaande, moeilijkheden, werden Nederlanders betrokken. Direct zelden, maar dan ook hoogst onaangenaam, zoals de Utrechtse burger [4]), die bezittingen op Oostenrijks gebied had, waarvoor hij reeds al de gevraagde belastingen had betaald; in de benauwdheid van de oorlog eiste de vreemde regering opeens 1000 écus „par manière d'emprunt" van hem, het hoogste bedrag, dat men van een onderdaan durfde vragen. Een ander keer was het een hele streek, die de ernst des oorlogs moest onder-

[1]) N. v. S. 1758 (ongepagineerd). Brief van den minister plenipotentiaris van Calkoen te Dresden, van deze datum.
[2]) N. v. S. 1758, brief van den minister Mauricius te Hamburg.
[3]) N. v. S. 1758, brief van den secretaris Bosch te Frankfort.
[4]) N. v. S., brief van den envoyé Van Burmania te Weenen van 1 Febr. 1758. De naam van den Utrechtsen burger is Jan de Heger.

vinden. Uit de Gelderse tol [1]) werden door de Franse troepen schepen weggehaald en andere „desordres" gepleegd. Na protest van de Staten, beloofde de Franse regering dit goed te zullen maken. In dezelfde brief deelde men echter mede, dat er geen verandering kon worden gebracht in de van het Graafschap Gronsfeld geëiste leveranties, daar het „als rijksgraafschap genoodzaakt was tot de lasten des oorlogs het hare bij te dragen."

Indirect werden de Nederlanders, en vooral de Amsterdammers, voortdurend in de schatting- en leverantiekwesties gemoeid, en naar het scheen op aangenamer wijze. De geldverschaffing kwam voor een groot deel op de schouders van kooplieden en bankiers terecht, die daartoe ook door verschillende voorrechten aangemoedigd werden. Af en toe kwam het zelfs voor, dat een enkele bankier de zaken niet alleen bemiddelde, doch een leeuwendeel van de verschuldigde contributie op zich nam [2]). Deze kooplieden konden echter evenmin geld uit het niets toveren als hun koning. Om liquide te blijven richtten ze zich tot hun rijke Hollandse relaties en een deel van hen [3]) vonden ze volgaarne bereid hun op één of andere wijze de nodige fondsen te verschaffen. Het waren voornamelijk Duitsers en Skandinaviërs, die zich om deze redenen tot Amsterdam wendden. De Skandinavische landen werden wel niet zelf gebrandschat, maar in Zweden en Denemarken werd door min of meer verplichte leningen een direct beroep op den koopman gedaan [4]). In Zweden was de geldnood minstens even groot, en in elk geval ordelozer, als in Duitsland.

De voorziening in natura werd ook bij de particuliere kooplieden aanbesteed, dikwijls onder de naam van voorrecht [5]).

[1]) N. v. S., brief van den ambassadeur De Lestevenon van Berkenrode te Parijs van 29 Maart 1759.

[2]) De, ook overigens zeer belangrijke, koopman-industrieel-bankier Gotskowsky geniet enige roem, omdat hij in 1761 de schatting van Leipzig ten bedrage van Rd. 1.400.000 op zich nam. Aan deze ridderlijke daad verdiende hij 30 à 40%, daar hij zelf den koning in het nieuwe, slechte oorlogsgeld betaalde, van de Leipziger kooplieden echter betaling (van zijn wissel nl.) in goed oud geld terugeiste. (Stephan Skalweit, Die Berliner Wirtschaftskrise von 1763 und ihre Hintergrunde).
Er waren meer Pruisische kooplieden, die Saksen uit de schattingnood hielpen door voorlopig voor dit land te betalen; ook tegen wissels, voor welke het Keurvorstendom na de oorlog, toen de overige lasten vervielen, verantwoordelijk bleef. (Koser, t. a. p., p. 212).

[3]) Voor de verschillende houding zie Hoofdstuk II.

[4]) N. v. S., brief van den extra-ord. envoyé Van Marteville te Kopenhagen van 14 Febr. 1758: De regering tracht een lening te sluiten om in de behoeften van het leger te voorzien. De leverantie van de nodige goederen wordt aan de kooplieden toegezegd, in de hoop, dat ze dan aan de lening zullen deelnemen.

[5]) Zie nt. 4. Koser t.a.p., p. 190, nt. 3. De diverse Feldkriegskommissariate, die met de financiering belast waren, waren het met de leverantie door kooplieden niet altijd eens. Men wilde de voorraden op meer directe

Ook voor hen bracht de aanschaffing echter zodanige moeilijkheden mee, dat soms vlak voordat een veldtocht zou beginnen, de nodige opkopingen nog niet geschied waren, daar verscheiden „livranten en entrepreneurs" hadden opgezegd, „kunnende de baar niet langer dragen" [1]), wegens wanbetaling en gebrek aan crediet. Wie aan de eens gegeven opdracht trouw bleef, zoals de Hamburgse koopman Schimmelmann, verscheen weldra als Geheimrat en vervolgens als baron. Ook deze „livranten" vonden de middelen om hun opdrachten uit te voeren in Holland [2]).

In andere landen hadden de leveranciers eveneens moeite om de betaling te verkrijgen. In Rusland ging de regering over tot betaling met assignaten op diverse provinciën en woywoodschappen [3]), speciaal om de leveranciers van het leger te voldoen [4]). Dezen waren weinig gesteld op een dergelijke vergoeding en haastten zich om de stukken te verhandelen, al verloren ze daarbij 18% [5]). Een ander keer hadden de leveranciers helemaal geen betaling ontvangen [6]).

In Zweden hadden de kooplieden practisch zelf hun vergoeding bekostigd, door eerst de voor de voorziening aangegane lening mogelijk te maken. Het schijnen daar niet de nobelste lieden te zijn geweest, die zich met deze zaken bezighielden. De buitenlandse staatscorrespondenten wisten te vertellen, hoe dergelijke „livranten" 50% en meer op hun leveranties wonnen, de verschepingen traineerden, en veel minder dan de beschikbare voorraad tenslotte afleverden, „trafiquerende voor het

---

wijze bij den landman betrekken. Eén van de Feldkriegskommissäre beweerde zelfs, dat dit den koning drie millioen had kunnen besparen. Dan hadden de onvermijdelijke uitgaven tenminste de eigen onderdanen rijk gemaakt. „Anstatt denen Proviant-Bedienten und hungerigen Lieferanten in die Hände zu fallen", zou het geld via de belastingen weer terug zijn gekomen, terwijl „bei denen erwählten Mitteln das Geld in wenigen Particuliers und Kornjuden Hände vertheilet ward." Deze particulieren en bankiers hebben den koning waarschijnlijk echter sneller en beter geholpen dan de belastingen, die in het door de oorlog lijdende land steeds trager binnenkwamen.

[1]) N. v. S., brief van den minister plenipotentiaris Van Wartensleben te Maintz van 9 Maart 1758. Op 23 Maart volgde het bericht, dat er eindelijk iemand gevonden was.

[2]) N. v. S., 5 Aug. 1763, brief van den minister Mauricius te Hamburg; deze deelde mede, dat Schimmelmann juist was vertrokken om zijn relaties in Holland te bezoeken. — Voor Gotskowsky zie Hoofdstuk V.

[3]) N. v. S., 8 Jan. 1760, brief van den envoyé De Swart uit Petersburg.

[4]) N. v. S., 18 Jan. 1760, brief van denzelfden.

[5]) N. v. S., 25 Jan 1760, brief van denzelfden.

[6]) N. v. S., 9 Jan. 1759, brief van denzelfden. Sinds enige dagen vertoefde te Petersburg een Poolse generaal Stein, „die in de voorleede campagne groote leeverantien aan de Russische armee gedaan heeft, dog daar syne betaalinge niet hebbende konnen krijgen, die nu hier is koomen solliciteeren, alsmeede seekeren her Rogalinski en Poolsche kamerjonker Zeebach, soo men segt, om gelijke belangens te bevorderen".

overige na hun welgevallen" [1]). Ook in Duitsland klaagde men over de grote winsten, die de leveranciers ten koste van de staatsfinanciën zouden hebben gemaakt [2]).
Behalve door de financiering, werd de Hollandse handel hier ook in gemengd door de import van de benodigde goederen tegen de door de dringende vraag sterk gerezen prijzen [3]). Dit was een van de reële voordelen van de oorlog voor den oordeelkundigen en voorzichtigen handelsman. Of dit voordeel tegen de verliezen elders te lijden opwoog, lag er aan, in welke artikelen iemands omzet gespecialiseerd was, en of hij niet van de oorlogswinst zijn enige verdienste maakte. Men zag Duitsland in deze tijd overstroomd door kleine handelaars uit Holland (w.o. veel Joden), die zonder tussenpersonen direct bij het leger trachtten te verdienen, vooral met leveranties van paarden.
Een ander middel der vorsten om aan geld te komen was de regelmatige weg der lening. Niet voor ieder stond die open. Het is merkwaardig, dat de Nederlanders den Engelsen, die ze haatten [4]) als concurrenten en in deze oorlog als kapers bovendien, volgaarne het geld verschaften om hun oorlog verder te voeren [5]), daar ze hen als handelsland schenen te vertrouwen, terwijl het anderen slechts moeizaam, op onderpand (Zweden), of door bemiddeling van kooplieden uit bepaalde solide steden, mocht gelukken.
De Engelse fondsen, waar altijd veel in belegd en veel in gespeculeerd was, werden in deze oorlog steeds belangrijker. Enerzijds was het een normale vorm van belegging, waar brave burgers graag gebruik van maakten [6]), anderzijds werd er allerhevigst mee geknoeid, werkten de spelers met valse vre-

---

[1]) N. v. S. 27 Jan. 1758, brief van den extra-ord. envoyé Van Marteville te Stockholm.
[2]) P. 40, nt. 5.
[3]) Arch. Br. 190, p. 5, 18 Aug. 1759. „het artikel van de rogge schijnt hier aan de markt te blijven staan, dog of deselve monteeren of lager sal loopen is in 't geheel niets van te oordeelen, hangende alleen van de conjuncturen af, want een vreede getroffe werdende en boven dit zomer een schoon gewas zijnde, zal deselve noodwendig nog declineeren, daar ter contrarie bij aanlegging van nieuwe magazijnen voor de armeeen, misschien een merkelijke rijsinge staat te koomen."
[4]) Alle koopmansbrieven, ook die van lieden die in Londen zelf werkzaam waren, wemelen van scherpe opmerkingen aan het adres van de Engelsen, die men „die verbasterde natie", „bij niemand geagt dan bij zigself" noemde, of, zuurder, wier wijze van zaken doen men kleinerend besprak. De wonderlijkste indruk maakt het, als de bedaarde Hollander Jan-Isaäc de Neufville zich zo opwindt, dat hij niet alleen midden in een zakenbrief de Engelsen dieven noemt, doch zelfs wild dit woord met hoofdletters schrijft. (Arch. Br. 189, fo. 363, 15 Maart 1759).
[5]) Van Dillen, Beurscrisis 1763, p. 245. - 17 Nov. 1760. „... c'est d'icy qu'il tire ses principales ressources pour la continuation de la guerre."
[6]) N. A. H., Notaris Gallé. Register op „Executeurschap over Engelse effecten":

desgeruchten, gingen ze verbintenissen boven hun vermogen aan, enz. [1]). Evenals alle fondsen [2]) stonden de Engelse papieren laag gedurende de oorlog, hetgeen zijn oorzaak had in de speculatie-zelf en voorts in de opeenstapeling van leningen [3]). Men vindt in de Desolate Boedelkamer typische faillissementen door het actiënspel veroorzaakt [4]).
Het is echter de vraag, of, zoals men meent, werkelijk deze leningen de Nederlandse kapitalisten zodanig uitputten, dat mede daardoor in 1763 stagnatie in het geldverkeer ontstond [5]). Er was en bleef heel wat kapitaal ter beschikking in Holland [6]).

1751 geen	1754 geen	1758 geen	1762 zeventien
1752 geen	1755 drie	1759 negen	1763 dertien
1753 geen	1756 geen	1760 zes	1764 elf
	1757 een	1761 zestien	1765 twaalf

De zedemeesters trachtten zeer tevergeefs een dgl. belegging in buitenlandse papieren tegen te gaan. De Spectators maanden jonge erfgenamen, die zg. om raad kwamen vragen, wat ze met hun geërfde geld moesten doen, om toch vooral Nederlandse fondsen te nemen. Inderdaad bezat iedereen (gezien de Grootboeken van De Vogel en zijn familieleden, de boeken van Jan-Isaäc de Neufville en de boedelstaten van verschillende faillieten in de Desolate Boedelkamer) een aantal Nederlandse stukken, doch daarnaast verschijnen dadelijk de buitenlandse. Behalve de Engelse papieren waren de obligaties „Saxische Steur" zeer geliefd. Voor belening als belegging zie p. 84.

[1]) Van Dillen, Aant. Parijs: Du Clairon aan den Hertog d'Aiguillon: „. . . il arrive souvent des lettres particulières et même des courriers exprès ou suposés qui annoncent toujours qq résolutions soit pour la paix soit pour la guerre, mais toutes ces nouvelles se détruisent d'un moment à l'autre et ne sont que des manoeuvres d'agioteurs pour donner du mouvement au jeu des actions et aux fonds publics d'Angleterre et d'Hollande. Ce sont cependant, Monseigneur, ces mêmes nouvelles qui servent d'aliment aux spéculations des négocians et qui ruïnent les plus crédules et les plus témeraires."
Arch. Br., no. 375, brief van Van Hemert te Londen van 31 Aug. 1762: Er zijn vredesonderhandelingen gaande, waarvan goede afloop wordt verwacht, „waarom onze fondsen braaf monteeren, dat van meer gevolg moet zijn en het is zeer honorabel dat men dit nieuws aanstonds publicq heeft gemaakt, op dat de actionisten daar op niet hebben kunnen speelen, want vreeze dat men eenige lieden a costy uit het nest zal ligten".

[2]) Van Dillen, Effectenkoersen aan de Amsterdamse beurs, Ec. Hist. Jrb. 1931. De daling van stukken als de actiën der Hollandse O.-I.C. hield meer verband met de warenhandel. Cf. p. 25.

[3]) N. v. S., 17 April 1759, brief van den envoyé Hop te Londen: „Sedert eenige dagen zijn de publicque fondsen zeer aan het dalen.... hetwelk deels wordt geattribueerd aan manquement van specie, en aan de grote sommen die menige op hoop van profijt hebben gesubscriveerd, en niet in staat zijn de betalingen te doen, dus gemeend wordt, dat het parlement nog iets zal moeten doen in faveur van deze subscriptie om deselve op te houden". — Arch. Br., t.a.p., Van Hemert 11 Febr. 1763: „Onse effecten nemen steeds meer faveur, omdat de nieuwe negotiacie nog niet te voorschijn komt."

[4]) Bijv. dat van Gijsbert Bilsteyn. Staat en beschrijving van zijn boedel in D. B.K. no. 282.

[5]) Sautijn Kluit, p. 10. Van Dillen, Beurscrisis 1763, p. 245.

[6]) Arch. Br. 375, Van Hemert te Londen, 13 Aug. 1762, deelt mede, dat

Wel is de crisis van 1763 zelf van invloed geweest op de fondsenmarkt. Waar is ook, zoals een Hollands koopman te Londen het plastisch uitdrukte, „dat er veel in schurfte handen z(a)t" [1]), welk soort handen altijd gevaar lopen klem te raken. De climax bij deze leningen is wel interessant.

1756 [2]) £.st. 2.000.000 (£.st. 1.500.000 à 3½% en £.st. 500.000 bij wijze van loterij).
1757 [2]) £.st. 3.500.000 (£.st. 2.500.000 à 3%, £.st. 1.000.000 bij wijze van loterij).
1758 [3]) £.st. 5.000.000 (£.st. 4.500.000 à 3½%, £.st. 500.000 als loterij).
1759 [3]) £.st. 6.600.000 (à 3%).
1760 [2])[3]) £.st. 20.600.000 (Januari £.st. 8.000.000 à 4%, November £.st. 12.000.000 à 3% en £.st. 600.000 als loterij).
1761 [3]) £.st. 12.000.000.
1762 [2]) geen, hoewel men er in de herfst wel één verwachtte.

Het staat vast, dat deze leningen voor een groot deel in Holland voltekend werden. Daarnaast en daarenboven zag men kans om ook aan andere leningen en „subsidiën" zijn medewerking te verlenen, zoals boven is beschreven. Deze soort geldverschaffingen zijn niet te tellen, maar wel te meten, waartoe in het volgende hoofdstuk een poging zal worden gedaan.
Aldus verschafte Nederland het geld, het crediet, òf, en dat is niet minder belangrijk, Nederland diende als de schijf, langs welke de betalingen geschiedden. De Engelse subsidies aan Pruisen werden overgemaakt in wissels, baren goud en baren zilver [4]), waarbij men niet anders kòn doen dan de weg Amsterdam—Hamburg—Berlijn kiezen. Ook voor andere subsidies aan kleinere Duitse vorsten gebruikte Engeland assignaties op Nederlandse huizen [5]), die, zoals het heette, „op Engeland handelden". Dezen gaven het papier dan weer door aan een „huis op Duitschland" en de laatste aan zijn relaties aldaar. Trekkingen van *f* 150.000 ineens op één huis komen voor. Eveneens gingen betalingen van Frankrijk aan Denemarken en Zweden over Hamburg en aldus over Amsterdam [6]). En zelfs als Oostenrijk Rusland een betaling deed, werd Am-

---

er opnieuw een lening te wachten staat, waardoor de fondsen wel weer 6 à 8% zullen dalen, tenzij er vrede komt. Maar: „wie penningen te beleggen heeft, moet het wisse voor het onwisse neemen." Zie verder Hoofdstuk II, p. .

[1]) Arch. Br. 375, Van Hemert 12 Aug. 1763.
[2]) Arch. Br. 375, 23 Jan. 1756, 25 Jan. en 11 Maart 1757, 7 Nov. 1760, 5 Nov. 1762.
[3]) N. v. S., brieven van den envoyé Hop van 25 Apr. 1758, 16 Feb. 1759, 22 Jan. '60; van den ambassadeur Boreel, 18 Dec. '61.
[4]) Koser, t.a.p., II p. 24.
[5]) Arch. Stein no. 42, quitanties van secrete diensten. Res. St. v. H. 1762, 7 Mei, 20 Juli.
[6]) Zie Hoofdstuk V, Hamburg.

sterdam er direct bij betrokken [1]). Deze schijfhandel bracht een sterke verlevendiging op de Amsterdamse geldmarkt teweeg en een groot huis kon zijn zaken hierdoor belangrijk uitbreiden. Dit was, evenals de import van artikelen, geschikt voor fourage en levensonderhoud, één der reële voordelen van de oorlog, die de veronderstelling van enorme winsten waar maken. Ondanks deze voordelen is het beeld van het geheel ongunstig gebleven.
Tenslotte kenden de regeringen nog een laatste methode om aan geld te komen, waar enige Amsterdammers, en niet uit pure edelmoedigheid, hun medewerking toe verleenden. Deze methode schiep inderdaad uit het niets, bracht althans een zeker soort autogenese of celdeling in toepassing. Men verslechtte de munt.
Zowel in Duitsland als in Zweden ging men tot dit gevaarlijk middel over en manipuleerde elk jaar, in toenemende mate, met zijn munt. Het oude geld werd opgesmolten en kwam in dubbele hoeveelheid en gehalveerde hoedanigheid weer uit de smeltkroes.
Enige vergelijkende cijfers voor Zweden luiden:

1758 [2])	het	geslagen	pond	is	waard:	10 Rijksd.	$10^1/_{16}$ grosse.
1759 en '60	„	„	„	„	„ :	iets meer dan 8 Rijksd.	
1761	„	„	„	„	„ :	5 Rijksd.	47½ grosse.

De weerslag hiervan op de wisselkoers was deze:

		Koers uit Stockholm op			Amsterdam:
7 Mei	1729 [3])	34¾	20 Oct.	1764 [4])	89
5 Mei	1731 [3])	33½	27 Febr.	1767 [6])	66
3 Febr.	1756 [4])	40	16 Juni	1767 [6])	64
8 Apr.	1763 [5])	80 à 90	18 Aug.	1767 [6])	50

Hoewel de opgaven tijdens de oorlog juist ontbreken, zijn deze cijfers volkomen doorzichtig. Dergelijke koersen drukten de

---

[1]) N. v. S., 23 Jan. 1759, de envoyé De Swart te Petersburg:„19 Januari ontving de Heer Roomsch-Keizerlijke ambassadeur Graaf Esterhazy een courier van desselfs hof met een groote somme gelds, om aan dit hof de geaccordeerde subsidiën bij avans te betalen; ten welken einde ook al sedert eenige postdaagen door een sekeren koopman alhier considerabele sommen op eenige voorname comptoiren in Amsterdam voor rekening van het hof van Weenen getrasseerd worden.".
[2]) Gen.muntk. no. 58, derde pak, eerste omslag.
[3]) Arch.Br. no. 392, pakje Abr. Trenhorn.
[4]) Arch.Br., t.a.p., pakje Jacob Graver.
[5]) Arch.Br., no. 211, 8 April 1763, brief van Quiryn Brants aan „den armen Berholtz", die een erfenis uit Zweden moest krijgen. „.....de wisselcours is nu nog tusschen de 80 en 90 Mk. per pond en wij hebben dezelve 20 à 30 jaaren lang gekend dat tusschen de 30 en 40 Mk. was. Zo 't contant geld wat ruymer in Zweeden word, in een jaar of twee, zouden UEd. in plaats van 450 pond wel ruym 1000 pond van die erffenisse kunnen krijgen....." Zie verder Hoofdstuk V, Zweden.
[6]) Arch.Br., no. 392, pakje Finlay & Co.

handel overal in ons land. Zweedse relaties lieten na om remises te sturen [1]) daar het nadeel bij de hooglopende wisselkoers te groot voor hen zou zijn. Omgekeerd maakte men echter graag gebruik van het Hollandse wisselcrediet. Het was dus weer de gewone handelaar, die hier onder leed, en de bankier, die er eventueel — in de toekomst — aan verdienen kon.

In Duitsland lagen de zaken enigszins anders. Frederik II had er juist naar gestreefd orde te brengen in de muntzaken van zijn landen. In 1750 was hij er met hulp van zijn muntintendant Graumann in geslaagd de zg. Graumannse voet in te voeren, volgens welke het mark zilver fijn tot 14 daalders moest worden uitgeslagen en het mark goud fijn tot 193 rijksdaalders, 3 gr., 5¾ penning [2]). De munt was gewoonlijk, op een enkele uitzondering na, aan Joden verpacht, daar zij het best de Amsterdamse metaalmarkt konden kennen, met welke ze ook door familierelaties nauw contact hadden [3]). De munt was dus voor de dagelijkse exploitatie in handen van particuliere ondernemers, hetgeen in ons land ook het geval was. De entrepreneurs hadden den vorst voor hun recht een „Schlagschatz" te betalen, die elk jaar opnieuw werd vastgesteld.

Toen nu de oorlog was uitgebroken, de voor zijn veldtochten bestemde reserves [4]) in korte tijd uitgeput waren en bovendien de revenuen der provinciën achteruitgingen, zocht de koning andere middelen om zijn kassen aan te vullen. Behalve de reeds genoemde schattingen en de Engelse subsidiën, konden hiertoe de munten hem dienen, als de ondernemers hem een grotere „Schlagschatz" konden bieden. Voor een Schlagschatz van 200.000 Rd. stond hij in 1756 toe zekere Poolse stukken, die in Leipzig en Cleve geslagen werden tot 18 d. in plaats van 14 d. het mark te slaan, met uitdrukkelijk voorschrift, dat dit op de Pruisische munten, die dit stuk sloegen, niet mocht gebeuren. Kort daarna had hij berouw van zijn toezegging en in 1757 werd aanvankelijk het verzoek van een anderen muntondernemer om hetzelfde op zijn munten te mogen doen, afgeslagen. Alleen als de legers in vijandelijke landen stonden, mochten de entrepreneurs voor het muntverbruik aldaar het slechtere geld slaan. Maar toen tegen het eind van het jaar de koning zijn eigen zilveren bokalen en kostbaarheden opofferde om te laten opmunten, berekende hij daarvan een opbrengst, die slechts volgens de achttien-daler-voet bereikt kon worden. De muntmeesters hadden er intussen al meer uitgeslagen en wel

---

[1]) Arch.Br., no. 344, Groningen, pakje Götze, 22 Maart 1758, 23 Juni 1757. Zie verder Hoofdstuk V.

[2]) Koser, t.a.p., dl. II, 1 p. 22.

[3]) Skalweit p. 22.

[4]) Koser, t.a.p.

tot Rd. 19-11-1$^{2}/_{3}$ het mark zilver [1]). In 1758 waarschuwde Graumann voor wat er gebeurde en gebeuren ging. Maar de inkomsten, die Frederik van deze lieden trok [2]), bleken zo belangrijk te zijn, dat zij weldra om allerlei voorrechten konden vragen [3]) en dat hij steeds groter muntverzwakking toestond. In hetzelfde jaar 1758 verenigden de elkaar oorspronkelijk vijandig gezinde muntentrepreneurs zich en kregen ze toestemming om ook voor het binnenland tot Rd. 19¾ het mark zilver (het goud tot Rd. 273-19-3 het mark) te munten. De ondernemers trokken zelf de wagen verder. In 1759 moest men hen verbieden 30 Rd. het mark te slaan en in 1760 werd deze voet voor Saksen en Polen toegestaan. Officieus kwam de 30-daalder munt echter ook in Pruisen in gebruik. Waarna dus weer, in 1761, een muntslag van 30 à 40 Rd. voor buitenlands gebruik kon worden toegestaan.

Aldus vermocht Frederik geld te scheppen. O.a. werden de voor tweederden in baar goud en zilver geleverde Engelse subsidies volgens de slechte voet uitgemunt, zodat deze subsidies eens zo groot werden als ze eigenlijk waren.

Verschillende wisselkoersen werden echter eens zo slecht als ze oorspronkelijk waren, met alle gevolgen van dien voor de han-

---

[1]) Kort voor de oorlog had de koning een muntverdrag gesloten met Ephraim en Frankel voor de munten van Breslau, Koningsbergen, Aurich en Cleve en met hun concurrenten Hertz Moses Gumperts, Moses Isaäc en Itzig voor Berlijn, Breslau, Koningsbergen, Maagdeburg en Stettin. Op den duur bleven alleen Ephraim en Itzig over. Een Christen-muntondernemer was de muntdirecteur v. Bülow voor Koningsbergen, die in 1758 tijdelijk Ephraim's plaats innam.

[2]) Koser, t.a.p. p. 23 kon de opbrengst uit de muntverdragen voor de volgende jaren vaststellen:

1759:	Rd. 5.650.000	1761:	Rd. 6.000.000
1760:	Rd. 9.000.000	1762:	Rd. 4.967.000

dus ± 6 millioen per jaar.
Volgens Graumann bedroeg de opbrengst uit de Pruissische en Saksische munt samen nog niet één millioen. In 1763, toen de Saksische munt verviel, werd nog een verdrag voor Rd. 2.200.000 aangegaan.

[3]) Toen hun ster steeg, vroegen ze — en verkregen — de rechten der Christenen, d.i. vrijstelling van de verordeningen van Frederiks Judenreglement. Als het met de vaststelling van sleischat en muntvoet eens niet vlot ging, dreigde de koning hun deze rechten weer te zullen ontnemen. De rol, die deze Joodse muntondernemers op het toneel der haute finance gespeeld hebben, moet buitengewoon groot zijn geweest. De minister Mauricius te Hamburg schreef (N. v. S. op die datum) 13 Febr. 1759: „De soon van den beroemden Joode Ephraim is hier op de beurs verscheenen, hebbende, zo men zegt, voor 9 millioen Rd. aan goud in Holland opgewisseld, waarvan men meent, dat de nieuwe Louis d'or geslagen zullen worden. Men heeft geremarqueert, dat voornaame banquiers alhier aan hem seer veel accueil maaken." Ook verder hield Mauricius zijn regering op de hoogte van de daden en reizen der Ephraims en andere muntgroten.

delaars. Berlijn had nog geen publieke wisselkoersvermelding in Amsterdam [1]), wel echter Breslau en Dantzig.

Datum		Dantzig Poolse guldens voor het £ Vlaams (gewoon was ± 300)	Breslau Holl. stuivers banco voor een daalder (gewoon was ± 33)
1755	2 Jan.	317	34⅜
	17 Febr.	316	34½
	11 Maart	316	34¼
	14 April	317	34⅛
	19 Mei	317	33⅞
	25 Juni	317	34½
	14 Juli	316	34⅛ à ¼
	18 Aug.	316 à 15	34⅛
	8 Sept.	316	34⅛
	13 Oct.	316	33⅞ à ¾
	17 Nov.	320	33¾ à ⅞
	15 Dec.	322	33¾
1756	12 Jan.	320	33⅝ à ½
	16 Feb.	322	33⅝
	15 Maart	322	33⅝
	12 April	323	33½
	17 Mei	322	33⅛
	14 Juni	322	33⅛ à ½
	12 Juli	322	33½
	16 Aug.	322	33½
	13 Sept.	322	33½
	18 Oct.	322	33¼ à ⅛
	16 Nov.		33⅛
	14 Dec.		33¼
1757	15 Jan.		33¼
	15 Febr.		33⅜
	15 Maart		33⅝
	16 April		33⅝
	14 Mei		33½
	4 Juni		33½
	2 Juli		33½ à ⅝
	13 Aug.	316	33¾
	13 Sept.		33½
	11 Oct.		33¾
	15 Nov.		33⅞
	11 Dec.		33¾

[1]) De cijfers der wisselkoersen zijn voor Januari 1755—October 1757, Mei—October 1758, Mei 1760—Januari 1761, November 1761—Februari 1762, November 1762—April 1763 ontleend aan de prijscouranten. Voor de tussenliggende data zijn de Nederlandse en Franse Copieboeken van De Vogel gebruikt, waaraan ook 1759—1760 grotendeels ontbreken. **Zie verder Bijlage B.**

Datum		Dantzig	Breslau
		Poolse guldens voor het £ Vlaams (gewoon was ± 300)	Holl. stuivers banco voor een daalder (gewoon was ± 33)
1758	17 Jan.		33⅝ à ¾
	18 Febr.		34⅛
	16 Maart		33¾
	15 April		34
	15 Mei	316	33½
	5 Juni	320	33
	10 Juli	320	32¾
	14 Aug.	320	32½
	18 Sept.	320	32⅜
	16 Oct.	320	32¼
	14 Nov.		32⅛
	9 Dec.		32½
1759	16 Jan.		32 à 31⅞
	8 Febr.		31½ à 6/10
	10 Maart		29
	10 April		28¼
1760	15 Maart		25¾
	12 April		25¼ à 25
	26 Mei	376	25
	16 Juni	geen noteering	25 à 24¾
	14 Juli	388	23⅜ à 24
	18 Aug.	geen noteering	23½
	15 Sept.	geen noteering	23¼
	20 Oct.	420	23¼
	17 Nov.	415	22½
	15 Dec.	geen noteering	22¼
1761	12 Jan.	410	21½
	10 Febr.		22½
	14 Maart		23¾
	14 April		22¾
	15 Mei		22¾
	27 Juni		22⅞
	14 Juli		23¼
	15 Sept.		22½
	13 Oct.		22¾
	30 Nov.	408	22
	14 Dec.	408	22⅛
1762	18 Jan.	408	22¾
	15 Febr.	416	22⅞
	18 Mei		21¾
	15 Juni		21¼
	14 Aug.		21½
	28 Sept.		21½
	29 Oct.		21½ à ⅝
	16 Nov.	386	21¾
	11 Dec.	396	21¾
1763	17 Jan.	382	22¼
	14 Febr. *)	378	25
	8 Maart	380	24½
	8 April	383	23¾
	7 Juni		23⅝
	19 Juli		23

*) Op 15 Februari werd officieel de vrede van Hubertusburg getekend, waarvan de preliminairen reeds enige tijd bekend waren.

De prijzen, zowel van levensmiddelen als van koopmansgoederen stegen overal in de Duitse landen, in het ene land erger dan in het andere, maar geen koninklijke verordening kon dit tegengaan. In Pruisen zelf schijnt de graanprijs eerst sinds 1761/62 sterk gestegen te zijn en wel tot het viervoudige. Elders klonken de klachten dadelijk sinds 1759 [1]).

Treffend en juist is de samenvatting van Mauricius [2]), als hij in een paar regels de ontredderde toestand van Duitsland schildert en terecht opmerkt, dat nog lang na de oorlog de drie „doodtwonden" (mensentekort, houtverwoesting en slechte munt) hun invloed zullen doen gelden. Inderdaad duurde het herstel van de munt nog jaren en had in de aanvang catastrophale gevolgen. Het was de meest directe aanleiding tot het uitbreken van de crisis van 1763 in Amsterdam.

Maar vooralsnog scheen „de wereldmarkt der edele metalen" goed aan de zilveraffaires te kunnen verdienen. Niet alleen moesten de muntentrepreneurs zich voor de aanschaffing van hun materiaal tot Holland wenden, - ze zonden ook het eenmaal gemunte slechte geld hierheen terug. Want Frederik had bepaald dat de slechte munt van andere dan Saksische stempel niet in zijn kassen zou worden aangenomen, doch door de ondernemers zo spoedig mogelijk buiten de grenzen gezonden moest worden [3]). Zo werd Nederland, vooral in de laatste twee oorlogs-

---

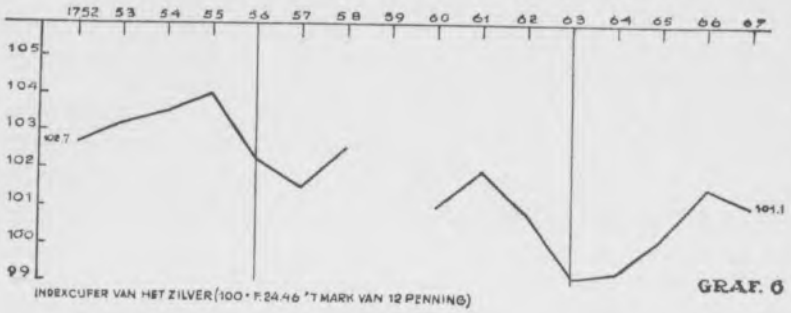
[1]) Pruisische graanprijs: Koser t.a.p. II p. 46.
Koopmansgoederen: Arch.Br. 363, C. G. Hahn, Hirschberg, 27 Sept. 1759.
Levensmiddelen in Saksen, Bohemen: N. v. S. 14 Maart 1759, de plenipotentiaris Van Calkoen te Dresden; Koser t.a.p II p. 45.
Levensmiddelen en koopmansgoederen in Frankfort, Hanau: N. v. S. 22 Jan. 1760, de secretaris Boseh te Frankfort.
Verder N. v. S. passim.

[2]) N. v. S. 1762, zijn brief van 19 Jan.: „Onderwijl is 't ongelukkige Duitschland, reeds uitgeput, en 't geen 't slimste is, drie doodwonden zijn 'er, die zelfs, als 't al vreede wordt, bijna ongeneeslijk blijven. De eerste is 't verlies van manvolk tot ruïne der landbouw, waar toe reeds op veele plaatsen, de vrouwen en kinderen gebruikt moeten worden. Veel jaren zullen er noodig zijn, om dat te herstellen, en buiten dien decourageert de armoede de huwelijken en propagatie. De tweede is de ruïneering der bosschen, waardoor 't brandthoudt tot een dubbele, en driedubbele prijs is gesteegen, en, zo de oorlog continueert, op 't laatst geheel ontbreeken zal, twelk ook jaaren noodig zal hebben om weeder aan te wassen. Doch een derde doodwonde (schoon ze zo sterk niet in de oogen valt) is de quaade munt, waarvan ik mentie heb gemaakt, in mijn eerbiedigste van 25e en 30e Juni van voorleeden jaar." Er volgt een beschrijving en enige voorbeelden van het slechte geld en tenslotte de bijna profetische vraag: „Waar sal dit eindelijk heen? en waar sal dat quaade geld, als het vreede word, eyndelijk blijven?" Het bleef tenslotte, in baren opgesmolten, als een onvoordelige waar onder de berusting van Amsterdamse beleners. Zie Hoofdst. III.

[3]) Koser, t.a.p. II, p. 22, noot. „Die übrigen fremden Sorten aber, so nicht unter dem sächsischen Stempel, sollen durchaus nicht in Sr.K. Majestäts cassen angenommen werden, sondern die Entrepreneurs werden dafür sorgen, solche soviel möglich ausserhalb Sr.K. Majestäts Landen zu schicken."

jaren, met zilver overstroomd. De geleerde Johann Beckmann, die in October 1762 naar Holland reisde [1]), „hatte gar keyne Gesellschaft ausser noch drey Beywagen", die geheel met gesmolten en ongesmolten slecht Duits geld waren gevuld, hetwelk in Holland geaffineerd moest worden. De resultaten van deze overstroming waren duidelijk zichtbaar in de Amsterdamse zilverprijs.

ZILVERPRIJS TIJDENS DE ZEVENJARIGE OORLOG [2]).

GRAF. 6

Voor zover het aan de markt kwam, konden de verschillende provinciale munten zich goedkoop hun materiaal verschaffen, maar zij werden er niet rijk van [3]). Het fineren van het zilver van zeer slecht allooi bracht veel kosten en moeiten mee. Toch was er goed aan te verdienen, zoals blijkt uit de vele aanvragen om zilversmelterijen te mogen oprichten. Er verschenen smelte-

---

[1]) G. W. Kernkamp, Joh. Beckmann's Dagboek, p. 311.

[2]) Indexcijfers van het Nederlandsche Instituut voor Prijsgeschiedenis.

[3]) Gen. muntk. no. 58, 29 Oct. 1762. De essayeur-generaal Emants maant den Utrechtsen muntmeester Johan Ernst Novisadi ook van de „importante invoer van groff silver" te profiteren. Hij nam aan, dat Novisadi ook een fineeroven had. Anders moest hij er een of zelfs twee laten maken, zoals bij de Hollandse munten geschied was, terwijl er bovendien overal elders particuliere smelterijen werden opgericht.
Gen.muntk. no. 25, 3 Juni 1763. Johan Ernst Novisadi beschrijft het verlies, dat hij ondanks het overvloedige en goedkope zilver moest lijden: „Grof silver komt en is voorhanden, maar word maar alleen gebruyckt op rijxdaalders, die circa 4% opgeld doen..... Maar solang geen liefhebbers sig opdoen, die 3 st. per penning fineerloon kunnen betaalen, so sal het aan mijne munte niet loonen. Men kan voor vast veronderstellen, dat het grof silver ± 5 penningen in gehalte is, wel iets meer, maar oock van 4 penningen, dus heeft men noodig 6 penningen weg te fineeren op den voet van de guldens. De mark fijn is 18 st. arbijdsloon, en het grof geld kost *f* 24-12-0, hierbij 18 st. is *f* 25-10-0, wie sal nu die 18 st. verlies op den gulden lijden?".....
Ondanks dgl. nadelen werd er in deze dagen toch veel, en ook guldens, uitgemunt. Het muntbedrijf kampte reeds lang met allerlei moeilijkheden en de zilverkrans van de oorlog bracht geen verbetering. Behalve de

rijen te Heemstede, Weesp, Muiden, Amstelveen en elders [1]), die enige jaren later weer verdwenen waren. Dit moet dus smelting voor het buitenland zijn geweest en de zilverbewerking komt thuis te horen onder de titel: oorlogsleverantie. De Amsterdamse koopman L. P. de Neufville werkte speciaal voor hen, die in Duitsland met de regeling van de zilveraffaires belast waren [2]). Niet ieder koopman had zich voor dit werk willen lenen. Wanneer dus ook door deze zilverbeweging en -relaties het wisselverkeer nogeens sterk gestimuleerd werd, kan men deze activiteit niet geheel op één lijn stellen met de internationale betalingen, waartoe men Amsterdams—Hamburgse bankiersbemiddeling gebruikte. Men onderscheidde goede en onzekere wissels. Op zilverwissels, met een onvaste waarde, kon men een bod doen; en de meestbiedende kreeg hem [3]).
Hoe sterk de invloed van de zilveroperaties op de wisselhandel was, blijkt uit de omzet in de wisselbank van een essayeur, Hendrik Soerbeek Vroom, die voor de oorlog een nauwelijks noemenswaardige omzet in de Wisselbank had, doch sinds 1758

---

handelsnadelen, die de muntmeesters noemen en waarom ze voortdurend in strijd waren met de handelaren in edele metalen, waren er voor, en met, hun arbeiders voortdurend loonproblemen, o.a. in verband met de mechanisatie van het bedrijf (in gebruikneming van kartelmolens i.p.v. hamers). Ook waren er teveel arbeiders, „muntknapen" op één munt, en deze stelden zelf voor (evenals de Amsterdamse turfdragers, p. 32) hun aantal dan maar te verminderen. Bovendien werden ze in hun „vrijigheden" gekort, d.w.z. „de baatsugtige pagters onvr(o)ngen" hun de vrijstelling van diverse accijnzen. De muntmeesters stonden hier heel kapitalistisch tegenover: „alle cabaalen, die de werklieden (daarteegens) smeeden, niets anders te weege brengen, als de resp. provintien (waar munt is) te benadeelen, wand als alle kans om its te winnen weggenomen is, wie heeft lust om its te onderneemen?" (De Utrechtse Novisadi). De Hoornse muntmeester viel uit, naar aanleiding van de loonregeling: „Het grauw is meester van de wette". Deze muntmeesters waren particuliere ondernemers, die zelf hun arbeiders moesten betalen, maar het loon werd van regeringswege vastgesteld. Deze loonstrijd en -nood werd door de gebeurtenissen van de Zevenj. Oorlog niet verbeterd; de stijging van de prijs der levensmiddelen heeft misschien verscherping veroorzaakt. (Gen.muntk. no. 58, 1756, 1 Juni, 25 Sept., 26 Oct., 1 Nov.; 1757, 7 Juni; 1760, 2 Juni.)

[1]) Gen. muntk. no. 25, p. 98. No. 24, p. 209.
No. 24, p. 213: „.....de zilversmelterijen, die bij de munten behoren, en buyten dewelke er geen andere in deese provintiën, als alleen, een eenige, binnen Amsterdam, voor handen was, niet genoegsaam waren om met de vereyschte spoed het voors. grove silver tot fijnheit te brengen, dat op meer als eene plaats, nieuwe smelterijen en affineerderijen voor goud en silver, in Holland sijn geworden geërigeert..... zelfs op 't platteland."

[2]) Zie Hoofdstuk III, beschrijving der zaken van De Neufville.

[3]) Koser, t.a.p., p. 214, nt. 5. „Für einen von Kleist aus Nürnberg mitgebrachten Wechsel von 20.000 Gulden od. 133.333 Rd. 8 Gr. in Reichsmünze bot der Bankier Schmidt 288.562 Rd. in Augustsdor bezw. sächsischen $^1/_{12}$ Stücken, wurde aber von Gotzkowsky mit 291.093 Rd. 16 Gr. überboten."

deze vervijf- en zesvoudigd heeft. Deze man bezat ook een zilveraffineerderij [1]).

Halfjaar	Aantal afschrijvingen	Halfjaar	Aantal afschrijvingen
1749 II	12	1759 I	31
1755 I	10	1760 I	44
1756 I	0	1761 I	58
1757 I	7	1762 I	55
1758 I	34		

Aldus werd in Amsterdam door stimulansen van verschillende aard de wisselbeweging sterk geïntensiveerd: door het gebrek aan contant geld, door de credieten voor „subsidies" en voorziening aan Duitse en Skandinavische huizen, door de monetaire politiek der vorsten enerzijds; door de goederenleveranties aan de oorlogvoerende staten, door leningen en door de bemiddeling van transacties anderzijds. Het gezonde en ongezonde in deze beweging ging voorlopig door elkaar.

Het ongunstige in de verhoudingen manifesteerde zich reeds enige keren tijdens de oorlog door de daling van het Amsterdamse bankagio, dat in deze tijd nog goed en vast was. De parallel tussen de daling van het agio en de loop van de Hamburgse wisselkoers is zeer opvallend (graf. 7). In het begin van de oorlog daalde weliswaar de Hamburgse wissel twee punten onder normaal, maar maakte, op een afstand, toch een beweging evenwijdig aan die van het agio. In de tweede helft van de oorlog, na het critische jaar 1759, waren de twee geheel vervlochten.

De prijs van het zilver is niet van maand tot maand bekend, maar wat er van over is, had ook in de tweede helft een parallelle gang met het agio.

Alle andere officiëel genoteerde koersen daalden scherp in het begin van de oorlog en in 1759, maar geen hield zo opvallend gelijke tred met het agio als de Hamburgse. Wel valt het op, dat ook de Engelse fondsen sterk in de beweging van het agio deelden.

De Nederlandse Jaarboeken [2]) spraken de mening uit, dat de daling van het agio veroorzaakt werd door de kaperij der Engelsen. Inderdaad was er verband, als men bedenkt, dat door de kaperij de warenhandel voor een groot deel lam werd gelegd en het geld overbleef. De metaalvoorraad der bank was hoog [3]),

---

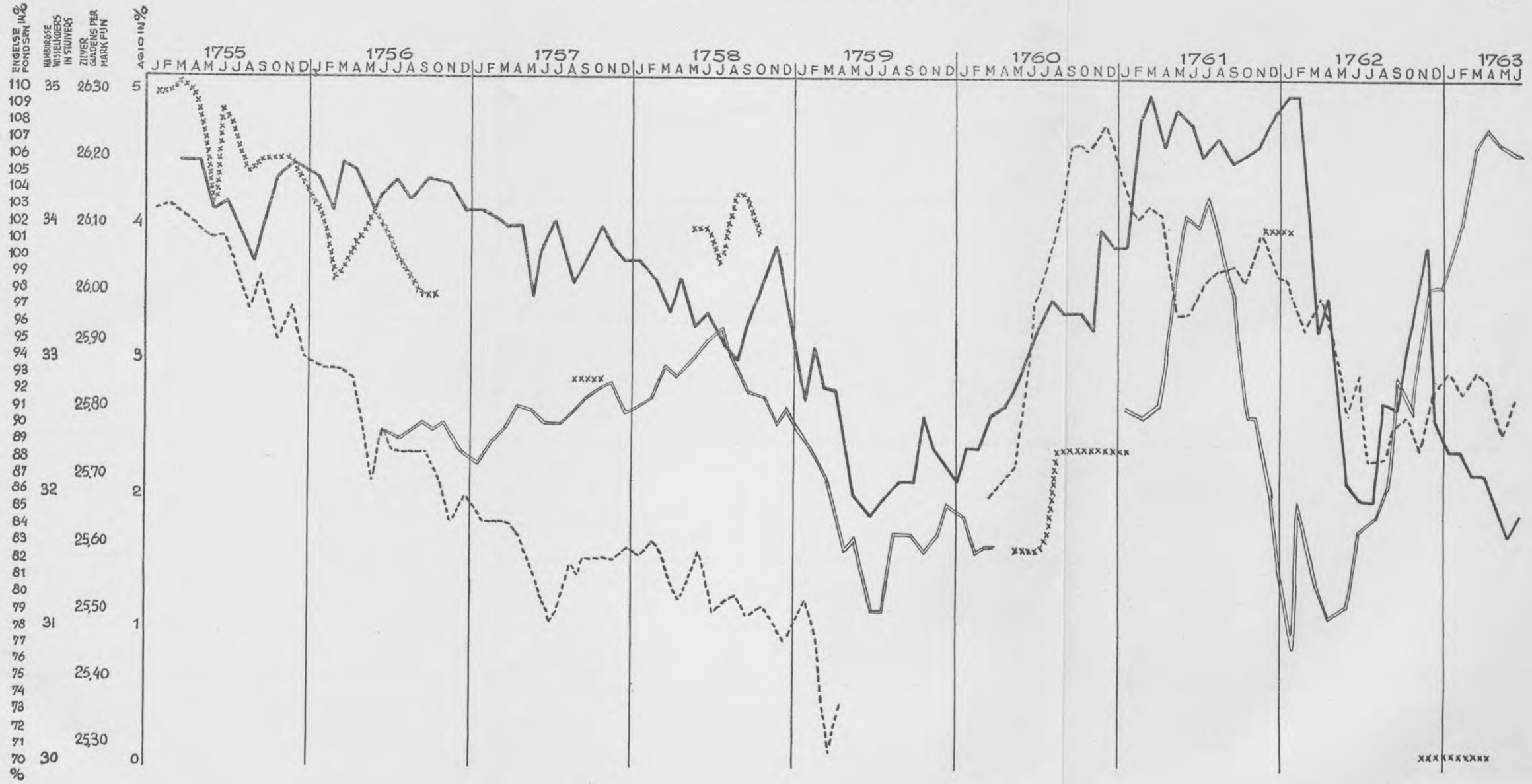
[1]) R. A. 1411, Coert Rooseboom tegen J. J. Vroom en L. P. de Neufville als borgen van Soerbeek Vroom (die na de oorlog failliet is gegaan) betr. ƒ 26.000, door Rooseboom aan Soerbeek Vroom geleend op hypotheek van twee huizen en „.....een geweesen catoendrukkerije..... als toen geappropieert en gebruikt werdende tot een zilversmelterij..... liggende buyten de Utrechtse Poort aan den Buyten Amstel ten eynde het Rapenburger of Kruydmaker Pad."

[2]) N. Ndl. Jbk. 1759, p. 653.

[3]) Van Dillen, Bronnen W. B., p. 968.

juist in dezelfde jaren 1759 en 1762, dat het agio laag was. Tegelijk hoort men De Vogel en zijn collegaas voortdurend over gebrek aan contanten spreken. Dit heeft dan niet betekend: gebrek aan materiaal, doch: hapering in de roulering. En aldus komt men tot de volgende samenvatting:
Sommige gebieden van het economische leven werden door de Zevenjarige Oorlog zwaar getroffen, andere sterk gestimuleerd. Het gold hier echter een koortsachtige bedrijvigheid en er stroomde evenveel naast de schotel als er in. — De werkman en de middenstand deelden niet in de voordelen van de groothandel.

Curven van de conjunctuur ten tijde van de Zevenjarige Oorlog.

GRAF. 7

TWEEDE HOOFDSTUK.

GEGEVENS BETREFFENDE DE GRENZEN EN MOGELIJKHEDEN VAN HET CREDIETWEZEN IN AMSTERDAM, VOOR EN TIJDENS DE ZEVENJARIGE OORLOG.

De discussie Mansvelt-Van Dillen. De mening van Skalweit.
Het wisselcrediet bij enige controleerbare kooplieden. Bedoelingen en grenzen. Blanco-crediet en dekking. De eisen van de oorlog. Faciliteiten bij sommige kooplieden en de uitbreiding van hun wisselbankomzet.
Credieten aan regeringen en staten. Wisselcrediet bij grote bankiers. Overeenkomst en verschil met andere kooplieden. Verhouding tussen omzet en saldo in de Wisselbank. Dekking, reserve, veiligheidsmaatregelen. Bekrompenheid of vooruitstrevendheid. Eigenschappen en opvattingen van den achttiende-eeuwsen koopman.
Locaal crediet. Omloop van papier. Kassiersquitanties en kassiers. Andere waardepapieren. Belening als crediet en als belegging. Beleners.
Samenvatting.

„.....dewijl het geld de senuw van den oorlog is".
J. W. van Hemert.
Arch.Br. 375, 20 Nov. 1759.
„der siegt, wer den letzten Groschen in der Tasche hält."
Frederik II van Pruisen.

In 1922 publiceerde Dr. van Dillen[1]) enige nieuwe gegevens aangaande de beurscrisis van 1763, waar hij uit den aard van de zaak een korte beschouwing van toenmalige credietvormen aan vooraf liet gaan. Hier werd hij kort daarna op aangevallen door Dr. Mansvelt[2]), in een artikel, dat een groot aantal problemen tegelijk aansneed. De voornaamste punten hiervan werden weer door Van Dillen beantwoord[3]). In het kort is dit de inhoud van de discussie.
Bouwend op zijn eigen onderzoekingen aangaande metaal-,

[1]) Van Dillen, De beurscrisis te Amsterdam in 1763, Tijdschr. voor Gesch. 1922, p. 241.
[2]) Mansvelt, Het Amsterdams acceptbedrijf en credietwezen in de achttiende eeuw, Alg. Hbld., 25 Oct. 1922, Tijdschr. voor Gesch. 1922, p. 400.
[3]) Van Dillen, De crisis van 1763 en de economische achteruitgang van Amsterdam, Alg. Hbld. 2 Nov. 1922, Tijdschr. voor Gesch. 1922, p. 404.

geld- en wisselhandel, en op de speciale onderzoekingen van Sautijn Kluit [1]), beschreef Van Dillen eerst, hoe Amsterdam behalve handelscentrum ook financiëel centrum werd (door de uitgebreidheid zelve van de handel, door de speciebelening, de vrije uitvoer van metaal en stabiele wisselkoers, het acceptcrediet), vervolgens hoe in de Zevenjarige Oorlog door de gewelddige eisen van het buitenland het crediet zwaar overspannen raakte, men de voorzichtigheid uit het oog verloor en tenslotte de crisis ontstond, welke hij kort beschrijft met enige Sautijn Kluit aanvullende gegevens.

Mansvelt bracht hiertegen het volgende in:

Zoals de zaak nu wordt behandeld, blijft ze maar „een curieus détail", doch er zijn z. i. diepere gronden aanwezig. Hij wil geen verband tussen de crisis en de oorlog aannemen en wraakt het woord wisselruiterij. Het trekken en hertrekken was volgens hem de normale vorm van acceptcrediet. Tegen acceptcrediet op zichzelf zou men heden ten dage geen bezwaar hebben, maar enerzijds was de oude vorm te gevaarlijk, anderzijds was de Amsterdammer toentertijd te bekrompen. Toen nu in de Zevenjarige Oorlog een bizonder grote vraag naar crediet ontstond, heeft niet een misbruik, een wisselruiterij, de ongelukken veroorzaakt, maar de eigenaardige vorm van credietverlening. Niet alleen bestond deze, aldus Mansvelt, uit trekken en hertrekken, maar ook waren het veelal blanco-credieten. Heden zouden er naar zijn mening wel hier en daar verliezen zijn geleden, ook wel een enkel faillissement zijn gevallen, maar er zou geen catastrophe zijn gevolgd. Amsterdam kende echter geen centrale credietinstelling, het was het publiek dat disconteerde. Datzelfde publiek, schrijft Mansvelt verder, vond papieren geld beneden zijn waardigheid, werd bevreesd voor de toenemende omloop van wissels, disconteerde niet meer en lokte daarmede zelf de crisis uit. Hij beschouwt dan verder het Amsterdamse credietwezen, waar, in tegenstelling met Engeland, het depositosysteem nauwelijks werd toegepast en men in plaats daarvan van het rentegevende waardepapier gebruik maakte. „Het particuliere geld, dat tijdelijk belegging zocht, was te Amsterdam de enige credietbron". Op gezag van een ongenoemd schrijver schat hij dit kapitaal op slechts pl.m. 30 millioen. Bij poging tot uitbreiding stootte men op vooroordelen, b.v. daar de groothandel geen crediet kende (wel uitstel van betaling), de promesse niet in gebruik was, belening niet gewenst. Zo werd men gedwongen, zegt Mansvelt, slechts met eigen kapitaal en gerede penningen te werken, terwijl het publiek ook verwachtte — hierbij solide en liquide verwarrend — dat iemand direct alles wel kon betalen, als opeens het crediet werd geweigerd. Op die manier stonden de bankiers zwak door

[1]) Sautijn Kluit, De Amsterdamse Beurs in 1763 en 1773, A'dam 1865.

hun afhankelijkheid van het publiek en de versnippering van het credietwezen. Na de beide crises van 1763 en 1773, maakte men plannen voor de oprichting van een credietcentrale, doch die lukten niet, daar men bij „gereede penningen" bleef zweren. Aldus was crisis een symptoom van de bestaande credietvorm en aankondiging van Amsterdams val als financiëel centrum, welke rol Engeland over zou nemen.
De onvolmaakte vorm van het crediet en de bekrompenheid van het publiek zouden dan de crisis van 1763 hebben veroorzaakt, en niet een misbruik, gemaakt door enkele wantrouwen verdienende kooplieden.
Van Dillen verdedigde hierop zichzelf en den achttiende-eeuwsen koopman. Hij wijst er op, dat noch hij, noch Sautijn Kluit, de z.g. wisselruiterij als oorzaak aanwees, doch door de oorlog ontstane overspanning van het crediet, een verschijnsel, dat zeer normaal is bij elke oorlog, altijd een goed operatieterrein voor speculanten biedt, en ook altijd tenslotte een terugslag ondervindt, een overgang van onbeperkt optimisme naar onbeperkt wantrouwen. Daarvoor behoefden onze voorouders volstrekt niet bizonder geborneerd te zijn geweest. Wel zou bij modernere credietorganisatie de ramp minder grote en algemene omvang hebben aangenomen, maar men kan de crisis van 1763, en ook die van 1773 (die immers niet alleen Amsterdam betroffen) niet juist symptomen van het verval van de Nederlandse handel noemen. Ook Engeland, dat dan wel circulatie- en depositobanken had, doorleefde een groot aantal crises, waartoe die instellingen zelf de aanleiding hadden gegeven. Speciebelening, normaal acceptcrediet, disconto en emissieleningen, voorzagen genoeg in de credieteisen van Amsterdam. Het nog niet vergeten voorbeeld van Law maakte biljettencirculatie niet aanlokkelijk. De onvolmaakte vorm van het credietbedrijf was slechts een ondergeschikte oorzaak van de achteruitgang van Amsterdam; de achteruitgang van de warenhandel, in verband met het ontbreken van een exportindustrie, waren de hoofdoorzaken.
Bij deze twee meningen, de Mansveltse van algemeen slechte credietvorm en onbekwame kooplieden, en de Van Dillense van overspanning van het zeer belangrijke Amsterdamse wisselcrediet tengevolge van de oorlog (aansluitend bij die van Büsch-Sautijn Kluit [1]) heeft zich inmiddels die van Skalweit gevoegd [2]). Deze beschouwt de zaak in de eerste plaats van

---

[1]) Sautijn Kluit, p. 2 sqq., berust op Büsch, Sämtliche Schriften über die Handlung, 3e Ausgabe, Hamburg 1824, dl. IV, p. 83 sqq. Deze opvatting, in hoofd- en oorzaken juist, maar simplistisch en sterk de nadruk leggend op de „wisselruiterij", wordt gewoonlijk overal overgenomen, waar men in het kort de crisis van 1763 te vermelden heeft.
[2]) Skalweit, Die Berliner Wirtschaftskrise von 1763 und ihre Hintergründe, Stuttgart-Berlin 1937.

het Berlijnse standpunt en wel zo, dat hij graag doet uitkomen, hoe vooruitstrevend en opbouwend (onder invloed van Frederik den Groten) enige kooplieden, die in de Zevenjarige Oorlog groot zijn geworden, gewerkt hebben. Daardoor heeft hij ook de neiging om in de daden en wijze van werken van bepaalde Amsterdamse handelshuizen (in het bizonder van Gebr. de Neufville) iets vooruitstrevends en moderns te zien[1]) Zo voelt hij veel voor Mansvelts theorie, die alle wisselruiterij van de hand wijst, maar hij zegt wel, dat uitsluitend een slechte credietvorm niet aansprakelijk kan worden gesteld voor het gebeurde, doch dat èn deze èn de grote credieteisen van de oorlog samen hebben gewerkt.

Om deze verschillende opvattingen betreffende credietvorm, moraal, invloed van de oorlog, verband met het verval van Amsterdam, omloop van papier, en andere credietvormen te toetsen, staan ons gegevens van vier Amsterdamse handelshuizen ter beschikking. Twee (Jan-Isaäc de Neufville en Thomas de Vogel) kan men kennen uit hun eigen boeken, de beide anderen uit Wisselbank en Notaris-Archief (Hope & Co.) en uit Wisselbank, Notaris- en Rechterlijk Archief en uit de boeken van de Desolate Boedelkamer (Gebr. de Neufville).

Vergelijkt men de boeken van De Vogel en Jan-Isaäc (ter onderscheiding van Gebr. de Neufville hier met zijn voornaam aangeduid), dan blijkt een algehele overeenkomst in wijze en opvatting van zakendoen, slechts waren De Vogels zaken groter dan die van Jan-Isaäc. Beiden handelden in hoofdzaak op bepaalde streken en dan ook speciaal in enige bepaalde goederen. Bij Jan-Isaäc was dit de linnen- en graanhandel en het verkeer met (Oost-)Duitsland, bij De Vogel wol[2]), zuidvruchten en andere handel op de Middellandse Zee. Uit den aard van de zaak kwamen ze ook met correspondenten in andere landen in aanraking, maar het zwaartepunt lag in een bepaald gebied. Ze weigerden dan ook zich te begeven in zaken, die buiten hun ter-

---

[1]) Skalweit, p. 4. „Sie (het huis Gebr. de Neufville, overigens niet geheel juist „Bankhaus" genoemd) verstanden es, die bald auftauchende Konkurrenz (in oorlogsleveranties) durch besonders weitherzige Methoden der Kreditgewährung aus dem Felde zu schlagen..... Wer es ihnen gleichtun wollte, musste sich ihren Bedingungen anpassen, und so wurden sie gewissermassen zum Motor für die zunehmende Ausweitung des Amsterdamer Wechselkredits. Immer wieder wussten sie durch neue, zunächst revolutionair wirkende, dann von anderen Kaufleuten nachgeahmte Methoden ihre Ueberlegenheit zu behaupten. Sie gingen schliesslich so weit, bei Wechseldiskonten dem Käufer acht Tage und länger Kredit zu geben, eine unerhörte Neuigkeit in einer Epoche, in der sich der Wechseldiskont selbst erst einzubürgern begann und sofortige Bezahlung in Bankgeld üblich war." (Vgl. hiermee het achterstaande). Skalweit beschikte voor zijn gegevens betreffende De Neufville over een Duitse bron, die men in Holland nog niet kende.

[2]) Voor de Spaanse wolhandel in het algemeen, zie: S. Ricard, Traité Général du Commerce, Paris 1801, dl. III, p. 405.

rein lagen [1]). Deze opvatting was internationaal. Het principe weerhield hen er niet van altijd goed uit te kijken en te trachten een correspondentie levendig te houden, ook al ging het met het oorspronkelijk object van de relatie niet meer.
Voor een zeer groot deel was deze handel commissiehandel, waarbij de Amsterdamse koopman echter vaak een derde of een ander deel voor zijn rekening nam, terwijl hij ook zelf zendingen entameerde. Vooral De Vogel had nog veel handel voor eigen rekening. Voorts reedden deze firma's ook schepen, verzorgden voor hun buitenlandse relaties de assurantie bij Amsterdamse assuradeurs, en als het eens voorkwam, stonden ze een zeer nauwe relatie ook toe „in 't verschot" een wissel op hen te trekken. Omgekeerd konden ook zij ev. een klein crediet bij hun vrienden krijgen [2]). Daarbij trokken ze een grens, die in verhouding stond tot de omvang van hun zaken. Bij Jan-Isaäc kreeg de goede relatie niet meer dan *f* 1500 à *f* 2000 [3]), „een bagatel, waar hij niet op sien wil", bij De Vogel *f* 15 à *f* 16.000 [4]). Dit is een klein acceptcrediet, in de zin als in de discussie bedoeld wordt. Bij genoemde kooplieden bleef dit beperkt tot zeer enkele correspondenten en het bovenstaande bedrag. Dit hielden ze vol, hoewel ze tijdens de oorlog telkens werden uitgenodigd om groter sommen, en aan meerdere personen, te geven, ook aan zulke, die zich pas kwamen voorstellen. De Vogel deelt dit mede [5]) en inderdaad zijn zowel in zijn

[1]) Arch. Br. 190, 6 Sept. 1759 aan W. Klemcke, „Voor de geneege propositie om voor 2/3 in een entreprise van 100 12/14 bretagnes te heerdideeren zijn zeer verpligt, dog sulks onze saak niet zynde, moeten derhalven daarvoor dank zeggen, zo als aan gemelde Hirschberger vrienden ter dier tyt ook gedaan hebben, maar zo te eniger tyt mogte resolveren om eens een proef met de Hollandse linnens te nemen....."
Arch. Br. 367, Koningsbergen, pakje S. Butner, 26 Mrt. 1754. „Weest verzeekert, myn Heer, dat het niet buyten myn metier is, als hy op hier komt, voor eenen goeden verkoop van 't zout en bezorging van vragt zoo goed als ymand hier te konnen zorgen."
De Vogel, Copyboek 1763/1764, fo. 47. „Wy weeten niet UE te hebben geanimeert tot dusdanige sendinge of UE hebben verstaan gegeeven wy tot hunn verkoopinge occasie kunnen hebben, dewyl deese negotie in 't geheel noyt hebben gehad en doordien ook niet anders als aan winkeliers sulx te verrigten, en dus onkundig souden wy de hoogste prijs niet kunne bedingen." Zie p. 71, noot, De V. 16 Juni 1763.
[2]) De Vogel, Copyboek 1757/58, fo. 51. „Vermits wy ons wat geincommodeert vinden met betalingen van gekogte goederen, so hebben wy de vryheit op UE *f* 2.000 op 2 maanden te trekken....."
[3]) Arch. Br. 191, 2 Apr. 1763 aan J. T. van Hoorn, te Emden.
[4]) Tot een zo hoog bedrag trok b.v. zijn correspondent Emanuel Jenisch te Hamburg (Copyboek 1763/1764, fo. 44) en Van Lennep Enslie te Smirna (fo. 151). Ook anderen konden „groote bedragen" krijgen (fo. 145), mits ze lang genoeg met De Vogel hadden samengewerkt en „accuraad in alles bevonden" waren (fo. 295).
[5]) De Vogel, Copyboek 1763/1764, fo. 118. „.....dog daar syn onder deese sowel Christene als Jooden, die geen de minste swaarigheid hebben, als buyten deesen routen van wisselnegotie met trekke en hertrekke sig bevindende, gelyk wy ons daar van afgehouden hebben (nietteegenstaande meenigvuldige aanzoek daartoe gehad hebben)".

boeken als in die van Jan-Isaäc de voorbeelden snel te vinden. Zo schreef b.v. in het begin van 1763 Gurgens te Koningsbergen, een oude relatie van Jan-Isaäc, dat het hem een eer was den heer Ulrich bij Jan-Isaäc te introduceren, welke Ulrich „zig wel by voorvallen in £ 2000 crt. op Ued. bedienen konde, of door aendere plaetzen bedienen laeten konde, om daarvoor tegens vervaltyd te rembourseren [1])..... (Hier werd om te beginnen dus rembourscrediet aangeboden en geen „trekken en hertrekken"). Gürgens wist wel niet of Jan-Isaäc zich met zulk soort zaken bezighield, maar deze senator Ulrich in Stettin was hem zeer goed bekend en hij kon voor zijn „securité" instaan. (Als andere kooplieden uit zichzelf met een dergelijke vraag kwamen, voegden ze er altijd aan toe, dat men bij de heren die en die „na hun chrakter" kon informeren). De Koningsberger besloot, dat het hem een eer zou zijn bij het tot stand komen van deze relatie een werktuig te zijn geweest. Hij „gratuleerde" zich echter te vroeg, want Jan-Isaäc antwoordde Ulrich [2]), dat hij na de „gute Recommandation" van den heer Gurgens niet zou aarzelen hem dadelijk van dienst te zijn, al wilde hij 20 à 25 mille hebben, maar dat de „Wechselnegoce" zijn zaak niet was, dat hij geen van zijn zakenvrienden iets dergelijks toestond en hij onlangs juist enige anderen hetzelfde verzoek had geweigerd. Hierop volgde de reeds vermelde uitzondering, dat het voor oude, vaste relaties op *f* 1500 à 2000 niet aankwam. En ook wilde hij hem in andere zaken, assuranties of commissies van dienst zijn.

Even duidelijk, in vraag en antwoord, is de korte correspondentie tussen Peter Brameyer te Hamburg en De Vogel. Deze Brameyer, evenals zijn hier optredende relatie Grill, vielen in 1763 als slachtoffer van de crisis.

Brameyer had zich in Februari 1763 [3]) voor het eerst tot De Vogel gewend met een in het Duits gesteld schrijven. De Vogel's eerste brief aan hem behelsde het verzoek zijn vraag in het Hollands of in het Frans te herhalen, daar De Vogel het Duits niet machtig was. Hij wilde heel graag een nieuwe relatie hebben en zegde al vast toe, hem voortreffelijk te zullen bedienen. Hij had al „vrienden a costy", die hij allen „in commissie bediende" en ook verzorgde hij al jaren lang de assurantie. Uit de volgende copie [4]) blijkt, dat Brameyer De Vogel ver-

---

[1]) Arch. Br. 367, pakje Gurgens, 8 Mrt. 1763.
[2]) Arch. Br. 191, 3 Mei 1763, aan C. Fr. Ulrich te Stettin.
[3]) De Vogel, Copyboek 1761-1763, fo. 677.
[4]) T.a.p. 1 Mrt. 1763. „UE geëerden van 25 passado is ons wel geworden en sien wy hoedanig UE genoege schept in de betoonde geneegenheit om met UE in affaires te koomen en UE ordres waar te neemen, gelievende UE aldus voor den inkoop te ordonneeren van 10 baale Smirnse cattoen eerste soort van 19½, waarvan nota genomen heb, zullende tragten denselve te bekomen ende met eerstgaande beurtman te sende. Wy sien de heeren Grill en Soonen dengeenen zijn zo UE bedienen en UE in geenen-

zocht had „10 baale Smirnsche cattoen eerste soort" voor hem in te kopen. De Vogel wilde daar gaarne zijn best voor doen. Maar dan volgen twee koele, principiële opmerkingen. De ene is, dat De Vogel vernomen had, dat eigenlijk de heren Grill Brameyers correspondenten waren, zodat hij het niet gepast achtte, dat Brameyer hen zonder reden voorbijging. De tweede betreft Brameyers verzoek om een crediet van 12 mille bij De Vogel te mogen hebben. Dat was De Vogel's gewoonte niet. Zijn „penningen" dienden slechts om inkopen te doen voor ontvangen commissies en soms voor „avancemente" voor zelf gegeven opdrachten; aan trekking en hertrekking van wissel deed hij echter niet. Hij herhaalde overigens, dat hij graag in commissie zijn best wil doen. Brameyer heeft daarna nog eens geschreven, een brief, waarin hij zijn zaken schijnt te hebben voorgesteld als van hetzelfde principe als die van De Vogel te zijn. In dat geval achtte De Vogel [1]) het een reële commissie maar „Uw tweede brief had ons bevreemd" en daarom „waren we so geretireerd". Hij zet dan nog eens uitdrukkelijk uiteen,

---

deelen zig over hunn handelinge te beklaagen heb, dus dunkt het ons vreemd UE denselven ordres aan ons gedrage, daar deese heeren zulkxs niet meriteeren, hoewel UE meester zyt daaromtrent te handel naar UE welgevallen.
Aangaande UE vraag om een crediet van *f* 12 mille by ons te hebben, waarover UE by voorkomende occasie op ons zoude konne disponeeren, zo moeten UE segge geen gewoonte hebben van zulkx te vergunne aan onse vriende als strekkende onse affaires daartoe niet, en hebben wy onse penninge nodig tot den inkoop te doen voor reekening onser vriende, als avancemente aan onse Spaanse vrienden op hun te senden goederen te doen, en dus ons houde aan de bediening onser vriende in commissie sonder ons met trekkinge van wissels en hertrekking &c op te houden, dus excuseert UE daaromtrent geen voldoeninge kunnen geeven en in verkoop zulle zulkx beeter kunne verrigten, zo daarin UE beveelen mag erlangen, edog buyte prejudictie van UE vrienden alhier."
[1]) De Vogel, Copyboek 1767/1763, fo. 707. „.....Uw brief van 8 deezer, waarby UE ons gelieve een ampel detail te geeven van UE manier van negotieeren. Wy hebben daaromtrent niets te seggen, zoude het op die manier gedirigeert werde een reëele commissie te weesen..... wy vyande zyn om imand van onse meedenegotiante te onderkruype of hun vriende tot ons te trekke (zoals onder eenige alhier veelmalen geschiet)..... Wy de eere hebbe onse vriende a costy te bedienen tot alle soorten van inkoop goederen, waarvoor hun E ons de remise doen, of permitteeren wy naar de 6 weekens, op welke terme wy altoos ons betaalinge doen (zoals by de voornaamste huyse werd gepractiseert), (behalve egter eenige artieule die contant by de leeeveringh betaalt werden, gelyk speceryen), en voor ons verschot op hunn trekke, verder ter betaalinge van hun domicilie der trattes, die op hunn E van Spagne, Italien, Vrankrijk en Engeland en anderen quartieren gedaan werden, waarvoor ons dan permitteeren weederom teegens de vervaldag op hun te trekke, of besorgen ons de remis, maar hunn E hebbe noyt op ons getrokke, by welke occasie het ook zoude mog weesen, om ten vervaldage daarvoor te remitteeren of op hunn E te trekke, werdende alle de domicile, die by ons gedaan werden, voirts alles van buyten zo ons bekent is, verrigt van goederen die hun E daar laaten inkoopen en waar op ons doorgaans de assurantie ook ordonneeren."

dat hij verschotten alleen in het nauwste verband met zijn warenhandel gaf. Indien ze aldus werkelijk op dezelfde basis werkten en de heer Grill er niets tegen had, dan wilde hij met genoegen met Brameyer in relatie treden. Hij gaf al vast, naar de gewoonte dier dagen, een uitvoerig handelsbericht van de Amsterdamse markt. Er is echter niet verder gecorrespondeerd. Brameyer had zijn doel gemist.

Dergelijke uitnodigingen om acceptcrediet te verlenen gingen bijna altijd vergezeld van het verzoek om voortaan ook wederzijdse commissies in de warenhandel uit te voeren. Dit toont niet alleen aan, dat de geldhandel uit de warenhandel is voortgekomen en er nauw mee verbonden bleef, maar ook, en vooral, hoezeer de credietvragers er van bewust waren, dat ze een dekking moesten bieden boven de dekking van tegen vervaltijd te laten hertrekken. In wezen waren het acceptcrediet en het verlenen van crediet op afgezonden of te leveren goederen en andere vorderingen, geheel verschillende zaken. De Vogel zei dit ook met zoveel woorden in de hier voor geciteerde brief. Hij gebruikte zijn penningen voor de inkoop voor zijn relaties of voor „avancemente" aan zijn Spaanse relaties voor zijn eigen goederen. Ook de wissels van zijn Hamburgse vrienden, die bij hem gedomicilieerd waren, golden warenleveranties, die hij kende, daar hij voor dezelfde zendingen ook de assurantie verzorgde.

Voor de kleine acceptcredieten, die de gemiddelde koopman aan enkele relaties verleende, bestond een zekere dekking reeds in de wetenschap, dat de relatie goed was en vast bleef. Ook heden kan men een blanco-crediet krijgen, als het onderzoek naar de stand der zaken heeft aangetoond, dat deze solide zijn en er voldoende activa aanwezig zijn. Het verschil is, dat de achttiende-eeuwse koopman zijn eigen gezond verstand en min of meer juiste blik van schatten slechts als onderzoekend accountant kon gebruiken. Tegenover deze wat vage contrôle stond een handelsmoraal, volgens welke goede waar leveren nog de juiste vorm van concurrentie was [1]) en de ontrouw aan een bepaalde relatie zonde betekende. Men kan er over van mening verschillen, of de houding dezer kooplieden bekrompen, te voorzichtig of wel verstandig was. Dat zal altijd een subjectieve waardering blijven. Een andere vraag is, of de vorm van het crediet enerzijds te gevaarlijk was, anderzijds te beperkt en

---

[1]) Arch. Br. 365, pakje J. A. Willink, 6 Sept. 1763. Willink zal zijn best doen voor zeker artikel „een goed debiet" te vinden, „dog dat zal werk in hebben, en moeite kosten, dewyl hier zeeker Engelsman is, die te Londen een broeder en deeze een drukkery heeft, waarby de hiesige geinteresseert is, en daardoor zich alle moeite geeft om alle andere uit de fabricq van neusdoeken te houden. Dus zal een civiele verkoop en prys-waardig goed de middelen zyn moeten om deezen Engelsman den teugel te houden."

geen gelegenheid biedend tot een uitbreiding die de tijd eiste. Het antwoord moet luiden: de vorm — waarbij men vooral niet moet vergeten welke rol het gebrekkige verkeer speelde — was zo, dat het van ieder persoonlijk afhing of ze gevaarlijk werd of niet. In geen geval was ze een beletsel voor uitbreiding van zaken. Deze was in vele opzichten mogelijk, zowel op „gevaarlijke" als ongevaarlijke wijze.

Het acceptcrediet in de vorm van trekking zonder directe warenleverantie — doch wel de vaste relatie en dus de indirecte — als achtergrond, was al oud. Reeds de eerste uitgave van Savary's Parfait Négociant in 1675 kent het geval „de tirer sur son amy...quoy qu'il ne luy deust rien" en wijst reeds op de gevaren [1]).

Wanneer men echter toestond wissels te trekken op afgezonden goederen is van blanco-crediet geen sprake meer. Een dergelijk voorschot is ook heel iets anders dan een crediet, waarbij de credietnemer het bedrag nodig heeft en onafhankelijk van den gever gebruikt en de zaak voor dezen credietgever een belegging is, de provisie en rente zijn winst. Bij de kleine accepten, die een gemiddeld koopman verleende, zou dat ook niet erg voordelig zijn. Het was voor hem ook geen belegging, maar een schakel in zijn handelsbedrijf. Men ging er waarschijnlijk alleen van tijd tot tijd toe over, om den werkelijk goeden „vriend" (zoals de zakenrelatie altijd heette) een dienst te bewijzen, die men te zijner tijd terug kon verwachten — en ook om een goede indruk te blijven maken. Het verzorgen van de gedomicilieerde wissels behoorde tot de commissies, zo goed als het verzorgen van assurantie en het verder zenden van brieven, eveneens dingen, waarvoor men het grote centrum Amsterdam nodig had. De voorschotten op „reële commissiën" en te verzenden goederen waren geen credieten in de zin van zuivere crediethandel, doch financiering van de warenhandel, waar de credietgever zelf ook deel aan had. Ook deze gewoonte was reeds oud [2]). Tijdens de oorlog trachtten nu bepaalde Duitse, en ook Zweedse firma's, deze verhouding te verdraaien. De situatie was aldus. Zoals in het vorige hoofdstuk is gebleken, waren, vooral in het begin van de oorlog, de meeste goederen in Amsterdam onverkoopbaar, „zat men tot de keel toe vol" (De Vogel) en daalden de prijzen. Ondanks dat ziet men kort na de aanvang van de oorlog verscheiden oude correspondenten van Jan-Isaäc, die sinds jaren al niet meer met hem in contact waren, de relatie hernieuwen [3]). Zij stuurden hem op eigen initiatief goederen toe, die in het vermoeide Amsterdam

---

[1]) Savary, 1e druk 1675, p. 129.
[2]) Lelong, 4e druk, 1727, p. 736.
[3]) Arch. Br. 363, pakje G. Glafeys Wittwe & Söhne, Hirschberg. Geen correspondentie van 1750 tot 5 Mei 1756. Dan dadelijk trekkingen.

niet alleen maanden, doch ook jaren bleven liggen [1]). Nauwelijks was de zending met veel moeite van de hand gedaan, of ze dachten reeds over nieuwe, hoewel in Duitsland-zelf de inkoopprijzen gestegen waren, vóór sommige grondstoffen en producten met 25% [1])[2]). Toch spraken ze hun commissionnair streng toe, als deze niet snel met verkopen was. En toch was, als in Januari de rekening werd opgemaakt, de Amsterdammer crediteur. Dit kwam dan, doordat de Duitsers telkens op hun Amsterdamse relatie hadden getrokken. De wisselkoers was er gunstig voor en de onverkoopbare goederen vormden een fraai onderpand ter dekking [3]). Sommigen stonden eerst in de tijd van de hoogste nood genadig toe deze waren beneden de gestelde limiet te verkopen [4]). Het aantal en bedrag dezer trekkingen groeide, totdat Jan-Isaäc er een stokje voor stak. Als voorbeeld diene het volgende extract uit zijn grootboeken [5]).

Sam. Butner & Gurgens, Koningsbergen, debent:

op 31 Jan. 1757...*f*	1 568-2	(volgen 5 posten wegens traites en 1 andere post. Er tegenover staat 1 post credunt voor goederen).
op 31 Jan. 1758...*f*	2 166-15-8	(volgen 18 posten wegens traites en 4 andere posten. Er tegenover staan 4 posten credunt wegens goederen).

---

[1]) Arch. Br. 363, pakje C. G. Hahn, Hirschberg. Begint 27 Sept. 1759 voor het eerst en zendt meteen goederen, hoewel „bey gegenwärtiger critischer Conjunctuur und der daher anhaltenden Teuerung unsrer Liothen kan man wohl weithe Freunde zu grossen Unternehmungen nicht viel animiren..." Dit goed van 1759 werd in April 1762 verkocht.

T.a.p., pakje Glafeys, 23 Febr. 1757. Glafeys stelt voor goederen te zenden. 6 Aug. 1757 zijn ze verzonden, en verkocht in Dec. 1758 (brief van 24 Jan. 1759). Berispingen 17 Mei, 16 Juni, 14 Oct. 1758. Desondanks en ondanks de prijsstijgingen stuurde hij in Oct. 1762 opnieuw goederen, die in de zomer van 1763 nog onverkocht waren. Berispingen en trekkingen in alle volgende brieven, passim. Aldus gingen vele Duitse firma's te werk, zij het ook niet alle. Voor Zweden zie Hoofdstuk V.

[2]) Arch. Br. t.a.p., pakje Glafeys, 14 Oct. 1758: de gezonden goederen zijn tegenwoordig zo goedkoop niet meer te krijgen.

[3]) Arch. Br. 363, pakje Glafeys, 26 Oct. 1757 („favorabele cours") t.a.p., pakje C. G. Hahn 13 Febr. 1763 (dekking), 13 Mei 1761, 15 Juni 1760, enz. passim t.a.p., pakje Stattmiller, 11 Febr. 1761.

[4]) Arch. Br. t.a.p., pakje Hahn, 17 Sept. 1763. Jan-Isaäc had op het dringend verzoek van Hahn een traite van dezen, ondanks de critische tijd, voldaan. Hahn bedankte hem hiervoor en ging voort: „.....damit es Ihnen nun almatura an Denarii nicht mangeln soll, so gebe hiermit die Erlaubnis mein Waarenlaager so gut möglich und dortige Umbstände erlauben, zu verkaufen. An limitirten Preis ist sich also nicht zu binden, ob ich gleich versichern kann, dass bey jetzigen grossen Geldmangel allhier die Schloyer für allen anderen articles von Leinen noch hoch im Preise gekauft werden."

[5]) Arch. Br. 142, fo. 50, 184.

op 31 Jan. 1759... *f*	8 227-2	(volgen 14 posten wegens traites en 1 andere post. Er tegenover staan 8 posten wegens goederen).
op 31 Jan. 1760... *f*	13 107-17-8	(volgen 2 posten wegens traites en 3 andere posten. Er tegenover staan 6 posten credunt wegens goederen, 1 wegens remise).
op 31 Jan. 1761... *f*	5 186-3	(volgt 1 post diversen. Er tegenover staan 3 posten wegens goederen).
op 31 Jan. 1762... *f*	3 842-16	(volgen 2 posten wegens traites en 1 andere post. Er tegenover staan 2 posten credunt wegens goederen, 1 wegens remise).

De wissel was gewoonlijk gesteld ten behoeve van een derde relatie, welke derde man (soms ook een vierde) rembourseren moest; mocht deze weigeren, dan remitteerde de trekker zelf wel. Verder dan een derde en vierde „vriend" gingen deze wissels niet. Ze dienden ook eenvoudig om den derden „vriend" te betalen en niet om geld te maken, behalve dan door het voordelige koersverschil. Trekken en hertrekken geschiedt hier niet, de trekker zorgt voor rembours.
De eerst aangehaalde correspondentie van Jan-Isaäc met Glafeys (beter is: van Glafeys met Jan-Isaäc) eindigde in 1759 in onaangenaamheden. Een partij goederen die anderhalf jaar had gelegen, had Jan-Isaäc eindelijk kunnen verkopen. Direct daarop trok Glafeys een wissel voor het volle bedrag van de opbrengst. Jan-Isaäc bracht hem daarna nog diverse onkosten in rekening, twee maanden interest, briefport, een half procent van de assurantie en een ½% del credere, hetgeen Glafeys hem zo kwalijk nam, „dus zulk een behandeling ter continuatie weinig animo (gaf)" [1]).
Jan-Isaäc had waarschijnlijk geen lust gehad op de onvoordelige relatie iets te verliezen.
Dergelijke gevallen stonden niet alleen, al eindigden ze niet altijd in onenigheid. In de meeste gevallen bleef de „reële commissie" hoofdzaak, waren de meerdere trekkingen slechts middel om bij de gunstige wissel iets te verdienen, was het bedrag onder de waarde van het goed en kwam het rembours zonder omwegen en vlot. Jan-Isaäc is er geen geldhandelaar van geworden.

---

[1]) Arch. Br. 363, pakje Glafeys, 24 Jan. 1759.

Hij trok een scherpe grens, daar, waar de welwillendheid, de aanpassing aan de conjunctuur en het belang van zijn naam als koopman, over zouden gaan in zuivere credietverlening. Zo handelde ook De Vogel en vele andere kooplieden, terwijl anderen echter wel aan de roepstemmen gehoor gaven en naast hun warenhandel een uitgebreide wisselhandel aanvaardden. Het verschil tussen beide groepen kooplieden is duidelijk zichtbaar in hun wisselbankomzet.
De Amsterdamse Wisselbank rekende twee stuiver vergoeding voor iedere afschrijving en telde daarom het aantal der halfjaarlijkse afschrijvingen van elken rekeninghouder, om bij het sluiten der boeken in Juli en Januari van elk jaar de voor de afschrijvingen verschuldigde som met den cliënt te verrekenen. Zo is het ons gemakkelijk gemaakt om de grootte van iemands omzet aan het aantal afschrijvingen te meten. Hier volgen telkens twee voorbeelden van zaken van verschillende grootte. Twee, die voor de oorlog een onbelangrijke activiteit van 40 afschrijvingen per half jaar hadden, twee van ongeveer 100 afschrijvingen per half jaar en twee van ongeveer 400. Van de eerste en tweede grootte kwamen er vrij veel voor. De kooplieden met een omzet van 400 en meer afschrijvingen waren veel minder in aantal en behoorden tot de grootste huizen. Boven 1000 afschrijvingen per half jaar kwamen slechts zeer weinigen (zie Hoofdstuk IV).

Half jaar [1])	Aantal afschrijvingen van:	
	Jan-Isaäc de Neufville	Jean Texier
1749 II	36	komt niet voor
1755 I	41	37
1756 I	62	80
1757 I	47	112
1758 I	36	116
1759 I	38	184
1760 I	27	211
1761 I	25	308
1762 I	42	353
1763 I	22	465
1764 I	21	274

[1]) Het Romeinse cijfer achter het jaartal betekent eerste of tweede helft van het jaar. De boeken werden in Januari en Juli opgemaakt, dus I Januari-Juli, II Juli-Januari.
De cijfers zijn ontleend aan de balansboeken W. B. 216, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 239, 241, 243, 245.

Halfjaar	Aantal afschrijvingen van:	
	Thomas de Vogel	Pieter Munch
1749 II	148	56 (1754: 103)
1755 I	91	105
1756 I	109	111
1757 I	102	118
1758 I	91	177
1759 I	85	330
1760 I	135	500
1761 I	157	624
1762 I	190	699
1763 I	87	631
1764 I	120	4
	Scherenberg & d'Orville	Anthony Grill & Soon
1749 II	467	479
1754 I	440	431
1755 I	426	354
1756 I	478	500
1757 I	422	387
1758 I	384	354
1759 I	294	417
1760 I	405	560
1761 I	334	591
1762 I	324	658
1763 I	316	777
1764 I	265	154

Bij Jan-Isaäc, De Vogel en Scherenberg & d'Orville bleef het oorspronkelijke peil ongeveer gehandhaafd. Bij de anderen steeg het in de oorlog met 200 en meer. Ze vertonen een zeer diepe teruggang in 1764, daar ze alle drie tot de slachtoffers van de crisis hebben behoord. Grill was de Amsterdamse „vriend" van Brameyer, die De Vogel om crediet vroeg [1]), Texier en Munch stonden in relatie met Gebr. de Neufville, van wie hieronder meer. Het waren kooplieden als zij, die een Glafeys bedoelde, als hij zeide, dat hij bij anderen gunstiger voorwaarden kon krijgen. Zijn bezwaar tegen het ½% del credere vindt zijn tegenhanger in de mededeling van Skalweit [2]), dat een deel der Amsterdamse kooplieden er toe overging bij de discontering van wissels de kooplieden acht dagen en langer crediet te geven, waardoor dezen, ook als ze niet kapitaalkrachtig waren, de wissel verder konden verdisconteren, voor-

[1]) p. 61.
[2]) Skalweit, p. 41.

dat zij betaalden en aldus aan de koersverschillen verdienen [1]).
Het was de firma Gebr. de Neufville, die met deze faciliteiten was begonnen en volgens Skalweit de anderen dwong tot meedoen om te kunnen concurreren. Skalweit wil wel iets vooruitstrevends zien in deze „unerhörte Neuerung in einer Epoche, in der sich der Wechseldiskont selbst erst einzubürgern begann". Koop op acht dagen crediet en dan nog in wissels betalen is zeker wel „unerhört".
Toch is het waar, dat niet „wisselruiterij" het meest typische verschijnsel van de Zevenjarige Oorlog en de daarop volgende crisis was. Het ging om de grote omvang, die de vraag naar geld en crediet plotseling aannam, "vermits het geld de senuw van de oorlog is" (de credietoverspanning van Van Dillen) en de vorm, waarin deze vraag beantwoord kon worden (Mansvelts onvoldoende credietorganisatie).
Men stond werkelijk voor iets nieuws. „De negotie wordt present wonderlijk gedreven", zegt De Vogel. En hij, Jan-Isaäc en andere oude kooplieden trachtten zich zo goed mogelijk aan de veranderende omstandigheden aan te passen zonder de oorspronkelijke grondslag van hun zaak te vergeten. Anderen pasten zich niet alleen aan de nieuwe eisen aan, doch vlogen deze met nieuwe middelen vooruit. Er was nog een groep, principiëel van dezen verschillend en toch aan hen verwant.
De geldvoorziening van een oorlog is een bankierszaak, en deze naam waren de credieten van *f* 2.000 van Jan-Isaäc en De Vogel niet waard en wensten deze kooplieden er ook niet aan te geven. Anderen ambiëerden die naam wel en ze hadden genoeg met de dragers daarvan gemeen om soms als bankier betiteld te worden. Maar er bestonden in Amsterdam handelshuizen, die door Lelong speciaal „grote banquiers in wissel"

---

[1]) Enige voorbeelden van voortdurend verkochte wissels:
N. A. 14123, no. 332. Wisselprotest van een wissel groot Rd. 300 Holl. courant op 36 dagen, getrokken door Wäte en Fraser te Londen op Clifford en Soonen. Van Clifford aan M. Zellich (22 Sept. 1759), van Zellich aan P. E. Layrer, van Layrer aan J. H. Küstner (20 Oct.), van Küstner aan B. Wurfbain (26 Oct.), van Wurfbain aan Gotzkowsky en Streckfuss (27 Oct.), van dezen aan Gebr. de Neufville (30 Oct.). Clifford accepteerde niet (13 Nov.), omdat hij de secunda al geaccepteerd had.
R. A. 1390. Raymond en Theodore de Smeth leggen beslag op *f* 5.494 banco (van Lefman Samson Hertz) onder Pye Rich en Wilkieson, voor twee wissels, een van *f* 3.000 banco op 1 Juni te Berlijn op 2 maanden getrokken door Kruckemann & Co. ten behoeve van Gebr. Hesse en Hintze, vervolgens voor Sprögel & Schlosser, Hesse & Hesse, Seyler & Tilleman (Berlijn), R. & Th. de Smeth (Amsterdam), J. S. de Jong (Amsterdam), L. S. Hertz Wede & Zoon (Hamburg), allen failliet, behalve de De Smeths; en één van 1200 Rd. banco, 23 Juni op 2 maanden getrokken door Gebr. Bohn & Co. op Joh. Jenquel (Hamburg), ten behoeve van Martin Schulz (Berlijn), vervolgens voor Leveaux en Duthuillay (Berlijn), Stöber en Schroder, van Wylich en De Roun, (Berlijn), De Smeths (Amsterdam), Aron Joseph & Co. (Amsterdam), L. S. Hertz (Hamburg).

werden genoemd. In officiële aanduidingen (Rechterlijk Archief) heten ze ook „banquier" en niet „koopman", zoals de meesten, Gebr. de Neufville incluis, werden betiteld. De geld- en credietverschaffing bestond allang, het was de grote omvang, die iets nieuws bracht.

Nu waren deze grote geldhuizen ook nog alleszins warenhandelaars, precies volgens dezelfde grondslag als Jan-Isaäc, De Vogel en de andere kooplieden. Zelfs verklaarden de Hopes in 1763 nog, „dat deze firma niet anders zal dienen dan tot zaken van commercie en commissiën, en niet tot enige negotiatiën van gelden à deposito of diergelijken" [1]). Hier zegt de grootste Amsterdamse bankier, dat hij geen rentegevende deposito's neemt. Lelong bepaalt niet zonder reden de bankiers als „banquiers in wissel". In Engeland bestonden deposito- en circulatiebanken; de Wisselbank maakte de laatste, daarnevens de kassiers misschien beide overbodig [2]). Gezien de „quitantiën op kassiers en **anderen**" [2]) en op zichzelf reeds de mededeling der Hopes, dat zij ze niet zullen nemen, moeten hier en daar wel deposito's zijn voorgekomen, maar een werkelijk belangrijke ontwikkeling van het deposito vindt men niet [4]). De wisselhandel moet zich uit het nauwst denkbare verband met de warenhandel ontwikkeld hebben: uit de rekening-courant. Men stond zijn relatie toe te trekken wegens zijn tegoed op de rekening-courant, oorspronkelijk uit goederenverplichtingen voortgekomen, vervolgens onder het hoofd „wisselrekening" een zuivere geldrekening. Een dergelijke rekening-courant ontwikkelde zich dan tot een roulerend deposito, een gelegenheid om met geld van derden te werken, zonder dat trekken en hertrekken aldoor nodig was. Inderdaad sprak een buitenlander over zijn rekening-courant als deposito: Wadström (Zweden) hoopte voor zijn goederen een bepaald bedrag in Zweedse kronen te krijgen; indien de gelden echter in Hollands courant binnen kwamen, zou hij met wat minder tevreden zijn, „da die Gelder bey Euer Ed. deponirt werden, das man darauf fragen kan, welches uns lieber wäre" [3]). Vandaar dat Hope zijn grote geldzaken „commissies" noemde. Het trekken van een wissel, als een ander hem nodig had, heette trouwens ook een commissie [5]).

---

[1]) N. A. 12358, no. 193. Contract van 15 April 1763, waarin medegedeeld wordt, dat de firma in zijn nieuwe vorm sinds 1 Januari van dat jaar bestond. In de Wisselbank had de naam „Thomas & Adriaan Hope" reeds in 1759 plaats gemaakt voor de sindsdien onveranderde van Hope & Co. Het bovenbesproken contract behandelt verder uitsluitend de verdeling van gelden tussen de vier firmanten Thomas, Adriaan, John en Henry, in bizonder in geval van overlijden, en ook in verband met de rechten der verdere familieleden.

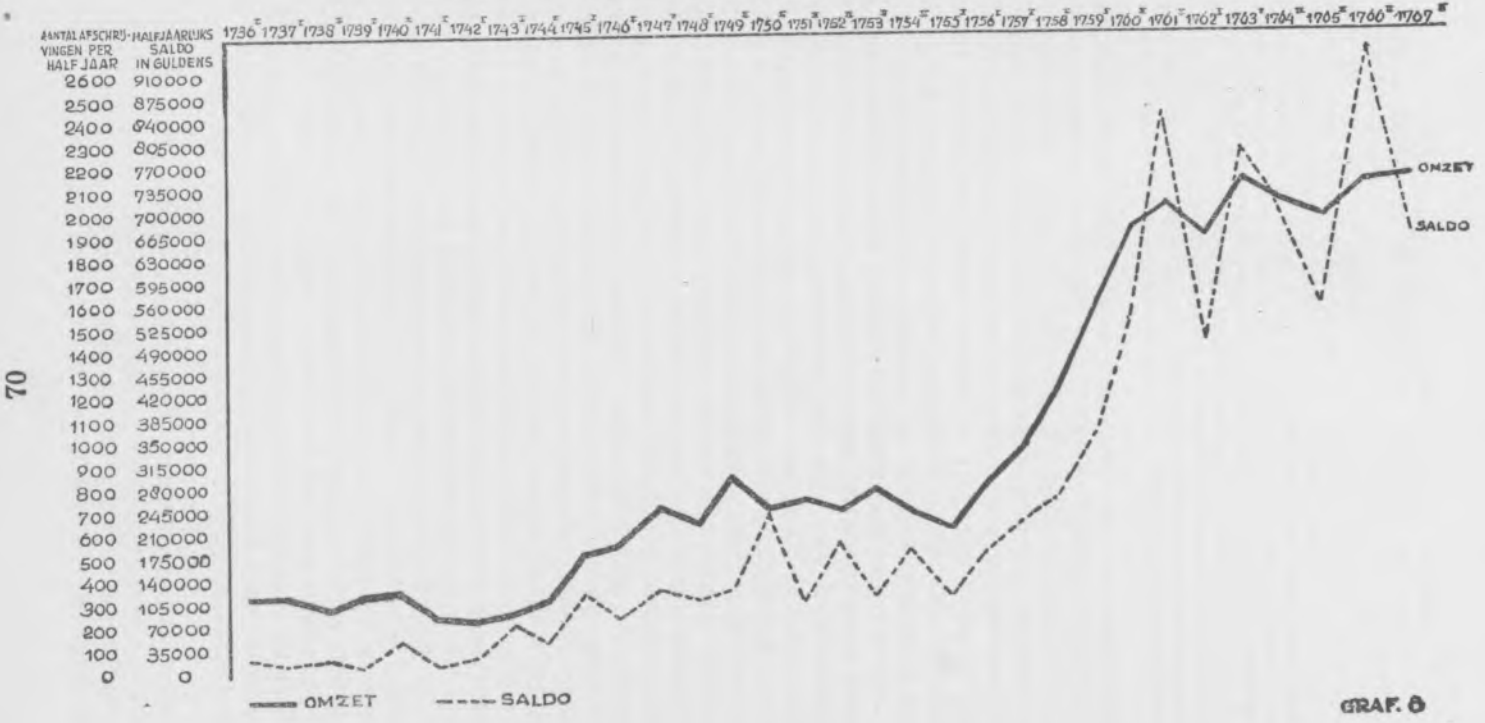
[2]) Zie p. 81 evv. en Hoofdst. V.

[3]) Arch. Br. 390, 12 Oct. 1759.

[4]) Zie belegging, p. 85.

[5]) Lelong, 9e druk, 1780, dl. I, p. 166.

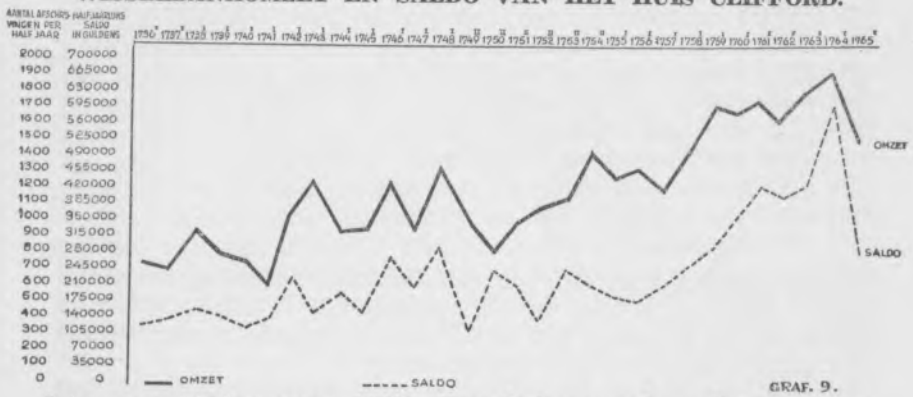
WISSELBANKOMZET EN SALDO VAN HOPE & CO.

GRAF. 6

Maar voor het vormen van de rekening-courant kreeg de Amsterdamse bankier allerlei andere opdrachten ook en de goede naam, die b.v. Hope bij zijn transacties schijnt te hebben bezeten, maakt de gewone warenhandelaars min of meer jaloers![1]) Deze grote firma's specialiseerden zich echter steeds meer in de geldhandel[2]), naast goederen liet men vooral effecten en edele metalen door hen verhandelen en iemand die in Amsterdam een wissel wilde laten verzorgen, kon dit het beste bij de grote bankiers doen. De Vogel's correspondent Jenisch vroeg hem eens een dergelijke dienst en De Vogel rekende daar $^1/_3$% voor. Jenisch vond dat nogal erg, waarop De Vogel antwoordde, dat men bij Hope en anderen de verzorging wel kon

WISSELBANKOMZET EN SALDO VAN HET HUIS CLIFFORD.

GRAF. 9.

laten geschieden voor ¼%, daar het voor deze firma's hun „affaire" was, maar dat hij het niet kon doen[3]).

Een onderzoek naar de zaken van deze grote firma's voor zover ze zich weerspiegelen in de boeken van de Wisselbank, kan ons verscheidene dingen leren.

In de halfjaarlijkse balansboeken van de Wisselbank werd niet alleen het aantal afschrijvingen van den cliënt vermeld, doch ook het tegoed, dat deze op de dag van sluiting had. Nu bestond er bij de grote huizen een sterke parallel tussen het aantal afschrijvingen en het saldo tegoed. In graf. 8 ziet men, hoe

---

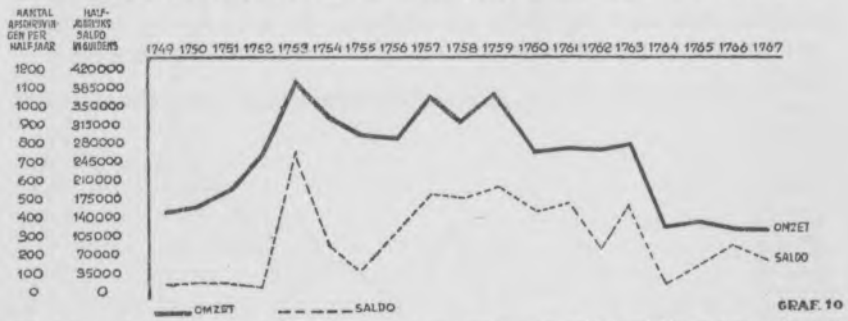
[1]) De Vogel, Copyboek 1763-1764, fo. 469. De correspondent Jenisch had geschreven, dat Hope een hoger prijs voor gezonden goederen had weten te maken dan De Vogel. Deze antwoordde:„.....wij zo wel in staat zyn als deese Heeren de waarde voor alles wat wy verkoopen te obtineeren en het moet seekerlyk aan het een of ander differeeren" (in de kwaliteit der goederen n.l.).

[2]) Zie Hoofdstuk IV.

[3]) De Vogel, t.a.p., fo. 68. „Wat nu de provisie aangaat, die UE op ¼% gelieven te stellen, wij twijfelen niet of UE konnen dat by dHrn Hope en anderen also bekoomen, dan het is in waarheyd te gering om de veelheyd, van moeyte, met de wisselbrieven te laaten accepteeren, dezelven te disconteeren, de uytreekeninge daarvan te maaken, dan weeder de remis daarvoor te verrigten en de afschryvingen in banco te doen....."

uitgaven en saldo nauwkeurig gelijke tred hielden en zelfs de uitgaven geremd werden, als de reserve achterbleef. En het andere belangrijke, dat deze wisselbankomzet van Hope & Co. vertoont, is, dat zijn opkomst en ontwikkeling door het crisisjaar 1763 niet werd onderbroken. De kleine daling in 1764 in de activiteitscurve vindt zijn oorzaak in de algemeen stillere handel van dat jaar. De uitslagen in de saldo-curve staan in verband met de bewegingen op de markt der edele metalen. (Vgl. b.v. ook 1750 en 1752 bij de Hopes en Cliffords beiden).

WISSELBANKOMZET EN SALDO VAN HET HUIS DE SMETH.

GRAF. 10

Ziehier dus een huis, dat ook een enorme uitbreiding tot stand wist te brengen, zonder dat dit noodzakelijk in een catastrophe eindigde. Dit betekent, dat bij de toen bestaande credietvormen een groot credietbedrijf mogelijk was.

Hetzelfde evenwicht tussen omzet en saldo vinden we bij het andere grote bankiershuis Clifford (graf. 9). Ook bij de De Smeths (graf. 10), die dan ook in 1763 wisten staande te blijven hoewel ze in zeer precaire omstandigheden kwamen. Voorts is het o.a. aanwezig bij Horneca, Hogguer & Co., bij Muilman & Soonen, bij Andries Pels & Soonen [1]). Ook bij middelmatig grote kooplieden, zoals De Vogel en anderen, vindt men systeem, als de wisselbankomzet vrij ruim is; zij hadden dan een evenredige reserve, variërend van *f* 10.000 tot *f* 30.000 bij een aantal afschrijvingen variërende van 100 tot 250 per half jaar. Kleinere zaken, wier halfjaarlijkse omzet in de Wisselbank niet boven 40 à 80 uitkwam, achtten het houden van een banco-reserve niet nodig. En tenslotte ziet men dat een dergelijk saldo ontbrak bij de slachtoffers van de crisis van 1763 (bij de Van Embdens, de Gallz en Vernezobre, Grave, De Jong, Joseph & Co., Cornelis Karsseboom, Langrune, Munch, Joan Scherenberg Jr., Jean Texier — allen kooplieden met een

[1]) Bij Pels was de regelmaat niet volkomen. Dit huis nam ook niet deel aan de groei van de geldhandel in de Zevenj. Oorlog (zie Hoofdst. IV). Misschien was dit een huis, dat werkelijk de degelijkheid tot ouderwetsheid en starheid doordreef. Zijn houding tegenover het steunfonds van 2 Aug. 1763 was ook eigenaardig (Hoofdstuk IV).

omzet van boven de 100 [1]). Maar de eerste plaats wat betreft gebrek aan evenwicht tussen uitgaven en reserve, mogen Gebr. de Neufville innemen [2]).
Een voorzichtig zakenman zorgde dus voor enige reserve, hetgeen nog niet wil zeggen, dat men soliditeit en liquiditeit verwarde. Jan-Isaäc of De Vogel waren niet bang om te zeggen, dat ze op een bepaald ogenblik wat „geincommodeert" waren, en zoals hierboven is aangetoond, hielp men elkander dan onderling. Het evenwicht tussen kapitaal en uitgaven van de grote bankiers wijst er wel op, dat men een methode kende om veilig te handelen en dat men altijd voldoende waarborg voor dekking had.
Alle wissels in die tijd werden eerst ter acceptatie aangeboden, voordat ze van waarde werden, ook zichtwissels en ook die voor kleine bedragen luidden (in plaats van een wissel voor een klein bedrag kon men echter een assignatie geven); alleen binnenlandse wissels waren „zo nauw niet aan het wisselregt gebonden" en hoefden niet altijd te worden geaccepteerd. Verder gaf men een adres op (dat van zijn voornaamste relatie ter plaatse), waar men „in cas van nood" de honorering kon verkrijgen. Het aantal acceptatiën en betalingen „onder protest, ter ere van den trekker" was legio. Promessen bestonden wel, maar kwamen weinig voor [3]). Er bestond een algemene discontokoers, doch sommigen moesten daarboven geven. Zo kon de één een wissel van *f* 10.000 en meer dan 100 dagen lopend voor 3% verkopen, en een ander moest 4½ à 5% geven voor een bescheiden wissel, die 50 dagen had te lopen. Deze maatregel ging soms over in een andere, nl. om een persoon (firma) die men niet vertrouwde onmogelijke eisen te stellen of ook openlijk te zeggen, dat men op de relatie geen prijs stelde. Gebr. de Neufville behoorden tot hen, die 1½% en meer boven de gewone koers moesten geven en eens (misschien wel vaker) werd hij door zijn „effectieven correspondent" aan de dijk gezet [4]). Wanneer men ontevreden was en de redenen opgaf, stond de zakenmoraal dat toe. Men was ook zonder publicatie van balansen goed ingelicht. De zakenbrieven stonden vol onderlinge informaties en dikwijls wist men wel degelijk te

[1]) Zie overzicht in Hoofdstuk III. Alleen de Hasselgreens vormden een uitzondering. Niet alleen was deze firma vrijwel volgens de maatstaf *f* 10 à *f* 30.000 gedekt, maar bovendien waren de op haar getrokken bedragen meestal klein. Mogelijk heeft een gelijktijdige sterke tegenslag in de warenhandel, samengaand met voornamelijk Zweedse handel hen gedwongen tijdelijk de betalingen te staken. Het huis behoort tot de weinigen, die zich volkomen herstelden en later zelfs grote glorie tegemoet gingen. Ook was het het eerste huis, dat na de crisis zijn zaken weer geördend had en bovendien op zeer gunstige voorwaarden.
[2]) Zie hun wisselbankomzet in Hoofdstuk III.
[3]) Mansvelt zegt van niet. Echter De Vogel, Copyboek 1763/1764, fo. 132: „..... 900 ct. op Germotte in syn promessebrief....."
[4]) N. A. 141123, no. 215. Gebr. de N. lieten bij Hope insinueren, dat dezen

vertellen of iemand kapitaalkrachtig was of niet. Doch het geldbezit was niet de eerste eis. Men achtte iemand goed, die op fatsoenlijke wijze zaken dreef [1]). Omgekeerd raadde men een correspondentie af, ook al hield men den man voor vermogend [2]). Een volledige directe liquiditeit was niet nodig — maar een eeuwig indirecte liquiditeit was te weinig. Dit was de fout door velen in die tijd gemaakt; zij trokken, zowel letterlijk als figuurlijk, een lange wissel op de toekomst, zonder voor een kleine reële dekking te zorgen. Zoals reeds gezegd, is dit te constateren bij op één of twee na alle slachtoffers van de crisis van 1763. Toch was het begrip dekking zozeer inhaerent aan het begrip crediet zelf, dat ook de meest typische vertegenwoordigers van deze groep het nooit vergaten. De Neufville's Berlijnse relatie Leveaux vermeldde nadrukkelijk, dat voor één punt van hun gezamenlijke ondernemingen een bepaalde dekking bestond, voor andere een andere [3]).

Men kan, wat hun houding tegenover het wisselcrediet betrof, de kooplieden wel in enige groepen verdelen. Eén groep bestond dan uit de gewone warenhandelaars, die in geldzaken werden betrokken, ten eerste op de altijd bestaan hebbende wijze, n.l. ter financiering van hun warenhandel en ten tweede door de bizondere toestanden van de oorlog. Ze wensten echter warenhandelaars te blijven en gingen met de nieuwe eisen niet verder mee dan strikt noodzakelijk was. Een andere groep vormden de grote bankiers, die zich ook nog met goederenhandel bezig hielden, doch in de geld- en wisselhandel gespecialiseerd waren en, kapitaalkrachtig als ze waren, in de oorlog een grote rol konden spelen. En dan is er een groep van firma's, die vóór de

---

een wissel, ter eere en voor rekening van den endossant Unvericht te Breslau had geaccepteerd; De N. had dit willen doen, daar hij oorspronkelijk „de effectieve correspondent" van Unvericht was. Hope weigerde royering, zeggende: „hoewel wy geen reekenschap van ons doen aan de Heeren Gebroeders de Neufville behoeven te geeven, wy echter ten overvloede nochmaals aan haar zeggen, dat wy het doen op expresse order van de Heer Unvericht". Deze heer Unvericht schijnt een belangrijk geldhandelaar in Silezië te zijn geweest, aan wien vele Hirschbergers verplichtingen hadden.

[1]) De Vogel, Copyboek 1763/1764, fo. 193. „.....konne wy UE, weegens hunn capitaal niets seggen, maar dat wy hunn extimeeren en van alle satisfactie houden en voor ons geen bedenkinge soude maaken om een volkoomen crediet aan de selven te geeven, synde liedens die hun E. affaires in allen ordre dirigeeren." Deze gunstige recensie van de heren Loquet is van 12 September 1763, toen men toch midden in crisis, wantrouwen en „suspitie van de voornaamste huyzen" zat.

[2]) T.a.p. fo. 68. „..... schoon wy deese gebroeders houden voor liedens die veel vermoogen hebben en die men segt geduurende den oorlog groote schatten gewonnen hebben en nog considerable affaires doen, zo hebben egter by ydereen geen evenveel crediet en syn diverse liedens op onse beurse die hunne brieven niet wille hebben en andere neemen weederom s(?) onder bepaalingen om het voordeel van de cours, weederom anderen sullen hunn brieven in het geheel niet wygeren."

[3]) Arch. Burgem., Handel 2, pakje De Neufville. Leveaux schrijft uit

oorlog nog thuis hoorden tussen de gemiddelde commissionnairs en warenhandelaars, doch tijdens de oorlog uit hoop op snelle winst zich in waren- en geldhandel beide buiten hun eigenlijk terrein begaven.
De meeste typische vertegenwoordiger van deze groep is zonder twijfel Leendert Pieter, het hoofd der firma Gebroeders de Neufville. Hem bracht de oorlog niet, zoals aan De Vogel en Jan-Isaäc, stilstand en slapte in zaken, doch hij greep iedere veranderde toestand aan en trachtte er voordeel uit te halen. Dit kàn van meer moed, ondernemingsgeest en moderne zin getuigen dan de oude heren De Vogel en Jan-Isaäc bezaten. Heeft ook Hope niet tijdens de oorlog zijn zaken zeer vergroot? De Hopes waren inderdaad moderne en vooruitstrevende lieden, die voor alles systeem in zaken wisten te brengen en principiëel konden denken. Niet alleen blijkt dit uit hun nauwkeurige dekkingspolitiek en de continuïteit in de kern van hun goederenhandel, maar ook uit hun belangstelling voor en daadwerkelijke arbeid bij principiële economische problemen. Zo was b.v. Thomas Hope de eerste en enige, die voor de O. I. C. een kostprijsberekening trachtte te maken [1]; John bracht in 1764 rapport uit voor de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen inzake een prijsvraag betreffende de oorzaken van bloei en verval van de Nederlandse handel [2]. Nergens blijkt enige sociale activiteit bij De Neufville en in zijn zaken, zoals ze ons zijn overgebleven, is alle systeem zoek en heerst slechts zucht naar ogenblikkelijke winst en glorie. Desondanks kan men de door hem gelanceerde credietfaciliteiten als een modern initiatief aanmerken, daar nieuwe toestanden nieuwe middelen eisen. Maar ook Hope, Clifford enz. hadden aan de credietvraag der oorlogvoerende mogendheden voldaan, zonder dat ze in 1763 in moeilijkheden raakten [3] en vooral zonder veel relaties met De Neufville c.s. te onderhouden. Noch

---

Berlijn, dat hij een rekening-courant had met De Neufville, waarop de trasseringen en hun dekking stonden vermeld. Daarnevens bestond een speciale rekening voor de uit Berlijn en elders toegezonden penningen (d. i. de slechte munt). Deze penningen mochten volgens hem niet tot de massa van De N.'s boedel worden getrokken, daar ze niet tot dekking der traites bestemd waren (en voorts, daar De N. ze als beärbeider, niet als koopman had ontvangen).

[1]) Mansvelt, Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Ind. Cie., p. 107.

[2]) Mansvelt, Uit ons verleden, p. 22.

[3]) Ten onrechte zegt Baasch, p. 238, 239: „Eigentlich wankten damals alle Häuser, selbst Hope & Co.". Deze veronderstelling berust op een enkel détail, dat Sautijn Kluit (p. 31) toevallig meedeelt, nl. dat Hope beslag liet leggen op de gelden en effecten van een Hamburgse firma en deze vervolgens klaagde, dat Hope zelf een wissel na het protest van non-acceptatie nog geëndosseerd zou hebben. Dgl. beslagleggingen en verwikkelingen waren in Augustus 1763 schering en inslag (zie Hoofdst. IV). De generalisering van Baasch heeft waarschijnlijk bijgedragen tot overschatting van de ernst der crisis op zichzelf.

Hope, noch Clifford, noch andere belangrijke huizen waren noemenswaard bij de faillissementen betrokken [1]).
Ook in Berlijn bestond een scherpe scheiding tussen de wel en niet betrokken huizen. Skalweit kiest de partij van deze laatsten, omdat ze den koning geholpen hadden. Hij veronderstelt daarbij dat het normaal was, geen of een geheel onvoldoende boekhouding er op na te houden, zoals Gotzkowsky deed, die gedurende de gehele oorlog geen balans maakte [2]). De Amsterdamse kooplieden zowel als hun buitenlandse relaties [3]), bezaten een geregelde boekhouding met journaal, memoriaal, grootboek; commissie-, factuur-, verkoop- en rekening-courantboeken, kasboekjes, huishoudboekjes, individuele grootboeken, alles is in de archieven Brants en De Vogel te vinden. De nauwkeurigheid treft ook in de z.g. Staaten des Boedels, door faillieten voor de Desolate Boedelkamer opgemaakt, waarbij ze naar hun firmaboeken verwijzen. Opmerkelijk nauwkeurig en gespecificeerd zijn ook de „Staaten" der Joden. De slordige „Staate" van De Neufville was een uitzondering, die niet door de omvang van de boedel wordt verklaard, want andere grote faillissementen waren wel nauwkeurig verantwoord. De tijdgenoot zelf vond dan ook de „disordre" van sommige boedels niet normaal.
Was De Neufville dan niet groot in sociale belangstelling, noch nauwkeurig in zaken, durf en ondernemingsgeest bezat hij ongetwijfeld in grote mate. Ook getuigt men van hem als een harde werker. Doch het schijnt, dat alles slechts diende om een primitieve ijdelheid te bevredigen, hoewel hij toch geen werkelijk parvenu was [4]). Zijn vele koetsen, paarden, zijn jacht, zijn buitengoed, schilderijenverzameling, de pracht van zijn huis van zaal tot „poejerhok", waren er op gericht om den burger te overbluffen.

[1]) Clifford was in het geheel niet betrokken, evenmin Horneca, Hogguer & Co., Muilman & Soonen e.a. Ch. & Th. Cazenove waren voor *f* 24.000, Hope & Co. voor *f* 10.000 betrokken, voor firma's met een millioenenomzet een kleinigheid. Pels verwaardigde zich niet te tekenen. Zij, die hetzij absoluut (Grill), hetzij naar verhouding (Jutt, van Staphorst) zwaar betrokken waren, raakten zelf in moeilijkheden of deden De Neufville weldra diverse processen aan. Zie overzichtslijsten in Hoofdst. III.
[2]) Skalweit, p. 12: „Eine geregelte Buchhaltung, heute selbstverständliche Voraussetzung auch des kleinsten Ladengeschäfts, war noch lange nicht Allgemeingut des Kaufmanns. Die einfache Buchführung, in der die Geschäfte ohne Verbindung mit einander in die verschiedenen Bücher eingetragen wurden, und die gerade bei wachsender Ausdehnung der Handlung den Ueberblick erschwerte, war die fast ausschliesslich herschende Form der Betriebstechnik. Feste Abschlussregeln und jährliche Bilanzen waren noch ungebräuchlich. Mit Erstaunen erfährt der an moderne Geschäftsgebräuche gewöhnte Leser aus den Akten, dass Gotzkowsky während des Siebenjährigen Krieges überhaupt keine Abschlüsse gemacht hatte."
[3]) Arch. Br. Brieven der buitenlandse relaties in Jan., Febr., Mrt. van elk pak en elk jaar.
[4]) Zie Hoofdstuk III.

Een graag moraliserend ouderwets zakenman (Van Hemert, te Londen [1]) schreef: „Matige affaires en matige versiering wel het beste dan zichzelve in die gulde slaverny en ydelheid zo diep in te wikkelen en eindelyk daardoor verlooren gaan". Deze uitlating kwam pas na de ongelukken. Aardiger en belangrijker is daarom zijn theorie van vier maanden te voren [2]), waarin hij drie redenen noemt, die een mens doen handeldrijven: „glory, noodzakelijkheid om de moolen gaande te houden en voordeel". Het eerste vindt hij dwaas, het tweede acht hij gevaarlijk en alleen het laatste kan genade vinden in zijn ogen van fatsoenlijk man. Want zo heeft hij het altijd gedaan en als er eens slechte tijden waren, had hij wel de nodige reserves en verstond de kunst „zich weinig van node te maken". De tirade dankt zijn ontstaan aan concurrentie van Engelse firma's, die ook al met faciliteiten hadden gewerkt, maar die het dan ook niet zouden kunnen volhouden.

Men krijgt uit de briefwisseling der achttiende-eeuwse kooplieden niet de indruk met bekrompen lieden te doen te hebben, die op hun geldzak zaten, blind voor voordelige mogelijkheden en bang voor de evoluties in het handelsleven. Wel waren vooral de ouderen onder hen tot conservatisme geneigd en waren alle „fatsoenlijke" lieden graag voorzichtig. Dit conservatisme was hier en daar wel, die voorzichtigheid in genen dele een belemmering tot uitbreiding. Integendeel, de voorzichtigen brachten het weldra verder dan de kortzichtigen, op haastig voordeel bedacht [3]). Dat de één een groot geldhandelaar werd, de ander niet, heeft niet met al of niet „bekrompen" zijn te maken. (Zie Hoofdstuk IV).

Energie had de vaak misprezen achttiende-eeuwse koopman nog genoeg. Hij was ook een harde werker. Men werkte van

[1]) Arch. Br. 375, 12 Sept. 1763

[2]) Arch. Br. 375, 15 April 1763.

[3]) Merkwaardig voor de reputatie der Hollanders, en voor Hope in het bizonder, is (het geval is niet verdicht. Zie Berdrow over Ouvrard p. 167) de gecompliceerde transactie, die beschreven wordt in Hervey Allan's Anthony Adverse (p. 760 e.v.). Napoleon had het Franse huis Ouvrard wissels gegeven op de Spaanse schatten in Mexico, die echter niet te halen waren wegens de Engelse kaperij. (Hoe lijkt deze situatie op die van de Zevenj. Oorlog!). Door allerlei manipulaties en de tussenkomst van het neutrale Holl. huis Hope slaagde men er toch in de waarde dezer wissels te krijgen door in Amerika goederen te kopen, deze in Europa te verkopen, enz. Het had echter een hele tijd geduurd, eer men zich van Hope's hulp had kunnen verzekeren, die er slechts door aanschouwing van overtuigd wilde worden, dat wissels, schat enz. bestonden en een reële grond boden. Sterk in tegenstelling hiermee is De Neufville's haast om (samen met enige Duitse firma's) in het voorjaar van 1763 de Russische graanmagazijnen (liquidatie van de oorlog) op te kopen. Weliswaar zouden, nu de oorlog voorbij was, de prijzen zeker dalen, maar misschien zouden ze ten hunnen gerieve even nog hoog blijven. De daling kwam echter snel. Bovendien bleek het graan slecht en zelfs gedeeltelijk bedorven te zijn, wat men dus blijkbaar niet van te voren had laten onderzoeken, hoewel men Russische relaties genoeg had, die dat hadden kunnen doen.

's morgens acht tot 's avonds laat en deed al het voorname werk zelf [1]). Men had weinig personeel [2]). Er kwamen vrij veel nauwkeurigheidsfouten voor, die niet al te ernstig werden opgenomen. Hoewel er voor verscheidene stukken reeds gedrukte formulieren bestonden, werden de wissels gewoonlijk met de hand uitgeschreven. Men vergat soms een naam, een ondertekening, een datum op wissels of cognossementen in te vullen. De De Vogels en Jan-Isaäcs berichtten een dergelijk verzuim dadelijk en lieten het herstellen. Echter boden dergelijke gevallen, samen met het gebrekkige verkeer (de posten bleven soms verscheidene keren achtereen uit, schepen verongelukten, prima, secunda en ook tertia zwierven in verschillende handen rond) voor lieden van andere mentaliteit een goede gelegenheid tot misbruik.

Het is mogelijk, dat de jongere generatie minder ernstig was dan de oudere. Brants, De Vogel, Jan-Isaäc, Van Hemert waren allen reeds vrij oud; de Gebroeders de Neufville waren toevallig zeer jong. Toch, de bovenaangehaalde Van Hemert, die zijn zoontje streng liet opvoeden, stuurde hem om tucht en ijver te leren, naar Holland. De jonge De Vogel volgde zijn vader op zonder dat men verschil bespeurt. Maar andere jongelui ziet men uit spelevaren en logeren gaan en de konijnen en haringen opeten, die de vaders elkaar toestuurden om de vriendschap te onderhouden. Tegenover velerlei lichtzinnigheid (de achttiende eeuw van Troosts pastellen) stond de braafste oude man die Quiryn Brants was, heel nuchter en kritiekloos [3]). Sommige vaders liquideerden tegen het einde van hun leven hun zaak en lieten de spelende kinderen het veilig belegde geld na.

Maar die in zaken bleven, waren wakker en doodnuchter. In 1763 getuigde een Duitser, Martin Oeder, een typische Aufklärungsman op zoek naar autarkie voor Pruisen (hij bezocht Engeland en Holland om daar bepaalde kunsten af te kijken):

---

[1]) Arch. Br. 375, 2 Sept. 1758 en 17 Juli 1759.

[2]) T.a.p. Zie ook de beschrijving van De Neufville's kantoor, Hoofdstuk III en Kernkamp, Bengt Ferrner's Dagboek, p. 368: Hope & Co. hadden 26 bedienden.

[3]) Deze Brants is de moeite waard als een prototype van Abraham Blankaart. Al zijn het zakenbrieven die ons zijn overgeleverd, af en toe schrijft hij leukjes een oud-Hollandse, soms zeer ronde zegswijze of beeldspraak. (Zijn taal is ook minder verfranst en minder wonderlijk van grammatica als de boven vaak aangehaalde van De Vogel). Hij geeft vaderlijk lesjes van dankbaarheid aan een arm man, voor wien hij een erfeniskwestie in orde had gemaakt, en stuurt den jongen afstammeling van de De Geers in Zweden tegelijk een Hollandse en Franse copie van zijn brieven, opdat hij wat Hollands zal leren. Tegelijk behandelt hij in werkelijkheid de zaken van dien jongen man met diens zaakgelastigde, daar De Geer (baron van Finspong) aan het hof is, verkeerde vrienden heeft en domheden uithaalt. Deze bespreekt hij bedaardjes, il faut que jeunesse passe, en zijn brieven aan den jongen man zijn ook vaderlijk, tactisch vriendelijk terechtwijzend. (Jan-Isaäc, belast met de zorg voor

„Diess alles könnte man auch haben und der Holländer hat nichts voraus, als viel Geld, viel Muth es an eine vernünftige Entreprise zu wagen, und viel Oeconomie in der Ausführung" [1]). Komt men nu tot andere bekrompenheden, den achttiende eeuwer ten laste gelegd, nl. de beperking van het locaal crediet en vrees voor omloop van papier en belening, dan vindt men het volgende:
Lelong deelt mee [2]), dat men bij transacties geen tijd van betaling bepaalde, daar de algemene conditie à contant was. Daaronder verstond men zes weken na de levering (heden dertig dagen). (Bij de kruideniers, die buiten dit bestek vallen, was het reeds twee à drie maanden geworden). Er was wel, zoals Mansvelt ook zegt, uitstel van betaling te krijgen. Strikt genomen is dat niet hetzelfde als crediet, maar men noemde het wel zo. „Het is present geen tijd voor lang crediet", zei men in moeilijke dagen als excuus bij het manen om betaling. Dit uitstel was dikwijls verwonderlijk lang.
In de Vierschaarregisters komen van tijd tot tijd dagvaardingen voor wegens wanbetaling van voor contant geleverde goederen. De datum der levering is daarbij altijd vermeld, die van de acte is slechts te benaderen. Men bemerkt echter, dat men veel langer dan zes weken geduld placht te oefenen. Het verschuldigde voor 210 riem papier, op 22 Juni geleverd, werd eerst in het vierde kwartaal van hetzelfde jaar opgeëist [3]). Sommigen blijken op de „contante" betaling meer dan een half jaar gewacht te hebben [4]).
Niet minder coulant waren De Vogel en Jan-Isaäc jegens hun buitenlandse vrienden. De Vogel stond een relatie (wegens voor dezen onvoordelige wisselkoers) een lang uitstel toe en dat in het jaar 1758, toen de „verschotten hem eigenlijk niet conviëerden" [5]).
Jan-Isaäc de Neufville verzocht in de vriendelijkste termen („het zoude ons weezenlyk lief weezen") zijn relatie J. C. Gotze

---

het zoontje van Van Hemert, zette een uitgestrekener en rechtzinniger gezicht). Van een chevalier in Den Haag vertelt Brants met een schertsend woord, dat hij wegens schuld in gijzeling zit. Hij wil nu natuurlijk geen zaken met hem doen, maar verder bespreekt hij het geval zonder de minste kritiek, als de gewoonste dagelijkse zaak van de wereld, die het ook wel was.

[1]) Oeder, Beyträge zur Oekonomie-, und Polizeywissenschaft, p. 163.

[2]) Lelong, 9e druk, dl. I, p. 356.

[3]) R. A. 1392, H. Raket - Meurer & Co.

[4]) R. A. 1391, F. G. Eysingh - J. E. Grave (insolvent 2 Aug.) om acht balen cacao op 2 April à contant geleverd te betalen. Knemeyer & Co. - Jan Scherenberg Jr. (insolvent 24 Aug. om op 24 Jan. à contant geleverde suiker te betalen.

[5]) De Vogel, Copyboek 1758/1759, fo. 15. Elders ontstond uit dgl. welwillendheid een geheel credietverkeer. Zie Hoofdstuk V, Zweden.

om eens wat geld te sturen, „vermits het nu particulier konde employeeren zynde de schuld ook reeds 9 maanden oud" [1]).
Eerst wanneer men dringende reden had om te geloven, dat de voldoening twijfelachtig werd, liet men de vriendelijke, bijna verontschuldigende toon varen („denk toch niet, dat het wantrouwens onzerzijds is") en begon, hetzij ironisch (Jan-Isaäc), hetzij zakelijk (De Vogel) om directe voldoening te schrijven en de nodige maatregelen te nemen.
De angst voor omloop van papier was betrekkelijk. Inderdaad liep men nog vaak met zakken vol contant over straat, maar de betaling in wissel en assignaties was oud [2]) en normaal. De Utrechtse muntmeester Novisadi verklaarde, dat hij nooit veel groot geld hoefde te slaan daar de kooplieden het toch niet gebruikten [3]), daar ze in de bank en op nog andere wijze (zie hierachter) betaalden. Er is hier verder echter sprake van een mogelijke angst voor de groeiende omloop van wissels, een papierverkeer, dat van andere aard is dan biljettencirculatie.
Wat dergelijke locale credietpapieren betreft het volgende:
Behalve het systeem van afschrijving in de bank [4]), bestond de gewoonte om ook werkelijk met papier te betalen. Hiervoor had men in de eerste plaats de kassiersquitantie, die reeds in de zeventiende eeuw (toen de strijd tegen de kassiers nog in volle gang was) gangbaar was en elders als voorbeeld aangeprezen [5]). De tekst van een dergelijke kwitantie luidde:

Ontvangen van ..... (naam kassier) de somma van .....
waarvoor haar in Reekening crediteeren.
Amsterdam den ..... Ao. .....
Zegge *f* .....
(was getekend de firma zijn meester)

Deze kwitanties werden bij betalingen tezamen met of in plaats van hard geld aangeboden en geaccepteerd [6]). De ontvanger

---

[1]) Arch. Br. 190, fo. 18.
[2]) Zie Hoofdstuk IV.
[3]) Gen. Muntk. no. 58, 19 Juni 1763, brief van J. E. Novisadi: „.....men heeft meer gelt noodig voor het gemeen als men wel noodig heeft voor de negotie, want duysende worden genegotieert in den koophandel, sonder dat men een penning tot betaaling noodig heeft, waartoe in onse koopsteden de resp. banken veel toe contribueren."
[4]) Deze moet in hoofdzaak tot wissels beperkt zijn gebleven. De zeer belangrijke assuradeur en belener Scharff (zie hierachter), die honderdduizenden omzette, had in de Wisselbank slechts een aantal afschrijvingen van pl.m. dertig per half jaar.
[5]) Roosegaarde Bisschop, p. 20.
[6]) R.A. 1931. Carel Roosen - Luykink & Koekebakker, Vasmer Bake - Raymond & Théodore de Smeth, Marcus Philip Levy Gomperts - Jacob Jonas (resp. een middelmatige, een kleine, een grote, een zeer grote, een zeer grote Joodse en een kleine Joodse firma). In het eerste geval hadden L. & K. op 2 Aug. een wissel van *f* 1.013—4 te voldoen, die ze betaalden met een zakje dubbeltjes en schellingen inhoudende *f* 306—15 en verder met een kwitantie op den kassier van der Sleeden (failliet 5 Aug.) ten bedrage van *f* 706—9 en uitgeschreven door een derden

kon ze dadelijk verzilveren of nog eens als betaalmiddel gebruiken. De tijd gedurende welke een dgl. papier omliep was langer dan in de onderstaande voorbeelden, die juist aan een stagnatie hun vastlegging danken. In 1776 verbood een keur [1]) de invordering langer dan tien dagen uit te stellen, d.w.z. dan mocht men bij ev. moeilijkheden niet meer den uitgever van de quitantie aanspreken (zoals men in 1763 nog deed), maar moest men zich tot den kassier wenden of op wien anders deze quitantie mocht zijn uitgegeven. Met „quitantiën" op anderen dan kassiers bedoelde men de assignaties. Wanneer men goederen aan iemand had geleverd, of uit anderen hoofde geld van hem krijgen moest (b.v. de schadevergoeding van een assurадeur, de betaling van scheepsparten enz.), dan schreef men een endosseerbaar stuk [2]), hetwelk het midden hield tussen een kwitantie en een wissel, en verschilde van de kassierskwitantie, die meer op een chèque lijkt. De grondslag van de verplichting, hetzij goederen of anderzins, werd er altijd bij vermeld, hetgeen bij wissels niet het geval was. Ook in het buitenlands verkeer gebruikte men assignaties, gewoonlijk voor kleine bedragen.

Met kwitanties op anderen dan kassiers bedoelde men nog een derde stuk behalve de gebruikelijke assignaties. In het vervolg van de reeds genoemde keur van 1776 behandelde men een stuk, dat van de assignatie verschilde, nl. „quitantiën of aanneemingen" op kassiers of anderen, om op vertoning te voldoen, en door een ander dan den uitgever getekend [3]). Ook deze stukken werden aan derden en vierden doorgegeven.

Al zulke op chèques gelijkende papieren, die wel enig depositobedrijf veronderstellen, werden quitanties genoemd. Een in 1772 opgerichte assurantie-compagnie liet al haar betalingen slechts voldoen op „assignatiën of quitantiën" door directeuren gevidimeerd, waarbij de kassier der compagnie eigenlijk de bankier was, maar met de beperking, dat hij iedere week direct met directeuren moest afrekenen [4]).

---

koopman (Woestman & Van Heurn) op 23 Juli. In het tweede geval hadden de De Smeths Bake een wissel betaald met twee kwitanties op twee verschillende kassiers. De eerste was voldaan, de tweede, op de firma De Wede Abr. Beck, groot *f* 2.891—10, op 26 Juli uitgeschreven door den inmiddels voortvluchtigen directeur van Aron Joseph & Co., werd niet betaald. Tenslotte: Gomperts had aan Jonas 1000 gouden ducaten verkocht voor *f* 5.225 cassa, welke Jonas voldeed met „drie briefjes" (aldus de tekst), waarvan één op den voortvluchtigen kassier d'Harder & Clasing.

[1]) Van Dillen, Bronnen Wisselbank, no. 473.

[2]) Memoriaal De Vogel, passim. Voorbeeld 29 Juni 1763: „Aan Borchers & Mysenheim *f* 16.000 voor de onderstaande assignatiën aan hem of ordre te betaalen, gegeeven op de naarvolgende, op reeckening van 't schip van cargasoen door hun geteekent in de reedery onder onse directie....." (volgen alle partenhouders en hun deel. 1/32 was *f* 800).

[3]) Waarschijnlijk is dit er één (Mem. De Vogel 1763—1765): De Vogel gaf op 16 Sept. 1763 aan zijn kassier „een assignatie in dato 3 deeses door De

[4]) Lelong, 9e druk, dl. I, p. 626/7, p. 629.

Overal gingen deze betalingspapieren in de eerste plaats door handen van de kassiers, die ook alle courantwissels kregen. Om de geldverplaatsing nog verder te vermijden bestond er tussen hen onderling een soort clearing [1]), waarbij van tijd tot tijd alle schuldvorderingen der cliënten (nog altijd meesters geheten) werden uitgewisseld. Zo vormden alle kassiers [2]) tezamen, een grote courantbank, terwijl men eiste, dat de kassiers zich uitsluitend met incasseren zouden bezighouden. Maar in werkelijkheid deed ieder particulier kassier, zoals altijd mensen doen die veel geld onder zich hebben, dat toch niet tegelijk werd opgevraagd, alle soorten bankzaken. Hun eigenlijk werk was incasseren, waarvoor ze in 1763 dezelfde vergoeding van 1/10% kregen als in 1621 [3]). Daarnevens disconteerden zij zelf wissels [4]), zij waren het bij wie men bankgeld kocht [5]), en uit den aard van de zaak hielden ze zich bezig met munthandel, hoewel dat telkens verboden werd. Ook gaven ze crediet door belening [6]). Voor de locale credietvoorziening wa-

---

Bruyn & Dubois voor zijn meester getrokken aan thoonder tot lasten van Isaäc van Eys & Soon, groot ƒ 3.394". Deze dus niet door Van Eys getekende assignatie was 13 dagen onderweg geweest. In 1776 werd bepaald, dat ze uiterlijk op de derde dag na ontvangst of overname moesten worden geïnd, anders had men alleen verhaal op den ondertekenaar. Het is de vraag, of men zich daaraan hield, want het gebruik van assignaties nam eer toe dan af.

[1]) Mees, p. 248.

[2]) Kassiers waren met zekerheid de volgende personen en firma's: Wed. Abr. Beck & Soon, Van den Berg & Brambach, Nic. Bleeker, Boellé, Borchers & Mysenheim, Cromhout & Van den Brink, Doornik & Brandt, Estienne Ferrand, Fremyn & Doornik, Johs. Gaarengroot, d'Harder & Clasing, David van Heyst, Johs. van der Hooght & Zoon, Jan Mets, Gerrit Muller, Pierre Serre, Jac. van der Sleede, Jac. van Thiel, Coenraad Vroeghout (allen vermeld met naam en kwaliteit in D. B. K. passim). Vrij zeker kassier waren: Balen & Scholten, Arent Bitter, De Bruyn & Dubois, Fred. H. Cramer, S. Focke, De Jong & De Bruyn, H. Kerkhof, E. Leclerq, Lenorman & Schuymer, Nic. Nosse, Jan Wils (volgens de aard van de posten op hun naam in Arch. Br. 168 en Journaal De Vogel). Dit zijn er dertig. Volgens Mees waren er tussen 1770 en 1780 pl.m. vierenvijftig.

[3]) De Vogel, Mem., passim. Van Dillen, Bronnen no. 51.

[4]) Het kwam dan ook voor (D. B. K. 164, 2 Aug. 1765), dat men een kassier voor discontant van een wissel hield, terwijl hij hem slechts als incasseerder voor een ander in handen had. Uit een dergelijke vergissing blijkt, dat de uitbreiding der werkzaamheden van de kassiers toen reeds zo gewoon was (en waarschijnlijk ook zo nuttig en gewenst), als Luzac het enige jaren later voorstelt.

[5]) Zij behoorden dan ook tot de grootste rekeninghouders in de Wisselbank en in kritieke tijden werd bankgeld alleen aan hen uitbetaald (Mees, p. 193). Dit was al zo sinds het begin van de eeuw (zie Hoofdstuk IV). In 1645 werd hun nog het houden van een rekening in de Wisselbank verboden (Van Dillen, Bronnen, no. 106).

[6]) Luzac, dl. III, p. 391. Eigenlijk, schrijft hij, mag een kassier geen credietgever zijn, maar „de koophandel, welke niet dulden kan, dat het geld stil ligge", heeft hen er toch toe gebracht. Het voortbestaan van de gehele Amsterdamse handel, zou, „volgens sommigen", aldus Luzac op z'n Wagenaars, zelfs aan de kassiers te danken zijn, daar de kooplieden

ren ze van het grootste belang en ook schijnen ze interlocaal met elkaar in verbinding te hebben gestaan [1]).

De belening was ook een credietvoorziening, welke echter door de grote bankiers, „banquiers in wissel", niet werd uitgeoefend. Behalve de kassiers waren het vooral de assuradeurs die geld op onderpand gaven en verder weduwen en andere beleggingzoekenden [2]). Er waren in tegenstelling met de wisselhandel, zo goed als geen Joden onder de beleners [3]).

Ongewoon of ongebruikelijk was het niet om op deze wijze crediet te nemen. Zowel Lelong als Luzac, die gewoonlijk commentaar of waarschuwingen geven, behandelen het als een gewone kwestie [4]). Er bestonden gedrukte formulieren voor. De voorbeelden van belening in Rechterlijk Archief, Notaris Archieven en Desolate Boedelkamer zijn vele. Men ging er toe over om onvoordelige goederen enige tijd van de markt te houden en toch een deel van de waarde ervan in handen te hebben; en ook in gevallen van nood, om tot elke prijs aan geld te komen. De belening op effecten en de speciebelening waren reeds oude en algemeen gebruikte middelen om met een klein kapitaal veel te doen. Mansvelt meende, dat de goederenbelening ongewenst was wegens het te nauwe contact tussen nemer en gever. De belener kreeg nl. de pakhuissleutels. Tegenwoordig geeft men de celen over, waarbij het contact eveneens zeer nauw is. In 1773 richtte de stad-zelf tijdelijk, in 1781 blijvend, een beleenbank op, die overigens veel minder gedaan schijnt te hebben dan een enkele particuliere belener doen kon.

---

zonder hun verschotten niet zouden kunnen doen, „en hieruit kan men weer zien, hoe zelfs de eenvoudigste beginselen in hunne gevolgen van het grootste belang kunnen worden".

[1]) R. A. 1392, Cromhout & Van den Brink contra Estienne Ferrand (beide kassiers): „dat door de eysser in 1763 aan Ferrand op 's Gravenhage zynde gefourneert twee assignatiën, resp. ten laste van Willem van Haren *f* 125 en ten laste van J. Brugman *f* 150, welke door gedaagde wel zyn ontfangen, dat hy is in gebreke gebleven omme de daarvoor by hem ontfangene penningen aan de eysser te restitueren, naar luyd de bescheyden daarvan zynde". Dezelfde Ferrand had ook goederen van buitenlanders onder zich (R. A. 1392, P. D. van Hamel, beslag op de goederen van Papelier & Eberts te Parijs, berustende onder Ferrand). Indien meer dgl., buitenlandse relaties worden gevonden, kan men de kassiers nauwelijks anders dan volledige bankiers noemen, welke naam ze ook ambiëerden.

[2]) Van de zestig uit de Desolate Boedelkamers bekend geworden beleners was geen een groot bankier en zelfs waren weinigen ook actieve kooplieden. Meermalen optredende weduwen waren: Cornelia de Clerq (andere De Clerqs waren assuradeurs), Wed. ten Grotenhuyze-Brand, Wed. A. van Ceulen (andere Van Ceulens waren assuradeurs), Wed. Elisabeth van de Putten, Wed. Dik-Wendel. Tegelijk assuradeur en belener waren: Chr. Cruys (tevens scheepsmakelaar), Joh. Luden, Jac. van der Poll, Jozua van der Poorten, Adriaan Scharff, Joannes de Weer de Witt.

[3]) Beide werkzaamheden vereisten veel kapitaal en het schijnt dat slechts enkele Portugese Joden dat in aanzienlijke mate bezaten (zie Hoofdstuk III). De enige Joodse belener onder de zestig heette Buena de Mesquita.

[4]) Lelong, 9e druk, dl. I, p. 480. Luzac, dl. II, p. 316.

In de acht maanden van haar eerste bestaan (15 Januari—22 September 1773 sloot de Stadsbeleenkamer [1]) 36 beleningen, tezamen tot een bedrag van *f* 522.300 (resp. variërend van *f* 1200 tot *f* 34.000), terwijl de particulier Adriaan Scharff [2]), alleen aan toevallig bekend geworden gevallen van Februari tot Juli 1763, dus in zes maanden, 25 dergelijke geldschietingen op zich nam, tezamen tot een bedrag van *f* 248.000 (variërend van *f* 4200 tot *f* 31.000). Ook boden de particuliere beleners meer mogelijkheden en variaties dan de stadsinstelling. Deze nam slechts voor zes maanden, onder de particuliere obligaties vindt men echter voorschotten zowel voor twee maanden als voor zes jaren, met wisselende bepalingen van afbetaling in eens of in termijnen. De rente was bij beide instanties gewoonlijk 4% en het geleende bedrag bedroeg pl.m. 75% van de werkelijke waarde. Ook onroerend goed werd bij particulieren „beleend". Het woord „hypotheek" gebruikte men soms, zowel voor roerend als onroerend goed. Bij al deze transacties maakten de particuliere beleners geen gebruik van de Wisselbank. De hier genoemde Adriaan Scharff was, behalve voornaam assuradeur, ook wijnkoper, als hoedanig hij nog in het belasting-quohier van 1743 voorkomt. Ook leverde hij omstreeks 1763 nog wijnen aan hetzelfde schip, dat hij [3]) verzekerd had en van welk schip hij ook aandeelhouder voor 1/32 part was. Hetzelfde deden ook andere assuradeurs-beleners. Ze hadden parten in een schip en waren tegelijk leveranciers (van touw, stokvis, zeildoek enz.) van het schip dat ze zelf verzekerd hadden. Een ander assuradeur was tegelijk een zeer groot scheepsmakelaar. De twee groepen van kapitalisten, wier werk zo sterk gescheiden blijft, de assuradeurs-beleners en de wisselbankiers, schijnen zich uit verschillende gebieden van het handelsleven te hebben ontwikkeld. Hoewel de buitenlanders geregeld van de Amsterdamse verzekering gebruik maakten, moesten ze daartoe altijd de bemiddeling inroepen van hun commissionnair, de groothandelaar, die zaken met het buitenland dreef. De assuradeurs waren oorspronkelijk op de binnenlandse handel ingesteld; dit verklaart ook het contact met de belening, die een binnenlandse credietvoorziening was.

In 1796 vroeg men om de opheffing van de Stadsbeleenbank, daar deze slechts goed was geweest voor abnormale tijden, maar in gewone tijden ongewenst werd geacht, en, naar het luidde, was het bestaan der bank een der oorzaken, waarom de renteniers bij gebrek aan binnenlandse gelegenheid hun geld

[1]) Breen, Eene Amsterdamsche Credietinstelling, Tijdschr. voor Gesch. XV, p. 138.

[2]) D. B. K. 164, Aug.-Dec. 1763 passim.

[3]) De Vogel, Reederijboek De Vrouw Catharina. Hij verzekerde dit schip tezamen met zeven anderen. Het gebeurde zeer zelden, dat iemand alleen een heel schip verzekerde. Alles ging in parten. Niet alleen rederij en assurantie, ook ondernemingen in de goederenhandel, en zelfs borgstellingen.

buitenslands uitzetten [1]). Daar het aantal beleningen bij de Beleenbank niet zo groot was als bij particulieren, moet dit overdreven zijn. Hier blijkt echter uit, dat de belening een credietinstituut was, dat vooral ook ten behoeve van den gever bestond. Voor den credietgever was de belening in de eerste plaats een belegging. Vandaar, dat naast de assuradeurs ook zoveel weduwen optraden als „beleender". In het algemeen werden onderlinge obligaties en kleine leningen (zonder onderpand, a deposito, zei men) van een paar duizend gulden ook gaarne als zodanig gebruikt. Hendrik Edeling [2]) leerde zijn Saartje kennen, doordat hij „eenige penningen" te beleggen had, waarop zijn vriend hem aanried het dan te lenen aan zekere „brave weduwe" (Burgerhart's hospita), die het goed kon gebruiken. Ook in de particuliere grootboeken van verschillende De Vogels, evenals in de notaris-archieven [3]), vindt men, naast actiën, scheepsparten, land, huizen en juwelen, verscheidene particuliere obligaties als beleggingsobject. Bij den kleinen burger luidden die obligaties voor geringe bedragen, soms voor enkele honderden, zelfs tientallen guldens. In het algemeen belegde de kleine man in huisjes, obligaties, juwelen en een enkel lot of een obligatie van de lening Holland en Westfriesland, zolang deze bestond, de koopman in land [4]), effecten, particuliere obligaties, juwelen en kunstvoorwerpen.

Er was buitengewoon veel geld te beleggen in Holland, maar in de hier behandelde jaren was het acceptcrediet en zeker geen acceptcrediet dat van trekken en hertrekken bestond, het middel, waarin het belegging zoekende particuliere kapitaal zijn doel vond. Dit credietmiddel was voor den gever een middel om geld te maken, hetzij als voorwerp van hun handelsbedrijf (bij de grote bankiers, dus „om voordeel", zoals Van Hemert het noemde), hetzij „om de molen gaande te houden". De aflossing van de binnenlandse staatslening en de herhaalde stagnaties in de goederenhandel, samengaande met de behoefte om toch zijn relatie niet te verliezen, kunnen aanleiding zijn geweest, dat men het weldra wel als beleggingsobject ging beschouwen. Drie „sociëteiten van assurantie", maatschappijen op aandelen, die omstreeks 1771 werden opgericht, gebruikten het „gefourneerde kapitaal" om te disconteren (de eerste), tot discontering, belening, belegging in effecten (de tweede), tot belegging in effecten alleen (de derde) [5]). Ook vele particuliere

[1]) Van Dillen, Bronnen W. B., no. 552.
[2]) Wolff en Deken, Sara Burgerhart, dertigste brief.
[3]) N. A. 14131, no. 119 b.v. bezat meer particuliere obligaties dan obligaties Holland en Westfriesland.
[4]) Toen De Neufville zich in de koophandel onmogelijk had gemaakt, schijnt hij zich er op toegelegd te hebben zijn landbezit te vergroten (zie p. 126). Een geliefd effect was de „Saxische Steur", die aan de beurs niet genoteerd stond, doch in de meeste grootboeken, boedelbeschrijvingen enz. voorkomt. Zeker was het geen speculatiefonds, doch een kalm bezit.
[5]) Lelong, 9e druk, dl. I. p. 623, 637, 653.

kooplieden gaven de voorkeur aan belegging in effecten, waarvan het groeiend aantal buitenlandse staatsleningen getuigt. Het is zeer zeker waar, dat er aldus veel geld het land uit ging. Maar als er wel depositosysteem had bestaan, was dat ook gebeurd, daar de bankiers evenmin genoeg gelegenheid hadden om het geld binnenslands te beleggen. Misschien is dat wel een reden, waarom Hope, die zelf al een zeer groot kapitaal had, geen deposito's erbij wilde nemen.
Tot dusver samenvattend krijgt men:
De Zevenjarige Oorlog stelde aan de Amsterdamse geld- en credietmarkt eisen van grotere omvang dan voordien, en op nieuwe wijze, vooral daar tegelijk de warenhandel op vele punten stokte en van middelmatig grote kooplieden ook extra crediet gevergd wordt. Hoewel Van Dillen ook de gangbare mening uitspreekt, dat men in het algemeen schatten verdiende in de Zevenjarige Oorlog, wat op die manier niet het geval was, heeft hij verder geheel gelijk, als hij de overspanning gedurende deze jaren oorzaak van de crisis van 1763 noemt. In geen geval schuilde de oorzaak in de onvoldoende waarborgen biedende credietvorm, zoals Mansvelt zei. Wel is het waar, dat er iets nieuws zich ontwikkelde en hier en daar in botsing kwam met het oude. Alle kooplieden kwamen met de nieuwe eisen in aanraking. Een gisting ontstond, waarin men zich gedeeltelijk kon aanpassen, principiëel iets nieuws opbouwen of in het wilde weg meespelen. Echter was er in 1763 geen sprake van een nodeloze slachting, zoals hij het noemt. Er is inderdaad ernstig misbruik gemaakt. Nergens zou het geoorloofd heten, als iemand een paar millioen in de lucht trok. Het bankiersbedrijf was gesplitst. Voor discontering en munthandel had men in de eerste plaats de grote bankiers en de Joden, vervolgens ook de kashouders; voor emissieleningen en andere grote buitenlandse zaken weer de bankiers, voor binnenlandse voorschotten en hypotheken de „beleender", de kashouders en andere renteniers. De kassiers hadden ook deposito's onder zich, maar door hun afhankelijke positie, ontwikkelde zich het depositosysteem niet ver. Dit is zeker verwonderlijk voor iemand met kennis van de hedendaagse toestanden. Doch men moet de gebeurtenissen in het kader van hun tijd en stadium van ontwikkeling zien. In principe is Mansvelt's opmerking, dat het „publiek" credietgever was, juist, d.w.z. dat een buitenlander uit hoofde van zijn rekening-courant zijn zakenvriend als depositohouder kon beschouwen en op hem trekken. Maar in wissels handelde een gewoon koopman niet en de geldzaken waren in werkelijkheid gecentraliseerd bij een aantal van de grootste firma's. Voor hen bood de bestaande vorm wel genoeg zekerheid om geldzaken zonder gevaar tot een grote hoogte uit te breiden; dit hing van de persoon, niet van het systeem af.
Eén groep leed schipbreuk in de crisis van 1763, een andere zette de nieuwe ontwikkeling voort, zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken.

DERDE HOOFDSTUK.

DE CRISIS VAN 1763 EN HAAR SLACHTOFFERS.

De toestand na de vrede van Hubertusburg.
Overzicht van de voornaamste gebeurtenissen: 30 Juli, 6 Aug., 18 Aug.
De firma Gebroeders de Neufville.
Overzicht van de andere faillieten.
De bevoorrechten; de kassiers; de Joden; de indirect betrokkenen.

Op 30 Juli 1763[1]) schreef Thomas de Vogel op de gebruikelijke wijze van handelsinlichtingen aan zijn zakenrelaties, dat op Vrijdag 29 Juli vóór het opengaan van de Wisselbank (die juist voor de halfjaarlijkse balansopmaking gesloten was geweest) de Joodse firma Aron Joseph & Co. zich insolvent had verklaard. Dit huis was „considerabel betrokken geweest" en er heerste grote onrust onder de wisselhandelaren.
Inderdaad liep het reeds op 29 en 30 Juli storm bij de notarissen[2]) om wissels te laten protesteren. Bij Aron Joseph & Co gaf sinds 28 Juli een kantoorbediende aan ieder die kwam de boodschap, dat de heren niet thuis waren. Enkele firma's, waaronder die der Gebroeders de Neufville, beloofden de volgende Maandag — de derde respijtdag, waarop men volgens wisselrecht nog mocht voldoen — te zullen betalen, anderen[3]) accepteerden reeds geen wissels meer, doch gaven te kennen, dat ze eerst wilden afzien, hoe de zaken in Hamburg zouden lopen, of ze verzochten om een postdag uitstel.
Ook De Vogel had van zijn Hamburgsen correspondent Emanuel Jenisch een wissel op De Neufville in handen, die op 30 Juli verviel en beleefdheidshalve en omdat hij het hoopte, veronderstelde hij, dat werkelijk de beloofde afschrijving op Maandag volgen zou. Echter toonde noch hij, noch de oude heer Brants, noch één van de andere degelijke kooplieden zich

---

[1]) De Vogel, Copieboek 1763—1764, 30 Juli.
[2]) N. A. 13585 14131 op de betreffende data.
[3]) Anth. Grill & Zoon, J. & L. Laasbye, Jac. v. d. Schaaf, P. de Gallz & Vernezobre, Corn. Karsseboom, R. & Th. de Smeth, S. Ph. L. Gompertz.

verwonderd, toen weldra de zaken hun droevig verloop namen. Dit neemt niet weg, dat ze allen zeer ontdaan en vol zorg waren. Velen geraakten zelfs verlamd van schrik (Hoofdstuk IV), toen de buil inderdaad openbrak en er meer vuil uitkwam dan men had willen verwachten. Men had de zaak echter volkomen voorzien en zelfs krijgt men de indruk, dat de handel sinds de vrede in afwachting was.

Het misbruik van de wisselhandel gemaakt was allen bekend, daar, zoals in Hoofdstuk II is aangetoond, ieder koopman aanbiedingen had gekregen om daaraan mee te doen. Nu leden echter ook zij, die op deze uitnodigingen niet waren ingegaan, onder de stagnatie in de warenhandel. Anders dan men direct na de vrede (15 Febr.) gehoopt had, werd het in bijna alle takken van handel van April tot Juli steeds stiller en daalden de prijzen diep.

In Maart waren de koopmansbrieven vol van de verwachting, dat de handel weldra, dank zij de vrede, meer „faveur" zou nemen [1]). In April werd de hoop een gezuchte wens: „Moge de negotie door de vrede herleven" [2]). In Mei is men tot de ontdekking gekomen, dat men afhankelijk is van het economisch herstel in Duitsland en dat dit langer op zich zal laten wachten, dan men aanvankelijk gemeend heeft[3]). Juni is dan vol van de berichten der dalende prijzen, onverkoopbare goederen, de algemeen slechte toestand en het gebrek aan geld[4]). Sinds het eind van deze maand verzochten zowel Thomas De Vogel als Jan-Isaäc de Neufville, dus waarschijnlijk de meeste kooplieden, hun voorlopig niet om crediet te vragen, doch contant te betalen[5]). In Juli constateert men, dat de vrede niet gebracht heeft wat

---

[1]) De Vogel, Copieboek 1761—1763, fo. 711 en 712, 12 Maart. „Dalinge in de cattoen is niet te voorsien ..... (daar) het van het debiet alles dependeert hetgeen door de vreede van Duytsland ook wel voordeelig konde weesen .....". Eveneens werden om dezelfde reden meer orders voor wol verwacht.

[2]) t.a.p. fo. 745, 8 April, fo. 757, 19 April. Op 11 April aan Fr. J. van Hemert te Cadix: „Wij hopen met Ued de geslotene vreden van lange duur zal weesen en de negotie daardoor sal verkwikken, synde die present seer stil en met alle articule bynaar sonder aftrek."

[3]) De Vogel, Copieboek 1763—1764, fo. 9, 12 Mei, „want van Duytsland moet het ons komen en daar sullen de saaken nog so spoedig niet in orde gebragt worden als veele sig verbeelden."

[4]) t.a.p. 31 Mei aan Em. Jenisch. „(het is) ons leet de omstande der negotie zodanig is gesteld, dat wy onse correspondentie niet vrugtbaar konne maaken ..... (het) is present met de gelden hier extra schaars en de disconto van de puyke brieven werd op 5% genoteerd banco en in courant 6½ à 7% en de grove baar silver die hier gesmolten werd van het geld dat seer abondant van Duytsland komt, hetgeen niet is te verkoopen en daarom allerweegen beleend word, daar werd ook willig 7% opgegeeven. De banco-agio ook slap 1⅛%. Alles slegt voor de generale negotie. Moge God ....."

[5]) t.a.p. fo. 49, 23 Juni, naar Lissabon: „..... het ons ondoenlijk is U voor present (daar) eenig crediet in te geeven als hebbende veel engagementen reeds genomen en sijn de gelden extra schaars hier."

men ervan hoopte [1]). Tegelijk is er in deze brieven sprake van de zaken van De Neufville en enige anderen, die nooit goed kunnen aflopen [2]).
Drie oorzaken worden genoemd voor de ongunstige toestand. Een is de speculatie in overzeese goederen, die „op het veranderd berigt van vreede" in prijs gedaald waren, daar de andere landen ze weer zelf konden betrekken en daar op de belangrijke Hamburgse markt de prijzen sterk achteruitliepen [3]). Dit noemde men zelfs oorzaak [4]) van verscheidene der weldra volgende faillissementen, hetgeen wel bevestigd wordt door een onderzoek naar hun warenhandel [5]). Ook artikelen, die volgens onderstaand extract uit de prijscouranten prijshielden, zoals koffie, waren onverkoopbaar, juist omdat ze te duur werden gehouden, zodat men er niet naar vroeg [6]).
De tweede en voornaamste oorzaak was het gebrek aan geld, dat zijn oorsprong vond in de vele „contributies" aan de oorlogvoerende mogendheden en in de zilveroperaties [7]). Sinds de vrede gesloten was, werd het slechte geld in Duitsland opgekocht door de daartoe door de kroon aangewezen Joden, die voor dit werk een beloning van 5% zouden ontvangen [8]). Zooals De Vogel juist heeft waargenomen, stroomde het zilver bij voortduring ons land binnen, was er geen gelegenheid genoeg om het te fineren en bleef het onverkoopbaar [9]). Dit meldde hij reeds in begin Juni, en nog in Augustus kwamen zendingen voor de inmiddels onder deze toevloed bezwekenen, aan [10]).

---

[1]) De Vogel, t.a.p. fo. 64, 5 Juli, fo. 72, 14 Juli: „De negotie is hier seer stil en de verwagting die men gehad heeft als het vreede wierd, beantwoordt niet." ..... „De vreede geeft alhier geen verandering in de negatie, ter contrarij, men vindt die int generaal minder."
[2]) t.a.p. fo. 78, „zijnde dit huys en eenige andre, die in deese omstande van negotie syn by eenige suspect en vermits men dagelijks dinge siet gebeuren daar men verbaast van staat, zo door de bekende persoonen als anderen werden gedirigeert, zoo zijn veelen van gedagten deeze zaaken geen goed eynde konnen neemen....."
[3]) Arch. Br. 365 — 26 Apr. 1763 uit Hamburg (pakje J. A. Willink & Co.)
[4]) De Vogel, t.a.p., fo. 161: „..... eenige seyt men banqueroet syn gegaan door dien hun penningen op de tydinge van oorlog in goedre hadden besteed, die op de veranderde tyden van vreeden considerabel waaren gedeclineert."
[5]) Zie overzicht der faillieten.
[6]) p. 23, noot.
[7]) Zie Hoofdstuk I.
[8]) Gen. Muntk. no. 58, krantenknipsel van 19 Juli.
[9]) De Vogel, behalve 31 Mei 1763, ook 7 Juni „..... waartoe, d. i. tot het smelten) door de groote abondantie die gesmolten moet worden beynaar geen occasie is..... het maar tenminse wert gezuivert van 't kooper en welke baaren hier werden beleend tot 7% en daar boven, dat alhier een groote schaarschte van geld doet werden."
[10]) R. A. 1391. Beslagleggingen op deze zendingen (vaatjes „contante") onder de postmeesters. — De Neufville had ook kort voor zijn bankroet aan Leveaux (Berlijn) geschreven, dat diens zilverzendingen nog enige tijd moesten blijven liggen, eer ze aan de beurt kwamen. (Arch. Burg., Handel 2, pakje-De Neufville).

Nu betreft dit hen, die zich met deze tak van handel bezig hadden gehouden, doch door hun groeiend geldgebrek, waren ze gedwongen hun waren in publieke veiling te doen verkopen, hetgeen de prijzen zwaar drukte. Iemand, die voor zekere waar (indigo) oorspronkelijk *f* 7 (140 st.) per pond bij uit de handse verkoop had verwacht, zag deze op de veiling voor *f* 5.20 (104 st.) weggaan [1]). Sinds Mei klinken de klachten wegens deze veilingen en haastige verkopen, die de markt bederven [2]).
Hieronder volgt een overzicht van de daling der prijzen. Van Mei tot November ontbreken juist de gegevens. Aan de voet, waarop men de prijzen in November terugvindt en ten dele ook met behulp van de opgaven in de particuliere koopmansbrieven is de sterke daling te meten. Gekozen zijn de overzeese artikelen, omdat deze mede directe oorzaak tot de crisis-zelf zijn en voorts artikelen, die De Vogel geregeld opgeeft en waarvan de daling zeer treffend is, benevens de korenmarkt-berichten van Jan-Isaäc de Neufville wegens het belang van deze handel en het aandeel dat Gebr. de Neufville daarin hadden. Ook de andere hier genoteerde artikelen waren in hun handen (zie pag. 12 v.v.). Opgemerkt dient te worden, dat andere artikelen, zoals kaneel, in April voor de kamer der O.-I. C. hoge prijzen maakten [5]). Het waren vooral de West-Indische waren en oorlogswinst-artikelen, die geld moesten maken voor de „haastige verkopers", die de markt drukten.

		CACAO (p. pond [3])		**THEE** (p. pond)	
		Caraques	Surinaams	boey	pecco
1762	Nov.	0.95 [4])	0.80	1.35	2.85
1763	Jan.	0.81	0.70	1.35	2.85
	Dec.	0.84	0.75 [6])	1.35	2.85
	Feb.	0.83	0.70	1.35	2.85
	Mrt.	0.75	0.55	1.35	2.85
	Apr.	0.71 [6])			
	Mei	0.68 [6])			
	Juni	0.66 [6])			
	Juli	0.63 [6])			
	Aug.	0.63 [6])			
	Sept.-Oct.	ontbreekt.			
	Nov.	0.64	0.58	1.28	2.38
	Dec.	0.64	0.58	1.25	2.38

[1]) De Vogel, t.a.p. fo. 54.
[2]) De Vogel, t.a.p. fo. 5, 9 Mei; fo. 9, 12 Mei; fo. 33, Juni; fo. 72, 14 Juni; 26 Juli.
[3]) Deze cijfers zijn, behalve waar anders vermeld staat, met toestemming van Prof. Posthumus ontleend aan het materiaal van het Nederlandsch Instituut voor Prijsgeschiedenis, bewerkt door Mevr. H. M. Tschernof-Hide en Mej. Dr. A. Stolp.
[4]) In November 1762 was de vrede tussen Engeland en Frankrijk getekend.
[5]) De Vogel, t.a.p. fo. 2.
[6]) De Vogel, Copyboek op de genoemde data.

SUIKERS

		raffin.	melis	candy	stroop	S. Domingo	Surinaams	Brazil. witte p.	Mosco-vades
1762	Nov.	0.44	0.40	0.59	8.78	0.38	0.21	0.33	0.23
	Dec.		0.37 [1]	0.54[1]	8.93	0.35	0.20 [1]	0.33	0.23
1763	Jan.	0.44	0.37	0.54	8.95	0.35	0.20	0.33	0.23
	Feb.	0.44	0.37	0.54	8.70	0.35	0.20	0.33	0.23
	Mrt.	0.44	0.37	0.54	8.70	0.35	0.20	0.33	0.23
	Apr.	0.43	0.34	0.54	8.06	0.34	0.18	0.28	0.21
	Mei-Oct.	ontbreekt.							
	Nov.	0.39	0.33	0.54	9.00	0.28	0.15	0.25	0.15

Aanvulling (andere notering) uit de koopmansarchieven:

Martinique.

	bruin	tete	commun.	wit 1e soort	2e soort	3e soort
24 Mrt. [3]	5½ à 8½	10 à 10½	11 à 11½	14 à 14½	12¾ à 13½	12 à 12½
31 Mei [2]				11¾	10¾	9¾
21 Juli [3]	6¼ à 8½	9 à 9¾	10 à 11			

San Domingo.

	bruin	wit			commun.
24 Mrt. [3]	6 à 9	14¼ à ¾	13 à ¾	12¼ à ¾	11¼ à ¾
31 Mei [2]	8 à 8¼		11½ à 13		
21 Juli [3]	7 à 9¾				10¼ à 11¼

		KOFFIE				PEPER	
		Mocha	Domingo	Java	Surin.	wit	zwart
1762	Nov.	1.00	0.37	0.47	0.36		0.48
	Dec.	1.00	0.37	0.47	0.36	0.88	0.51
1763	Jan.	1.00	0.37	0.48	0.36	0.85	0.51
	Feb.	1.00	0.39	0.48	0.39	0.85	0.55
	Mrt.	1.00	0.39	0.48	0.39	0.79	0.59
	Apr.	1.00	0.39	0.48	0.39	0.79	0.57
	Mei-Oct.	ontbreekt.					
	Nov.	0.93	0.38	0.51	0.36	0.79	0.57

---

[1]) In November 1762 was de vrede tussen Engeland en Frankrijk getekend.
[2]) De Vogel, Copieboek 1763—1764, op de betreffende data.
[3]) Arch. Br. 191, op de betreffende data.

Aanvulling uit de Koopmansarchieven.

	Domingo (0.39)	Surin. (0.39)	Martinique
24 Maart [1]	„geslapt"	6½ à 8	7½ à 9
7 Juni [2]			7¼ à 8⅜
12 Juli [2]			7 à 8½
21 Juli [1]	7 à 8¼ (gedeclineerd)		7¾ à 9

	ZILVER		COCHENILLE [2]	
1762	Jan.	26.10	14 Maart	1.82
	Feb.	26.10	11 April	1.79
	Nov.	25.30	sonder negotie	
	Dec.	25.30	12 Mei	1.72
1763	Jan.	25.30	9 Juni	1.70
	Feb.	25.30	26 Juni	1.65
	1 Aug.[3])	25.30	7 Juli	1.60
	15 Aug.[3])	25.05	19 Juli	1.55
	Nov.	25.15	door drift van de verkopers	
	Dec.	25.15	26 Juli	1.40

OLIE [2])

14 Maart	2.65
19 April	2.60
19 Mei	2.45
27 Juni	2.40
14 Juli	2.33

Door haastige verkopers

GRAANMARKT [1])

	rogge		tarwe		gerst
	Pruisisch	Dantzig	Koningsb.	gedr.	
19 Maart					70 à 72
22 Maart		81 à 88		88	„gemonteerd"
9 April	doodstil		doodstil		73 (d.i. laag)
17 Mei	88 (goede soort)		110 à 120		60 à 62
28 Mei		78 à 81			
	de koornmarkt is lang slap geweest door de vele veilingen				
14 Juni	85 à 86	85 à 86	110 à 118		78 à 80
			gaat weinig in om		
8 Juli	80	78			

	raapzaad	oliezaad	lijnzaad
19 Maart	41 à 40½	40 à 39½	9 à 8¼
22 Maart			7¾ à 8¼
9 April	37 à 38		
17 Mei	42 à 44	42 à 43	7 à 8
28 Mei	42 à 43		
14 Juni	48 à 50	46½	
8 Juli	flauw		
26 Juli	45 à 48	45½ à ¾	7

Aldus bevond men zich in het begin van de zomer 1763 in een toestand van overspannen crediet en daardoor dringende behoefte aan geld bij een deel der handeldrijvenden, geldschaarste in het algemeen, terugslag in de artikelen van oor-

---

[1]) Arch. Br. 191 op de betreffende data.
[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, op de betreffende data.
[3]) Sautijn Kluit, p. 15.

logswinst en een verder ook zeer gedrukte markt. Dit alles was algemeen bekend en de gebeurtenissen van 29 en 30 Juli konden zorg, maar geen verwondering wekken.
Het minst verwonderd waren ongetwijfeld Salomon van Minden (die aan het hoofd stond van het huis Aron Joseph & Co.) en Leendert Pieter de Neufville zelf. Het is niet direct aan te tonen, welke warenveilingen voor rekening van den laatsten zijn geschied, maar wel is nauwkeurig te constateren, dat juist na de vredesmaand Februari, zowel Aron Joseph als Gebr. de Neufville in toenemende mate bezig waren geld op hun zilvervoorraad op te nemen. [1]) In totaal had Aron Joseph & Co. zich op deze manier in 6½ maand meer dan *f* 487.000 verschaft (zesmaal staan de bedragen, die variëren van *f* 5000 tot *f* 15.000 niet ingevuld, dus het is meer dan *f* 500.000 geweest), terwijl hij alleen aan wissels in de bank per dag ± 15.000 [2]) had te betalen en er op één dag ± *f* 25.000 [3]) in courant gestelde wissels bij hem vervielen. De Neufville had in vier maanden voor *f* 335.793 beleend en per dag in de bank [4]) *f* 15 à 20.000 af te schrijven, terwijl hij op één dag eveneens vele courantwissels te betalen kreeg. En er waren grotere moeilijkheden in zijn wisselhandel dan dat zijn engagementen te groot werden en het met de toenemende geldschaarste in Duitsland steeds zwaarder viel om op daar te hertrekken. Een deel der Amsterdamse bankiers wilden zijn wissels niet hebben en hij moest

---

[1]) D.B.K. 163, 164:

	Aron Joseph & Co.	Gebr. de Neufville
Januari	2 ×	—
Februari	2 ×	—
Maart	3 ×	—
April	7 ×	7 ×
Mei	11 ×	9 ×
Juni	12 ×	4 ×
Juli	5 ×	7 ×

In Maart gaf Aron Joseph reeds 5½% interest (gewoon was 4%), in Juni 7½%. De ontvangen bedragen beliepen ten hoogste ¾ van de waarde van het beleende goed. De Neufville ging voorzichtiger te werk dan Joseph en koos steeds een anderen belener; Joseph heeft steeds bij denzelfden (Scharff) beleend. Of betekende dit, dat men niet te veel van De Neufville tegelijk wilde hebben?

[2]) W.B., giroboek 243, dl. II fo. 1717 en 1515, proeven:

21 April—18 Mei	*f* 199.940— 2—8
26 April	*f* 16.045—12
17 Mei	*f* 31—22
6 Juli	*f* 34.973—18
7 Juli	*f* 23.127—16—6

[3]) Protesten, van non-betaling op 29 Juli slechts geteld bij twee notarissen (N.A. 14132 en 13585).

[4]) W.B., giroboek 243, dl. III fo. 2810 en 2503, proeven:

16 Maart	*f* 26.864—19—8
14 Juli	*f* 15.722
16 Juli	*f* 18.438—2

1½ à 2% boven het toch reeds hoge disconto van 4% geven [1]). Misschien was het geen toeval, dat hij op 4 Juli nog op een publieke kunstveiling in Den Haag 16 belangrijke schilderijen kocht, doch trachtte hij te tonen, hoe gemakkelijk hij het nog doen kon. Tenslotte wist men, dat hij veel verdiend had tijdens de oorlog en werd hij wel voor een vermogend man gehouden [2]). Echter, de schilderijen zijn nooit betaald [3]). Op 30 Juli meldde ieder vol schrik — ook wie van het geval Aron Joseph geen melding had gemaakt — dat het huis der Gebr. de Neufville zijn betalingen had gestaakt. Ondanks een in opzet juiste, doch door gebrek aan medewerking mislukte reddingspoging (Hoofdstuk IV) volgden er dadelijk 11 anderen. Van 2 tot 4 Augustus (1 Augustus was een Zondag) zijn met betalen opgehouden: Anthony Grill en Zoonen, Pieter Munch, Al. Bork, Lucas Vergeel, Widell & Crommelin, R. E. Langrune, R. A. Mendel, J. M. Ephraim, Jacob Norden, J. S. de Jong, N. L. Bendix.

Het bekende huis De Smeth, waarvan één der leden zitting had in de vroedschap, stond ook op de nominatie, doch het slaagde erin staande te blijven en voldeed zelfs wissels, die nog niet vervallen waren [4]). Gedurende de volgende dagen kwamen nog enige gevallen voor, doch niet zulke voorname als van Munch en Grill, van wie men vooral den laatsten voor „extra puyk" had gehouden.

Inmiddels werkte het ook indirect door. Het publiek was wantrouwend geworden en ging lopen om aan zijn geld te komen. De deposito's in de wisselbank waren practisch niet opvraagbaar, maar het stond ieder vrij het geld dat hij aan zijn kassier had toevertrouwd, terug te eisen. Een run op de kassiers vond plaats.

Ze kregen het zo druk met uitbetalen, dat men om geen ander werk bij hen kon komen, schrijft De Vogel [5]).

Het eerste gevolg hiervan was, dat het bankgeld daalde tot onder kasgeld (Hoofdstuk IV). Tevens leidde deze run op de

---

[1]) De Vogel, t.a.p. 16 Juli 1763 aan Jenisch.

Disconto, voor zover bekend.

	banco	courant
31 Mei 1763	5 %	6½ à 7%
7 Juni	4¼ %	
8 Juli	4 %	
16 Juli	3½ à 4%	

(De Vogel op de betreffende data.)

[2]) De Vogel, t.a.p. „.....wy deese broeders houden voor liedens die veel vermogen hebben en die men segt geuurende de oorlog groote schatten gewonnen hebben en nog considerabele affaires doen."

[3]) R. A. 1931, fo. 54, beslag op deze schilderijen wegens wanbetaling. Er waren een Gerard Dou, een Frans Hals en een Paulus Potter onder.

[4]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, 6 Aug. aan Em. Jenisch.

[5]) De Vogel, t.a.p. 9 Aug. aan De Bok.

kassiers tot de tweede hevige schok, die op 6 Augustus aan kwam en zo hevig werd gevoeld, dat zelfs de Engelse correspondenten, die eerst de zaak tamelijk rustig opvatten, de dingen nu donker gingen inzien [1]), daar men in de val van drie kassiers een hele courantbank kon zien wankelen. Enige kassiersfirma's boden niet langer weerstand aan de run op hun kas, doch brachten in de nacht heimelijk hun bezittingen bij familie in veiligheid [2]) en vluchtten zelf naar Ravestein [3]).
„Dat van de kassiers doet het meeste kwaad", zegt ook De Vogel [4]). Men had het echter erger gemaakt dan het was, en van schrik in plaats van den voortvluchtigen Jacob van der Sleeden de naam van Jacob van Thiel, één van de allervoornaamste kassiers genoemd. Doch deze en de meeste anderen hielden stand. Wel vielen in de volgende dagen nog enige handelshuizen, maar verder bleef het betrekkelijk rustig. Een eigenlijk hoogtepunt is in het gehele verloop niet te noemen, slechts kan men van drie grote schokken spreken.

De derde volgde dan op 18 Augustus, toen de tijding der faillissementen in Hamburg kwam. Op 16 Augustus had men nog geen bericht van ongelukken aldaar en hoewel er geen wissel op die plaats te doen was, had men aldoor op de hoop geleefd, dat de buitenlandse firma's het zouden volhouden, ja zelfs de Amsterdamse helpen. Doch het was voor hen ook onmogelijk (Hoofdst. V).

De slechte berichten uit het buitenland brachten hier dadelijk weer huizen in moeilijkheden. Op 20 Augustus hield J. E. Grave [5]) op, op 22 Augustus Jean Texier en Salomon Jacobs & Zoonen Nathan & Simon, op 24 Augustus Wed. Dreyer en Oostman [6]). Van de laatste twee baarde het verwondering; nu raakte het pas aan gezond vlees. Maar intussen had zich reeds tegengif gevormd, zoals in Hoofdst. IV zal blijken. Tot in begin is het kwaad ook uitgebroken en toen alles er uit was, kon het lichaam van „negotie" gaan genezen.

---

[1]) Arch. Br. 375, 12 Aug. 1763.

[2]) R. A. 1391. Jan Linklaan en J. P. de Putter leggen beslag op alle goederen enz. onder Leendert en Lydia Vroeghout, en speciaal op de kisten met „beddegoed en anderszins als tussen Saturdag en Sondag 6 en 7 Aug. l.l. aldaar zijn gebragt, toebehoorende Coenraad Vroeghout en diens huisvrouw, thans latiterende." Ook van andere kassiers vindt men het goed later bij vrienden. Van van der Sleeden bij Jac. v. d. Schaaf (D.B.K. 458 fo. 65) van de Harder & Clasing bij Jan Wubbels (D.B.K. 458 fo. 15).

[3]) Van Dillen, Aant. Parijs.

[4]) De Vogel, t.a.p. 9 Aug. aan De Bok.

[5]) Arch. Br. 191, 20 Aug. aan J. S. Roos.

[6]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, 23 Aug. aan Jenisch, 24 Aug. aan Jenisch.

Dit is het uitwendig verloop der gebeurtenissen, terwille van de overzichtelijkheid gescheiden van het inwendig roeren, jagen en herstellen, dat in IV aan de beurt komt. Thans mogen de betrokkenen, voor zover is na te gaan 38 in getal (de opgaven van de tijdgenoten variëren van 25 tot 50) nader beschouwd worden; de belangrijksten wat uitgebreider, de overigen beknopt, waarbij enige notities gemaakt zijn betreffende de rol, die elk, groot koopman, kassier, kleiner handelaar en Jood, op het toneel der zakenwereld en in de grotere constructie van het sociale leven spelen kon.

Leendert Pieter de Neufville is de hoofdpersoon van het drama. Sautijn Kluit[1]) verdiept zich in de vraag, of de firma en de familie oud en de man braaf, maar ongelukkig was, of dat hij slechts een nouveau riche was. Zijn bronnen spreken elkaar tegen[2]).

Het volgende staat vast:

De familie is afkomstig uit Frankrijk, doch via Frankfort in 1600 in ons land (Haarlem) gekomen.[3]) Het Amsterdamse Gemeente Archief herbergt een waardevol koopmans-archief Brants-De Neufville. Deze laatste heren waren in verwijderde graad verwant aan Leendert Pieter[4]). Beiden[5]) waren bekend met Jean de Neufville, die een tiental jaren later zo'n eigenaardige rol zou spelen in de betrekkingen tot Noord-

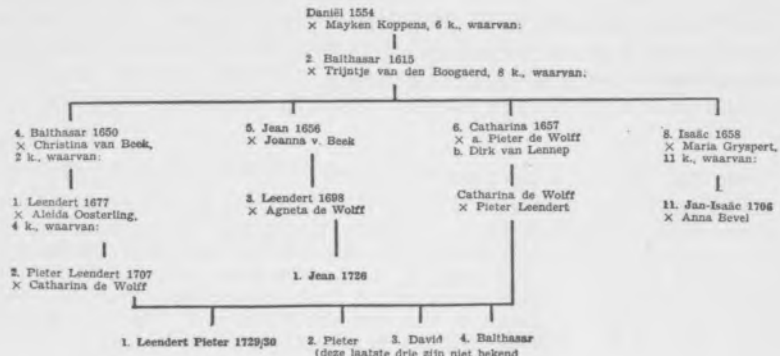
---

[1]) Sautijn Kluit p. 12 en 39.

[2]) Luzac dl. II, p. 318. De Koopman dl. IV, p. 398.

[3]) A. C. de Neufville, Histoire généalogique de la maison de Neufville.

[4]) Extract uit de Histoire généalogique:

[5]) D. B. K. 163, 12 Oct. 1763. Jean de Neufville haalt een koffer en een valies af uit de boedel van Leendert Pieter. Arch. Br. 375. Jan-Isaäc wordt verzocht de voorspraak van zijn zakenvriend te zijn bij Jean de Neufville.

Amerika. Jan-Isaäc wilde echter van Leendert Pieter niets weten.
De familie laat wat voornaamheid betreft dus niets te wensen over. Leendert, de grootvader van Leendert Pieter, was ook een welgesteld koopman en kon zich liefhebberijen veroorloven, die in de lijn liggen van Leendert Pieters latere werk [1]). In het belasting-quohier van 1742 was de vader, Pieter Leendert, taxabel voor *f* 140 [2]) en hij en zijn vrouw lieten hun kinderen resp. *f* 27.732-17-2, en *f* 20.000 na [3]). Geheel een nouveau riche was Leendert Pieter dus niet, maar een solide zakenman was hij ook niet.
In 1751 komt zijn firma onder de naam Gebroeders de Neufville voor het eerst in de boeken van de Wisselbank voor. Hij was toen 21 jaar oud. In hoeverre zijn drie jongere broers, Pieter de Neufville, David de Wolff de Neufville en Balthasar de Wolff de Neufville in de zaken geïnteresseerd waren, is niet duidelijk; bij hun notarissen is geen contract te vinden. In de Vierschaarregisters wordt Leendert Pieter uitdrukkelijk de enige aansprakelijke persoon genoemd [4]). De broers verschijnen zelf als crediteuren van de boedel, resp. voor *f* 10 127-12, *f* 19 256-4-8 en *f* 12 398-10 [5]). Toch hebben ze voor de firma gewerkt. In de notarisarchieven treden Pieter, David en Balthasar alle drie op als representanten van de zaak voor het sluiten van bevrachtingscontracten en het geven van machtigingen [6]). Na het staken der betalingen op 30 Juli 1763 zijn David en Balthasar naar Zutphen gevlucht, waar ze reeds op 3 Augustus het burgerrecht verwierven [7]). Prévost veronderstelde dat ze daar heen waren gegaan om dichterbij Pruisen te zijn, teneinde nog zaken te doen, doch uit niets blijkt enige dergelijke activiteit van deze twee jongere broeders in Zutphen. Ze zijn er hun leven lang gebleven en kort na elkaar op 3 Febr. en 3 Dec. 1796 gestorven [8]).
De cijfers van uitbetalingen en saldo's in de Wisselbank mogen voor de wijze van zakendoen der Gebr. de Neufville spreken.

---

[1]) Maandblad Amstelodamum, 1935 p. 36, Dr. Leonie van Nierop: „Leendert de Neufville „liefhebber van de draeybank" vraagt toestemming om voor zijn genoegen zich metaalstempels en persen aan te schaffen, hetgeen anders ter voorkoming van muntnamaak en muntvervalsing verboden was.
[2]) Quohier v. d. personele quotisatie 1743. P. L. de Neufville, 2 dienstb., huur *f* 1340, cap. *f* 7000. Ter vergelijking: Grill cap. *f* 7000, Hope *f* 10.000, Clifford Sr. *f* 30.000, Clifford Jr. *f* 15.000, C. Karsseboom *f* 5.000.
[3]) N. A. 11728, no. 46, 48, 102.
[4]) R. A. 1411, Al. Boué c.s. tegen Leendert Pieter de Neufville „alzoo de eenige geïnteresseerde en het representatif geweest van het huis Gebr. De Neufville."
[5]) D. B. K. 281, Staate van invent. L. P. de Neufville.
[6]) N. A. 14125 no. 356 en no. 415. 14131 no. 167, 169, 170, 171, 200,202.
[7]) Gem. Arch. Zutphen, Burgerboek.
[8]) Rijksarch. Arnhem, Begraafboek Zutphen.

	overschrijvingen door hen	halfjaarlijks saldo
1751 IIe helft	99	*f* 6989—10—8
1752 IIe helft	194	662—15
1753 IIe helft	186	5550—13
1754 IIe helft	200	897—12
1755 IIe helft	169	3313 —8
1756 IIe helft	180	1199—15—8
1757 IIe helft	256	1313—19
1758 IIe helft	375	41703—12—8
1759 Ie helft	813	231508—12
1759 IIe helft	1284	3215— 3
1760 IIe helft	1176	1984— 8—8
1761 Ie helft	1350	7186— 5—8
1761 IIe helft	1360	6785—19—8
1762 Ie helft	1476	49730—18—8
1763 Ie helft	1395	7620—19—8 [1]

In tien jaar tijds steeg zijn halfjaarlijks aantal overschrijvingen van 99 tot 1476 en dat practisch gesproken zonder dekking, terwijl Hope (cijfers in Hoofdst. II) van 333 uitbetalingen per halfjaar in 1739 steeg tot 1411 in 1759 II, voorzichtig, nooit zonder dekking. Rekent men het gemiddelde bedrag van een wissel op *f* 2000, dan was Hope in 1759 II voor 276 wissels gedekt en in 1763 I voor 346, dat is voor 16 à 20% van het geheel of wel voor één à twee maanden, dat is juist de tijd waarover een wissel lopen kan. De Neufville was in 1759 II voor 1 à 2, in 1763 I voor 3, in 1762 II, het gunstigste geval behalve de uitzondering 1759 I, voor 24 gedekt [2]), bij totalen van 1284, 1395 en 1476, dat wil dus zeggen helemaal niet. Dat dit inderdaad het geval was, en hij niet b.v. een voorraad bij zijn kassiers of elders had — al beweert hij dat ook in zijn verzoekschrift [3]) — blijkt hieruit, dat hij dadelijk begon zijn koetsen, schepen, schilderijen en waren [4]) te verkopen.

---

[1]) W. B. Balansboeken 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 238, 239, 240, 241, 243.

[2]) Berekening. Hope (lijstje in Hoofdst. II): 1759 II saldo *f* 553.540, gedeeld door het gem. 2000 = 276. Dat op een totaal van 1411 geeft $\frac{1}{5}$ of 20%.

In 1763 I *f* 792.850: 2000 = 346. $\frac{346}{2151} = \frac{1}{6}$ of 16%.

De Neufville 1759 II *f* 3215 : 2000 = 1½. $\frac{1{,}5}{1284} = \frac{1}{850}$

1762 I $\frac{49730}{2000}$ = 24. $\frac{24}{1476} = \frac{1}{61}$

1763 I *f* 7620 : 2000 = 3.3 : 1395 = $\frac{1}{465}$

[3]) Arch. Burg., Handel 2, pakje papieren—De Neufville.

[4]) De Vogel, t.a.p. 9 Aug. aan H. de Bok, Rotterdam.

Het was dus niet alleen zijn luxueuze levenswijze, zoals Sautijn Kluit zegt, die de gemoederen in beweging bracht. Wel kan die levenswijze aanleiding zijn tot zulke zaken [1]). De luxe in zijn huis [2]) was zeer tekenend. Hij bezat acht notenhouten „cabinetten" en commodes, een geelzijden salon, 96 schilderijen (die bij verkoop *f* 14.000 [3]) opbrachten), kanten lubben in zijn schrijfbureau [4]), vergulde speeltafeltjes tot in zijn slaapkamer, maar in het hele huis was geen boek te vinden. Dit in tegenstelling met Vergeel, die ook een slecht koopman was, maar een huis had, zoals Betje Wolff graag zag, met orgel (*f* 225.—, hoewel defect) en boeken ter waarde van *f* 180.— (op een totaal op *f* 2215—10-geschatte boedel) en een kleine rariteitenverzameling [5]). (De boedel van de woning van De Neufville was met al zijn kostbaarheden op *f* 7022.— geschat.) Beiden, L. P. de Neufville en Lucas Vergeel zijn representatief voor den „slechten" achttiende-eeuwsen koopman, terwijl J. I. de Neufville en De Vogel voor den goeden ouderwetsen en Hope voor den goeden modernen staan. Vergeel en ook Grave en anderen schijnen sympathieke culturele slappelingen te zijn. De Neufville droeg de overrijpheid der achttiende eeuw grootser. Hij maakte zich met een lichtzinnige onverschilligheid voor zijn dertigste jaar de hele wereld eigen. Terwijl reeds mannen van inzicht bezig waren een grondslag voor een nieuwe tijd te leggen en langzaam een principieel vooruitdenken in het oude uitsluitend op ervaring berustende handelsleven doordrong, bouwde L. P. zijn slordig samengetimmerd gebouw van geweldige omvang op de onzekere basis van een voorbijgaande conjunctuur, zonder ervaring en zonder vooruitdenken.
De omvang van zijn zaken — eigen en commissiehandel van waren uit alle delen der wereld, bankierszaken, rederij en industrie — moge uit onderstaande lijsten blijken.

REDERIJ.

1) De Elisabeth Catharina (65 last inhoud). Voer voor hemzelf en anderen als bevrachters op Zuid-Europa [6]).

---

[1]) Arch. Br. 375, 12 Aug. Van Hemert, de moralist, schrijft naar aanleiding van het gebeurde: „matige affaire en matige versiering wel het besten dan zichzelf in die gulde slaverny van ydelheid zo diep in te wikkelen en eindelyk daardoor verlooren te gaan.
[2]) Heerengracht bij de Heerenstraat. Het huis was het eigendom van raadpensionaris Stein (R. A., 1392, beslaglegging wegens de huur).
[3]) D.B.K. 861, fo. 73.
[4]) Dit was een vaker voorkomende barbaarse herengewoonte. De meer culturele Vergeel deed het niet.
[5]) D.B.K. 458. Deze rariteiten-verzameling werd in 1759 bezocht door den Zweed Bengt Ferrner. (G. W. Kernkamp, Ferrners Dagboek).
[6]) N.A. 14126 no. 96.

2) De Vier Gebroeders. Voer op Zuid-Europa. Door curatoren later verkocht voor *f* 17127—19 [1]).
3) De Vrouw Catharina. Voer op West-Indië, o.a. met de „Societeit van Suriname" als bevrachter. In November 1763 legden de opvarenden beslag op het schip om hun gages te krijgen [2]).
4) De Jonge Pieter, voer op West-Indië voor hem en anderen samen. Beide bekend geworden keren met suiker [3]). Op 15 Aug. 1763 door De Neufville zelf publiek verkocht.
5) De Vrouw Geertruida, snauwschip. De eerste op 15 Maart 1762 voor *f* 26.400 verkocht. De tweede op 23 April 1762 nieuw gekocht (bedrag niet genoemd). Voer op West-Indië; verongelukt op de Bolognese kust [4]).

Ter vergelijking. Een aanzienlijk koopman bezat gewoonlijk één schip als reder en boekhouder. Vele schepen bezaten zij, die zich in het bizonder op rederij toelegden, als ook Hope [5]).

INDUSTRIE.

Zilversmelterij, begonnen in 1762 [6]).
Glasblazerij, gebouwd in 1763 [7]).
Katoendrukkerij [8]).

EFFECTEN EN BEZIT.

Actiën Oost-Ind. Cie *f* 42.112—2—8 [9]).
Engelse effecten. Niet in de boedel, maar door hem zelf in stukken genoemd [10]).
Franse effecten. Niet in de boedel, maar in 1762 machtigde hij Papelier en Eberst te Parijs om zo vaak het nodig was de renten te ontvangen [11]).
Een vierde deel in drie huizen, in 1761 geërfd; dadelijk te gelde gemaakt [12]).
Gereedschappen van de smelterij en de glasblazerij *f* 2149—19.

---

[1]) D.K.B. 164, 28 Oct. 1763. D.K.B. 860, fo. 174.
[2]) N.A. 14127, no. 702. R.A. 1392, beslag door Chr. Keuning.
[3]) N.A. 14127, no. 553. R.A. 1391, beslag door Texier en Munch op hun aandeel in de suiker, door kapitein Jan Bikker op de verkooppenningen.
[4]) N.A. 14128 no. 226. D.K.B. 164, 15 Maart 1764.
[5]) De Vogel en Jan-Isaäc de Neufville bezaten één schip tegelijk. Hope N.A. 12342 passim. Andere kooplieden D.B.K. passim en R.A. 1391, 1392 passim.
[6]) R.A.H. 605, 19 Mei 1762. D.B.K. passim.
[7]) D.B.K. 164, 30 Oct. 1765.
[8]) N.A. 14131, no. 122.
[9]) D.B.K. 861.
[10]) Arch. Burg., Handel 2.
[11]) N.A. 14130, no. 718.
[12]) N.A. 14127, no. 514.

De buitenplaats Westermeer *f* 7450 *).
Rijtuigen en zes paarden, waarde onbekend. (1 koets + tuigen nog voor de kamer verkocht *f* 319—3).
96 schilderijen *f* 14.000 [1]).
Juwelen [2]), niet in de boedel.
10 scheepsparten *f* 5776—10 [1]); schip verkocht *f* 17127—19. (Zie rederij.)
1/3 part in een jacht *f* 500.
Aandeel in een Straat Davisvaarder *f* 5193-7.

ASSURANTIE EN BELENING.

In het register van ontvangsten (capitaalboeken) der Desolate Boedelkamer komen enige posten „voor premie van assurantie" voor [3]), waaruit men zou kunnen opmaken, dat Gebr. de Neufville ook zelf verzekering op zich namen. In elk geval hebben ze, evenals alle Nederlandse commissionnairs, geregeld assurantie voor hun buitenlandse relaties bezorgd.
Ook komt een geval van belening op goederen voor [4]).

RELATIES.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur [5]).	Crediteur [6]).
DUITSE NOORD-ZEEKUST:		(in *f*)	(in *f*)
Emden	John Krak	2344—11 in 5 ×	—
	Jacques de Potter	5071—17 in 6 ×	—
Nieuwstadt Geuns	Gerard Maynen [7])	—	—
Bremen	J. H. Lange	1424 in 2 ×	—
	Chr. Aug. Selperth	—	2.330—15
	Gebr. Tugen	5057— 2 in 9 ×	—
	N. van Bicheren [8])	—	—
Altona	J. D. Baur	—	2.988—7
Hamburg	J. C. Alwörden	—	3.540
	Averhoff & Scheren	—	2.898—1

*) R.A.H. 605, 19 Mei 1762, D.B.K. passim.
[1]) D.B.K. 861, fo. 174.
[2]) R.A. 1392, beslag door P. & N. Jutt, Wede Gildemeester en A. van Halmael.
[3]) D.B.K. 861, fo. 77, 78, 79, 80, 81.
[4]) D.B.K. 281, fo. 20.
[5]) Tenzij anders vermeld, alles uit D.B.K. 860—862. Het betekent niet altijd, dat degene die het bedrag afdroeg, zelf debiteur was. In enige plaatsen had de Kamer gemachtigden, die de zaken met debiteuren aldaar afwikkelden.
[6]) Tenzij anders vermeld, alles uit D.B.K. 281 en 799.
[7]) R.A. 2057 (proces).
[8]) D.B.K. 164, 11 Dec. 1766.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur.	Crediteur.
Hamburg	Corn. Jac. Berenberg	—	26.446—1
	P. Boué en Zoon	—	40.876—17—8
	Died. Brameyer	—	niet getekend
	E. Isr. Brandon	—	118.084—7—8
	Ml. en Abm. Brandon	—	3.718—10
	Burchard Fixen en Co.	—	277.698—11
	P. Carstens	—	485.348—5
	El. Simon Levy Delbanco	—	2.824
	Dav. Doorman	24—17	—
	Arn. Ellerman & Soon	—	2.734—18
	Wolff Jos. Friedburg	—	24.689—6
	J. Gottl. Gerhard	84—9	—
	J. M. Hasse	—	7.591—2
	Wed. L. Samson Hertz	—	50.639—6
	Hetling en Oom	—	740.436—7
	Wed. Hier. Heusinger	—	17.193—2
	J. de Jager & Kansdorp	—	6.332—16—8
	Em. Jenisch	—	12.000
	J. Jenquel	—	niet getekend
	Casp. Dan. Kaufman	—	1.280
	Karstens en Martinius	—	26.841—10
	P. de Kossel	—	5.215—5
	Theod. Lavenzani	—	1.326
	Thom. C. Lubbers	—	5.950—13—8
	Willem Magens	—	2.047—8
	Matthiesen en Sillem	—	570.546—14
	C. G. Knauth	—	203—12
	C. C. Modderman	58	—
	Erdwin Muller [1])	—	—
	H. Chr. Olde	—	539.937—15
	Chr. W. Pistorius [2])	670—10	—
	Fr. Chr. Raupach	—	3.104
	Alb. Schulte	—	136.663—10—8
	Seiler en Tilleman	—	826.763—6
	Joachim Stelling	—	6.547
	Stenger en Cunitz	—	10.340
	Dan. Stenglin	—	154.830—3—8
	Wed. Casp. Tamm & Moller	—	**1.347.366—5—8**
	Pierre Texier	—	53.540—8
	Meyer Al. Traub	—	1.004
	P. H. Trummer	—	40.876—17—8
	J. Abm. Willink gemachtigde der Kamer	*f* 10.362—3 in 2 ×	—
	Wurmb & Colldorf	—	14.000
	Chr. Zeyler	—	24.125—6
BRUNSWIJK	De Hertog [3])		
PRUISEN:			
Berlijn	Bade & Eimbeke	—	niet getekend (veel)
	Blumensewen [4])	.....	—
	Gotzkowsky & Streckfus	20.000?[5])	—
	Jan Ernst Gotskowsky [4])	.....	—

---

[1]) D.B.K. 499, fo. 28.
[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, 16 Aug. 1763 aan Jenisch.
[3]) Skalweit, p. 41. Fourageleverantie.
[4]) N. A. 1306, no. 356.
[5]) D.B.K. 165, 27 Aug. 1772.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
PRUISEN:	Hesse & Hintze	—	*f* 8.553—10
Berlijn	Daniel Itzig	—	29.256—2
	Joachim Meyer Jr. [1]	.....	—
	Joh. G. Merck	—	4.343—18
	Gebr. Michelet & Co.	—	1.121—6
	Carel Frederik Muller [1]	.....	—
	De Pruisische regering [2]	.....	—
	Hirsch Moses Ries	—	57.862—18
	J. & C. Saltzmann	—	niet getekend
	C. & H. Scheel	—	69.700—5
	Leveaux & Du Thuillay	(*f* 474—15)	149.300 Alleen voor zilver; onbekend bedrag voor wissels
	Wed. Fr. Schuller	—	1.780
	And. Schultz	—	2.934—17
	Van Wijlich & Deron [3]	—	?
Potsdam	J. D. Hamann [4]		
Hannover [5]	J. H. Hagemeister [6]		
	Wed. Nath. M. Leydersdorf [7]	.....	—
Maagdenburg	Bachman & Co.	—	92.300 onbekend bedrag voor wissels
	J. L. Schmager	*f* 19—5	—
Halberstadt	Jan Bruckner	.....	1.050—12
	..... [2]	.....	—
Frankfort a. O.	Sam. Gruneberg [8]		
	S. Schwanberger [8]		
	J. C. Gaden [8]		
Hirschberg	C. A. Unvericht [9]		
Breslau	Cornet & Co.	—	13.600
SAKSEN:			
Leipzig	Hansen & Fritze	*f* 1.730—6	—
	Gottl. Leisner	31—3	—
Dresden	N. de Bolza		
WESTFALEN:			
Duisburg	George Wachter	34—1	—
Elberfeld	Joh. Luttringhausen	—	171—10
Frankfort a. M.	G. B. Artopé [10]	—	—
	J. J. Perret	—	1.823—4

[1]) Zie p. 104, noot 4.

[2]) N. v. S. 1763, brief van den minister Mauricius te Hamburg van 5 Aug. 1763. Skalweit p. 101, bespreking met den koning zelf betreffende economische hervormingen. (Hij werd door Frederik gewogen en te licht bevonden).

[3]) Behoort tot de ondertekenaars van de brief van Hamburgse en Berlijnse bankiers aan de Amsterdamse, die betoogden, dat de val van De Neufville ook hun val zou meebrengen. Hij is onder deze firmanaam echter niet in de crediteurenlijst te vinden.

[4]) N. A. 14131, no. 117.

[5]) Van Dillen, Aant. Parijs. De Hannoverse zaakgelastigde vroeg hulpmaatregelen ten gunste van De Neufville.

[6]) N. A. 14131, no. 177.

[7]) Sautijn Kluit, p. 37.

[8]) N. A. 14129 no. 550. In 1759 werd de relatie door De Neufville beëindigd.

[9]) N. A. 14123 no. 215. In 1759 werd de relatie door Unvericht (een groot bankier voor de Silezische fabrikanten) beëindigd.

[10]) N. A. 14131, no. 202.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
BEIEREN:			
Augsburg	Jean de Halder	—	376—8—8
Nürnberg	Joh. & Jac. Degeler	—	**282**
Fürth? („Fortt")	Jan Gol	2.481	—
	W. S. Hassel	228—17	—
	S. H. Pauli	127—2—8	—
	J. L. Willemet	1.600	—
BOHEMEN:			
Praag	J. J. & N. Kehren	—	110—6—3
	Matth. Thuns	—	10.514—13
OOSTENRIJK:			
Weenen	Joseph Eppinger	15	—
	Joh. Fries	—	3.594—14
	Hk. Hametz	—	2.232—12
	Paul Roster	—	71—5
OOSTZEEKUST:			
Lübeck	Casp. Trendelburg	—	2.377
Straalsund	J. Ulr. Giese	—	26.654
Stettin	J. F. Peters [1]	—	—
Kolberg	M. Heise	46—7—8	—
Dantzig	C. G. Demmers	1.878—11—8	—
	Jan van Hoek Dzn.	3.427—10 in 3 ×	—
	Casper Labes	—	—
	Harmen Meyer	3.636—16 in 2 ×	—
	And. Schopenhauer	—	niet getekend
	Hk. Soermans	1.312—15 in 2 ×	—
Koningsbergen	Adolph Saturgas	1.572 in 2 ×	—
Memel	Roordans en Zerbohm [2]	—	—
Riga	J. D. Bielefeld	20—2	—
	C. D. Morgenroth	17—7	—
RUSLAND:			
Narwa [3]	.....	—	—
St. Petersburg	Jean Dambach [4]	—	—
Archangel [5]	.....	—	—
DENEMARKEN:			
Kopenhagen	Ryberg & Tygesen	—	5.364
	John en Dav. Brown	—	2.622—9
ZWEDEN:			
Stockholm	J. P. Arrhenius	1.562—10	—
	Olof Bredel	528—19	—
	G. Conrads [6]	—	—
	Joh. Dreyer	—	—
	C. B. Hasselgreen gemachtigde der Kamer	8.229—4 in 5 ×	—
	Johanson & Diedrichson	—	3.431—1
	Jennings & Finlay [7]	—	—

[1]) N.A. 14131, no. 463.
[2]) D.B.K. 165, 2 Juli 1767. Res. St. v. Holl. van 7 Nov. 1763. Zij waren belast met graanleveranties voor den koning en kregen daartoe geld uit Amsterdam van De Neufville.
[3]) Hout vandaar.
[4]) R.A. 1391, beslag door Texier.
[5]) Hennep vandaar.
[6]) N.A. 13586, 6 Aug., wisselprotest.
[7]) N.A. 14124, no. 302. N.A. 14131, no. 469, 514, 517, 552. Zeer nauwe relatie. Grote wisselverbintenissen.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
ZWEDEN:			
Stockholm	Koschell & Conradi [1])		
	Lefèbre [2])	—	—
	Fab. Scheumark [1])	—	—
	Carl A. Schrickell [1])	—	—
	Ch. & W. Tottila	—	3.635—7
	J. P. Wennerquist	1.018—5—8	—
Karlskrona	Carl Schroeder [1])	—	—
Christiaanstad	C. Liedbach Wedel	1.566—16	—
	Sophia Burmeester	2.476—2—8	—
Landskrona	J. J. Mildahn [3])	—	—
Gotenburg	Aug. Alstromer	517—14	—
	Beekman, Beyer & Schultz	3.043—13	—
	P. Bruyns	—	3.243
	Carel Habicht	—	927
	Vollrath von Oltcken	—	53.117—3
	Olof Westerling	—	520—12
stad niet genoemd	P. Borgström	—	2.500
	J. A. Lamberg	—	8.240—17
	P. Lamberg	—	4.000
	S. Pauli & Elgrim	374—15	—
	J. Schober & Stober	—	—
	J. C. Sernur	2.375	—
ZUIDELIJKE NEDERLANDEN:			
Oostende [4])	.....	—	—
Brugge [5])	.....	—	—
Duinkerken	Jean Gottlieb & Chr. Fr. Flyscher	—	—
	Emery & Van Hee	—	9—2
Gent	Schierder Meulemeester & Co. [6])	—	—
	Henr. Smulders	63—18	—
	De Fermin & Co.	172—2—8	—
Luik	J. L. Palette	919—16	—
	Frans Willems	897—3	—
FRANKRIJK, WEST en NOORD:			
Boulogne	Belle père & fils	2.261—9—8	—
Rouaan	Bulandes frères [7])	—	—
Parijs	Bouvetet & Co.	203—8	—
	Wed. Brières & fils	1.825—11—8	—
	Jean de Gent	434	—
	Papelier & Eberst [8])	—	—
	Rouvier	217—13—8	—
	Paul Verron	8.786—15—8	—
	gemachtigde der Kamer	in 6 ×	—

---

[1]) N.A. 14131. Wisselverbintenissen.
[2]) D.B.K. 499, fo. 28, De Neufville hun gemachtigde in een ander faillissement.
[3]) D.B.K. 499, fo. 28, D.B.K. 166, 27 Aug. 1772, compenseerde in 1767 wissels van De Neufville tegen andere.
[4]) N.A. 14130, no. 753, bevrachtingscontract.
[5]) N.A. 14123, no. 286, bevrachtingscontract.
[6]) R.A. 1391, beslag door Pierre Pommiers, commissiezaken.
[7]) R.A. 1391, beslag door Hub. van Hermael, commissiezaken.
[8]) N.A. 14130, no. 718, De Neufville's gemachtigde in zake belegging.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
FRANKRIJK, WEST en NOORD:			
Nantes	De Tollenare [1])	—	—
	Jogues	691—17	—
Marennes	Dubourg	—	—
Bordeaux	Hoffmann & Jacobi	—	385—16
	Johan G. Streckeisen	—	108—3
	Pierre Texier	2.029—15	—
Bayonne	Aaron Rodriguez [2])	—	—
	Samuel Nunez	1.533—13	—
SPANJE:			
San Sebastian	Jean Darogoy & St. Martin	1.275—14	—
Bilbao	Debiri en Fueca	2.665—10 in 2 ×	—
	Manuel des Mescorat y Lis	10.033—12 in 4 ×	—
Santander [3])	.....	—	—
Coruña	J. Reguire	3.174—3 in 2 ×	—
	Pedro Perez Tapia	1.265—5	—
Lissabon	Lecusson Verdière & Co.	104	—
Cadix	Estienne Dirandatz	10.034—5 in 2 ×	—
	Hasenclever & Bohl gemachtigde v. d. Kamer	12.756—1 in 4 ×	—
	Martin du Sansoy [4])	—	—
	Van Somer van Rechem	3.239—16 in 2 ×	—
	Strange Molone	4.390—1—8 in 2 ×	—
	Jan Victor	6.774—16 in 2 ×	—
Sevilla [5])	.....	—	—
Madrid	Estienne Drouilhet & Co.	6.023—18—8 in 2 ×	—
Malaga	Navaret y Bonnemaison	923—2	—
Valencia	Jean Lamarque	89—4	—
Palma op Mallorca [6])	M. Mayoll [7])	—	—
Barcelona [8])	.....	—	—
FRANKRIJK, ZUID EN OOST:			
Cette	Seyffert & Co. [9])	—	—
Marseille	Sven Arvidson	—	238—15
	C. & L. Solecoffre	6—18	—
Lion	P. Roche Albert & Co.	220—16	—
	César Sonnerat, père & fils. [10])	—	—
Genève	Cathalène Lassera & Lavabre	374—17	—
Reims	Dusantoy frères	—	303—1
Straatsburg	Halder & Co.	—	—

---

[1]) N.A. 13585, 30 Juli, wisselkwestie.
[2]) R.A. 1391, beslag voor Aaron Rodriguez, commissies.
[3]) N.A. 14123, no. 286, bevrachtingscontract.
[4]) R.A. 1391, beslag door B. v. d. Sandheuvel, commissies en assurantie.
[5]) N.A. 14130, no. 753, bevrachtingscontract.
[6]) N.A. 14128, no. 236, bevrachtingscontract.
[7]) N.A. 14129, no. 534, commissie.
[8]) N.A. 14123, no. 335, bevrachtingscontract.
[9]) R.A. 1391, beslag door W. van Lingen, assurantie.
[10]) N.A. 14128, no. 91, wisselkwestie.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
ITALIE:			
Genua	Antoine Cabains [1])	—	—
	Weber & Rouvière	569—15	—
Livorno	Paul Barbaud [2])	—	—
	Berenberg & Co.	84—15	—
	M. Pestacaldi	—	24.075
	Toussaint & Fremant	96—6	—
Venetië	Carlo Maracci[3])	—	—
LEVANT:			
Smirna	Clement & Van Saanen [4])	—	548—9
ENGELAND:			
Londen	J. Blackwood	66—9	—
	Baril & Texier, gemachtigden der Kamer	3.018—4	29.932
	B. Burlon en J. Forbes	1.915—16—8	—
	P. Legh [5])	—	—
	Janson Clarq	692—10—8	—
	W. Miller	732—9	—
	H. P. & R. Muilman	—	204.085—13
	J. S. Palacret, gemachtigde der Kamer	100.199—17—4 in 21 ×	—
	De Ponthiere, Egerton Wilkes & De Ponthiere		
	Sonen Henry en John	—	10.577—6
	Salomon de Silva	1.789—4	—
	François Wijnands	89—17	—
Newcastle [6])	.....	—	—
Berwick [7])	.....	—	—
Liverpool [8])	.....	—	—
Bristol	Allan Coran & Crofs	1.516	—
IERLAND:			
Dublin	Francis Smith [9])	—	—
WEST-INDIE [10])	.....	—	—
Suriname	.....	—	—
St. Eustatius	.....	—	—
Curaçao	.....	—	—
Santa Cruz	.....	—	—
Franse koloniën	.....	—	—
Habora?	Boecholt	683—3	—
NEDERLAND BUITEN AMSTERDAM:			
Naarden	Heshuyzen & Co., postmeester	—	395—3

---

[1]) N.A. 14125, no. 356, relatie beëindigd door De Neufville.
[2]) N.A. bevrachtingscontract.
[3]) R.A. 1392, beslag door J. Nepveu, wisselkwestie.
[4]) Ook relatie van De Vogel; gaf reden tot ontevredenheid.
[5]) Zie hierachter, afwikkeling der zaken.
[6]) N.A. 14128, no. 127, 147, 161, bevrachtingscontracten.
[7]) N.A. 14126, no. 96, bevrachtingscontract.
[8]) N.A. 14131, no. 116, bevrachtingscontract.
[9]) R. A. 1975 en 2057. Proces daterend van voor het faillissement. G. Clifford & Zoonen, Muilman & Zonen, Hope & Co. contra curatoren. De laatsten verloren.
[10]) Zie goederenlijst.

Plaats.	Naam, indien bekend.	Debiteur. (in *f*)	Crediteur. (in *f*)
NEDERLAND BUITEN AMSTERDAM:			
Zaandam	Jac. Tijsz Kaan	—	3.012
	Jan Lely	—	9.125—12
	Jac. Ploeger	—	16.800
	M. Schouten	—	3.012
	J. & P. Visser	—	19.417—8
Alkmaar	C. v. d. Hulk	372—18	—
Haarlem	Boudaan & v. d. Bosch	—	30.252—16
	Brouwerij 't Scheepje	—	143—13—8
	Erv. P. v. Buytene & H. v. Leeuwen	—	189—11
Katwijk	Corn. Westerbaan	243—15	—
Noordwijk	Jan Glasburg	705—8	—
Den Haag [1]	.....	—	—
Leiden	Jan Venneman	38—16	—
Delft [2]	Corns. van Os	—	—
Rotterdam	Pierre Berard	1.463	—
	P. de Koker	620—7—8	—
	J. Leemuyt	312—17	—
	Jean Ozy & Soonen	—	248
	R. de Vos	1.307—12	—
Harderwijk	Carel Christiaan Novisadi, muntmeester	3.462—10	—
Goor [3]	Beauvais & Zillof	—	—
Huizum	J. H. Goldsmit	—	—
Groningen [4]	Jochem Kuhlink	—	8.508
Zurch	Casp. Ruitlinger	1—17—8	—

Crediteuren en debiteuren buiten Amsterdam en aldaar door een ander vertegenwoordigd, doch van wie de woonplaats niet wordt genoemd:

Debiteuren (of aan de boedel betaald):	(in *f*)	**Crediteuren:**	(in *f*)
J. J. Bau	.....	P. Amsing & de Drusina	niet get.
Wed. H. de Bleret	.....	J. A. Baare	.....
Fr. Beka	.....	Bardiewitz & Finkner	2,500
P. & J. Berenberg	1.000	Baussen père & fils	2.799—6
M. van Bommel	166—8	J. H. Brahe	6.715
J. B. Boussac	78	Matth. Berkenhout	5.950
Butuni & Folsch	52—10	B. le Blanc, wed.	5.489—14
J. du Campos	60—15	P. Brameyer	5.821—11
Abr. Canelha	.....	E. H. Bries Erven	3.230
De La Chaux & Danier	19—8	P. Chicou	niet get.
Lacoudre & Co.	.....	Jean Dubochet	„ „
Jac. Feldkeller	11—3—8	Everding & Petzoldt	10.474—4
H. Floers	3.173—16 in 4 ×	Matth. Goldbertz	niet get.

[1]) N.A. 14133, no. 924, De Neufville machtigde Jean Conrad Sollicoffer om zijn zaken in Den Haag te ordenen (Aug. 1763).
[2]) N.A. 14129, na. 581, een vordering van De Neufville samen met Muilman.
[3]) N.A. 14123, no. 224.
[4]) N.A. 13586, passim, wisselzaken.

Debiteuren (of aan de boedel betaald):

	(in *f*)
J. de Fonbanque	10—10
Frearty & Co.	2.111—18
Geraimo & Muller	137
D. F. Gillet	20—19
J. Helgers	.....
Th. Harm Lang	.....
Br. Lebrun Erve	283
P. Matthysen	150
Chr. Godfr. Monbret	15—17
Arent Moritz	.....
Oesinger & Hummel	.....
J. P. Reches & Co. Wed.	76
Isaac Salengre	98—5—8
Van der Schilden & Watering	11—14
Siegebert & Worster	150
Simon Siemsen	140
Willem Smit	321—9
Henr. Thalbitzer	331—16
A. & C. Toulin	106—10
Dan. Vignaux	41
Carl Fr. Werschler	34—11
Dav. Wichbrod	26—7
Abm. de Zeeuw	802—11

Crediteuren:

	(in *f*)
A. F. Gregorii	niet get.
P. Gulich	9.905—14
H. Harten	niet get.
J. G. Helmcke	12.495
Horguelin	.....
J. C. A. B.	.....
König & Petzoldt	2.660—14
S. D. Lerman	niet get.
N. G. Luetkens	niet get.
J. I. Long Soldimand	.....
J. H. Matthijsen	7.114
J. A. Matthiesen	.....
A. Ulr. Meyboom	3.906—2
J. L. Meyers	3.906—2
Ulrich Moller	niet get.
A. Oom & Zn.	239—4
C. E. Opits	niet get.
P. & C. Ramille	615—1
H. Rendtorf	4.000
Erhard Riesch	niet get.
Berend Roosen	8.500
El. Wulf van Salle	.....
S. B. & Ln.	niet get.
Jurgen Stampel	4.857—10
J. H. Stametz	3.600
J. Stresow	5.018—9—8
C. E. Tischler	niet get.
Raphael Asser Una	.....
J. C. Voigt	46.355—14—2
C S. Wilkes	niet get.
Hirts D. Wallach	7.636—4

Uit de relaties in Amsterdam.

(Bizondere personen en crediteuren voor meer dan *f* 10.000.)

Tamme Beth IJsbrandz, scheepsmakelaar	*f*	4.632—9	
Nic. Bleeker, kassier	„	90.471—16	
Alexander Bork [1]		niet get.	
J. B. Carli di Carlo	„	13.746—8	
Ch. & Th. Cazenove	„	24.357	
Cromhout & Van den Brink, kassiers	„	9.030—8	
J. M. Ephraims [1]	„	5.986	
Cornelis Fellinger	„	13.600	
Wede. Isr. L. Fles & Van Offen	„	29.552—7	
Anth. Grill & Zoon [1]	„	229.445	
Wed. H. D. Gildemeester [2]	„	5.014—2	
J. & C. Hasselgreen [1]	*f*	12.551—10	
Jan Hempel	„	12.800	
Wed. Hoboken—Scheltes	„	20.009	
Hope & Co.	„	10.013—7	
A. Jacobs & Volkert de Vries, scheepsmakelaars en reders	„	3.889—17	
Salomon Jacobs en Zn. Nathan en Simon [1]		niet get.	
Pieter en Nicolaas Jutt [2]	„	11.337—2	
Corn. Karsseboom [1]		niet get.	
Pieter en Simon Loquet	„	13.054—4	

[1]) Zie lijst van insolventen en faillieten.

[2]) R.A. 1392. Pieter en Nicolaas Jut, de weduwe Hendrik Daniël Gildemeester en Arent van Halmael als bij appointement van E. Heeren Schepenen „.....bekoomen hebbende apprehensie op de goederen van de Gebr. de Neufville....." legden in deze qualiteit beslag op alle goederen, zakelijke en particuliere, van Leendert Pieter de Neufville, welke goederen

Barend Lubeley	ƒ 23.778—5	Nicolaas en Arent van Staphorst [2]	ƒ 132.779—9—5
Johan Luden Hzn., assuradeur	„ 2.892—15	Jean Texier [1], honorair curator	niet get. (bekend is o.a. ƒ 12.551 voor zijn aandeel in een suikerlading)
Pieter Munch [1]	niet get.		
Hendrik Nieuwland	„ 28.123		
Andries Pels	niet get.		
Moses Philip	„ 15.597—6		
Jacob Bicker Raye	„ 40		
Carel Roosen	„ 59.047—16		
Bartholomeus van den Sandheuvel	„ 11.668—16	Gerard Venebrigh [1]	ƒ 1.310—9
Joan Scherenberg Jr. [1]	niet get.	Verbrugge & Goll, honorair curator [3]	niet get.
Jacob Schues	„ 24.182—16	Vernede & Co.	„ 48.800
Raymond en Theodore de Smeth, honoraire curatoren	„ 318.750	Widell & Crommelin [1]	„ 4.908
		Waagdragers van het Vriesseveem [4]	—

Debiteuren in Amsterdam waren haast uitsluitend de tussenhandelaars, aan wie Gebr. de Neufville hun goederen verkocht hadden. Het is mogelijk, dat er winkeliers bij waren, maar gewoonlijk waren de geleverde partijen te groot voor hen.
Verder waren debiteur: Henricus Berghaus voor ƒ 1.915—17 (uitbetaald ƒ 287—7), Aron Joseph & Co. voor ƒ 163.583 (uitbetaald ƒ 4.907—10), Jacob Salomon de Jong voor ƒ 75.937—38 (uitbetaald ƒ 3.797—2—2), Lucas Vergeel, bedrag onbekend; allen faillieten.

WARENHANDEL (voor zover bekend).

Onderstaande lijst is onvolledig, daar alle gegevens vóór 1763 ontleend zijn aan de notarisarchieven, waarin slechts bevrachtingscontracten en enkele insinuaties en verklaringen in gevallen van moeilijkheden met de leverantie, mededelingen konden verstrekken. Bevrachtingen dóór een relatie, zendingen van een paar kistjes of een paar balen en verzending in zijn eigen schepen ontbreken doorgaans. De plaats van in- en verkoop is hier en daar te volgen en een enkele keer is vermeld, dat iets voor De Neufville's rekening of in commissie is geschied. Alleen van het laatste jaar is dat beter na te gaan. Wie goederen in commissie had gezonden, liet daar na het bericht van het fail-

---

onder verschillende personen berustten, n.l. Wijnand de Neufville, E. C. Stoezak, Frederik Carel Thiene en de weduwe Gerrit Smith.

[1]) Zie lijst van insolventies en faillieten.

[2]) Was ook bij andere faillieten ernstig betrokken. Bij Vergeel voor ƒ 16.750 (8 wissels), bij Ephraims ƒ 11.370, bij Van Embden ƒ 4.000, bij Mendel ƒ 5.450—10, bij De Jong ƒ 11.243—6.

[3]) Bij vele andere faillieten betrokken. Bij Aron Joseph voor ƒ 47.500, bij Ephraims ƒ 16.965, bij Van Embden ƒ 8.724, bij Fles ƒ 23.641—1, bij De Jong ƒ 21.881—5, bij Langrune ƒ 5.654.

[4]) Een waagdrager betaalde ƒ 5.— aan kostgeld per week. Deze som betekende dus 304 weken levensonderhoud.

lissement beslag op leggen [1]). Wie dat verzuimd mocht hebben, kreeg later door de Desolate Boedelkamer zijn goederen automatisch terug [2]). Wat dus tenslotte voor de boedel verkocht is, of aan de boedel het provenu van reeds geleverde waar afdroeg [3]) moet eigendom van Gebr. de Neufville zijn geweest. Gegevens vóór 1757 ontbreken voor alle goederen.

GRANEN. ...

Haver. 1757. 105 lasten te Amsterdam te leveren. Moeilijkheden [4]).
1759. 30 lasten te Goor te leveren. Moeilijkheden [5]).

Tarwe. 1759. 40 lasten op 2 Oct.)
150 „ „ 7 Nov.) van Amsterdam
150 „ „ 8 Nov.) naar Genua [6]).
200 „ „ 15 Nov.)
200 „ „ 29 Nov.)
120 lasten op 22 Sept. van Amsterdam naar Livorno [7]).
1761. Op 24 Sept. van Amsterdam naar Mallorca [8]).

Rogge. 1759. 120 lasten op 2 Oct. van Amsterdam naar Bordeaux [9]).
1760. 50 lasten van Dantzig naar Amsterdam [10]) geladen door Dantziger firma).
1761. Op 24 Sept. van Amsterdam n. Mallorca [11]).
1762. 150 lasten op 22 Febr.)
100 „ „ 15 Mrt.) van Riga naar
100 „ „ 13 Mrt.) Amsterdam [12]).
100 „ „ 18 Mrt.)
Op 26 Mrt. v. Koningsbergen n. Amsterdam [13]).
Op 19 Mei van Archangel n. Amsterdam [14]).
Van Dantzig n. Amsterdam, in commissie. In
1763 beslag op deze partij [15]).

---

[1]) R.A. 1391 en 1392 passim.
[2]) D.B.K. 164, 10 Dec. 1763.
[3]) D.B.K. 860—862 passim.
[4]) N.A. 11730, no. 155 en 156.
[5]) N.A. 14123, no. 224.
[6]) N.A. 14123, no. 266 ,327, 328, 334, 350.
[7]) N.A. 14123, no. 247.
[8]) N.A. 14127, no. 552.
[9]) N.A. 14123, no. 265.
[10]) N.A. 14123, no. 350.
[11]) N.A. 14127, no. 552.
[12]) N.A. 14128, no. 106, 107, 127, 147.
[13]) N.A. 14128, no. 173.
[14]) N.A. 14129, no. 311.
[15]) R.A. 1392, beslag door Boelhouwer en Dupper.

Lijnzaad. 1762. Op 19 Mei van Archangel n. Amsterdam [1]).

SUIKERS EN SPECERIJEN.

Suiker. 1761. Van St. Eustatius naar Amsterdam [2]).
1763. 53 oxhoofden, 58 tierses, van St. Eustatius naar Amsterdam [3]).
Na 30 Oct. in het pakhuis gevonden: 54 grote, 26 kleine vaten [4]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 14.602—12 [4]).

Cacao. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 195—18 [4]).

Koffie. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 zak 1 vat [4]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 313—13—8 [4]).

Thee. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 130—1—8 [4]).

Tabak. 1759. 15 last van Amsterdam naar Genua [5]).
1763. In commissie hebbend: 1 kist [6]).

Peper. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 5 balen [4]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 1.158—3 [4]).

Nagelen. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 649—12 [4]).

Saffraan. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 9—12—8 [4]).

Foelie. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 621—5 [4]).

Gember. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 619 baaltjes [4]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 6.412—6 [4]).

DRANKEN.

Wijn. 1759. Van Bayonne naar Amsterdam of Brugge [6]).
Van Bordeaux naar Stettin voor eigen rekening [7]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 374—7 [4]).

Azijn. 1759. Van Bordeaux naar Stettin voor eigen rekening [7]).

Bier. Voor de boedel verkocht een restant voor *f* 6—5 [4]).

---

[1]) N.A. 14129, no. 311.
[2]) N.A. 14127, no. 553.
[3]) R.A. 1391, beslag door Pieter Munch en Jean Texier.
[4]) D.B.K. 860—862 passim.
[5]) N.A. 14123, no. 350.
[6]) N.A. 14123, no. 286.
[7]) N.A. 14124, no. 281.

DIVERSE LEVENSMIDDELEN.

Zout. 1762. 110 last op 29 Jan.)
110 „ „ 1 Febr.) van Marennes
120 „ „ 20 Febr.) n. Duinkerken [1]).
110 „ „ 22 Febr.)

Amandelen. Na 3 October 1763 in het pakhuis gevonden: 299 culbussen [2]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 13.519—3 [2]).

Prunellen. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 2 kisten [2]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 16— [2]).

Haring. 1761. 1170 tonnen op 10 Sept. van Gotenburg naar Livorno [3]).
910 tonnen op 5 October van Gotenburg naar Duinkerken [4]).

Fourageleveranties. Van 1759 tot 1763 aan het Pruisische, Brunswijkse, Russische, Zweedse leger [5]).
± 1760. Aan Franse koloniën [6]).

LICHT, BRANDSTOF.

Olie. 1762. 260 pijpen op 19 April van Mallorca naar Amsterdam [7]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 763—8 [2]).

Talk. 1762. Op 19 Mei van Archangel naar Amsterdam [8]).

Was. 1762. Van Amsterdam naar Mallorca [9]).
Van Dantzig naar Amsterdam in commissie: 1 vat [10]). Beslag hierop in 1763.
Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 vat, 29 balen [2]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 6.075—2 [2]).

Kaarsen. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 371—5—8 [2]).

Steenkool. 1762. Op 5, 13 en 18 Maart van Newcastle naar Straalsund [11]).

---

[1]) N.A. 14128, no. 49, 54, 102, 106.
[2]) D.B.K. 860—862, passim.
[3]) N.A. 14127, no. 535.
[4]) N.A. 14127, no. 577.
[5]) Van Dillen, Crisis 1763, Skalweit, p. 41.
[6]) Van Dillen, Crisis 1763.
[7]) N.A. 14128, no. 236.
[8]) N.A. 14129, no. 311.
[9]) N.A. 14129, no. 534.
[10]) R.A. 1392, beslag door Boelhouwer en Dupper.
[11]) N.A. 14129, no. 127, 147, 161.

TEXTIEL.

Wol. 1763. In commissie uit Bayonne [1]).
Na 3 Oct. in de boedel gevonden: 35 balen.
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 4.180—14 [2]).

Baai. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 baaltje [2]).

Zijde. Na 30 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 kasje [2]).

Katoen. In Aug. 1763 Levantse katoen geveild [3]).

Linnen. 1763, 2 pakken in commissie uit Gent, beslag er op [4]).
Na 3 Oct. in het pakhuis gevonden: 2 kisten [2]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 7.900.

Kamerijksdoek. In het pakhuis gevonden: 1 kasje [5]).

Dimitten. 1763. In commissie uit Rouaan [6]).

Huisblas. In het pakhuis gevonden: 1 kasje [5]).

Neusdoeken. 1763. In commissie uit Gotenburg [7]).

Manufacturen. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 7 pakken [5]).

Haarzakken. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 kist [5]).

Kousen en broeken. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 kist [5]).

LEER.

Marokijn. 1763. 5 kisten, 1 pakje in commissie uit Cadix [8])

Cordoanen. 1763. 66½ dozijn in commissie uit Cadix [8]).

Drie vellen. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden [5]).

Schoenen. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 baal [5]).

BOUWMATERIALEN.

Hout. 1761. 500 delen op 24 Sept. van Amsterdam naar Mallorca [9]).
1762. Op 28 Aug. van Memel naar Amsterdam [10]).
1763. Op 29 Maart van Narwa naar A'dam [11]).
Op 31 Maart „ „ „ „

---

[1]) R.A. 1391, beslag door Mozes Rodrigues.
[2]) D.B.K. 860—862, passim.
[3]) De Vogel, Copyboek 1763, 9 Aug. aan de Bok.
[4]) R.A. 1391, beslag door H. van Hermael.
[5]) D.B.K. 860—862 passim, 458 fo. 168, sqq.
[6]) R.A. 1391, beslag door H. van Hermael.
[7]) R.A. 1391, beslag door P. Pommiers.
[8]) R.A. 1391, beslag door J. Barbon.
[9]) N.A. 14127, no. 552.
[10]) N.A. 14129, no. 590.
[11]) N.A. 14131, no. 167, 169.

METAAL.

Lood. 1763. 290 stukken, te Amsterdam gekocht en niet betaald[1]).

Koper. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 699 broden, 5 curoenen *).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 8320—11 *).

Tin. 1763, 22 blokken van Gothenburg naar Amsterdam in commissie [2]).

Blik. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 47 kistjes*).

IJzergewichten. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 728 pond *).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 479—13 *).

CHEMICALIEN EN DIVERSEN.

Salpeter. 1761. Op weg naar Amsterdam reeds geleverd [3]).

Zwavel. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 63—19.

Teer. 1762. Op 19 Mei van Archangel naar Amsterdam [4]).

Hennep. 1759. Van Koningsbergen naar Amsterdam in commissie [5]).
1763. 194 pond van Petersburg naar Amsterdam [6]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 4.046—10—8 *).

Cochenille. 1763. 2 balen in commissie uit Cadix [7]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 1.755—11—8 *).

Indigo. Restant voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 4.436—18 *).

Koperrood. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 vat*).

Aluin. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 54 vaten [9]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 6.643—1 *).

As. 1763. Op 31 Maart van Christiaanstad naar Amsterdam [8]).
Aug., beslag op 736 vaten uit Christiaanstad [9]).

Zeep. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 202 kisten*).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 3.295—5 *).

Pik. 1763. Aug., beslag op 500 vat. uit Christiaanstad [9]).

Gom. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 8 vaten.

---

[1]) R.A. 1931, beslag door van Soesdijk & Meult, door Th. & J. van Nes.
[2]) D.B.K. 164, 3 Aug. 1764.
[3]) N.A. 14128, no. 154
[4]) N.A. 14129, no. 34.
[5]) N.A. 14123, no. 256.
[6]) R.A. 1931, beslag door J. Texier.
[7]) R.A. 1391, beslag door B. van den Sandheuvel.
[8]) N.A. 14131, no. 170.
[9]) R.A. 1392, beslag door Gebr. Christoffers & Co.
*) D.B.K. 860—862. passim, 458 fo. 168, 599.

chinagom, 6 vaten chinagaalse, 6 vaten sallerakgom, 10 kisten sallerakgom [2]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 26.576—9 [2]).

Kamfer. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 24 tobbes[3]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 2.258—18 [2]).

Sanderak. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 1.158—3 [2]).

ARTSENIJEN.

Kina. 1763. 4 balen in commissie uit Cadix [1]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 225—17 [2]).

Peru-balsem. Na 3 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 8 kisten [3]).

ZILVER.

Contanten. 1760. Van Amsterdam naar Altona [4]).
1763. Van Maagdenburg en Berlijn naar A'dam [5]).

Bewerking. 1762. Oprichtingen smelterij [5]).
Rest in de smelterij aan de boedel gekomen: *f* 45.973—6 [2]).

Baren. 1763. 500 baren beleend voor *f* 335.793 (d. i. pl.m. 75% van de waarde [7]).
Voor de boedel verkocht 29 baren: *f* 24.658—2 [2]).
Saldo van 20 beleningen aan de boedel afgedragen [7]) *f* 11.798—9—8.

Piasters v. Curaçao. Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 7.757—7 [2]).

GEREED INDUSTRIE PRODUCT.

Porselein. Na 7 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 1 pak Saksisch, 72 kisten [3]).
Voor de boedel verkocht ter waarde van *f* 15.988—3 [2]).

Papier. Na 17 Oct. 1763 in het pakhuis gevonden: 17 pak [3]).

MENSEN.

Negerslaven. 1760. Van Guinea naar Franse koloniën voor eigen rekening [8]).

Soldaten transport. 1761. Van Amsterdam naar Suriname voor de Societeit van Suriname. [9]).

---

[1]) R.A. 1931, beslag door B. v. d. Sandheuvel.
[2]) D.B.K. 860—862, passim, 458, fo. 168, 599.
[3]) D.B.K. 458, fo. 168599.
[4]) N.A. 14124, no. 317,318.
[5]) R.A. 1391, beslag door Ch. & Th. Cazenove.
[7]) D.B.K.163, 164, passim.
[8]) Van Dillen, Crisis 1763.
[9]) N.A. 14127, no. 702.

Uit vorenstaande lijsten is in de eerste plaats op te maken, dat de warenhandel van Gebr. de Neufville heel belangrijk was. Daar de balans in de boeken der Desolate Boedelkamer niet gespecificeerd is en de overige gegevens onvolledig zijn, is echter de nauwkeurige verhouding tussen zijn goederen- en geldhandel niet vast te stellen. Wel bestaat er o.a. een nauwkeurige balans van René Esaye Langrune, wiens zaken en relaties, overigens voor een 100× kleiner bedrag, gelijk aan die van De Neufville waren. Bijlage A vertoont deze balans. Aldaar is de verhouding van wissel- tot warenhandel *f* 73.310—14 : *f* 43.110—18, d.i. ± 64% : 36%.

Van 1752 tot 1756 was de omzet in de Wisselbank (zie aldaar) vrijwel constant. In 1757 en 1758 trad een eerste stijging op, doch de grote uitbreiding dateerde van 1759. In hetzelfde jaar werden ook de berichten van warenhandel menigvuldiger. Echter ziet men, dat Hope's geldhandel in deze tijd nog een grotere warenhandel achter zich had dan die van De Neufville, in zoverre hij, ook naar verhouding van zijn wisselbankomzet, meer bevrachtingscontracten aanging [1]).

Hoewel de oudste gegevens de graanhandel betreffen, kan men aannemen, dat de handel op Zuid-Europa de grondslagen van de firma heeft gevormd en de operaties elders heeft moeten financieren: onder de vijf artikelen, die het meest opbrachten en in de grootste hoeveelheid aanwezig waren, zijn o. a. de amandelen (*f* 13.519—3). Bijna alle relaties in het Zuiden verschijnen als debiteuren, in tegenstelling vooral met de Duitse. (Behalve de aanzienlijke lijst Hamburgse crediteuren, zijn er ook onder de 46 crediteuren wier woonplaats onbekend is 29 met Duits klinkende namen, d.i. ± 60% en onder de 39 debiteuren, waarvan de woonplaats niet is genoemd, 10, d.i. ± 25%.)

De andere producten, die de grootste sommen opbrachten, waren: zilver (*f* 82.429—17—8), suiker (*f* 14.602—12), porselein (*f* 15.998) en gom (*f* 26.576—9). De eerste twee waren oorlogswinstartikelen, het derde was misschien afkomstig van de relatie Gotskowsky, die een porseleinfabriek bezat. Enige artikelen (zout, steenkool, haring) kwamen slechts eenmaal voor en dan in een paar spoedvrachten achter elkaar. Ook de graanhandel toont een speculatief conjunctuur-karakter.

Andere dingen vallen op door hun kostbaarheid, zoals de glasblazerij, die een dure industrie was, welke veel arbeiders eiste [2]). Op zichzelf is het aantal industriële ondernemingen, waar De Neufville zich aan waagde, interessant. Misschien waren er nog wel meer; de katoendrukkerij, die gehuurd was en geen sporen in de boeken der Desolate Boedelkamer achterliet, is ook maar

---

[1]) Hope in 1759 47, De Neufville 9 bevrachtingscontracten; in 1761 resp. 21 en 3.

[2]) Van Dillen. Het econ. leven in de Rep. der Zeven Prov., p. 3638.

bij toeval (door een onenigheid om de huur) bekend geworden. De zaken waren, zowel wat soort als relaties betreft, zeer uitgebreid voor een jongeman, die sinds tien jaar in zaken was. Het was gewoon, dat een jong koopman, die pas begon, geduldig zijn beurt afwachtte en vooral zich niet aan de relaties van anderen waagde, zonder hun medeweten en goedvinden [1]). De beste kans kreeg men als een koopman stierf en zijn zaken niet werden voortgezet; dan werden zijn correspondenten eerlijk onder de in aanmerking komenden reflectanten — zij, die van die bepaalde tak van handel verstand hadden — verdeeld. Want men moest alle verstand van de te verhandelen goederen hebben. De Vogel toont ons deze beide theoriën ook in de practijk. Hij weigerde zowel met een correspondent van een ander zonder diens medeweten in relatie te treden als goederen in commissie te nemen, die hij nooit eerder verhandeld had. Om dat laatste heeft Leendert Pieter de Neufville zich zeker minder bezorgd gemaakt.

Maar hij werd in zijn omvangrijke zaken bijgestaan door een „koornfactoor" Izaac Salm [3]), een zilverfactor [4]), een wisselmakelaar Jeremias Bendix [5]) en in het buitenland had hij een reizend employé Ernst Ferdinand Volhard, steeds onderweg [6]). De zaken werden behandeld in drie kantoorlokalen aan zijn huis verbonden; de eerste met een dubbele lessenaar, de tweede met drie dubbele lessenaars, de derde met vijftien lessenaars [7]), hetgeen, met de directie mee (in het eerste kantoor stonden geldkisten en weegschalen) op een bezetting van 23 man zou wijzen. Twee van De Neufville's bedienden, Frederik Chr. Thiene en Houtman, schijnen het goed gemaakt te hebben en begonnen in November eigen zaken. Het is niet onmogelijk, dat De Neufville zelf hier iets mee uit te staan had [8]).

---

[1]) Zie Hoofdstuk II.

[3]) N.A. 11730, no. 155; N.A. 14123, no. 336.

[4]) R.A. 1391, beslag door Ch. & Th. Cazenove.

[5]) N.A. 14129, no. 577.

[6]) N.A. 14129, no. 498. D.B.K. 165, 4 Apr. 1765, *f* 2.000 aan hem uitgekeerd.

[7]) D.B.K. 458, fo. 163. Ook elders schijnt er door weinig mensen hard gewerkt te worden. Dezelfde Van Hemert in Londen vroeg aan zijn Amsterdamse relatie, of die niet een wat „letterwys en betrouwbaar jongmens" voor £ 60 à 70 per jaar voor hem wist. Hij schreef zelf zijn brieven en had geen lust meer om nu ook zelf te boeken; ook was er tot dusver niemand op kantoor om eens verstandig mee te spreken. Wel had hij (waarschijnlijk een minder „letterkundig" man, een copiïst of iets dergelijks) reeds een anderen bediende, want de nieuwe zou niet bij hem thuis kunnen wonen, omdat daar al één was. (Arch. Br. 375, 12 Sept., 17 Juli 1758).

[8]) Er bevonden zich goederen, ook persoonlijke, van L. P. de Neufville onder hem. De firma Schopenhauer te Dantzig klaagde, dat De Neufville hem „met een geweesene bediende van Thienen genoemt te bedriegen (heeft) gesogt". (Arch. Br. 369, pakje Schopenhauer 26 Nov. 1763.) Een tiental jaren later ging ook de fa. Houtman & Thiene failliet.

Tenslotte, de wijze waarop Gebr. de Neufville zaken deden, was dikwijls verre van fraai. Niet alleen sprak men met het grootste dédain over hen[1]), chicaneerden zij[2]) en namen zij dingen op zich die anderen niet wensten te doen[3]), af en toe hield hij er volslagen Wild West-manieren op na. Eens hadden twee wisselhandelaars elk een groep wissels uit Stockholm op Hamburg getrokken bij hem gekocht. Hij leverde echter twee groepen van uit Amsterdam op Hamburg getrokken wissels. Toen de bedrogenen de verkeerde wissels lieten terugbrengen, werd de kruier van den eersten vastgehouden, uitgescholden en gedreigd, totdat hij de verkeerde wissels weer mee terug nam, en de kantoorbediende van den ander, die de wissels in het kantoor van De Neufville gedeponeerd had, al kreeg hij niet de goede er voor in de plaats, werd op straat achterna gelopen en de papieren werden hem met geweld in de zak geduwd[4]). Geen wonder, dat brieven op De Neufville bij velen niet gewild waren.

Zelf was hij nogal ingenomen met zijn zaken. In een zijner verzoekschriften noemt hij zich „zonder vantise geenszins van de minst gequalificeerde kooplieden alhier"[5]). Nu was hij wel een macht, die men tellen moest, gedurende de paar jaren van zijn glorie, toen hij er in geslaagd was na Hope, Clifford en Pels de voornaamste wisselbankier van de stad te worden. Had hij stand gehouden, dan had hij door zijn relaties met de Pruisische regering, een Amsterdams emissiehuis kunnen worden.

---

[1]) N.A. 14127, no. 702, J. van Heel, secretaris van de Societeit van Suriname: „de voorgestelde insinuatie vinde zo sot en insolent, dat het de moeite niet waardig is deselve te beäntwoorden.....". N.A. 14123, no. 215, Hope: zie p. 74, nt. 4.

[2]) N.A. 14124, no. 333; 14127, no. 507.

[3]) Van Dillen. Aant. Parijs, 13 Juli 1761. Astier: „.....des matières d'or et d'argent pour la fabrication de la fausse mnonaye que le roy de Prusse a introduite en Allemagne. Les maisons d'un certain ordre ont refusé cette matière qui les mettoit en société avec le juif Ephraim..... Les frères De Neufville ont été moins scrupuleux".

[4]) N.A. 13585, 11 Febr. 1763.

[5]) Arch. Burg., Handel 2.

Vergelijkend overzicht van de hoogste aantallen uitbetalingen in de Wisselbank van 1758—1764 [1]).

1758 I	1759 II	1760 II	1761 I	1762 I	1763 I	1764
			H. 2014		H. 2151	H. 2069
		H. 1957		H. 1925		Cl. 1925
	Cl. 1798	Cl. 1719	Cl. 1783		Cl. 1819	
P. 1624	P. 1642			Cl. 1656		
Cl. 1463	H. 1411			de N. 1476	P. 1485	
			P. 1385		de N. 1395	P. 1342
			de N. 1350	P. 1342	Ca. 1351	
H. 1259	de N. 1284	P. 1291				Ca. 1207
		de N. 1178	V. 1120			
				H.H.C. 1085		
				V. 1052		
	de S. 1043			F. 1035		
V. 956		F. 965				
	V. 935					
de S. 908						
	F. 833					
de N. 294						

[1]) Ca. = Charles & Théodore Cazenove
Cl. = George Clifford & Zonen.
F. = Estienne Ferrand, kassier.
H.H.C. = Horneca, Hogguer & Co.
H. = Hope & Co.
de N. = Gebr. de Neufville.
P. = Andries Pels & Soon.
de S. = Raymond & Théod. de Smeth.
V. = Vernede & Co.

Het was geen wonder, dat de afwikkeling van zijn zaken de Desolate Boedelkamer tot het einde harer dagen heeft bezig gehouden, vooral daar deze ambtelijke molen toch reeds uitblonk door langzaam malen. Men deed aanvankelijk ook al het mogelijke om de boedel buiten de kamer te houden.
In het kort is dit het gehele verloop van de déconfiture:
Op 30 Juli staakte het kantoor der Gebr. de Neufville zijn betalingen, echter onder belofte van op de derde respijtdag zijn wissels weer te zullen voldoen. Het was voor ƒ 163.583 [1]) betrokken bij het voorafgegane faillissement van Aron Joseph & Co., terwijl (volgens zijn eigen opgave) het bedrag aan effecten en uitstaande schulden ƒ 10.055.273—5—8 beliep en dat der crediteuren ƒ 9.642.973—9.
Op 1 Aug. trachtte men op de beurs een fonds van ƒ 700.000 (juist het bedrag van een wisselbanksaldo, dat hem ontbrak; zie Hoofdst. II) te vormen om hem staande te houden. Het werd echter niet volgestort, drie ton bleven ontbreken [2]) daar Pels niet mee wilde doen, zodat, gelijk Jan-Isaäc de Neufville zich uitdrukt „dat huys tot (m)ijn hartgrondig leetwezen in duygen legt".
Leendert Pieter deed nu eerst zelf alles wat hij kon om zijn zaken af te wikkelen, zowel met woorden als met daden. Hij liet dadelijk één van zijn schepen, zijn koetsen en paarden, enige warenvoorraden [3]) en waarschijnlijk ook zijn fondsen verkopen. Ook had L. P. de Neufville (van de broeders merkt men niets; de twee jongsten zijn dadelijk naar Zutphen vertrokken en Pieter blijft geheel onzichtbaar) dadelijk na de mislukte ondersteuningspoging een verzoekschrift ingediend bij den souverein. Op 4 Augustus werd dit ondersteund door een schrijven van de Hamburgse bankiers aan de Amsterdamse, waarin ze betoogden, dat „heel Europa in een afgrond zou storten", als Gebr. de Neufville niet de nodige gelden ter ondersteuning en twee of drie particuliere curatoren kregen om hun zaken af te wikkelen. Anders zouden zij in Hamburg ook met betalen op moeten houden [4]). Amsterdam deed echter niets. Wat het verzoekschrift van De Neufville zelf betreft, op 6 Augustus was het reeds terug bij de stadsregering, die een bespreking met crediteuren zou houden [5]). Omtrent het verloop hiervan is verder niets bekend. Uit niets blijkt enig gunstig resultaat. De Neufville ging door met verkopen, op 15 Augustus werd één van zijn schepen geveild. De 25ste pro-

---

[1]) D.B.K. 166, 8 Sept. 1773; zie echter Aron Josephs opgaaf van oorzaken tot zijn bankroet.
[2]) Arch. Br., 191, 2 Aug. aan Van Hemert.
[3]) De Vogel, t.a.p., 6 Aug. aan Jenisch.
[4]) Deze brief staat afgedrukt bij Sautijn Kluit, p. 24.
[5]) De Vogel, t.a.p. 9 Aug. aan de Bok.

testeerde hij, omdat hij van het herstelplan-Grill-Karsseboom-Hasselgreen (zie Hoofdstuk IV) was uitgesloten [1]). Inmiddels had hij machtige hulptroepen voor zich in het veld weten te brengen. Hij had veel voor Pruisen gewerkt en nu schreef op 21 Augustus Frederik de Grote, zowel aan stads- als aan landsregering, eveneens om te verzoeken de boedel-De Neufville niet aan de kamer te laten vervallen, doch een aparte commissie te benoemen om de zaken sneller af te kunnen wikkelen [2]). Hij was hiertoe overgegaan op verzoek van zijn eigen onderdanen (Hoofdst. V), die nog geloofden, dat De Neufville *f* 1.300.000 over zou houden, als de wederzijdse uitbetalingen geschied waren. Leendert Pieter had hun aldus geschreven [2]). Het koninklijk schrijven was op 30 Augustus binnengekomen en werd op 8 September in de Staten behandeld [3]). Tevoren hadden de Pruisische zaakgelastigde Van Hellen en de Hannoveriaanse envoyé-extraordinaire Von Sporken [4]) hetzelfde verzoek gedaan. Den Haag wendde zich tot Amsterdam om advies.

Aldaar waren inmiddels talloze „appointementen van apprehensie" wegens niet voldoen aan verschillende verplichtingen, op de persoon van De Neufville gedaan en op 7 September had Mr. Pieter Hartsinck, die door tegenmaatregelen van De Neufville en de onjuiste beschuldiging dat hij zijn wissels niet had voldaan, gekwetst was [2]), een scherp gesteld request ingediend, waarin hij de stadsregering voor De Neufville waarschuwde, de twijfel uitsprak of deze werkelijk na betaling zijner schulden nog geld zou overhouden en opmerkte, dat „de zuil van de commercie", het vertrouwen in de wissel, door De Neufville's windhandel omvergeworpen was. Deze overtuiging moet langzamerhand tot allen, die hen aanvankelijk voor „liedens van groot vermogen" hadden gehouden, zijn doorgedrongen. Ook buiten Amsterdam; op 12 September moest Leendert Pieter één van zijn buitenlandse machtigingen overgeven aan de De Smeths [5]). Zijn ster taande snel. Nog vermoedde men op 16 September in Den Haag [4]), dat de boedel vrij zou blijven, doch op 23 September besloten de Staten-Generaal, na ontvangst van advies uit Amsterdam, dat er geen aparte commissie benoemd zou worden [6]). Men kon echter, zoals wel meer gebeurde, enigen der crediteuren machtigen en naast de commissarissen der kamer aanstellen.

Toen dit eenmaal bekend was, veranderde De Neufville van

---

[1]) Arch. Burg., Handel 2.
[2]) Arch. Burg. t. a. p.
[3]) Res. St. v. Holl. 1763 p. 995.
[4]) Van Dillen, aant. Parijs.
[5]) N.A. 14133 no. 1245.
[6]) Res. St. v. Holl. 1763 p. 1206.

tactiek en gaf zich zelf [1]) — 7 October [2]) 's avonds — bij de kamer aan, waardoor hij onder curatele kwam van de curatoren der kamer, Jolle Jolles en Johannes Rietveld. Echter werden drie honoraire curatoren aan deze gewone toegevoegd, t.w. Raymond en Théodore de Smeth, Jean Texier en Verbrugge & Goll. Van dezen had De Smeth, die voor *f* 318.750 De Neufville's crediteur was en een particulier crediet van ± *f* 100.000 aan hem had verleend [3]), zelf op de nominatie gestaan om failliet te gaan, doch hij had zich gehandhaafd. Texier, die tezamen met De Neufville goederen-ondernemingen had gedaan [5]), had inderdaad enige tijd zijn betalingen moeten staken. De firma Verbruggen & Goll heeft in de volgende jaren zijn activiteit in wisselzaken sterk verminderd [6]). Elias schetst Goll als weinig scrupuleus [7]) en ook van hem kan men een nauwe relatie met De Neufville veronderstellen. Van de beide laatste honoraire curatoren staat de pretensie niet opgegeven (dit is dikwijls het geval bij crediteuren, die zelf insolvent zijn geraakt), maar waarschijnlijk hebben ze evenals De Smeth tot de voornaamste schuldeisers in Amsterdam behoord.

Dit zijn de honoraire curatoren. In rechtszaken, requesten e.d. treden ze ook in deze functie op, maar de heren hadden hun zaken en de practische afwikkeling was in handen der ordinaire curatoren, die op den duur de honoraire verdeeld tegenover zich kregen te staan.

De boedel-De Neufville was wel een bizonder geval voor de kamer. Weliswaar was het niet het eerste zeer grote faillissement, dat de ambtenaren te verwerken kregen. In de Zevenjarige Oorlog hadden ze het faillissement-De Wacker van Son

---

[1]) Misschien om het gevaar van gijzeling te ontgaan. Cf. p. 109, nt. 2 het appointement van P. & N. Jutt c.s., dat ook op de persoon luidt. En misschien ook, omdat hij inmiddels genoeg voor zichzelf had kunnen reserveren om verder te leven.

[2]) D.B.K. 861, fo. 172. Res. St. Holl. 1763, p. 1179.

[3]) D.B.K. 164, fo. 278.

[5]) R.A. 1391 beslag door Texier en den eveneens faillieten Munch. Ze waren resp. voor 1/3 en 1/4 geïnteresseerd in de lading suiker in De Neufville's schip De Jonge Pieter.

[6]) **Wisselbankcijfers van Verbrugge & Goll:**

Halfjaar.	Aantal betalingen.	Saldo.
1759 I	101	*f* 37.866—18—8
1763 I	192	„ 17.400—1
1763 II	55	„ 54.177—16—8
1764 I	23	„ 91.009—16
1764 II	81	„ 37.298
1765 I	110	„ 33.791—15—8
1766 I	419 *)	„ 35.011— 4—8
1767 I	199	„ 40.329—14—8
1768 I	221	„ 49.053—15—8

*) Jaar van 2 Oostenrijkse leningen, door hen uitgegeven.

[7]) Elias, Appendix B.

gehad, dat om ƒ 392.023—12—10 voor 220 crediteuren ging en tenslotte aan een familielid ter verdere afwikkeling werd overgedragen [1]). Gebr. de Neufville sloegen echter al hun voorname voorgangers met 361 crediteuren, gezamenlijk voor de som van ƒ 9.642.973—9. De zaak heeft de kamer tot het einde harer dagen beziggehouden; ze kon langzamerhand zulke grote zaken met haar twee eeuwen oude appararaat niet meer beheersen. Men ziet ook steeds minder boedels aan de kamer vervallen, terwijl toch de faillissementen in de tweede helft dezer eeuw welig tieren. Faillieten, die buiten de kamer bleven, kregen ook twee curatoren; geen juristen, doch altijd kooplieden. Dezen stonden boven (zie hieronder bij Munch) en soms ook naast hen (zie hieronder Grave). Soms schijnt het een voornaam heer ook zelf overgelaten te zijn de orde te herstellen (zie Grill, Hasselgreen), ook al duurde het langer dan voor een onderhandse schikking (zie Scherenberg) gebruikelijk is. Als noch crediteuren, noch de insolvent zelve de boedel aangaf bij de kamer, kon deze er niets aan doen. Dat ondanks de haat tegen De Neufville geen crediteur tot deze stap is overgegaan, wijst wel op weinig vertrouwen in dit instituut.

De boedels stonden onder het gezag der heren commissarissen van de kamer (enige vroedschapsleden en enige kooplieden), die tweemaal 's weeks een ochtendzitting hielden. De curatoren waren hun verantwoording schuldig en moesten hun machtiging hebben voor een deel der te verrichten handelingen. In de practijk werd aldus alles, zaken van kleine winkeliers en arme scharrelaars, zo goed als van grote kooplieden en actionisten door deze twee mannen behartigd. Natuurlijk stond hun enig administratief personeel ten dienste. Grote zaken hadden een eigen boekhouder, de kamer zelf had een boekhouder en enige klerken [2]).

De afwikkeling van de boedel-Gebr. de Neufville, eenmaal aan de kamer gekomen, was als volgt:

Eerst werd de verschillende beleners toegestaan om de beleende waren, i.c. uitsluitend baren zilver, te verkopen en het saldo aan de kamer af te dragen. Dit schiep practisch een preferentie [3]); de kamer kreeg van de 500 baren die voor ƒ 335.000 beleend waren geweest, alleen wat de verkoop meer dan het voorge-

---

[1]) D.B.K. 281, fo. 19. Ten onrechte noemt Elias (dl. II p. 790) hem een slachtoffer van de hier besproken crisis. Zijn boedel kwam op 2 Maart 1762 aan de kamer. De oorzaken van het faillissement waren de moeilijkheden in West-Indië en de oorlogskaperij.

[2]) Het opmaken van de inventarissen van woningen en goederen geschiedde door stads „geswooren schasters". Dit was een specifiek vrouwelijk beroep. Hun benoemingen zijn in het Groot-Memoriaal te vinden. Honorering wordt soms vermeld bij inventarisatie voor notarissen.

[3]) Als bij de crisis van 1773 enige crediteuren protesteren omdat de boedel van Clifford niet aan de kamer wordt gegeven, blijken 5 van deze 11 namen, namen van beleners te zijn.

schotene opbracht: *f* 11.798. De overige bezittingen en warenvoorraden werden zeer langzamerhand gerealiseerd. De eerste waren werden pas in de zomer van 1764 verkocht (zowel publiek als uit de hand); enige groepen kwamen eerst in 1769 en 1772 aan de beurt [1]).

Reeds op 14 Juli 1764 werd De Neufville gerehabiliteerd, na overlegging van een ongelooflijk slordige, onvolledige balans, waar in de crediteurenlijst niet eens alle bedragen zijn ingevuld en toch een totaalsom wordt gegeven; een debiteurenlijst en een overzicht van „effecten des boedels" ontbreekt geheel [2]). Hij beweerde, dat deze *f* 10.055.773—58 uitmaakten, waarvan zes millioen gulden te innen was, daar hij bij faillissementen betrokken was [3]). Dit suggereerde een gunstige afloop van 70% en crediteuren gaven toestemming tot de rehabilitatie.

Er volgde echter tot 1811 geen andere uitkering dan een reparitie van 10% in 1765, die nog daaraan te danken was, dat slechts voor *f* 4.352.053 der schulden gejustificeerd was; anders had het maar 5% kunnen zijn. Het gevolg was, dat in 1767 de Hamburgse crediteur Alexander Boué (van de firma P. Boué) mede namens Matthiesen & Sillem, Tamm & Moller en Peter Carstens [4]) benevens de Amsterdamse crediteuren Guillaume Nairac, Abr. Grill, G. P. Craayvanger [5]) en Ar. van Staphorst gerechtelijke stappen ondernamen teneinde het accoord en de rehabilitatie geännuleerd te krijgen. Het initiatief ging van de Hamburgers uit, die begonnen met een request [6]), waarin ze aantoonden, dat de bezittingen te hoog waren getaxeerd, n.l. voor *f* 753.900 (ons extract uit de kapitaalboeken brengt ons niet verder dan *f* 94.629—8—8) en ook de debiteuren waren voor te grote bedragen genoteerd. In plaats van de voorgerekende zes millioen gulden waren er tot nu toe (1767) pas *f* 464.373 binnengekomen. Dit kan, aldus Boué, niet toegeschreven worden aan kleine „erreuren in de calculatie", waar De Neufville zich niet verantwoordelijk voor verklaard had. Hij wijst er ook op, dat De Neufville, in tegenstelling met de belofte, die ieder failliet alijd in het accoord gaf, zich niet meer om de afwikkeling van de oude zaak bekommerde, rustig leefde en zich nieuw bezit aanschafte. Deze beschuldigingen

---

[1]) Alles uit D.B.K. 164, 165, 166 passim. De totale opbrengst der waren was *f* 221.692—10.

[2]) D.B.K. 281, fo. 34.

[3]) Behalve die van zijn eigen jaar, was hij tijdens de oorlog voor 100.000 écus bij grote faillissementen in Engeland betrokken geweest. (Van Dillen, Aant. Parijs). Sautijn Kluit noemt een frauduleus faillissement in Hannover. In het voorjaar van 1763 waren in Duitsland verscheidene belangrijke faillissementen gevallen, in Amsterdam eveneens.

[4]) Bedrag der vordering in de lijst van crediteuren.

[5]) Abr. Grill & G. P. Craayvanger misschien beiden voor Anth. Grill & Zn. Craayvanger was geen crediteur.

[6]) Arch. Burg. t.a.p.

zijn wel juist. Commissarissen verwezen de aanklacht naar schepenen [1]). Het vonnis [2]), gevallen op 20 Febr. 1770 luidde veroordelend. De Neufville ging in beroep bij het Hof van Holland. Van 20 Maart 1771 [3]) tot 5 September 1775 was de zaak weer in behandeling bij schepenen te Amsterdam. Op 28 Augustus 1777 [4]) werd De Neufville ten tweede male door de Desolate Boedelkamer gedechargeerd. De tweede curatele heeft waarschijnlijk 1 à 2 jaar geduurd. Wat er daarna van hem is geworden, is niet na te gaan. De notulen zwijgen verder over de persoon, en de zaak wordt nog slechts sporadisch genoemd, als een belanghebbende om papieren en afschriften komt vragen. Misschien heeft Leendert Pieter het land verlaten, waar hij van 1765 tot 1775 welgedaan op zijn buiten heeft geleefd: A. C. de Neufville heeft in Amsterdam zijn sterfjaar niet gevonden en in Haarlem en Zutphen, waar sporen heen leidden, is ook niets te vinden.

Zijn buitenplaats Westermeer [5]), die automatisch mede aan de Boedelkamer was vervallen, had De Neufville in de zomer van 1765, mèt de zich daarop bevindende zilversmelterij, teruggekocht [6]), resp. voor *f* 7.450 en *f* 1.585. De laatste kreeg hij op voorwaarde, dat de opbrengst van het nog aanwezige te bearbeiden materiaal aan de boedel ten goede zou komen. Deze opbrengst ziet men door de persoon van Pels op 5 Sept. en 5 Dec. 1765 afgedragen [7]).

Het is niet duidelijk wat De Neufville zelf verder heeft gedaan. In de Wisselbank komt hij niet meer voor, ook niet bij zijn vroegeren notaris, hoewel Sautijn Kluit (waarschijnlijk op grond van Boué's request) veronderstelde, dat hij weer nieuwe zaken deed en een goed leven leidde [8]). Dit laatste moet juist zijn, want als hij in 1775 Westermeer verkoopt, gaat dat voor *f* 15.475, daar het op 25 Maart 1767, 31 Augustus 1766 en 5 Febr. 1771

---

[1]) R.A. 1411, Boué c.s. tegen curatoren.
[2]) R.A. 1974, fo. 73 l.
[3]) R.A. 1975 op de genoemde datum.
[4]) D.B.K. 866, fo. 107. De eerste décharge was op 14 Juli 1764 (D.K.B. 860, fo. 172).
[5]) Deze had hij eerst op 19 Mei 1762 voor *f* 8.200 gekocht; toen stond er nog geen affineerderij, wel het gebouw, waar deze later in werd gevestigd. (R.A.H. 605).
[6]) D.B.K. 164, 3 Juli en 30 Oct. 1765.
[7]) D.B.K. 861, fo. 127.
[8]) R.A. 1975, fo. 38. R.A. 1411. De Neufville had zich op 29 Mei 1763 voor een negende borg gesteld (voor andere „parten" waren anderen borg) voor Hk. Soorbeek Vroom, die *f* 26.000 van den heer Coert Rooseboom had geleend. De lener was insolvent geraakt en had maar *f* 10479—2 terugbetaald. De Neufville moest nu zijn *f* 1.897—17—8 geven, doch weigerde dit en wilde eiser naar de Kamer verwijzen. Schepenen ontzeiden hem dit, want hij werd zelf tot betalen in staat geacht. (In deze stukken — October 1771 — heette hij nog steeds niet weer koopman.)

belangrijk vergroot is geworden [1]). De zilversmelterij werkte toen niet meer. In hetzelfde jaar 1775 vroeg en verkreeg hij toestemming tot het inzicht in alle papieren de failliete boedel betreffend [2]).
Verschillende crediteuren hebben getracht hun zaken afzonderlijk te regelen.
De Berlijnse bankier Charles Leveaux bediende zich ook van koninklijke voorspraak [3]) om de vorderingen, ontstaan door de zilververzendingen — niet de vorderingen wegens wissels — voldaan te krijgen. Hij toonde aan, dat voor deze zaken een afzonderlijke rekening bestond en argumenteerde, dat De Neufville dit zilver niet als koopman, doch als beärbeider had ontvangen en deze zaak buiten de massa van de boedel behoorde te blijven. Hij verzocht de vaten en kisten contanten, die nog onverwerkt aanwezig moesten zijn, terug te mogen ontvangen. Twee vaten (*f* 50.000) had hij na enige moeite reeds in September 1763 ontvangen (van De Neufville zelf nog), onder conditie, dat daarmee de acceptaties voor hem voldaan zouden zijn. Zo was De Neufville het blijven opvatten, want hij nam Leveaux en Du Thuillay in zijn Staate niet als crediteur op. Leveaux had echter, toen zijn koninklijke hulp niet mocht baten, getracht zichzelf te helpen en in Berlijn en andere Pruisische steden beslag gelegd op de goederen van De Neufville's debiteuren. Curatoren in Amsterdam kwamen daartegen op en partijen dreigden in wederzijdse processen verward te raken. Teneinde dat te voorkomen, kwam Leveaux in het najaar van 1764 naar Amsterdam en slaagde erin een overeenkomst met curatoren te sluiten [4]), waardoor hij preferent werd; zowel hij als de derde man [5]) in de zilverbond, Bachmann & Co., te Maagdenburg, zouden 50% van hun vordering ontvangen, 25% dadelijk in contant te Amsterdam uit te betalen, 25% uit de uitstaande schulden in Duitsland te wachten. Daarvoor zou Leveaux alle beslagleggingen door hem gedaan opheffen, maar nu als gemachtigde der kamer ten behoeve van de gehele boedel, zich bezighouden met het innen der Pruisische schulden. Deze uitkering van 50% gold niet voor de wisselverbintenissen tussen het Berlijnse en het Amsterdamse huis. Ten aanzien daarvan waren alle crediteuren reeds in de aanvang overeengekomen [6]), dat men daarvoor niet zou opkomen, zolang een ander belanghebbende in die wissels, trekker, endossant of acceptant ergens gevonden zou worden, van wien men enige

---

[1]) R.A.H. 607, 30 Aug. 1775.
[2]) D.B.K. 166, 4 Mei 1775.
[3]) Res. St. v. Holl. 1763, p. 1179, 2 Nov.
[4]) N.A. 13106, no. 356.
[5]) De Neufville kreeg geen provisie voor de zilverzaken, doch $^1/_3$ in de winst.
[6]) D.B.K. 164, 19 Aug. 1768.

betaling of rembours kon erlangen; eerst daarna zou men met het tekort komende justificeren. Ondanks deze overeenkomst waren de De Smeths er in geslaagd een dergelijke preferentie als Leveaux te verkrijgen en ontvingen ze bij vonnis van 16 Juni 1768 het bedrag hunner vordering. De beide andere honoraire curatoren kwamen daar dadelijk tegen op, wezen bovendien onjuistheden in De Smeths vorderingen aan en vroegen de papieren van het proces op, teneinde in Den Haag in beroep te gaan. De notulen der kamer vermelden het resultaat niet.

Tegenover deze willekeurige preferenties staat, dat zij, die wegens lonen en belastinggelden preferent behoorden te zijn, volgens het repartitieregister [1]) maar 10% hebben ontvangen, niet anders dan gewone concurrente crediteuren.

Deze algemene uitdeling van 10% is bij repartitie en niet bij accoord gehouden, d. w. z. dat iedere schuldeiser, die zijn vordering gejustificeerd had, het zijne uitbetaald kreeg zonder op zijn medecrediteuren te behoeven te wachten [2]). In 1773 schijnt men het helemaal te hebben opgegeven om de zaken in hun geheel af te wikkelen en werd de crediteuren op hun verzoek toegestaan voor hun vorderingen verder met Bendix Meyer „wegens de procedures van dezen boedel litispendent op de best doenlijke wijze te transiegeren" [3]).

Deze Bendix Meyer was een ingewijde in de zaken van De Neufville, van wiens diensten curatoren als ook de gemachtigden buitenslands reeds enige malen gebruik hadden gemaakt, en die zo onmisbaar was, dat hij eisen kon stellen en ook hij het volle bedrag van zijn vordering (*f* 8.300—11 [4]) kreeg uitbetaald, zij het ook bij gedeelten, op tijdstippen, dat curatoren het psychologisch wenselijk achtten hem weer „tot het adsisteren te animeren" [5]). Dat zulke dingen mogelijk waren, toont aan, hoe groot de bezwaren waren, waar onder men faillissementen moest afwikkelen.

Men maakte het elkaar onderling ook zo moeilijk mogelijk. Op 5 Maart 1771 is het vonnis der massa van Gotskowsky & Streckfuss te Berlijn gepubliceerd [6]); de vordering van De Neufville was voor *f* 20.000 in de 4e classis gesteld, maar er was niets van te hopen — aldus schrijft de gemachtigde Leveaux — want men zou al de betreffende stukken moeten overleggen en de wissels waren alom in verschillende handen verspreid. Curatoren in Amsterdam deden tegenover anderen precies hetzelfde en eisten eveneens alle bereikbare en onbereikbare

---

[1]) D.B.K. 799, fo. 109.
[2]) D.B.K., 10 Apr. 1765.
[3]) D.B.K. 166, 8 Sept. 1773.
[4]) D.B.K. 165, 28 Aug. 1771.
[5]) D.B.K. 165, 19 Feb. 1772.
[6]) T.a.p. 165, 27 Aug. 1772.

papieren op. In Londen had men Legh „die de penningen onder sigh heeft en alles ontkent" en tegen wien „sware procedures" aanhangig waren [1]). Zo waren er meer processen lopend, soms om betrekkelijk kleine bedragen, zoals om de *f* 4.576—7 van den Harderwijksen muntmeester Carel Christiaan Novisadi [2]), andere om *f* 100.000, zoals dat van Muilman in Londen, dat door de kamer werd verloren. Wanneer men nu denkt aan de proceskosten, aan salarissen voor den specialen boekhouder van de boedel [3]), die *f* 1.200 per jaar kreeg, aan boekhouders in bizondere gevallen [4]) en een vreemde zaakgelastigde [5]), die voor deze zaken overkwam en 2 guineas per dag + 10 guineas reisgeld ontving (hij vertoefde hier 54 dagen, en ontving dus in totaal 118 guineas), dan is het niet te verwonderen, dat de uitbetaling aan de gewone crediteuren niet zeer vlot ging. Men trachtte zich soms te redden door groepen wisselbrieven tegen elkaar te compenseren [6]); velen hebben het dadelijk reeds opgegeven, nooit de crediteurenlijst getekend en de vordering maar afgeschreven. Sautijn Kluit [7]) schrijft, dat bij de eeuwswisseling nog menig crediteur op het hem toekomend dividend wachtte. Dit wachten werd in 1811, 48 jaren na de insolventie, beloond met een „tweede en finale repartitie van ..... $1^{1}/_{64}\%$ [8]).

Het verloop der andere insolventies was zeer verschillend, even verscheiden als de betreffende personen waren. Er zijn armzalige accoorden van 1%, er zijn uitbetalingen in natura te vinden, er zijn nauwkeurig tot het eind toe in termijnen voldane schulden bij. En de mensen variëren van voorname machtige vroedschapsleden en heren, die in het Huis met de Hoofden woonden, tot een armen scharrelaar in courantwissels, die in de Koestraat thuis was. Daartussen liggen de min of meer gezeten burgers. Allen hadden echter de onvoorzichtigheid in zaken tijdens de oorlog gemeen, zoals uit het vergelijkend overzicht achteraan zichtbaar is.

Hieronder volgt een lijst van alle betrokkenen, voor zover ze te achterhalen waren (velen, en juist de voornaamsten, zijn niet aan de kamer gekomen; dezen zijn met een * gemerkt).

---

[1]) t.a.p. 165, 28 Aug. 1771.
[2]) t.a.p. 165, 5 Dec. 1771. Deze is een merkwaardige figuur. Hij komt in meer boedels als „quaade debiteur" voor. In de winter van 1763—1764 was gebleken, dat hij op zijn munt geknoeid had, systematisch licht geld geslagen en dit met een menigte van medewerkers op de markt gebracht had. Hoewel dit onomstotelijk werd bewezen, liet men hem in zijn ambt.
[3]) t.a.p. 164, 31 Oct. 1764. J. H. Rietmeyer.
[4]) t.a.p. 30 Mei 1770.
[5]) t.ap. 164, 17 Aug. 1768.
[6]) D.B.K. 165, 27 Aug 1772. 164, 19 Maart 1766.
[7]) Sautijn Kluit, p. 39.
[8]) D.B.K. 799, Febr. 1811 fo. 343.

De aard en uitgebreidheid van ieders handel, de afloop van het faillissement en het al of niet terugkeren in zaken zijn zoveel mogelijk gecontroleerd. De naam van firma's met meer dan *f* 100.000 schuld is kapitaal, die van meer dan *f* 1.000.000 kapitaal en vet gedrukt.

LIJST VAN FIRMA'S DIE BIJ DE CRISIS VAN 1763 HUN BETALINGEN HEBBEN GESTAAKT.

1. **Nathan Levin Bendix** [1]) (dir. Samuel Nathan Bendix).
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	28	10— 6—8
1759 II	33	14—16—8
1763 I	64	12— 8—8
daarna weg tot:		
1767 I	3	8—13—8
1768 I	2	15—11—8

57 crediteuren, tezamen: *f* 91.601—3—8.
Zelf betrokken bij Aron Joseph & Co. voor *f* 9.903—15.
Verloop. Insolvent 2 Aug., curat. 10 Oct., décharge 14 Juli 1764.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Adres: Keizersgracht over het Weesperveld.
Waarde van de inboedel: *f* 969—13. Huishouden *f* 3.000 p. jaar.

2. HENRICUS BERGHAUS.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1758 I voor het eerst	5	506—11—8
1759 I	19	379—18—8
1763 I	31	181—15
daarna weg tot:		
1768 I	4×	26— 3—8

Handel: Zuid-Europa en Overzee.
95 crediteuren, tezamen voor *f* 110.861—11.

---

[1]) Bij aan de boedelkamer vervallen boedels zijn de bronnen:
Voor crediteuren: portefeuilles met accoorden (niet genummerd). Lijsten van Staaten der Boedels D.B.K. 280 (1763) — 294 (1777).
Voor debiteuren: Lijsten van Staaten, als boven.
Voor tak van zaken en bizonderheden: Lijsten van Staaten als boven, Notulen D.B.K. 163—166.
Voor accoorden: portefeuilles als boven. Capitaalboeken der boedels, D.B.K. 860, 861, 862.
Voor repartities: Register van repartities, D.B.K. 799.
Voor inboedels: Registers van inventarissen, D.B.K. 458 en 459.
Voor adressen: Lijsten van crediteuren, D.B.K. 500.
Bij allen voor data insolventie: giroboeken W.B. 1763 II (no. 244), Notarisarchieven passim: Aug. & Sept. 1763.

Meegesleept door de algemene toestand. Hij had een goede naam [1]), doch weinig vermogen.
Verloop: Insolvent 19 Aug., curatele 27 Oct., rehabilitatie 14 Juli 1764. Trad toen toe tot de firma Harssen & Co., die tot Augustus 1763 Berghaus & Co. had geheten. Hij was daar toen ook reeds in geïnteresseerd. Deze zaak was gezond gebleven [1]).
Accoord: 15%.
Bizonderheden. Adres: N. Z. Voorburgwal over Het end van de wereld. Waarde inboedel: *f* 571—9.

3. **Johan Christense Biorn** (Skandinaviër).
Niet in de Wisselbank, wel wisselhandel (courant [2]). Crediteuren onbekend.
Verloop. Insolvent?, curatele 23 Aug., décharge 24 Jan. 1766. Niet in Naemregister 1768.
Accoord. Geen.
Bizonderheden. Adres: Koestraat. Waarde inboedel: *f* 126.

4. **Johannes Boellé,** kassier.
Niet in Wisselbank.
15 crediteuren, tezamen voor *f* 16.196—1.
Zelf meegesleept door het opvragen van de gelden zijner meesters en vooral, doordat hij *f* 1.200 voor een paar dagen aan De Harder & Clasing had geleend, die daarmee vandoor waren gegaan.
Verloop. Insolvent 5 Aug. Uit angst „gevugiteerd". Teruggekomen en curatele aangevraagd: 7 Mei 1764. Décharge 12 Juli 1764.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Huishoudgeld *f* 1.500 (uitsluitend levensonderhoud, ziekten, kramen en begraven). Huishuur *f* 150.

5. ***Alexander Bork.**
Niet in Wisselbank. Wel wissels (courant). Handel op Zweden. Zelf betrokken bij De Neufville. Niet getekend.
Verloop. Insolvent 3 Aug. Wist buiten de Kamer om [3]) een regeling te treffen, daar hij principieel tegen een vlucht onder deze curatele was. In 1767 is zijn boedel, in nieuwe moeilijkheden, door zijn crediteuren toch aan de Kamer gebracht.

6. **Hartog Eleazer Cohen.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1760 II	0	3—12—3
1763 I	11	26—12
1764 II	3	1.582— 2
1765 I	4	3—19

[1]) De Vogel, Copybk. 1763/1764, fo. 55, 213'
[2]) De Vogel, Memoriaal 1763.
[3]) D.B.K. 280, fo. 20.

17 crediteuren, tezamen voor *f* 9.347—9.
Verloop. Insolvent 11 Aug., curatele 25 Oct. 1763, décharge 14 Sept. 1764.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Waarde inboedel *f* 25—7 (kelderwoning).

7. **David Jacob Courland.**
Niet in Wisselbank. Kleine goederenhandel op Duitsland.
Crediteuren: *f* 23.568—13—12.
Zelf betrokken bij R. A. Mendel (*f* 5.500 hem geleend) en verscheidene andere Joden, die failliet waren gegaan door deze zelfde kleine goederenhandel op Duitsland (iets meer dan marskramerij; paardenleveranties e.d.).
Verloop. Curatele 8 Nov. 1763, décharge 14 Sept. 1764.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Huishouden: *f* 600 per jaar.

8. *WED. M. DREYER EN OOSTMAN.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	40	6.736—16—3
1759 I	65	266
1763 I	66	541— 4
1763 II	4	465—13—8
niet terug in Wisselbank.		

Handel op Skandinavië.
Verloop. Insolvent 22 Aug. [1]). Betrokken bij vele Skandinaviërs. Sinds 28 Oct. 1763 diverse personen gemachtigd om de belangen van de firma tegenover Zweedse en Noorse gefailleerden waar te nemen [2]). In Juni 1764 weer een bevrachtingscontract [3]). Accoord niet gevonden.

9. ALEXANDER & ELEAZER VAN EMBDEN (dir. Eleazer en Abraham v. Embden).
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1739 II	211	1.158— 5
1749 II	339	149—16
1754 II	268	766—17
1759 II	186	271—12—8
1763 I	251	39— 9
daarna weg tot:		
1767 I	111	76— 2

[1]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, 24 Aug. aan Tamin en Niel.
[2]) N.A. 14133 no. 1527. N.A. 14134 sqq. no. 10, 11, 87, 111, 112, 238, 366, 507.
[3]) N.A. 14135 no. 222.

Specie- en wisselhandel.
38 crediteuren, tezamen voor *f* 150.953—1.
Zelf direct betrokken: „wissels waarvoor geen waarde genoten *f* 130.000", bij een totaal aantal debiteuren van *f* 166.750.
Verloop. Insolvent 10 Aug., curatele 14 Oct. 1763, décharge 15 Jan. 1765.
Accoord: 5%.
Bizonderheden Eleazer: Muiderstraat, inboedel *f* 324—10, huishouden per jaar *f* 1.500.
Bizonderheden Abraham: Joode Groenmarckt, inboedel *f* 306—18, huishouden per jaar *f* 1.500.
In 1742 [1]) beiden geschat op *f* 1.200 kap. en *f* 330, hielden dienstbode.

10. JOSEPH MARCUS EPHRAIMS.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	49×	3.927—14
1758 II	90	2.590— 8
1763 I	88	10.000
daarna weg.		

Wissel en zilverhandel.
105 crediteuren, tezamen voor *f* 489.764—13.
Zelf betrokken bij Aron Joseph, (*f* 59.500), Leveaux en Du Thuillay (*f* 10.523—19) e.m. voorname Duitsers. Heeft „sijn eige aansienlijk kapitaal ingeschoten tot het betalen en rembourseeren" van buitenlandse wissels.
Verloop. Insolvent 2 Aug., curatele 7 Sept. 1763, décharge 12 Juli 1765. 1768 wel in het Naemregister.
Accoord: 5%.
Bizonderheden. Adres: Keysersgracht naast Brantshofje. Waarde inboedel: *f* 1.655—2. Bezat een huis en 7 morgen land te Muiden, „doch welke geregtelijk gehypothequeert zijn voor de Bank van Leening aldaar". Heeft voorts „intereste" in de winsten van deze Bank van Lening in Muiden.

11. JUDA JACOB FLES.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1760 I voor het eerst:	4	1.904— 4
1762 I	75	236—11
1763 I	53	294— 8

Handel in wissels, zilver en overzeegoederen (cacao, koffie en tabak).
Crediteuren voor *f* 280.871—6—2.
Zelf betrokken bij Aron Joseph (*f* 52.963—3) en andere fail-

[1]) Quohier van de personele quotisatie 1743.

lieten (Hamburg, Berlijn, Breslau). Voorts: „jong van jaren zijnde in de laatste oorlog in de wisselnegotie geraakt", zonder genoeg verstand er van te hebben, **„noch capitaal hebbende tot het doen van zodanige negotie vereist"**; heeft tot enorme interesten moeten disconteren.
Verloop. Insolvent 29 Juli, curatele 1 Aug. (hij was gevlucht), décharge 24 Jan. 1766.
Accoord: 1%.

12. *PAUL DE GALLZ & VERNEZOBRE.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1756 II	42	68— 5—8
1759 II	102	3.071— 1
1763 I	160	7.550—15—8
1763 II	87	10— 8
1764 I	2	
daarna weg.		

Betrokken bij Aron Joseph: *f* 10.815—12.
Verloop. Insolvent ± 10 Aug. [2]). Verder naar het schijnt zaken afgewikkeld en geliquideerd. (1768 niet in het Naemregister).

13. ***Salomon Philip Levy Gompertz.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I (de vader)	4	313—15—8
1757 I (de zoon)	54	3.857—12—8
1759 I	72	338— 7
1763 I	116	480—17—8
1763 II	38	8.455— 6
1768 I	90	600—18—8

Verloop. Geen betalingen van 23 Aug. 1763 tot 21 Oct. 1763.

14. *JOHAN EVERARD GRAVE, suikerraffinadeur.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	16	125— 7—0
1762 I	144	
1763 I	193	2.380— 3—0
1764 I	29	3.223— 7—0
1765 II	15	48— 3—8
1768 I	1	48— 3—8

Behalve suiker, ook andere overzeewaren [1]) en handel met Duitsland [1]).

[1]) R.A. 1392. Beslag door Abr. Boom op Duitse goederen; 1391 beslag door Reessen & Roelofs op koffie.
[2]) Arch. Br. 190. 20 Aug. aan J. S.Roos.

Verloop. Insolvent 20 Aug. Toont aan *f* 76.000 over te houden na afbetaling zijner schulden [2]). Arnold Hooghart en H. Hofmann en Soon (gewone kooplieden) „gequalificeert tot mededirectie sijner saaken" [1]). Scheepsparten [3]) en rechtshandelingen komen op hun naam.
Bizonderheden. Cultureel; hij vertaalde Gellert [4]), maar schijnt toch nog zoveel interesse voor zijn zaken gehad te hebben, dat hij deelnam aan de oorlogsconjunctuur.

15. *ANTHONY GRILL & SOONEN.

In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
Anth. & Joh. Grill:		
1729-I	268	2.707—17
1739 I	227	2.925—12—8
1749 II	479	7.657—10
1754 II	431	7.031—10
Anth. Grill & Sn.:		
1759 II	417	33.477—19—8
1760 II	560	35.572— 9—8
1763 I	777	119.902—16—8
1763 II	90	189— 0—8
1764 I	29	14.366— 5—8
1764 II	90	9.489—15—8
1765 I	214	24.821—19
1768 I	217	47,091—14—8

Handel op Zweden, Duitsland, Oostzee, Rusland, Frankrijk; goederen en wissels. Ook overzee-artikelen [5]).
Betrokken bij De Neufville voor *f* 229.445.
Verloop. Insolvent: 4 Aug. Herstel duurde lang [6]). - In 1770 was de firma wel weer helemaal gezond; toen gaf Anth. Grill & Soonen samen met G. P. Craayvanger een obligatielening van *f* 750.000 à 5% op Zweedse ijzer- en aluinmijnen uit [7]).

---

[1]) R.A. 1392. Beslag door Abr. Boom op Duitse goederen; 1931 beslag door Reessen & Roelofs op koffie.

[2]) Arch. Br. 190. 20 Aug. aan J. S.Roos.

[3]) De Vogel. Rederijbk. „De Vrouw Catharina" fo. 1.

[4]) Reesse. dl. I p. 138.

[5])R.A. 1932. Beslag door M. Broes voor Zweden; door Ch. Lemaistre voor Parijs. N.A. 10159, no. 270: 314 vaten koffie bezorgd. N.A. 13586: wisselprotesten Duitsland en Zweden. N.A. 11861: Wisselprotesten Oostzee en Rusland.

[6]) Arch. Br. 211, 27 Sept. 1763 en 21 Oct. 1763.

[7]) Elias, dl. II, p. 857.

Bizonderheden. Adres: Huis met de Hoofden, huur *f* 1.500 [1]). Schilderijen, 3 koetsen, 2 paarden. Oude familie [2]). Luthers.

16. DHARDER & CLASING, kassier.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	356	6.218—12
1759 II	395	8.121—16—8
1763 I	468	5.753— 7—8

69 crediteuren samen voor *f* 179.221—5—8.
Verloop. Zaterdagmiddag 5 Aug. gevlucht naar Ravestein, naar men zegt met zijn geld. Inderdaad vonden curatoren in de boedel slechts *f* 4.912—3 aan contanten en werden er in 1769 goederen, behorende tot deze boedel in een klooster in Mechelen gevonden.
Curatele 6 Aug. 1763, décharge 12 Juli 1765.
Drie repartities, één van 20%, één van 15% en één van 6½% (1769).
Bizonderheden. Adres: Singel „bij de Kerk de Zon". Waarde van de inboedel: *f* 3.309—1 (w.o. 21 schilderijen).

17. **JAN & CAREL HASSELGREEN,** suikerraffinadeurs.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1739 I	12	12— 6—2
1749 II	59	538— 9
1755 I	62	372
1760 II	89	14.312— 9—8
1763 I	240	20.260—16—8
1763 II	116	16.463—13
1764 I	116	989—14
1764 II	120	4.218— 4
1765 I	130	10.359— 2—8
1768 I	140	11.930— 9—8

Handel op Zweden. Meer assignaties voor kleine bedragen, dan grote wissels. Betrokken bij De Neufville, niet getekend; bij Aron Joseph voor *f* 18.962—9.

[1]) Arch. Br. 415. De huur was niet hoger, daar het huis jaarlijks duizenden aan onderhoud kostte, die gedeeltelijk door den eigenaar, gedeeltelijk door den bewoner werden betaald. Na zes jaren van reparaties lekte het nog, rookten enige schoorstenen de kamers vol en ontstond er brand, waren vloeren ondermijnd en verzakt door de ratten, waren sommige kamers 's winters onbewoonbaar en bedierven de schilderijen door het vocht. — Een dgl. wrakke toestand kwam meer voor bij zulke oude huizen.

[2]) Maandblad Amstelodamum 1935. Fam. Grill, afkomstig uit Augsburg; begin 17e eeuw goud- en zilversmeden. — Jacobsen Jensen, no. 70, 72 en 168: in 1671, 1674 en 1777 schilderijenverzameling A. Grill. — Van Dillen, Bronnen Wisselbank: pl.m. 1700 een A. Grill, essayeur van de Wisselbank.

Verloop. Insolvent 12 Aug. Niet uitgevoerd herstelplan (Hoofdst. IV) op 19 Aug. In de winter vertrok Carel Hasselgreen met brieven van voorschrijven van de regering [1]) naar Zweden en Hamburg om de „importante sommen", die hij daar uitstaande had, te innen. In Sept. 1763 had hij reeds geaccordeerd om al zijn schulden, met de rente, in termijnen te voldoen [2]). Zekere Skandinavische firma trok van 1750 tot 1763 [2]) regelmatig en uitsluitend assignaties op dit huis. Van 1763 tot 1766 maakte hij gebruik van de diensten van een ander (Gebr. Christoffers), maar daarna keerde hij tot Hasselgreen terug [3]).
In 1800 behoorde de firma tot de vier voornaamste op Zweden handelende huizen [4]), in 1813 was zij de voornaamste en nog in 1818 bestond de firma voort [5]). De Hasselgreens waren een vroedschapsfamilie. Luthers.

18. ***SALOMON JACOBS EN ZOONEN, NATHAN EN SIMON.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1746 I	168	55—13—8
1755 I	344	3.100— 9—8
1761 I	418	5.777— 7—8
1763 I	442	6.203— 1—8
1763 II	70	7— 4
1764 I	12	41— 3
1764 II	270	645—14
1765 I	308	313— 8
1766 I	453	2.114—10

Handel op Duitsland.
Insolvent 22 Aug. Betrokken bij De Neufville, Karsseboom, De Smeth, De Gall.

19. JACOB SALOMON DE JONG.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1758 I voor het eerst:	55	20—15—6
1759 II	222	22— 6—8
1763 I	293	1.143—15
daarna weg.		

---

[1]) Res. St. Gen. 1763, p. 724, 25 Nov. Zonder regeringshulp kreeg men zijn vorderingen niet gemakkelijk los.
[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 220.
[3]) Arch. Br. 392, pakje G. Kreuger, Elseneur.
[4]) Van Den Berg, Lijst.
[5]) Dr. Leonie van Nierop. De 100 hoogstaangeslagenen. — Van Dillen. Bronnen Wisselbank no. 664.

Wissel- en zilverhandel *).
Crediteuren voor *f* 818.788—4—8; waarvan wegens wissels, waarvoor niets genoten *f* 309.842—1.
Zelf betrokken bij Aron Joseph voor *f* 8.950, bij De Neufville voor *f* 75.937—3—8.
Verloop. Insolvent 2 Aug., curatele 12 Nov. Proces met De Neufville. In 1770 nog een uitbreiding van de crediteurenlijst. Décharge 3 Juli 1771. Accoord: ½%.
Bizonderheden. Huis in eigendom. Waarde inboedel: *f* 774—8. Huishouden per jaar *f* 5000 (10 kinderen, schoon- en kleinkind). Meiden *f* 100.

20. **ARON JOSEPH & CO.** (Dir. Salomon van Minden).
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	88	219— 9—8
1758 I	262	2.548— 5—8
1763 I	272	699—19
daarna weg.		

207 crediteuren, tezamen voor *f* 1.200.112—10—8, waarvan wegens wissels waarvoor niets genoten *f* 372.437—8—8.
Wissel-, zilver- en linnenhandel (linnen verkocht voor *f* 7.128—16).
Relaties vooral in Groningen en Berlijn. Verder Kopenhagen, Hamburg en Petersburg.
Verloop. Het faillissement ging aan dat van De Neufville vooraf; hoe nauw de relatie was en hoe sluitend de cirkel, moge blijken uit deze post onder Josephs debiteuren: „Requiranten hebben in 1763 aan quitantiën gegeven aan Gebr. de Neufville voor wissels aan hun gefourneert en dewelke niet betaald geworden als andersints en wederom ten lasten dezen boedel zijn gejustificeert en dus dezelve hier wederom brengen, bijaldien er ietwes van mogte teregte komen, zijnde 8 quitantiën *f* 131.683—7" [1]). ..... Reeds op 28 Juli 1763 gaven Josephs bedienden de boodschap, dat de heren niet thuis waren[2]). Dan moet hij die dag reeds op de loop zijn gegaan, naar het schijnt met medeneming van zijn gelden [3]). De volgende dag konden de direct aangestelde curatoren geen wissel betalen „omrede er geen penning in huis is" [4]). Men liet het beleende zilver te gelde maken en inde verder wat er te innen viel, o.a. drie zit-

*) D.B.K. 288. „Schade op beleening van zilver met De Neufville voor zijn portie *f* 97.950". Van Hamburg op 19 Juli 1763 terug ontvangen in plaats van remises op De Neufville *f* 18.562."
[1]) D.B.K. 290, fo. 1.
[2]) N.A. 14131 no. 436.
[3]) Arch. Br. 191. 2 Aug. De Vogel, 30 Juli. Men schatte zijn schulden op 8 ton. Dat was nog vier ton te weinig.
[4]) N.A. 14131 no. 447.

plaatsen in de synagoge, die beleend waren (*f* 905—9—8) [5]). Vaker dan bij De Neufville vindt men wisselaffaires door het tegen elkaar opwegen van wissels geregeld. — In 1772 keerde Van Minden naar Amsterdam terug om plotseling zijn medewerking aan de afwikkeling der zaken te verlenen. De lijst van crediteuren werd opnieuw opgemaakt en uitgebreid en in 1773, tien jaar na de insolventie, kreeg de zaak zijn beslag. Op 25 Augustus werd geaccordeerd voor 3%, op 7 October werden de houders der wisselbrieven uitgenodigd ter kamere te verschijnen om het hunne te ontvangen, en op 14 October ontving hij zelf *f* 3.253—8 als „te veel gefourneerde penningen" terug. 8 Januari 1774 décharge.
Bizonderheden. Een Aron Joseph behoorde tot de eerste 11 hoogduitse Joden, die in 1674 boven *f* 1.000 kap. waren aangeslagen en tot de eerste twee, die huiseigenaars waren [1]). In het betreffende jaar 1763 stond er echter geen Joseph aan het hoofd, hoewel er wel één leefde, die in 1768 een huis op de Heerengracht kocht [2]).
Huishouden *f* 5.000 per jaar, alles inbegrepen (12 kinderen); waarde inboedel: *f* 875—10—8.

21. *CORNELIS KARSSEBOOM [3]).

In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1739 I	291	11.898— 4—0
1749 II	566	122— 8
1755 I	673	2.645—15—8
1762 I	755	
1763 I	612	3.199—12—8
1763 II	116	17.543—10
1764 I	270	9.162—10—8
daarna C. Karsseboom & Zoon.		
1764 II	281	3.320—11
1765 I	289	5.261— 8—8

Handel o.a. op Duitsland [4]).
Crediteuren op 3 à 4 millioen te schatten.
Betrokken bij De Neufville, De Vélay en Vergeel en Ham-

---

[5]) Beleende zitplaatsen in de synagoge kwamen vaker voor, schijnen zelfs regel te zijn geweest.
[1]) Vaz Dias, Vermogenstoestand.
[2]) Quijtscheldinge 1769—O[6].
[3]) Elias, die de registers van de Desolate Boedelkamer gebruikt heeft, meent, dat Sautijn Kluit zich vergist met te zeggen, dat Karsseboom tot de bankroeten van 1763 heeft behoord. (Elias dl. II p. 699). De juistheid staat echter vast.
[4]) R.A. 1392. Beslagleggingen door N. Warin Jr., door Ch. & Th. Cazenove, door P. M. Menjolet & Cuny, door P. Munch.

burg [5]), doch hij heeft nergens de crediteurenlijst getekend, wat betekent, dat hij dan ook niets ontvangen heeft.
Verloop. 10 Aug. insolvent. 19 Aug. niet uitgevoerd herstelplan, Nov. 1763—Maart 1764 afwikkeling [5]). In 1764 en 1765 geringe activiteit bij zijn notaris [1]). Daarna weer gewoon, als een nieuwe firma, die op kleinere schaal werkte.
De Karssebooms waren een vroedschapsfamilie.

22. RENE ESAIE LANGRUNE (zie Bijlage A).
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1756 I voor het eerst:	2	2.194— 8
1759 II	11	695—11
1760 II	101	303—11—8
1763 I	127	373— 8—8

72 crediteuren, tezamen voor *f* 116.531—12.
Verloop. Insolvent Augustus, curatele 25 September, décharge 12 Juli 1765.
Accoord: 10%. Daarna nog een erfenis afgestaan; repartitie 9½%.
Bizonderheden. Adres: Keizersgracht tussen Reguliersgracht en Utrechtschestraat. Waarde inboedel: *f* 1.719—19.

23. **Jan August Leeman,** broekemaker.
Failliet doordat een knecht hem bestolen had (*f* 750) en doordat hij bij de grote bankroeten *f* 636 verloor. Voorts nog *f* 600 aan „quade uitstaande schulden".
9 crediteuren voor *f* 2.922—11—8 samen. Curatele 24 Oct., décharge 16 Jan. 1764. Accoord: 1%.
Bizonderheden. Adres: Warmoesgr. Z.Z. Huur *f* 306. Waarde inboedel: *f* 183—3, huishoudgeld per jaar *f* 1.000 (vrouw, kinderen, dienstb., belasting, ziekten, begraven).

24. **Raphaël Alexander Mendel.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1758 I voor het eerst:	61	10— 9
1759 II	15	95— 5—8
1763 I	79	11— 2
daarna weg.		

Porseleinhandel [2]).
34 crediteuren, tezamen voor *f* 79.049—19.

---

[5]) N.A. 14133 no. 1536, ordenen van zaken buiten 's lands, 1 Nov. 1763. N.A. 14134 no. 114, hernieuwde activiteit bij den notaris, Maart 1764.
[1]) N.A. 14133 no. 1536, ordenen van zaken buiten 's lands, 1 Nov. 1763. N.A. 14134 no. 114, hernieuwde activiteit bij den notaris, Maart 1764.
[2]) De vorderingen wegens porselein in de boedel-De N. (D.B.K. 860-862) waren ook in hoofdzaak op Joden: Samuel Hartog Gans, Samuel Moses, Moses Levy Logger, Elkan van Kleef.

Zelf betrokken door remboursementen voor Hamburg en Altona *f* 20.222, door verliezen op kleine oorlogsleveranties („aan legerluyden meegegeven om te negotiëren") *f* 8.000 en gedurende enige jaren op porselein *f* 6.000.
Verloop. Insolvent 4 Aug., curatele 22 Aug., décharge Juli 1764. Accoord: 3%.
Bizonderheden. Adres: Heerengracht ten huize van Jacob de Jong. Waarde inboedel *f* 662—4. Huishouden per jaar *f* 4.000 (vrouw, meiden en 7 kinderen). Schoolgeld en boekhouders per jaar *f* 285.

25. ***PIETER MUNCH.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1749 II	56	1.238— 6—8
1755 I	105	719—17
1759 II	330	3.391— 0
1763 I	631	61.141—17—8
1763 II	59	39.717— 4
1764 I	20	19.235— 8—8
1764 II	35	2.286—14
1765 I	4	4.134—13—8
1766 I	2	469— 2
daarna Munch & Westrik.		
1767 I	190	579—17

Crediteuren te schatten op 2 à 3 millioen.
Handel: Duitsland, overzee-artikelen. Ook Noord-Amerika [1]).
Zelf betrokken bij De Neufville (niet getekend; bekend slechts zijn aandeel in een gemeenschappelijke lading suiker: *f* 6.186—3—8) en bij Karsseboom [1]).
Verloop. Insolvent 3 Augustus. Wenste niet in zaken te blijven [5]) en wikkelde af voor een accoord van 50% in drie termijnen [3]). In 1767 ging hij echter een contract aan met Dirk Westrik [4]) voor nieuwe zaken, waarin hij voor *f* 50.000, de ander voor *f* 25.000 zou bijdragen en ieder jaarlijks resp. *f* 3 à *f* 4.000 en *f* 1.500 à *f* 2.000 uit de winst zou mogen opnemen.
Bizonderheden. Hij was een voor „extra puyk" gehouden koopman [5]). In het voorjaar was hij zelf nog werkzaam geweest als curator in een ander faillissement [6]). — Afkomstig uit Duitsland. Luthers.

26. **GEBR. DE NEUFVILLE,** zie boven. Doopsgezind.

---

[1]) R.A. 1392, beslaglegging door hem. N.A. 13586, wisselprotest 9 Aug.
[3]) D.B.K. 860, fo. 81.
[4]) N.A. 14137, no. 610.
[5]) De Vogel, Copyboek 1763, 9 Augustus aan De Bok.
[6]) R.A. 1391. „Pieter Munch en Hermanus Morre bij appointement van 8 Maart 1763 ..... gecommitteerd tot curateuren en sequesters in de boedel van Govert Berg ....."

27. JACOB NORDEN.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	2	13— 8
1759 I	22	49—11—8
1763 I	18	176— 1

Handel: geldhandel (op Duitsland); wissel, op Groningen.
79 crediteuren voor *f* 154.084— 7—8.
Zelf betrokken door David Arents en Joseph M. Goldsmit in Groningen (bankroet), voor wie hij voor lage provisie wissels accepteerde, en die aanvankelijk wel remitteerden, doch later niet meer, zodat hij geld op crediet moest nemen en zijn kapitaal er bij inschoot.
Verloop. Insolvent 2 Aug., curatele 27 Nov. 1763.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Waarde inboedel *f* 1.248—10.

28. JOAN SCHERENBERG JR.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1760 I voor het eerst:	137	176—15—8
1760 II	143	2.822—18—8
1763 I	241	15.870—18—8
1764 I	121	3.858—15—8
1766 I	84	

Handel op Duitsland. Overzeewaren.
Crediteuren geschat op *f* 250.000.
Verloop. Op 11 Augustus behoorde hij nog tot de ondertekenaars van het voorstel tot verdeelde wisselaansprakelijkheid (Hoofdst. IV). Insolvent 30 Aug.[1]) (betrokken bij De Neufville, n.g., bij Langrune, bij De Velay en bij Vergeel).
Accoord: 70% in drie termijnen te voldoen[2]). Wie daar niet op kon wachten, kon directe voldoening in waren krijgen. Bleef in zaken. — Had misschien niet overal een goede naam.

29. JOHAN DIEDERIK SCHUMANN EN JAN GERARD SCHUMANN.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1739 I	11	1.601— 2
1755 I	21	3.319— 7—8
1762 II	31	4.080—13
daarna voor het eerst weer, alleen de zoon:		
1768 I	4	14— 9

[1]) De Vogel, t.a.p. aan Jenisch.
[2]) Arch. Br. 190 — 27 Sept. aan J. H. Martens, Hirschberg. Arch. Br. 364, pakje Martens, 9 October 1763.

Handel. Uitsluitend commissies voor en van Duitsland, vooral linnen uit Bremen. O.a. traan daarheen.
80 crediteuren *f* 103.724—19 (aan goederen e.a. *f* 73.407-15-4; aan wissels *f* 25.317—3).
Zelf betrokken bij Engelbrecht in Hamburg.
Verloop. Insolvent 2 Sept., curatele 17 Sept. De uitgebreide commissiehandel gaf de Boedelkamer aanleiding tot de bepaling, dat voortaan alle commissiegoederen automatisch terug zouden worden gezonden. Décharge 12 Juli 1765.
Accoord: 12%.
Bizonderheden. Adres: op de Stoelemarkt. Waarde inboedel: *f* 2.508—5 (w.o. boeken *f* 54).

30. **Jacob van der Sleeden,** kassier.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1749 II	251	1.595— 8
1755 I	186	817— 9—8
1760 II	170	1.613—11
1763 I	165	1.368— 3—8
daarna weg.		

40 crediteuren, tezamen voor *f* 73.223—11—4.
Zelf betrokken bij Aron Joseph & Co. voor *f* 6.167—15.
Verloop. Opgehouden 5 Aug. Gevlucht met achterlating van *f* 3.996—12 aan contanten. Curatele 22 Aug. Décharge 14 Juli 1764.
Accoord: 25%.
Bizonderheden. Adres: Oude Schans bij de Keizersgracht. Waarde inboedel: *f* 3.052—10, w.o. clavecimbel. Bezat ook scheepsparten, juwelen, veel dranken.

31. **Jurriaan Stammeyer,** suikerraffinadeur.
Niet in Wisselbank. Beslagleggingen op geleverde suiker in Augustus. Curatele 13 Jan. 1764. Décharge 17 Jan. 1769. Niet terug in raffinaderij [1]).

32. **JEAN TEXIER.**
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	37	2.799—11—8
1758 I	116	721—11—8
1760 II	211	6.255
1763 I	465	23.316—10
1763 II	215	17.075—11
1764 I	252	12.892— 3
1764 II	274	14.487— 9—8
1767	336	20.442— 8—8

Crediteuren op 1 à 2 millioen te schatten.
Zelf betrokken bij De Neufville (zie boven), bij Aron Joseph

[1]) Reesse. Bijlage p. CLVII. Lijst van raffinadeurs sinds 1762.

(*f* 8.272—5), bij Ephraims (*f* 2.900), Van Embden n.g., Grill bij J. S. de Jong, bij Hamburg.
Verloop. Insolvent 22 Aug.[1]). Bleef in zaken. Accoord onbekend. In April 1764 alweer gemachtigde voor een buitenlandse firma[3]), misschien dank zij de naam Texier, die in alle landen vertegenwoordigd was. (Londen, Bordeaux, Hamburg)[4]). Volgens het Naemregister[5]) van 1768 handelde hij voornamelijk op Frankrijk en ook in 1800 behoort hij tot de 7 voornaamste op Frankrijk handelende huizen[6]). De gegevens in 1763 noemen relaties in Londen en Hamburg[7]). In 1779 behoorde de firma tot de assuradeurs[8]); in 1763 nog niet.

33. **Gerard Venebrigh,** tabakkoper.
Wel een rekening in de Wisselbank, maar geen overschrijvingen.
40 crediteuren tezamen voor *f* 45.005—10—8.
Betrokken bij Duitsers te Bremen, Emden en Osnabrück.
Accoord: 5%. In 1766 opnieuw insolvent.
Bizonderheden. Waarde inboedel: *f* 924—10.

34. **Dirk Vermeer,** suikerraffinadeur.
Niet in Wisselbank.
23 crediteuren, tezamen voor *f* 65.895—4—12.
Failliet door *f* 20.000 te verliezen bij de daling van de suiker „'t geen wel 20% differeerde", en door de menigvuldige faillissementen, waardoor ieder zijn geld kwam opeisen.
Curatele 27 Sept., décharge 24 Jan. 1766.
Accoord: 1%.
Bizonderheden. Bedrijfskosten per jaar *f* 8.000. Huishouden per jaar *f* 2.000 (voordat hij, in 1760, raffinadeur werd, *f* 1.800). Dokters in 8 jaar *f* 1.000.

35. **Cézar de Vélay & Co.**
In de Wisselbank:
voor het eerst in de oorlog:

Halfjaar	**Afschrijvingen**	**Saldo** (in *f*)
1759 I	77	2.670—17—8
1760 II	120	3.251—19—8
1763 I	83	3.251—19—8
daarna weg.		

Wissel- en zilverhandel; overzeeartikelen.
Crediteuren *f* 79.141—7.
Betrokken door de „importante acceptatiën" voor zijn „medehandelaren buiten's lands". (Hamburg, J. Jenquel *f* 15.000;

[1]) De Vogel, Copyboek, 23 Aug. 1763 aan Jenisch.
[3]) R.A. 1900, fo. 62.
[4]) Zie relaties—De Neufville.
[5]) Naemregister van alle de Heeren Kooplieden der Stad Amsterdam, 1768.
[6]) v. d. Berg. Lijst.
[7]) De Vogel 23 Aug. 1763, aan Andr. Grote, London. R.A. 1391 beslagleggingen door hem.
[8]) Van der Vies. Bijdragen verzekering.

Berlijn, Gotskowsky en Streckfuss *f* 23.500, Ch. F. Muller *f* 26.200.)
Verloop. Curatele 5 Oct. Vertrokken uit Amsterdam. Décharge 20 Jan. 1767.
Accoord: 20%.
Bizonderheden. Adres: Raamgracht. Waarde inboedel: *f* 1.271—1. Italiaan of Fransman.

36. LUCAS VERGEEL.
In de Wisselbank: niet vóór 1762. De zaak bestond sinds 1744.

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1762 I	20	54—14
1763 I	0	42—13

Handel op Oostzee en Skandinavië. Courantwissels; zeer slecht van betalen [1]).
90 crediteuren tezamen *f* 220.239—7—8.
Stond zwak; grote verliezen in de oorlog (Hoofdst. I).
Verloop. Insolvent 2 Aug., curatele 18 Oct. 1763, décharge 14 Sept. 1764. In elk geval in 1768 en waarschijnlijk in 1767 weer in zaken [2]).
Accoord: 50%.
Bizonderheden. Adres: Houttuinen bij de Roodebrug. Waarde inboedel: *f* 2.215 (w.o. boeken en clavecimbel). Huishouden per jaar *f* 4.000.

37. **Coenraad Vroeghout,** kassier.
In de Wisselbank:

Halfjaar	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
1755 I	25	83—19
1760 II	39	310— 1—8
1763 I	24	8—17

24 crediteuren, tezamen *f* 25.112—10—12.
Verloop. Insolvent 5 Aug. Gevlucht. Curatele 5 Oct. 1763. Décharge 12 Juli 1765.
Accoord: 25%.
Bizonderheden. Huur: *f* 500. Waarde inboedel: *f* 795—6.
Bezat ook scheepsparten en juwelen.

38. ***Widell & Crommelin.**
Handel op Zweden. Wissels in courant.
Insolvent 3 Aug. [3]).
Verder niets bekend.

Er bestaan aanwijzingen voor nog meer faillieten (vooral in de notaris-archieven), doch alleen die insolventies van korter of langer duur, die met zekerheid waren vast te stellen, zijn opgenomen.

[1]) Arch. Br. 367. G. Gurgens, Koningsbergen, Jan. 1762—April 1763, kreeg zijn vorderingen niet, voordat hij met een proces dreigde. Arch. Br. 191, 9 Febr. en 20 Febr. 1762 aan Gurgens; J. I. de Neufville wil geen wissels op Vergeel meer hebben.
[2]) Naemregister 1768: „Lucas Vergeel op de Stoelemarkt, te May op de Roozegragt".
[3]) N.A. 11861, protesten van non-betaling.

VERGELIJKEND OVERZICHT DER HANDELSHUIZEN, DIE IN 1763 HUN BETALINGEN GESTAAKT HEBBEN.

Naam.	Schulden [1]).	Betaald.	Wisselhandelaar.	Handel met Zweden.	Overzeeartikelen.	Oorlogsleveranties.	Meegesleept.	Terug in zaken.	Niet terug.
	Boven millioen.								
Gebr. de Neufville	9.642.973—9	10%; $1^{1}/_{64}$%	×	×	×	×			×
Aron Joseph	1.200.112—10—8	3%	×			...			×
Anth. Grill & Sn.	(3.000.000)	(hoog)	×	×	×	...		1765 oude peil	
C. Karsseboom	(3.500.000)	(hoog)	×	...	...	...		1765 and. vorm	
P. Munch	(2.500.000)	50%	×	...	×			1767 and. vorm	
Sal. Jacobs & Zonen	(1.500.000)	alles?	×					herfst 1763, 1764 oude peil	
Jean Texier	(1.500.000)	...	×	...	×			1764	
Totaal 7	10.843.085—19—3 (12.000.000)	2 laag	7	2(4)	4(5)	1	0	1767: 1 1764: 2	2
	(22.843.085—19—8)							1765: 2 in andere vorm: 2	

[1]) De tussen haakjes geplaatste bedragen zijn door vergelijking met de wisselomzet van de betreffende en van insolventen met wèl bekende schuld geschat. De geschatte bedragen zijn afzonderlijk opgeteld. Ze zijn eerder te laag dan te hoog geschat, daar alleen voor Grill, Karsseboom en Hasselgreen al een steunfonds van 10 millioen werd gevraagd. Stippeltjes betekent: onbekend.

Naam.	Schulden.	Betaald.	Wisselhandelaar.	Handel met Zweden.	Overzeeartikelen.	Oorlogsleveranties.	Meegesleept.	Terug in zaken.	Niet terug.
	Boven ƒ 100.000.								
Jac. S. de Jong	818.788—4—3	½%	×						×
J. M. Ephraims	489.764—13	5%	×		...			1768 zonder wissels	
J. Scherenberg Jr.	(250.000)	70%	×	...	×			herfst 1763 wisselzaken anders	
J. J. Fles	280.871—6—8	1%	×						×
L. Vergeel	220.234—7—8	50%	×	×	×			1767/8	
d'Harder & Clasing	179.221—5—8	42½%	×?						×
J. Norden	150.084—7—8	1%	×						×
J. & C. Hasselgreen	(150.000)	alles						1764	
A. & E. v. Embden	150.953—17	5%	×					1766 oude peil 1767	
J. E. Grave	(150.000)	alles?	×	...	×			1764 wissels anders	
P. de Gallz & Vernezobre	(125.000)	...	×	...	...				×
Wed. Dreyer & Oostman	(100.000)	veel						1764, wisselh. veel minder	
R. E. Langrune	116.531—12	19½%	×						×
H. Berghaus	110.861—11	15%					×	1768	
J. D. Schümann	103.724—19	12%					×	1768	
Totaal 15	2.470.956—16 (775.000)	8 laag	12(13)	3(5)	4(6)	0	2	1763: 1 1764: 3 1767: 2 1768: 3 in andere vorm: 4	6
	(3.245.956—16)								

Naam.	Schulden.	Betaald.	Wisselhandelaar.	Handel met Zweden.	Overzeeartikelen.	Oorlogsleveranties.	Meegesleept.	Terug in zaken.	Niet terug.
	Boven f 50.000	1%	×					1767	
N. L. Bendix	91.601—3—8								
S. Ph. L. Gompertz	(90.000)	...	×					21 Oct. 1763	
C. de Vélay & Co.	79.141—7	20%	×		×				×
R. A. Mendel	79.049—19	3%	×			×		1768 zonder wissels	
J. v. d. Sleeden	73.223—11—4	25%	...				×		×
D. Vemer	65.895—4—12	1%			×		×		×
Totaal 6	388.911—6 (90.000)	3 laag	4	0	2	1	2	1763 : 1 1767 : 1 1768: 1 in andere vorm: 1	3
	(478.911—6)								
	Boven f 10.000								
A. Bork	(45.000)	...	...	×				herfst 1763	
G. Venebrigh	45.005—10—8	5%					×		×
C. Vroeghout	25.112—10—12	25%					×		×
J. D. Courland	23.568	1%				×	×		...
J. Boellé	16.196—1	1%					×		×
Widel & Crommelin	(15.000)	...		×	...			...	
J. C. Biorn	(10.000)	0?		×					×
J. J. Stammeyer	(10.000)	0?			×		...		×
Totaal 8	109.881—2—4 (80.000)	laag: 3(6)	0	3	1	1	4	1(2)	5

Naam.	Schulden.	Betaald.	Wisselhandelaar.	Handel met Zweden.	Overzeeartikelen.	Oorlogsleveranties.	Meegesleept.	Terug in zaken.	Niet terug.
	Onder f 10.000							herfst 1764	
H. E. Cohen	9.347—9	1%	×					1763: 1	
J. A. Leeman	2.922—11—8	1%					×	...	
Totaal 2	12.270—8	laag: 2	1	0	0	0		1(2)	
Algeheel totaal 38	13.825.105—11—12	laag:	24(25)	8	11	3	9	22	16
	(12.945.000)	18(21)		(12)	(14)			in andere vorm: 7	
(voor zover bekend)	(26.770.105—11—12)							1763 II: 3	
								1764: 6	
								1765: 2	
								1767: 4	
								1768: 4	
								onbekend: 3	

VERGELIJKEND OVERZICHT VAN LEVENSOMSTANDIGHEDEN, VOOR ZOVER BEKEND.

Bedrag der schulden	Naam	Waarde van de inboedel	Huur	Huishouden per jaar
	grote kooplieden:		(*f*)	
f 9.000.000	De Neufville	*f* 7.022—18 [2])	1.860	(*f* 10 à 20.000?[1])
(„ 3.000.000)	Grill	—	1.500	
„ 1.200.000	Joseph	„ 875—10—8	—	*f* 5.000 (12 kinderen, alles inbegr.)
	middelmatige kooplieden:			
„ 810.000	De Jong	„ 774—8	eigen huis	„ 5.000 (10 kinderen, meiden apart)
„ 489.000	Ephraims	„ 1.655—2	—	—
„ 280.871	Fles	„ 766—8	—	—
„ 220.239	Vergeel	„ 2.215	*f* 950	„ 4.000
„ 179.221	d'Harder & Clasing, kassier	„ 3.309—1	—	—
„ 154.084	Norden	„ 1.249—10	—	—
„ 110.861	Berghaus	„ 571—9	—	—

[1]) Grootboek Th. de Vogel, „onkoste en verteringe" (1750—1760) per jaar *f* 6 à 8.000 (klein gezin, niet alles inbegrepen).
„ L. Th. de Vogel, „onkoste en verteringe" (1756—1770) per jaar (als boven).
„ Wed. Straalman 1756—1763, huishouden per jaar *f* 10.000 (2 personen).
Arch. Br. 104, 105.
Journaal Jan-Isaäc de Neufville 1751—1770, huishouding per jaar *f* 10.000 tot *f* 19.000 (3 personen).
De zeer belangrijke koopman Grill, die De Vogel en J. I. de Neufville verre overtrof en enige zonen thuis had, is volgens de hoogsten geschat. Reisjes, aankoop van schilderijen en juwelen, maken het budget zo hoog.

[2]) Zonder schilderijen en juwelen.

Bedrag der schulden	Naam	Waarde van de inboedel	Huur	Huishouden per jaar
	middelmatige kooplieden:			
f 116.531	Langrune	*f* 1.719—19	—	—
„ 103.724	Schumann	„ 2.508—5	—	—
	bescheiden kooplieden:			
„ 91.601	Bendix	„ 969—13	—	*f* 3.000
„ 79.049	Mendel	„ 662—2	*f* 450	„ 4.000 (7 kinderen, schoolgeld apart)
„ 79.141	De Velay	„ 1.271—1	—	
„ 75.475	Van Embden, El.	„ 324—10	—	„ 1.500
„ 75.475	Van Embden, Abr.	„ 306—18	—	„ 1.500 (hielden hierbij
„ 73.223	v. d. Sleeden, kassier	„ 3.052—10	—	dienstbode)
„ 65.895	Vemer	„ 1.175—4	—	„ 2.000 (dokters apart)
	kleinen:			
„ 45.000	Bork	—	—	„ 4.000
„ 45.000	Venebrigh	„ 924—10	—	
„ 25.112	Vroeghout, kassier	„ 795—6	„ 500	— (hield meid en knecht)
„ 23.568	Courland,	—	—	„ 600 (dokters apart)
„ 16.196	Boelle klein kassier	—	„ 150	„ 1.500 (alles inbegr.)
(„ 10.000)	Biorn	„ 126	—	
(„ 10.000)	Stammeyer	„ 48—13	—	
	geringen:			
„ 9.347	Cohen	„ 25—17	—	„ 500 (kelderwoning)
„ 2.922	Leeman, broekemaker	„ 183—3	„ 306	„ 1.000 (alles inbegrepen, vrouw en kinderen) (hield dienstbode)

Uit deze overzichten blijkt, dat de voornaamste betrokkenen allen aan de abnormale wisselhandel hadden deelgenomen en dat de slachting niet de gezonde huizen heeft getroffen. Zelfs kan men in twijfel trekken, of wel de passieve Nederlandse handelsbalans, die in de laatste zestig jaar het buitenland driemaal zoveel crediet had gegeven als de eigen uitvoer groot was, een rol speelde; het kritieke deel van de verplichtingen, die in 1763 niet meer voldaan konden worden, had zich in de laatste vier jaren gevormd.

Wat verder opvalt bij het beschouwen van deze lijsten, is dat er niet één speculant in actiën bij is, hoewel men dit wel heeft aangenomen op grond van de onderstaande tekst van Luzac [1]). Deze moet betrekking hebben op de crisis van 1772—1773, die alles met speculatie in fondsen te maken had, waar inderdaad een zeer oud huis (Clifford) bij betrokken was, en die in zijn gevolgen langduriger en ernstiger was dan de hier behandelde. Er wordt hier even op ingegaan, daar de val van dit „oude huis", op 1763 toegepast, de algemeenheid van deze crisis overdrijft. Baasch meent zelfs „eigentlich wankten damals alle Haüser, sogar Hope". Hope stond echter zo stevig als ooit — het algemeen wantrouwen in Hoofdst. IV geschetst, heeft hier niet mee te maken —; de firma was slechts voor ruim *f* 10.000 crediteur van De Neufville, Pels voor een onbekend bedrag; de laatste was ook betrokken bij Ephraims voor *f* 32.960. Verder waren zij, en voorts Clifford, Muilman en Cazenove bij de Amsterdamse faillissementen weinig of niet betrokken, in tegenstelling met de De Smeths, Verbrugge & Goll, Vernede & Co. en nog enige anderen, hiervoor genoemd.

De voorname huizen, die in 1763 de betaling gestaakt hebben — zij, die van deftigheid en onaanraakbaarheid niet bij de kamer zijn gekomen, en gedeeltelijk ook binnen korte tijd een onderhandse schikking hebben kunnen treffen — hebben allen deelgenomen aan de handel, welke de opstellers van de „Staaten" hunner boedels later „die bedroefde handel" noemen. Grill

---

[1]) Luzac dl. II p. 318. (Hij heeft juist over leningen, wisselrecht en belening op effecten gesproken). „Deze drie takken van koophandel hebben, zoo men verzekert, den val veroorzaakt van een der magtigste huizen van ons land, en 't welk, sedert omtrent twee eeuwen, te Amsterdam in aanzien was. Tevooren had men sommigen van de actionisten zien buitelen; maar hunne tuimeling had op den algemeenen loop van den koophandel weinig of geen invloed gehad. Doch de val van het huis, dat wij bedoelen, bragt den algemeenen koophandel in verwarring." Deze crisis was in de zomer van 1772 begonnen en het hier aangehaalde stuk, is zelf weer door Luzac geciteerd uit een periodiek „Annales Belgiques" van Januari 1773. Luzac leidt het citaat als volgt in: „Deze tak van handel (geldleningen) heeft echter in deze laatste tijden eenen geweldigen knak gekregen door 't misbruik, hetwelk men van 't algemeene crediet heeft gemaakt. Van dien handel is in een klein maandwerkjen eene schets gegeeven, welke wij met eenige veranderingen (sic) en bekortingen zullen overneemen."

was, getuige de wisselbanksaldo's en de publieke opinie, de soliedste en belangrijkste van hen, maar hij heeft zich dan ook volledig kunnen herstellen, evenals de Hasselgreens. Ook de andere aanzienlijken waren binnen vier jaar weer aan het werk, sommigen echter op ander wijze. Degenen, die voor goed van het toneel verdwenen, waren de 100% O.W.ers en de vier kassiers, die zich onmogelijk hadden gemaakt [1]).

Deze kassiers, die het voor de publieke opinie zo hevig moesten ontgelden, hadden maar een betrekkelijk kleine schuld, hebben — in verhouding tot de anderen — een groot percentage uitgekeerd en blijken, volgens de tweede lijst, welgestelde lieden te zijn, die in hun levensonderhoud boven de harde strijd om het bestaan uitkwamen, met clavecimbel en schilderijen deel konden nemen aan het culturele leven van hun tijd, en reservekapitaal vormen [6]). En toch waren het „maar" kassiers, over wie men altijd met enige reserve sprak. Tot in 1692 [2]) kwamen bepalingen tegen de kassiers voor waarin ze op één lijn gesteld worden met de geminachte wisselaars en Joden. Het volgende stuk [3]) dateert uit 1746 (inmiddels zijn ze tot de voornaamste rekeninghouders in de bank geworden [4]), waar ze naast en tezamen met de beste bankiers optreden. Toch vond men het in 1751 [5]) nog nodig verontschuldigend aan hun naam toe te voegen (de cassiers) „dewelken in de commercie niet konnen worden ontbeerd", terwijl ze, zoals in Hoofdstuk II is opgemerkt, in meer opzichten bankier waren dan menig koopman, die door de uitgebreidheid van zijn relaties alleen „wisselbanquier" was geworden. Reeds op het eind van de zeventiende eeuw hadden ze gevraagd om met de naam „bankier" genoemd te worden, maar dat is nooit gebeurd. Het was evenwel niet alleen om „wat er in een naam zit", dat de achting voor deze belangrijke, onmisbare geldhandelaars altijd met een zeker aanloopje werd uitgesproken. De kassiers vormden tezamen één groot lichaam, een grote courantbank, bestaande uit 52 filialen. Nu behoorde een deel dezer „filialen" (de individuele kassiersfirma's) tot de eerste families der stad (Cromhout van Cromhout & van den Brink was uit een vroedschapsfamilie) en tot de belangrijkste rekeninghouders der wisselbank; maar een ander deel, zoals Boellé, was tot het genus der kleine knoeiers blijven behoren, tegen wie in de zeventiende eeuw zo fel geij-

[1]) De kassiers zijn allen gevlucht en worden in de vlugschriften hevig gehekeld. De Vogel (9 Aug. aan De Bok) gebruikt, als hij dit vertelt, de woorden „en hebben zich moeten absenteeren". Iets anders schijnt in hun positie onmogelijk te zijn geweest.

[2]) Van Dillen, Bronnen Wisselbank no. 318.

[3]) T.a.p., no. 425.

[4]) Zie Hoofdstuk IV.

[5]) Van Dillen, t.a.p. no. 440.

[6]) Het tijdschrift De Koopman verwijt sommige kassiers, dat ze luxueus leefden van de gelden hunner meesters en in een koets voorbij den groten bankier P. stoven, die te voet ging.

verd werd. Dus niet alleen historisch, maar ook dagelijks in hun eigen tijd rustte dit odium nog op hen. Bovendien bleven ze altijd dienaar en heette de koopman hun meester. Maar intussen was een middelmatig kassier heel wat beter gesitueerd dan een middelmatig koopman, zijn meester.

De zuivere geldhandel hadden de kassiers gemeen met de Joden, met wie ze ook vaak in één adem genoemd werden. Dezen tonen juist het tegengestelde beeld; men vindt uiterst kleine percentages uitgekeerd, heel bescheiden inboedels ook bij den grootsten handelaar en in de Wisselbank hebben allen, zonder uitzondering, opvallend kleine saldo's. Ze moesten dan ook voortdurend [1]) bankgeld kopen om hun rekening in evenwicht te houden. Dit kan zijn oorzaak vinden in het grote aantal courantwissels, waarvoor zij de aangewezen handelaars schenen te zijn. De voorname Joodse handelaars hadden ook een grote banco-omzet, maar bij de meesten vindt men, dat alle wissels die geprotesteerd werden courantwissels waren [2]); de bij hen veelvuldige handel op Duitsland bracht dit ook mee, maar de hogergeplaatsten hadden ook op Duitsland evenveel of meer bancowissels als courant. De Emdener (en tevens de Groninger) wissels, die veelal tussen Joden onderling getrokken werden, zijn in courant gesteld. Verder gingen de Skandinavische- en Oostzee-betalingen en alle betalingen aan scheepsvolk, of die hier of op de plaats van bestemming geschiedde, in courant. Ondanks deze uitgebreidheid van de couranthandel, schijnt het dat nog steeds de handel in courantwissels een koopman lager qualificeerde. Herinneringen aan zeker „vuil papiertje", dat Wouter Pieterse in de Jodenhoek moest incasseren [3]), worden wakker. Ook dit was voor de waardering van de kassiers geen voordeel, al waren ze allerminst uitsluitend couranthandelaar meer.

Wat nu verder de Joden en hun lage cijfers aangaat: de lage wisselbankcijfers zijn gedeeltelijk te verklaren met hun couranthandel en deze zelf met hun speciehandel, waardoor het gemakkelijker voor hen was vrij in de keuze van materiaal der betaling te blijven. Maar de geringe inboedels, vergeleken bij even grote of kleinere Christen-kooplieden, en ook de ongunstige percentages van uitkering, onderstrepen de conclusie, waartoe de heer Vaz Dias [4]) komt in het artikel, waarin hij aantoont, dat ze in de belasting wel gezamenlijk een groot bedrag opbrachten, doch ieder afzonderlijk niet zeer rijk waren: een

[1]) D.B.K. 290, fo. 1. Aron Joseph moest elke week *f* 375 aan bankgeld kopen, waarop hij ¼% verlies rekende; dit kostte hem volgens zijn berekening *f* 19.700 per jaar.

[2]) Notaris archieven passim. Ephraims heeft in zijn „Staate" (D.B.K. 282) 29 banco wissels en 14 courant; hij was een voornaam man, zie p. 133.

[3]) Multatuli, Idee 1221.

[4]) A. M. Vaz Dias. — Over den Vermogenstoestand der Amsterdamsche Joden in de 17e en de 18e eeuw.

hoger gemiddelde welstand over meer hoofden verdeeld. Zowel de vele Joodse wisselhandelaars, die er bestonden als het betrekkelijk kleine persoonlijk kapitaal verklaren het grote aantal Joden (12 van de 38 bekend gewordenen, dat is bijna 9% van hun aantal tegenover ruim 1% van het aantal der Christelijke kooplieden [1]), dat in de bankroetenlijst van 1763 te vinden is. Ze leefden van hun activiteit meer dan van hun kapitaal en zodra de circulatie stokte, moest het aantal slachtoffers groot zijn. De Nederlandsche Jaarboeken van dat jaar verklaren dan ook, dat de Joodse kooplieden door de gebeurtenissen „onherstelbaar, met hunne talrijke familiën, bedorven moesten worden" [2]). Maar er waren veel meer Joodse kooplieden dan de hier voorkomende twaalf! Elke wisselhandelaar kwam in moeilijkheden, maar ook onder de Joden zijn het alleen zij, die meegedaan hadden met de overdreven credietverlening (de fraaie bedragen van „waarvoor geen waar genoten" staan o.a. vermeld bij J. S. de Jong; van Embden) en het ongeluk hadden te uitsluitend op Duitsland te handelen, die slachtoffer zijn geworden [3]).

De veronderstelling van het per persoon gering kapitaalbezit wordt ook ondersteund door een proeve uit de notarisarchieven. Dominicus Geniets [4]) was in hoofdzaak een notaris voor de Joden. De verhouding tussen zijn werkzaamheden voor Christenen en Joden was als volgt:
van 23 conventies 9 voor Hoogduitse Joden, 6 voor Portugese Joden, 8 voor Christenen; van 27 inventarissen 12 voor Hoogduitse Joden, 5 voor Portugese Joden, 10 voor Christenen;

---

[1]) In het Naemregister van 1768 worden 2200 Christelijke kooplieden genoemd en 140 Joodse, waarvan 81 Hoogduitse. Houdt men alleen rekening met deze laatsten, dan was het 14 à 15% van hun aantal.

[2]) N. Ndl. Jbk. 1763, p. 638.

[3]) Andere belangrijke Joodse kooplieden (volgens deze cijfers belangrijker dan de meesten van de bezwekenen) waren (in 1763 - 2e helft):

	Afschrijvingen	Saldo (in *f*)
Wed. Isr. Levy Fles & v. Offen	490×	5.330—19
Sal. & Dav. Levy	299×	453— 5
Alv. Franco Mendes	282×	36.651— 8—8
Joachim Moses	270×	84.230—10—8
Abm. de Raphael Mendes da Costa	256×	31.486—19
Moses Philip	246×	720
Wed. L. Salomons & Zoonen	227×	1.237— 4
Abm. de Nunes Tavares	225×	21.581— 2—8
Benj. & Sam. Symons	219×	1.055—13—8
Phil. Salomons	214×	512— 2—8
Benj. & Isaac de Jong & Zoonen	208×	4.381— 9—8

Geen één boven 500 uitbetalingen.
Boven 200: Totaal 11. Portug. 3, Hoogd. 8.
Boven 100: Totaal 7. Portug. 2, Hoogd. 5.
Totaal aantal Joodse rekeninghouders: 283. Portug. 175, Hoogd. 108.
De Portugeezen hebben vaker grote saldo's, ook bij kleine omzet.

[4]) N.A. 13582, proeve uit het register.

echter van 104 testamenten 13 voor Hoogduitse Joden, 13 voor Portugese Joden, 68 voor Christenen.
Er waren weinig Joden, die geld nalieten.
In Hoofdstuk II is reeds opgemerkt, dat er geen Joden onder de assuradeurs en beleners — kapitaal vereisende beroepen — te vinden waren.
Tegenover alle lage cijfers staat, dat de sommen voor „huishouden" in verhouding tot de inrichting van hun huis, vergeleken met Christenen van gelijke inboedel vrij hoog waren. Ze blijken rijk met kinderen te zijn gezegend en een ritueel huishouden is duurder dan een gewoon.
De Joden waren in hoofdzaak geldhandelaars, maar hadden ook een, zij het vaak nauwelijks noemenswaardige, warenhandel [1]) (zie Joseph, Fles, Mendel). Van de 81 Hoogduitse Joden, die het Naemregister vermeldt, wordt van 42 de tak van handel genoemd, t.w.:

op Duitsland	2	juwelen, Italië en Spanje	1
„ de Levant	6	Spanje en de West	1
„ Engeland en Levant	1	de West	5
„ Portugal en Levant	3	katoen	9
„ Spanje en Levant	2	lijwaten	1
„ Spanje	3	kousen	1
„ Portugal	3	snuif	1
„ Portugal en Spanje	1	tabak	1
		specie	1(?)

Hoezeer, gelijk in Hoofdstuk II betoogd is, warenhandel als grondslag van een wisselverbintenis noodzakelijk geacht werd, blijkt uit een korte correspondentie (1761) tussen Jan-Isaäc de Neufville en Eliazer van Emden, te Emden [2]). Deze laatste had gebruikelijke verzoek gedaan om op Jan-Isaäc de Neufville te mogen trekken, „mits altijd behoorlijk op de tijd te remitteeren, en UE nooyt in geen verschot te laten tegens de behoorlyke provisies al meede van costy goederen voor UE te doen incoopen". Als J. I. zijn even gebruikelijk weigerend antwoord heeft gegeven, schrijft van Emden nog eenmaal, dat de Amsterdammer zich vergist „als UE meend dat ik nits als wisselhandel doe, maar mijn vrage was maar alleen off UE mijn buitenlandsche commissien gelieft waar te nemen". Hij blijkt in granen te doen.
De uitgever van Bicker Raye wijst er met enige verwondering op, dat de dagboekschrijver ergens van „een heer van de Joodse Natie" spreekt [3]). De enigszins belangrijke Joodse kooplieden

---

[1]) Zie p. 140, Joden en porseleinhandel. N.A. 13582 passim, Elias Moses Daniëls ontving regelmatig door bemiddeling van matrozen Oost-Indische goederen. Ze gaven ook reeds vroeg goederen mee voor Noord-Amerika.
[2]) Arch. Br. 361, pakje El. v. Emden, 18 Dec. 1761 en 29 Dec. 1761. (Een ander dan de in de lijst der insolventen genoemde Van Embden.)
[3]) Beyerink-De Boer, Bicker Raye p. 278.

werden bij de notarissen, die nauwkeurig zijn met hun onderscheidingen „heer", „monsieur" of „eerzame", allen „de heer" genoemd. In Amsterdam maakte de handel de titel. Veel respect had men overigens meestal niet voor de Joden; men noemde ze bij voorbaat baatzuchtig en oneerlijk [1]). Men had ze echter zeer nodig. Iedere grote koopman had een Joodsen wisselagent en De Vogel verklaarde, dat er zonder hen geen geld was [2]). Men heeft hen hier niet, zoals in Hamburg geschiedde, de crisis en ongelukken van 1763 verweten.

De niet-Joodse betrokken wisselhandelaars waren allen ook, en zelfs in de eerste plaats, warenhandelaars, zowel voor eigen, gedeelde, als anderer rekening. Uitsluitend commissionnair was alleen Schumann.

Er waren vier suikerraffinadeurs onder de 38, waarvan de twee groten ook als koopman optreden. Bij de crisis van 1772 zijn er veel meer suikerraffinadeurs opgehouden en niet teruggekeerd. Volgens een extract uit Reesse's bijlage „Lijst van raffinadeurs sinds 1762" waren er in 1763 8 raffinadeurs, die later niet meer voorkomen (hier zijn Stammeyer en Vemer bij, Grave en Hasselgreen niet); in 1772 was dit aantal 22, waartegenover geen nieuw opgerichte, althans voor het eerst voorkomende, bedrijven in 1773 staan. 1764 zag alweer 9 nieuwe [3]).

Toch is het voor alle rangen en standen erg geweest, wat juist in 1764 merkbaar wordt (Hoofdstuk IV). Niet alleen merkwaardigheidshalve is in de lijst van faillissementen en surséances J. A. Leeman de broekemaker opgenomen. Hij is failliet gegaan, doordat naast een vroeger ongeluk de vele faillissementen hem *f* 636 schade bezorgden. Dit bedrag vertelt ons,

---

[1]) Gen. Muntk. 61. De man, die geconstateerd en gemeld had dat C. C. Novisadi (p. 128) zijn munt vervalst had, was een Jood (Abr. Gabriëls) en de ambtenaar Brantsen in Arnhem trachtte de verdenking op hem te schuiven. Daartegenover staat, dat Jan-Isaäc de Neufville den Joodsen wisselmakelaar Isaac Lindo uit Londen, die „opregt en bekwaam" was, in zijn huis ontving. (Arch. Br. 375, 31 Mei 1763.)

[2]) Zie p. 166.

[3]) Raffinaderijen voor het laatst | in | in | Raffinaderijen voor het eerst

7	1762	1763	14
8	1763	1764	9
5	1764	1765	8
9	1765	1766	9
11	1766	1767	11
18	1767	1768	14
5	1768	1769	0
13	1769	1770	0
8	1770	1771	1
5	1771	1772	1
22	1772	1773	0
1	1773	1774	2
10	1774	1775	0

hoeveel de neringdoenden en handwerkslieden bij de crisis te lijden hadden. Het kon een derde, de helft en tweederde van hun jaarlijks levensonderhoud schelen. (Uit een vooralsnog vluchtige waarneming in de „Staaten" van de Desolate Boedelkamer en de notarisarchieven, kan men opmaken, dat de levenskosten van een middenstander van *f* 1.000 tot *f* 1.800 varieerden. De Joodse heren van Embden leefden dus op de voet van een monsieur broekemaker of een eerzamen timmerman.)
Uit de curve van de inschrijvingen en uitgaven der godshuizen blijkt de terugslag op de allerarmsten. Zie Hoofdstuk IV.
De oorzaak van de algemeen slechte situatie was niet zozeer het verminderen van de koopkracht als wel het stilliggen van de handel. De levensmiddelenvoorziening ging door [1]; de luxe uitgaven stokten natuurlijk; uit den aard van de zaak waren er veel pruikemakers en „france winkels" onder de crediteuren der faillieten. Een dagelijks bedrijf, dat ook even leed, was het bouwvak; de oude huizen waren vrij slecht en moesten voortdurend onderhouden worden. Wie nu een failliet als huurder had, liet ogenblikkelijk de reparaties staken [2] en wie in zijn eigen huis woonde, maakte daar zeker ook geen nieuwe onkosten aan. Diep kan dit echter niet gesneden hebben, waar er niet meer dan pl.m. 40 slachtoffers waren. Maar sjouwermannen [3], lichtervaarders, lopers, waagdragers e.d. lieden, die aan de peripherie van het handelsleven leefden en bij de dag loon ontvingen, zagen zich zwaar gehandicapt.
Van enkele middenstanders of kleine luiden was tenslotte het verband met de grote ongelukken direct; zoals uit de lijsten te zien is, zijn b.v. Boellé en Courland meegesleept door een enkele kleine som, die één van de groten hun schuldig was. Zo golfde de eerste kring van de zware steen uit in steeds dunner, maar wijder golven. Hoe diep het ging en hoe lang het duurde, moge het volgend hoofdstuk leren.

---

[1]) Arch. Br. 191, 27 Sep. aan A. Schopenhauer. Jan-Isaäc klaagt „dat er behalve voer de daagelijksche consumptie maer absolut niets ter wereld omgaet."
[2]) Arch. Br. 415; pakje rekeningen; op 6 Augustus hielden de reparaties — die tengevolge van een brand juist zeer belangrijk en zeer vele waren — in het Huis met de Hoofden op.
[3]) Een sjouwer verdiende per dag 24 st.

VIERDE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN EN BETEKENIS VAN DE CRISIS VAN 1763.

De algemene mentaliteit: sauve qui peut. Beslagleggingen en processen. De run op de kassiers en de gevolgen daarvan op het agio. Het keren der wissels. Stokken van de wisselhandel op alle streken. Pogingen om de moeilijkheden te omzeilen.
Stilstand in de warenhandel. Houding der buitenlandse relaties. Engeland als concurrent.
Herstelplannen, theorie en practijk.
Gevolgen voor fondsenmarkt en scheepvaart.
Omvang en grenzen der gevolgen.
Ongeschokte groei van de wisselhandel in en na de oorlog. Enige gegevens tot vergelijking van geld- en warenhandel.

„En toen haalde ider zyn melk op, zodat dat huys tot myn hartgrondig leetwezen in duygen legt", aldus Jan-Isaäc de Neufville [1]), toen op 2 Augustus de poging om Gebr. de Neufville te redden door een steunfonds te vormen, mislukt was. De vorming van een dergelijk fonds zou op zich zelf een goede maatregel zijn geweest, beter en sneller werkend dan de meeste latere (trouwens papier geblevene) projecten. Mansvelt trekt terloops een vergelijking met heden en met Engeland. Voor Engeland zie men Hoofdstuk V. Bij de tegenwoordige systematischer inrichting van het credietwezen is het inderdaad mogelijk, dat een bank of instelling dadelijk de nodige tijdelijke ruggesteun krijgt. Een zelfde steun trachtten de Amsterdammers in 1763 gezamenlijk te geven, omdat men algemene gevolgen voorzag, doch de overtuiging, dat de zaak niet betrouwbaar was, schijnt de doorslag te hebben gegeven, wat tegenwoordig ook kan gebeuren. Dat het verder heden ten dage geen wereldcatastrophe zou zijn geworden, doch hoogstens een opwindende zaak, ligt niet aan de structuur van het credietwezen alleen, doch aan de gehele, anders gevormde maatschappij. Het is overigens wel interessant, dat de twee overwegingen die in een

[1]) Arch. Br. 191, 2 Aug. 1763 aan Van Hemert.

dergelijk geval één van beide de doorslag moeten geven: „erger trachten te voorkomen in 't algemeen belang" en „alleen laten, want er is geknoeid", hun vertegenwoordiger vonden in den modernen Hope, die het voorstel gedaan had, en Pels (deze had tijdens de oorlog geen deelgenomen aan het nieuwe) [1]), die het deed mislukken door zelf zijn medewerking te onthouden. Daardoor bleven er pl.m. drie ton aan het fonds ontbreken en haalde vervolgens ieder, die het zijne reeds had gegeven „zyn melk op" en ging naar huis. Daar sloot hij de deur goed af en kwam er alleen uit om te redden wat er te redden viel. Jan-Isaäc vermeldde aanvankelijk nog, dat althans de anderen (buiten De Neufville) zouden trachten elkaar staande te houden, maar ook dat is niet gebeurd. De Vierschaarregisters van Juli-Augustus-September 1763 zijn eens zo dik als een normaal kwartaalregister en dat door de overvloed van beslagleggingen, die ieder plotseling zijn schuldenaar thuis stuurde. Men vindt ze soms van verschillende kanten op één en hetzelfde object gedaan en er waren slechts weinig van deze beslagleggingen en dagvaardingen, die men in geregelde procesvoering doorgevoerd en met gewezen vonnis vindt. Tot deze serieuze, snel afgehandelde zaken behoorden enige gevallen van onrechtmatige handeling en voorts bijna alle beslagleggingen wegens voor contant geleverde, doch niet betaalde goederen. De laatste gevallen betroffen in hoofdzaak de heren Munch, Grave, Scherenberg en De Neufville [2]). De veroordelingen volgden vrij spoedig en ze moesten òf de goederen, òf de verschuldigde koopsom vermeerderd met 8% rente restitueren. De onrechtmatige handelingen, waarvoor ook snel een uitspraak volgde, waren het vasthouden en niet afgeven van stukken, die iemand niet (meer) toebehoorden. Zo wilden Gebr. de Neufville de cognossementen niet afgeven van een zending vanuit Frankrijk naar Zweden; De Neufville had voor rekening van den Zweed zullen assureren en dan ook voor diens rekening een

---

[1]) Zie p. 72 Vgl. ook De Vogel, Copyboek 1763-1764, fo. 115: „Schoon int generaal wynig extim by velen hadden, so is voor het nadeel, dat de beurs daar by zoude leyden dit getragt voor te kome."

[2]) En wel voor de volgende goederen in de volgende hoeveelheden:
Zilver, 49 baren, J. & B. Salomons aan A. Joseph & Co.
Idem, 15 baren, L. & S. Ph. Joël aan A. Joseph & Co.
Suiker, 25 oxhoofden, Knemeyer & Co. (suikerraffinadeur) aan J. Scherenberg Jr.
Idem, 3 oxhoofden, C. G. Nobel aan J. Stammeyer (suikerraffinadeur).
Idem, 4 vaten, H. Scharphof aan J. Stammeyer.
Candy, 84 „kasjes", Gebr. Rietveld (suikerraffinadeur) aan J. Scherenberg Jr.
Koffie, drie maal 440 pond, Reessen & Roelofs (suikerraffinadeurs) aan J. E. Grave (suikerraffinadeur).
Cacao, 8 balen, Fr. G. Eysink aan Grave.
Tabak, 2 kavelingen, Lohoff & Ploos van Amstel, aan Pieter Munch.
Indigo, 2 vaartjes, Gebr. Bouwer, aan Scherenberg. (Vervolg op p. 161).

wissel aan den Fransman te voldoen [1]). Hij betaalde de wissel echter niet en verloor daarmee zijn bevoegdheid tot bewaring der cognossementen. Echter werd hij weldra langs gerechtelijke weg genoodzaakt de papieren uit te leveren aan gelastigden, die de buitenlandse firma's nu aan wezen.

Iets anders was het, als men een wissel, die men aan zijn eigen kassier ter incassering had gegeven, bij een collega van dezen terug vond, en die collega wilde het stuk niet afgeven. Dit moet voortgevloeid zijn uit het gewoontesysteem van onderlinge kassiersclearing. In normale omstandigheden had de koopman zich crediteur voor het betreffende bedrag geweten, zonder er iets mee te maken te hebben, dat de kassier de wissel verder endosseerde. (Wie zijn kassier een wissel ter incassering gaf, moest deze aan hem endosseren.) Daardoor kon de collega-kassier ook de mening toegedaan zijn, dat de wissel hem toekwam en derhalve weigeren het stuk terug te geven. Een dergelijk beslag werd o.a. gelegd onder Jacob van Thiel en Johannes van der Hooght, twee te goeder naam en faam bekendstaande grote kassiersfirma's.

Betrekkelijk weinig, gezien de hoofdrol van dit papier, kwamen beslagleggingen op of wegens wissels voor. Dit kwam wel hierdoor, doordat aanvankelijk nog de wissels door de „in cas van nood" daartoe aangewezen tweede relatie van trekker werd voldaan en dat men vervolgens snel bij onderling overleg er toe overging alle wissels te retourneren. Nog later werden diverse wisselaffaires bij diverse overeenkomsten geregeld (zie Hoofdstuk III), en dus juist omdát ze de hoofdrol vervulden en een aparte regeling vonden, komen ze in de Vierschaarregisters naar verhouding weinig voor. Zuivere beslaglegging op gelden wegens een wissel vindt men in het begin ene keer of vijf, zes (terwijl de notaris-archieven honderden gevallen van non-betaling aantonen).

Typisch voor de heersende nervositeit worden de vele beslag-

Lood, 125 en 65 stukken, Soesdijk & Meult, aan Gebr. de Neufville.
Idem, 160 stukken, Th. Chr. & J. van Nes, aan Gebr. de Neufville.
Schellak, 3 „kassen", O. van der Poorten, aan Pieter Munch.
Idem, 7 en 6 „kassen", M. Knibbe, aan Munch.
Traan, 50 vaten, H. & D. Hagen, aan J. & D. Schumann.
Wijn, 34 oxhoofden, Pierre Mosnier, aan R. E. Langrune. Alles uit R. A. 1931 (ongepagineerd. Men moet de acten terugvinden aan de hand van de grootgeschreven, gecalligrafeerde namen van partijen).
Aron Joseph ontving dus niet alleen zilver uit Duitsland, maar kocht ook nog, terwijl hij tegelijkertijd beleende. Waarschijnlijk heeft prijsspeculatie hem daartoe bewogen. De suikerraffinadeurs blijken actieve handelaars, niet alleen voor hun eigen product, maar ook voor andere overzeese goederen.

[1]) Dit is in tegenspraak met de mening van Mansvelt, (t.a.p. p. 401), dat men in dgl. gevallen geheel blanco crediet gaf en de facturen en cognossementen den importeur direct werden toegezonden. De naam van den Zweedsen importeur was J. J. Mildahn; deze kwam reeds in 1761 voor als relatie van De Neufvilles.

leggingen, als men twee partijen tegelijk op een stuk af ziet komen, of men met veel combineringsvermogen wissel- en andere vorderingen tegen andere wissels of stukken van waarde begint op te wegen. Deze wijze van sauve qui peut begon pl.m. 6 Augustus eerst goed door te zetten, d.w.z. na de val van de kassiers. Dan vindt men, hoe iemand b.v. „onder eigen handen" beslag liet leggen op kooppenningen, die men De Neufville verschuldigd was, totdat De Neufville op zijn beurt een bepaalde wissel (natuurlijk juist een kleine) voldaan zou hebben [1]). Of men ziet van twee kanten een aanval doen op goederen, die nog onderweg waren, ook in ruil voor een wissel [2]). Voor andere dan wisselschulden deed men hetzelfde. Schepen schijnt men als een waardevol reëel bezit beschouwd te hebben. De Neufville haastte zich ze te verkopen en schuldeisers van hem of van zijn scheepsvolk, en ook het scheepsvolk zelf tegenover hem, haastten zich beslag te leggen op schepen, op de gages, op de „kooppenningen" [3]). Natuurlijk lieten verschillende eigenaars van stallen en huizen op de inhoud van die stallen en huizen beslag leggen om de huur er aan te verhalen. Vooral bij de inhoud der huizen raakte men dan aan hetzelfde als menig ander schuldeiser - èn als de curatoren der Desolate Boedelkamer, die van al de nieuwe boedels de soms wonderlijk verspreide bezittingen opzochten om het totaal op te maken. Curatoren kwamen tenslotte als overwinnaars uit het strijdperk. Schepen en opbrengst van schepen staan in de Capitaalboeken der Kamer; de beslagleggende verhuurders en andere eisers kregen niets meer dan hun percentage uit de grote pot. Evenzo ging het hen, die reeds verder gegrepen hadden en onder de afnemers van thans insolventen beslag hadden gelegd op reeds getransporteerd bezit. Gelukkiger dan zij, die trachtten zich een of andere vorm van bezit [4]) van faillieten tot onderpand te verwerven of dezen te

---

[1]) R. A. 1391, geregtsbode Coenraad Cramer voor Jan Adam Winter contra Gebr. de Neufville.

[2]) Jean Texier contra Gebr. de Neufville, Pierre Dutilh & fils contra dezelfden, beiden beslag leggend op dezelfde 194 pond codyllhennep, onderweg van Petersburg naar Amsterdam.

[3]) R. A. 1391, Paschier Schryven & Listman & Co. te Leiden leggen beslag onder Gebr. de Neufville op de gagiën van capitein Jan Scholte van 't schip De Vrouw Catharina. (Dit ging tegen den schipper.) - Jan Bikker, kapitein van De Jonge Pieter legt beslag onder Elias Mesk op de penningen voor dat schip, dat op 22 Aug. verkocht is," .....omme daaraan met regt van hipotheecq en desnoods by praeferentie te concerneeren, vinden en verhaalen de gagie en uytschotten by hem..... verdiend en uytgeschoten....." enz. - R. A. 1392, Chr. Krening, matroos en Reltje Willemsz, matroos, leggen beslag op het schip De Vrouw Catharina.

[4]) Formulering en opsomming van bezit o.a.:
R. A. 1391, Jolles en Rietveld, als curatoren van den kassier Van der Sleeden, leggen beslag onder Jacobus van der Schaaf op alle „goederen, koopmanschappen, meubilen, huiscieraden, inboedel, wisselbrieven, assignatiën, contante, penningen, effecten, actiën, crediten, en geregtigheden, toebehoorende aan Van der Sleeden".

verhinderen er zelf ten nadele van crediteuren over te beschikken, waren de van het vroegste begin (pl.m. 2 Augustus) tot in November en December optredende beslagleggers wegens commissiegoed. Want op 24 Februari 1764 bepaalde de Kamer, dat alle commissiegoederen automatisch naar den commissiegever terug zouden keren [1]).

Deze beslagleggingen wegens commissiegoederen werden door Amsterdamse gemachtigden namens buitenlandse firma's gedaan. Groot was ook het aantal van hen, die beslag legden op gelden, papieren of goederen van buitenlanders, voor zover die onder Amsterdammers berustten. Daarbij valt vooral in het begin op, dat, terwijl de buitenlanders in Amsterdam voor zilver of goederen verhaal zochten, de Amsterdammers bij de buitenlanders meer wisselschulden te innen hadden. In de iets latere gevallen betrof het echter ook algemene schade bij een failliet in het buitenland. Het waren niet alleen Hamburg [2]) en Berlijn, maar vooral ook Riga, Rugenwalde, Frankfort, Leipzig, Londen en ook Cadix, waar Amsterdamse belangen zo ernstig geschaad werden, dat men er de kosten van een ingewikkelde procedure voor over had. Verder is er een aantal gevallen, waarin de ene buitenlander op bezit van een ander buitenlander in Amsterdam beslag liet leggen, vooral betrekkingen Zuidwesteuropa—Oostzeekust. Dit tekent natuurlijk wel Amsterdam als doorvoergebied, maar toch was de directe relatie nog heel belangrijk.

Enkele indirecte slachtoffers hebben ook een spoor in de Vierschaarregisters achtergelaten. Daar is de „compagne", die „om tusschenkoomende omstandigheeden" niet door kon gaan [3]), de man die sinds Augustus 1763 zijn obligatie niet meer kon afbetalen [4]), de werklui, die hun „arbytsloon en geleeverde matreale" van de bouw van een huis niet hadden gekregen [5]).

R. A. 1392, P. & N. Jutt, de wed. H. D. Gildemeester, A. van Halmael, „als by appointement van E. H. Schepenen .....bekoomen hebbende apprehensie op de persoonen en arrest op de goederen van de Gebroeders de Neufville, arresteeren onder Wynand de Neufville goederen, gelden, penningen, effecten, koopmanschappen, wissels, polissen, gemunt en ongemunt goud- en zilverwerk, paarlen, juwelen en schilderijen, mitsgaders vragtbrieven, boeken, brieven, charters en papieren en voorts in het generaal alles, betreffende de Gebr. de Neufville, dus ook Leendert Pieter de Neufville".

[1]) D. B. K. 164, 10 Dec. 1763.

[2]) Onder de pl.m. vijftien gevallen is ook dat van Hope, die bij den Hamburger Schlesinger een vordering had, hetgeen Sautijn Kluit (p. 31 uit andere bron) terloops vermeldt, hiervan stamt waarschijnlijk Baasch' „eigentlich wankten damals alle Haüser; selbst Hope & Co. (p. 239). Van de vijftien bovenbedoelde gevallen betroffen juist twaalf der voornaamste en overigens niet getroffen huizen, n.l. Clifford, Van Vollenhoven, Hope, Craeyvanger, Menjolet & Cuny, Burmanus, Warin, Van den Sandheuvel, La Bath, Lover, Lemaistre, Fizeaux. De andere drie waren Munch, Schumann en Vergeel.

[3]) R. A. 1392, Marcus Hartog contra Emanuel van Berlijn.

[4]) R. A. 1392, Anth. van Abcouw contra J. Fr. Grim. Deze Grim bleef toen ook wat betrof andere verplichtingen in gebreke.

[5]) Gerrit Remmers, timmerman c.s. contra W. van Hocsem.

Zo laten de gerechtelijke papieren een scherp beeld van de heersende onrust achter, waarin de vele en dikwijls wilde beslagleggingen de voorgrond vullen. Deze hielpen niet eens veel. De Vogel vertelt b.v., dat De Neufville's veel verduisterd hadden, hoewel het aantal beslagleggingen op hun goederen het grootst was, daar zij het meest werden gewantrouwd.
Deze beslagleggingen waren niet de enige methode van „melk ophalen", het was zelfs een vrij indirecte. Veel directer was het om op zijn geld zelf aan te vallen, en deze begeerte uitte zich in de gevaarlijke run op de kassiers, die, behalve de insolventie van enigen onder hen, de hevige daling van het bankagio tengevolge had. Dit was reeds sinds October 1762 niet boven 3% geweest (normaal was pl.m. 4%) en sinds Mei 1763 zelfs op of onder 2% gebleven. In begin Augustus daalde het eerst dadelijk tot het laagste peil van de laatste maanden (1⅝) en daarna nog lager, tot 1¼ à 1%. De oorzaak hiervan was [1]), dat de kassiers het bankgeld dat op hun rekening stond, en dat ze niet tot uitbetalingen konden gebruiken, wel wilden verkopen, doch geen bankgeld kochten. Aangezien ze niet anders doen kònden, verwachtte men nog groter daling, die inderdaad ook volgde, op dezelfde dag, dat een paar kassiersfirma's aan de „run" geen weerstand meer konden bieden. Die dag stond het agio bij de kassiers zelfs onder pari(—½%), maar volgens De Vogel [2]) was het op de beurs +½%; juist die onvaste koers tekende een buitengewoon slechte toestand. Tegen het midden van de maand was het weer gestegen tot 1½ à ⅝% en toen de maand ten einde liep, stond het hoger dan in het laatste halfjaar het geval was geweest, hoewel men verder nog midden in de crisis zat. De oorzaak daarvan moet zijn dat zowel de meeste kassiers als de Wisselbank betrouwbaar waren gebleken. Verder herstelde het zich ongeveer in gelijke beweging met de wisselkoersen (zie overzicht). In October 1763 handhaafde het zich weer op pl.m. 3%, maar het duurde nog twee jaar, tot October 1765, tot het weer op 4% kwam en bleef.

---

[1]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 117, „.....de agio is extra slap en wille de cassiers niet kopen, maar wel verkopen, zodat voor meerder daalinge vreese .....synde present het cassageldt seer schaars en daarom is de l'agio so gedaalt, want iedereen socht hetselven."

[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 123. „Eenige cassiers, die of door schelmstukke of door andre omstande niet kunne betaalen en also sig absenteeren, maar andre goede zyn met reeden te beklaagen, want het miscrediet is present so groot, dat idereen zyn penningen, die by de cassiers heeft, laat haalen, zo dat die gisteren een seer benauwde dag hebben gehad, eenige al hun cassageld hebben moeten geeven en niet als bancogeld hebben overgehouden en niet in staat syn om meerder te kunne doen en voor hun banco konnen geen cassageld bekoomen, om reede geen cours daarop is en men segt het gisteren ½% onder 't cassa is geweest, dog op de beurs was het weeder ½% daarboven, men kan geen cours melden."

Banco-agio in 1763 [1]).

	%		%
16 Mrt.	1⅞	23 Aug.	2 à 1⅞
13 Apr.	2⅛	26 Aug.	2
16 Mei	1	31 Aug.	2¾ à 2⅞
20 Juni	1¾	7 Sept.	2¾
6 Juli	2	22 Sept.	3 à 3¼
30 Juli	2	3 Oct.	3¼
3 Aug.	1½ à 1⅝	11 Nov.	3¼
5 Aug.	1¼ à 1	23 Nov.	3⅜
6 Aug.	—½	2 Dec.	3⅛ à 3
17 Aug.	1½ à 1⅝		

Het geval van 6 Augustus, de daling tot onder kasgeld, is met de daling van 1672 tot de ondergang van de bank het enige voorbeeld van disagio gebleven en heeft nogal de aandacht getrokken [2]). Men meende, dat het een teken was dat zelfs de Wisselbank niet meer vertrouwd werd en dat deze de daling had moeten voorkomen door zelf bankgeld te kopen. De oorzaak lag echter bij de „run" op de kassiers, waardoor het kasgeld opeens in waarde steeg door de grote vraag er naar.
De Wisselbank deed iets dat zeker reëler hulp was dan het kunstmatig op peil brengen van een agiocijfer. Op het verzoek namens de Amsterdamse kooplieden gedaan door Pels, Clifford, Warin, Hope, Muilman, Van den Sandheuvel (die het hierin dus wel eens waren geworden over een „centrale" hulp voor wie slechts door de omstandigheden even in moeilijkheden raakten), nam ze ook ongemunt goud en zilver in belening, althans tot een bedrag van vier millioen, in tegenstelling met vroeger, toen men slechts specie in belening kon geven [2]). Deze nieuwe regeling kwam op 5 Augustus in werking en kan in zoverre in verband staan met het disagio, dat het bankbezit daardoor eens zo overvloedig scheen tegenover het al schaarser wordende kasgeld. Maar het kan niet, dat de bank in dezelfde dagen, dat ze begon deze daadwerkelijke hulp te verlenen (er is druk gebruik van gemaakt), zo werd gewantrouwd, dat daardoor haar agio beneden pari daalde.
Behalve door beslaglegging en incasseren, door binnenhalen (of trachten te halen) wat maar uitstond, wist men nog een manier om zich veilig te stellen: nl. door een ander hetzelfde onmogelijk te maken, al vasthoudende wat men had en zich tegen uitbetaling beschermend. Zoals de Vierschaarregisters dik werden van de beslagleggingen, zo hadden alle notarissen enige keren zoveel papier als anders nodig om de stroom van losbrekende wisselprotesten te verwerken. Gedurende de eerste dagen was er nog een toon van afwachting in die protesten

[1]) Voor Aug. en Sept., De Vogel, Memoriaal 1763—1765 en Copyboek t. a. p. Verder Van Dillen, Effectenkoersen.
[2]) Het geval is in het bizonder besproken door Van Dillen (Crisis 1763 en Geschiedenis der Wisselbank) en Mees (Bankwezen).

(vooral wilde men eerst afzien, wat de anderen zouden doen). Rustig staande huizen hebben zelfs in begin Augustus nog wissels van hun relaties op insolvente huizen, volgens de gebruikelijke beleefdheid voor rekening van hun vriend voldaan. Doch weldra moesten ze ook dit weigeren, daar ze zelf niets ontvingen. Aldus werden de bedaarden gedwongen mee te doen met de massa. Niet in de eerste dagen, toen de „massa" zijn run op de kassiers deed, maar in de loop van Augustus werd de toon van hun bezorgdheid dieper. Men zag een verlamde wereld voor zich.

Het eerst verstijfde de wisselhandel, die „zuil van de koophandel". Reeds op 29 en 30 Juli was er op de Amsterdamse beurs geen disconto te doen [1]). Dit ging dus niet aan de gebeurtenissen vooraf, maar was een gevolg van het verdwijnen van den directeur van Aron Joseph & Co. En snel ziet men dan het disconto, dat in Juli 4% was (lager dan in begin Juni) tot 6% op 9 Aug. stijgen, terwijl de wisselkoersen dalen; er was helemaal geen wissel te doen [2]).

Het begon er mee, dat niemand op Hamburg wilde nemen, of het moest op heel kort zijn. Dat was de tweede Augustus [3]). Reeds op 5 Augustus gold hetzelfde voor andere plaatsen en vervolgens nam men gezamenlijk het besluit alle op Amsterdam getrokken wissels met protest van non-acceptatie te laten retourneren [4]). Wilde Hamburg helpen of betalen, dan moest het zelf remitteren, want het was geheel onmogelijk in Amsterdam om rembours te trekken [5]). Gedurende de volgende dagen hoort men van alle kanten deze en dergelijke mededelingen herhalen, totdat op 16 Augustus even licht scheen door te breken. De post was aangekomen en Hamburg bleek zich nog staande te houden. Hiervan en van de inderdaad voor sommigen gekomen remise verwachtte men veel verbetering, maar het bleek dat deze remises direct nodig waren om de oude verplichtingen, reeds geaccepteerde en gedisconteerde wissels te betalen. Zo kon men nog niet opnieuw remitteren, want het waren vooral de Joden die hun Hamburgse remises zo nodig hadden en zonder hen kon men niet trekken [6]). Aldus was er op 18 Augustus toch nog geen verbetering ingetreden. Niemand betaalde, omdat men zelf niet om rembours kon trekken [7]). De brave lieden werden er verlegen van en Jan-Isaäc en De Vogel verzekerden telkens, dat het werkelijk geen wantrouwen was, als ze niet toestonden op zich te laten trekken,

[1]) N. A. 14131, protest Jacob Schues contra Huysinga van Vliet.
[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 121. „.....geen credit om te disconteeren, werdende 6% en daarbooven gebooden."
[3]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 106.
[4]) t. a. p., fo. 115.
[5]) t. a. p., fo. 117.
[6]) t. a. p., fo. 131.
[7]) De Vogel, t a p., fo. 131.

maar dat het hun werkelijk onmogelijk werd gemaakt. Toen dan ook op 19 Augustus een nieuwe post uit Hamburg kwam met ongunstige berichten vandaar, werd de verlamming volkomen en kon men noch op Hamburg, noch op Spanje, noch op waar dan ook iets per wissel regelen. Op 25 Augustus luidden de mededelingen nog net zo, de dertigste eveneens; tot 6 September bleven de berichten zo somber mogelijk. Men noemde de toestanden niet te beschrijven, maar beschreef ze, gelukkig voor ons, toch [1]). Niemand accepteerde, er was niet te betalen, de goederenhandel, die ook stil lag, maakte „de pakhuizen vol, maar de kassa schraal", men verwachtte ook daling van de wisselkoers op plaatsen als Livorno [2]), die feitelijk niet betrokken waren (deze daling volgde inderdaad). Toen kwam er opeens kalmte, vooral omdat er in de laatste week geen nieuwe faillissementen bij waren gekomen. Herstel trad echter nog niet in, vooral daar men niet wist wat de gefailleerde huizen zouden doen om hun zaken af te wikkelen. Doch op 14 September begon de wisselkoers op Londen (waar men vrij goed stand had gehouden) te rijzen en de vijftiende klonk voor het eerst een perfectum: er zijn „omtrend" geen faillieten meer gevallen [3]); een wissel op Livorno was weer te verhandelen. Toch bleven beide handels, wissel- en goederenverkeer, stil. Zolang men niets wist van de afloop, ging het herstel haperend, bleef men uiterst voorzichtig, maande een ander om betaling en verplichtte zichzelf zo min mogelijk. Af en toe schoot een koers (b.v. die op Spanje, 22 September) even omhoog, doch het zette niet door. Toen kwam op 24 September de eerste, zeer gunstige regeling van zaken, nl. die van Hassel-

[1]) De Vogel, t.a.p., fo. 166. (30 Aug.) „.....hetgeen UE weegens de omstandigheeden van de tegenwoordige tyd gelieven te melden, hetgeen ons nog seer melancoliecq te vooren komt. Hier is het niet minder en men spreekt weeder van eenige huysen, dog ook eenigen sonder fondament, willende men door dusdaanige discoursen de saak nog kwader te maaken als die waarlijk is, dat door eenige nydige liedens uyt kwadaardighyd werd uytgestroyd, wy vinden dit een saak die behoorden gestraft te werden."
fo. 193 (12 Sept.) „..... de omstande continuieeren alhier nog niet voordeelig en blyven dog gefaijleerde huyzen in dezelve toestand en geschied geen betaalingen van eenigen, sodat het miscrediet op onse beurs en de stilstand in de wissel en andren negotiën nog aanhoudende is."
[2]) t.a. p., fo. 176.
[3]) t. a. p., fo. 197 (15 Sept.), „.....dat de wissel en alle negotie heeft stilgestaan en de schaarsheid van geldt is present nog seer groot....."
fo. 203 (16 Sept.), „.....omtrent geen faillieten meer ..... crediet wat vermeerderend ..... de negotie blyft hier met alles doodstil....."
fo. 206 (17 Sept.), „.....schynt de wisselnegotie en het crediet op onse beurs sig wat begint te herstellen, zynde zeedert nog maar 2 huyzen als van eenen Hamaker en Paulus Heeger opgehouden, dog dat is van wynig belang in de comercie..... komende hem meest van 't accepteeren van trattes vandaan, daarvoor geen remis hebben bekoomen, dog zo zyn der meer." Hamaker en Heeger staan niet in de lijst van Hoofdstuk III. Heeger hervatte in November zijn betalingen weer.

DE VOORNAAMSTE WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM IN 1763 EN 1764 [1]

Ter vergelijking.	Hamburg. Stuivers voor een daalder lubs.		Breslau. Stuivers voor een rijksdaalder.	Londen. Stuivers en groten voor een £ st.	
	Op 2 m.	Op zicht.		2 uso.	Op zicht.
1755					
Hoogste	—	34 3/16	34 3/8	36.1 à 1½	36.4 à 3½
Laagste		in Jan.	in Jan.	in Sept.	in Aug
Gemidd. v. d. 7-j.	—	32 7/8 à 33	33¾	35.6 à 6½	35.9½
oorlog; zie Bijl. B		in Dec.	in Dec.	in Dec.	in Dec
Laagste in de 7-j.	(33¼)	32 3/8	28¾	34.7	34.11
oorlog	—	30⅛	21¼	33.3	33.5
1763					
Jan.	32 13/16	33⅛ à ¼	22¼	34.6½ à 6	34.9 à 8
Febr.	32 11/13	33 1/16	25	34.7½ à 7	34.10 à 9¼
Mrt.	32 15/16	33 3/16	24½	34.8	34.10
Apr.	32 15/16 à ⅞	33¼	23¾	34.5	34.7½ à 7
Mei	32½ à 7/16	32¾	23¾	34.4 à 3	34.6 à 5
Juni	32 11/16	33⅛ à 1/16	23⅝	34.4 à 3	34.7
Juli	32¾	33 3/16	23	34.8½ à 8	34.11 à 10
— bizonderh.	—	—	—	—	—
30 Juli	32⅝	33½	—	34.7½	34.9½ à 9
1 Aug.	—	—	—	—	—
2 Aug.	—	—	—	34.6 à 5½	34.8½ à 8
4 Aug.	—	—	—	—	—
— bizonderh.	—	—	—	—	—
5 Aug.	niet te doen	niet te doen	—	34.4 à 3	34.6
— bizonderh.	—	—	—	—	—
18 Aug.	„	„	—	34	34.3
— bizonderh.	—	—	—	geen negotie	geen negot
23 Aug.	„	„	—	33.11 à 10	34.1 à 34
25 Aug.	„	„	—	—	—
— bizonderh.	—	—	—	—	—
1 Sept.	„	„	—	—	—
— bizonderh.	—	—	—	—	—
8 Sept.	„	„	—	33.8	34
— bizonderh.	—	—	—	—	—

[1]) De cijfers der wisselkoersen zijn voor Januari 1755—October 1757, Mei—October 1758, Mei 1760—Januari 1761, November 1761—Februari 1762, November 1762—April 1763 ontleend aan de Prijscouranten. Voor de tussenliggende data zijn de Nederlandse en Franse Copieboeken van De Vogel gebruikt, waaraan ook 1759 en 1760 grotendeels ontbreken.

Parijs. Groten voor een écu		**Cadix.** Groten voor een ducaat	**Lissabon.** Groten voor een crusado.	**Livorno.** Groten voor 8 realen.
2 uso.	Op zicht.			
$56^{1}/_{16}$	$56^{5}/_{16}$	$98\frac{7}{8}$ à 99	$47^{1}/_{16}$	$90\frac{3}{4}$
in Aug.	in Sept.	in Jan.	in Mrt.	in Sept.
$54\frac{3}{4}$ à $\frac{7}{8}$	$55\frac{1}{2}$ à $\frac{1}{4}$	94	$46\frac{1}{4}$ à $\frac{3}{8}$	85 à $\frac{1}{4}$
in Dec.	in Dec.	in Dec.	in Oct.	in Dec.
$53\frac{1}{2}$	$53\frac{3}{4}$	$94\frac{5}{8}$	$44^{15}/_{16}$	$86\frac{1}{8}$
$52\frac{3}{8}$ à $\frac{1}{2}$	$52\frac{7}{8}$	92 à $91\frac{7}{8}$ à $\frac{3}{4}$	44	$83\frac{3}{4}$
$54\frac{3}{8}$ à $^{5}/_{16}$	$54^{15}/_{16}$	$96\frac{1}{2}$ à $\frac{3}{4}$	$45\frac{5}{8}$	$88\frac{1}{4}$
$54\frac{7}{8}$	$55\frac{3}{8}$	$96\frac{3}{8}$	$46\frac{1}{4}$	$88\frac{7}{8}$ à $\frac{3}{4}$
55	$55\frac{1}{2}$ à $^{9}/_{16}$	$96\frac{1}{2}$	$46\frac{1}{8}$ à 46	$89\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$
$55\frac{3}{8}$ à $\frac{1}{4}$	56 à $55^{11}/_{16}$	97 à $96\frac{3}{4}$	—	$89\frac{3}{4}$
$54\frac{7}{8}$	$55\frac{1}{2}$	95	—	—
$54^{9}/_{16}$ à $\frac{1}{2}$	55	$95\frac{3}{4}$	$46\frac{3}{4}$	—
$54\frac{7}{8}$	$55\frac{1}{2}$	$94\frac{1}{4}$	$46\frac{3}{8}$	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	$94\frac{1}{4}$	—	—
—	—	—	—	—
—	—	$94\frac{1}{4}$ à 94	$46\frac{3}{8}$	—
—	—	geen negotie	—	niet over Livorno te trekken
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
$54\frac{1}{4}$	55	$93\frac{3}{4}$	—	$90\frac{3}{4}$
geen negotie	geen negotie	sonder negotie	—	geen negotie
—	—	—	46	—
—	—	92	—	—
—	—	—	—	—
—	—	$90\frac{1}{2}$ à 90	—	89
—	—	—	—	—
$53\frac{3}{4}$	$54\frac{1}{2}$ à $\frac{5}{8}$	$90\frac{1}{4}$ à 90	—	—
—	—	weinig negotie	—	—

Ter vergelijking.	Hamburg. Stuivers voor een daalder lubs.		Breslau. Stuivers voor een rijksdaalder.	London. Stuivers en groten voor een £ st.	
	Op 2 m.	Op zicht.		2 uso.	Op zicht.
9 Sept.					
	„	„	—	33.9	34 à 1
13 Sept.					
	„	„	—	33.9½	34.1½ à 2
— bizonderh.	—	—	—	rijsende, veel negotie	
15 Sept.	„	opgeloopen tot			
		32⅞	—	33.11 à 34	34.2½ à 3
— bizonderh.	—	—	—	gestegen tengev. v. consid	
21 Sept.				bele partijen	
24 Sept.	„	—	—	—	—
— bizonderh.	op 2 m.	32¾	—	34.6 à 7	34.9
29 Sept.	geen geld	weinig negotie	—	—	—
1 Oct.	—	—	—	34.8	34.10½
6 Oct.	—	32⅝	—	33.8(?)	33.10(?)
8 Oct.	—	—	—	—	—
13 Oct.	32⅝	33 1/16	—	34.8½	34.11½
18 Oct.	—	—	—	—	—
20 Oct.	32¾	33¼	22⅓	34.7 à 6½	34.10
27 Oct.	—	—	—	—	—
29 Oct.	—	—	—	—	—
Nov., 1ste decade	32⅝	33	- -	34.7	34.11
2de decade	32 11/16	33 1/16	—	35 à 34.11	35.4 à 3
3de decade	32¾	33⅛	21⅝	34.11	35.3
3 Dec.	—	—	21¾	35.1	35.5
22 Dec.	33¼ à 5/16	33⅝	21⅝ à ¾	35.2 à 1½	35.6
1764	33¼	33 15/16	21½	35.6	35.10
Jan.	33⅜ à ½	33 11/16	—	35.10 à 9	36
Febr.	33 5/16	33½	—	35.10½	36
Mrt.	33 7/16	33 11/16	—	36 à ½	
				(hersteld)	36.5½
Apr.	33 3/16 à ¼	33 9/16	—	35.10 à 9	36
Mei	33½	33¾	—	35.11 à 11½	36.3
Juni	33⅜ à 7/16	33⅝	33¾ (hersteld)	36.4 à 3½	36.6 à 6½

Parijs. Groten voor een écu		Cadix. Groten voor een ducaat	Lissabon. Groten voor een crusado.	Livorno. Groten voor 8 realen.
2 uso.	Op zicht.			
—	—	—	—	89⅛ à ¾
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	90½ à 91½	—	88½
—	—	hoog geacht		
—	—		—	—
—	—	92¾ à 93	—	—
—	—	veel vraag	—	—
—	—	—	—	—
—	—	93 à 93½	—	—
—	—	daling gevreesd	—	—
54⅝	55	93¼ à 93	—	88½ à ¼
—	—	—	—	—
—	—	93½	—	—
—	—	—	—	—
—	—	94	—	—
—	—	93½ à ⅝	—	—
—	—	—	—	—
54	54⅜	93½	—	87½ à ¼
54	54¼	94	46⅞	87½ à 88
54⅜	54¹¹/₁₆	—	—	—
—	—	94½	—	—
54⅜ à 7/16	54⁹/₁₆ à ⅝	95½ à ¾	—	—
—	—	95¼ à ½	—	—
54¹¹/₁₆	55	95¾	—	88 à 87⅞
55⅜ à ½	55¹¹/₁₆ à ¾	95½	—	88¼ à ⅛
54⅜	55⅛	95	—	—
55⅛	55½	95½	—	—
55⁵/₁₆	55¾	95¾	—	—

green [1]). Men vermoedde echter terecht, dat niet alle gevallen zo goed zouden aflopen. Vijf dagen later rekende men weer op daling van de wisselkoersen en was er nog lang niet algemeen gelegenheid om te trekken. In sommige plaatsen in Nederland gaf men zijn Amsterdamse huis wel weer opdracht om een wisseltransactie te verrichten, doch deze was niet altijd uit te voeren. Op verscheidene buitenlandse plaatsen was nog geen koers [2]).

In begin October kwam de boedel van De Neufville aan de kamer en vervolgens vele anderen. Hiermee was aan de onzekerheid een eind gekomen. Men verwachtte er wel niet veel bizonders van, maar begon toch weer zijn aandacht op andere dingen te concentreren. De correspondenties behandelen weer de gewone zaken met af en toe nog een mededeling, waaruit blijkt, dat het herstel nog niet algemeen was [3]). Eind October noemt De Vogel de toestand weer betrekkelijk normaal, d.w.z. voor een deel (de bestvertrouwden) der handeldrijvenden. In November is het al weer wat beter, maar er worden nog veel uitzonderingen gemaakt. De oude heer Brants sprak in die dagen nog over de schaarste van gelden en het „miscredit" [4]).

Dit langzaam herstel spiegelt zich trouw in de koerslijsten. Al naar de engheid van betrekking herstelden de koersen zich tegen het eind van het jaar of in de eerste helft van het volgend, maar ze bleven nog heel lang onzeker [5]).

Men trachtte zich op verschillende wijze uit de langdurige impasse te redden. Ten eerste was er, zelfs in de meest somber

[1]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 220. Zie verder lijst van insolventen in Hoofdstuk III.

[2]) t. a. p., fo. 229. Hier betrof het Frankfort, waarvan geen koersnotering gedrukt werd, hoewel er geregeld op die plaats werd gehandeld. In tegenstelling daarmee waren Bordeaux en andere Franse plaatsen, waarvan wel een officiële notering bestond, terwijl men er zelden gebruik van maakte. (De Vogel, fo. 303).

[3]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 233. 6 Oct.: „..... present is het in calmte en het crediet en wisselnegotie begint van tyd tot tyd te herleeven."

fo. 250. 20 Oct.: „Het crediet in de comercie is weeder in syn oude ploy voer diverse huysen en men wisselt weeder als voor deesen."

fo. 279. 30 Oct.: „De omstande van 't crediet en de wisselnegotie begint wat te beeteren, dan het is nog niet als voorheen en veelen geldsaaken houden sig nog geslooten."

fo. 299, 10 Nov.: „Present is alles weer in volle crediet op onse beurse, hoewel niet zoals voorheen en werd bij veelen nog onderschijt gemaakt, principaal de grooten wisselhuysen."

[4]) Arch. Br. 211, 8 Nov. 1763 aan C. N. Wadstrøm: „De schaarsheyd, de weynige roulance van contante penninge en het miscrediet hebben zo nooyt gesien en daarom hebben Uwed reets in onse van den 5 deser geschreeven dat het traceeren van meerder wissels boven de R. 2000 ons zoude incommoderen."

[5]) De Vogel, t. a. p., fo. 442, 17 1764: „..... het is present met alle wisselcourse zodanig geleege, dat men niets het minste staat daarop kan maaken en veele gaan teegen alle reeden aan en het is maar een geluk als met het daarmeede wel treft."

beschreven dagen ... toch nog wel eens een wisseltje te trekken [1]). Ook probeerde men wel wissels die men nog ontving in Londen te laten disconteren, maar de remise daar weer voor (als het al lukte) ondervond dezelfde moeilijkheden als de overige wissels [2]). Hetzelfde was het geval met betalingen, die men over Parijs trachtte te doen [3]). In het algemeen was er werkelijk niets per wissel te betalen. De gewone kooplieden, die niet in de wisselzaken zelf betrokken waren, konden, al excuses makende, zich wel veroorloven even te wachten. Anders betaalden ze in specie en assignaties en lieten zich ook aldus betalen. Zij die wel in de wisselverbintenissen verwikkeld waren, konden, behalve eindeloos protesteren, hun endossementen tegen een zeker percentage afkopen [4]). En een actief koopman wist in deze nood zelfs nog een deugdje te vinden en een mogelijkheid voor een nieuwe commissie. In Spanje was nl. tegelijk met de berichten van de verlamde wisselhandel de jaarlijkse zilvervloot uit Vera Cruz aangekomen. Nu wist de koopman, die op Spanje handelde vernuftig beide dingen te combineren en verzocht zijn Spaansen vriend hem in zilvergeld te remitteren; naar hij zeide om een kleine speculatie met dit geld te maken (munten waren handelswaar), alsook omdat er, oja eigenlijk, geen wissel te doen was [5]). Niet alleen in zijn eigen directe relatie deed men dat, maar men stelde ook zijn buitenlandsen vriend voor om hetzelfde te doen, zichzelf daarbij aanbiedend als intermediair: U zult mij dan zeker wel met de commissie vereren..... [6]).

Ondanks dergelijke gevallen leden alle kooplieden mede, omdat de warenhandel met het stokken van het crediet ook stilstond. Aanvankelijk was men nog vrij optimistisch en vond er genoegen in goed te laten uitkomen, dat men niets met de kwade zaken had te maken. Ze trachtten hun gewone zaken rustig voort te

---

[1]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 145 (op 23 Aug. aan Jenisch in Hamburg): „Heeden ter beurse rencontreeren wy geld op costy by een cristen huys, dewelke op 2 en 3 d. dato goede sommen van voorname huysen heeft genoomen à 32¾ st....."

[2]) T.a.p. fo. 177. Bovendien was de wisselkoers op Londen „extra slap en differeerd meer als 1 sh.".

[3]) T.a.p. fo. 176 (3 Sept.). „Wat de brieven op Parys aangaan, weeten niet of die zulle betaald werden en of die hier present zoude te vernegotieeren weesen. Wy zouden die anders gaarne wille hebben."

[4]) Lelong, negende druk, 1780, dl. I p. 145.

[5]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 157.

[6]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 162 „.....omdat wy een seer lagen wissel voorsien en in tydsomstande veel risico voor de brieven werd geloopen, hebben wy aan deese en alle onse andere vriende in Spagne geordonneert onse retoure in spetie per masse te doen, dog dat wy geen risico willen loopen van het aan boord brengen en daarvoor betaalen hetgeen ordinair werd belast, synde 3 pct., dat oordeelen wel meriteerd om groter risico en schaadelyk wissels voor te koomen; so Ue daartoe meede resolveeren mogte en Ue geliefde ons met de consignatie te vereeren, so zullen het seer extimeeren".

zetten — De Vogel, Jan-Isaäc de Neufville, de oude heer Brants, de moralist Van Hemert en wie verder — en ze zeiden tegen elkaar, dat het beter was, de goederen maar een poosje te laten „leggen" en een gunstiger conjunctuur af te wachten en ze voelden zich tevreden, dat ze zich dit konden veroorloven. De oude heer Brants, die weinig zaken meer deed, hield het langst vol, dat het gebeurde voor de „reëele negotie" alleen maar goed was [1]). Zeker bedoelde hij dit hoofdzakelijk in verband met een zuivering van de wisselhandel en daar waren de anderen het wel mee eens. Want in werkelijkheid heeft de warenhandel op verschillende punten er sterk onder geleden. Het gelaten (of met enig braafheidsvermaak) wachten op beter tijd was niet zonder gevaar: de narigheid duurde langer dan men verwacht had en de concurrent stond klaar. Een precieze einddatum is moeilijk op te geven, maar wel kan men zeggen, dat de directe gevolgen (stagnatie in het geldverkeer) tot in November 1763 duurden en de indirecte wel tot in 1765 en langer en dan vooral op veel meer gebieden dan die van de geldhandel.

Reeds zeer spoedig na de eerste faillissementen constateerde De Vogel, dat er veel „schaade aan de generaale commercie werd gedaan" [2]). In de eerste plaats natuurlijk doordat er geen betaling mogelijk was, vervolgens ook door de algemene geest van wantrouwen en „melkophalen" en weldra ook door zulke uitspruitsels van de crisis als de „haastige verkoopers", die de markt ernstig bedierven. Maar vooral leed men, en dat heel lang, wel tot in November toe, door het abnormale gebrek aan contant geld. Al deze dingen hadden een zeer ongunstige invloed op de prijzen, zoals in het begin van Hoofdstuk III is aangetoond. De mooiste goederen bleven liggen [3]) en men durfde tot geen „onderneeminge" te „animeeren". Tegen het einde van October gaf De Vogel niet veel rampberichten meer en begon weer van „speculatie" (dat behoefde niet iets ongunstigs te betekenen) te spreken [4]), doch de markt bleef slecht. Een

---

[1]) Arch. Br. 211. 13 Sept. aan C. N. Wadström. „.....Uyt de tegenwoordige, schoon facheuse evenementen kan de reëele negotie en affaires absolut niet anders als voordeel hebben, dewijl de waarde in zig zelfs heeft en wedersyds getrokken en genoten werd."

[2]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 120, 8 Augustus.

[3]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 232, 6 Oct. „De nieuwe wolle die aangekoomen zyn, en waar van 32 en 34 St. werd gevraagd, werden alle onverkogt gelaaten, schoon die van seer goede qualiteit wit, wel gewasschen en geschyden ...dan de koopers hebben geen lust en om de critique tyden so is in het Duytsche ryk het crediet meeden getroubeleert.....

[4]) T.a.p., fo. 205, 7 Sept. „De negotie blyft hier doodstil en daar werd bynaar niets verkogt." — Fo. 238, 7 Oct. „Weegens de bedroefden toestant der negotie moeten wy Ue seggen geen articul van eenig speculatie weeten..." — Fo. 274. „Ue of Syn E. vrienden daarop speculeerenden (er was veel „debiet" voor olie geweest), so houden ons in Ue gunst gerecommandeert."

zeer nauwe relatie zelfs, als De Vogel b.v. met Jenisch onderhield, verslapte daardoor zeer.
Niet alleen de gewone kooplieden, die zich met de warenhandel bezighielden, ook zij die indirecter met de handel in verbinding stonden zoals assuradeurs en muntmeesters, ondervonden veel schade [1]).
De slechte toestand van de markt deed veel kwaad. Sommige buitenlandse relaties waren edelmoedig en deden al hun best om de voorlopig onvoordelige correspondentie gaande te houden. Zo b.v. de Koningsberger Gurgens, die gewoon was hennep in Amsterdam te plaatsen. Hij schreef eerst, dat het jammer was, dat door de „Geldbedürfnisse" de prijzen in Amsterdam gedaald waren, maar hij was bereid „weltevreeden" te wachten, indien door „wat leggen meer profyt te verwagten" was. In de herfst deelde hij mede, dat door de Engelsen de meeste partijen hennep waren weggekocht en de prijzen stegen, maar desondanks bleef hij trouw van zijn kant vragen om „meerder bevelen en commissiën" [2]).
Anderen echter waren scherper en beëindigden een relatie om redenen, waar de betreffende Amsterdammer onschuldig aan was. Dit ondervond De Vogel met de firma Dobbeler & Kentzler in Hamburg, die hij dadelijk, in de dagen van de ramp, er van had trachten te overtuigen, dat het geen wantrouwen was, als hij voorzichtig deed met wissels, doch dringende noodzaak. Hoewel de relatie vrij nauw schijnt te zijn geweest (De Vogel had in Juli 1763 voor Kentzler geprobeerd diens broeder een plaats in Holland te bezorgen) en de Hamburgers nog thee van De Vogel in commissie hadden, lieten ze tot 21 Jan. 1764 niets van zich horen, en toen beëindigden ze de relatie (ondanks de thee), „malcontent", daar De Vogel indertijd zekere wissels had doen protesteren [3]).
Moge dit slechts incidenteel zijn, een feit is het toch, dat ook de welwillende, gelijk bovengenoemde Gurgens, in zijn eigen belang zich tot den concurrent moest wenden en zijn goederen naar Engeland verkopen.
De grote concurrent! Het is reeds bekend [4]), dat sinds de crisis van 1763 Amsterdam niet meer de enige markt was, waarop

---

[1]) T.a.p., fo. 217. „.....puyke assuradeurs neeme, die van deese cretieque omstande niets geleeden hebbe....."
Gen. Muntk. no. 25, J. E. Novisadi, muntmeester te Utrecht, 24 Sept. 1763: „versoeke seer neederig excuus, dat deese opgave is versuymt om vroeger te doen, maar die bezigheedens zyn zo meenigvuldig geweest, om myne mundhandelaars staande te houden in haar Credit, dat UE. Mog. het naulyks zouden kunnen gelooven".
[2]) Arch. Br. 367, pakje Gottlieb Gurgens, 23 Aug., 9 Sept., 23 Sept., 28 Oct., 13 Dec., 30 Dec. 1763.
[3]) De Vogel, Nederlands Copyboek 1763—1764, fo. 145, Frans Copyboek. 20 Aug. 1763, 7 Febr. 1764.
[4]) Sautijn Kluit, p. 42.

de Russen konden wisselen, doch sindsdien moest Amsterdam deze eer met Hamburg en Londen delen. Of dit een grote schade betekende en of Petersburg vaak naar de concurrenten ging, is niet te zeggen, zolang men de verandering niet in getallen kan uitdrukken. Men kan er echter aan twijfelen. Vergelijkt men de druk van Lelong van 1780 (deze is een betere, zelfstandig bewerkte uitgave, anders dan de meeste vorige herdrukken, die oud en nieuw vrij kritiekloos achter elkaar afdrukken en soms wonderlijke anachronismen vertonen [1]) met die van 1753 [2]), dan vindt men in de tekst betr. de Russische wisselhandel géén verandering. De druk van 1753 zegt van de handel op „Muscovien": „de wisselbrieven op Archangel worden meestendeels op deze stad (d.i. Amsterdam) getrokken" [3]). De correspondente tekst van 1780 luidt: „de meeste wisselhandel geschied op Amsterdam..." [4]).

Echter is er een verschil in het direct daarop volgende. De oudere druk gaat n.l. nog uitgebreid door op het thema en deelt ook mede, dat men „veel, oude Ryxdaalders en goude Ducaten (daar)heen (brengt), waarvoor men kopen kan". 1780 zegt daarvan niets. Dit komt overeen met de berichten van den Nederlandsen envoyé in Petersburg, die het eerst de gevolgen van de crisis aldaar besprak. Sinds de berichten van de vele Amsterdamse faillissementen zijn binnengekomen, aldus de envoyé Meynertshagen [5]), „loopen de Engelsche cooplieden alhier met twee projecten swanger". Het ene project was dan om de wisselkoers in plaats van op Amsterdam of Hamburg (dat betekent dus, dat Amsterdam niet het volledig monopolie van die handel had en klopt met het „meestendeels" van Lelong-1753) op Londen te laten geschieden. Het andere plan was om in Engeland rijksdaalders te laten slaan „van deselve intrinsique, dog op een andere stempel, als de Hollandsche" en om die Engelse rijksdaalders dan in Rusland „te leeveren, en te vernegotiëeren" in plaats van de Hollandse. De schrijver voegde er aan toe dat beide plannen bij de andere vreemde kooplieden veel tegenstand ontmoetten, „insonderheid het verplaatsen van de wissel".

Deze kwestie is natuurlijk van belang, vooral ook in verband met Mansvelts veronderstelling, dat de crisis van 1763 een teken was van Amsterdams verval. Wat betreft de bij Diferée [6]) ge-

---

[1]) Die van 1780 is daar overigens ook niet geheel vrij van. Zo leest men (dl. III, p. 493) nog precies als in 1727, dat het wisselen op Genève „sedert den laesten(!) oorlog grootelyks (is) vermeerderd, toen alle Negotie en Wissel op Frankryk werd verboden," enz.

[2]) De drukken van 1753 en 1763 zijn geheel aan elkander gelijk.

[3]) Lelong, 8e druk, 1753—1763, dl. II, p. 202.

[4]) Lelong, 9e druk, 1780, dl. II, p. 362.

[5]) N. v. S., 7 Oct. 1763, brief van den envoyé Meynertshagen van die datum.

[6]) Diferée, p. 448.

noemde, voor Nederland zeer ongunstige cijfers van 1753, 1759, 1764 en 1766 aangaande de Engelse en Nederlandse handel op Petersburg en Dantzig, zij verwezen naar onderstaand extract uit de Sonttolregisters [1]).

	Nederlandse schepen de Sonttol passerend met bestemming	
	naar Petersburg	naar Dantzig
1750	27	56
1755	33	55
1762	34	60
1763	36	64
1764	29	44
1765	37	72
1766	40	63

Nederland (en ook Hamburg) ondervonden in 1764 een sterke terugslag, terwijl Engeland in herstel was. Absoluut bekeken ging Nederlands vaart daarna niet achteruit. Diferée zegt verderop ook, dat Nederland alleen relatief terrein verloor, maar in het geheel wèl mee vooruitging. Zie ook laatste pagina van dit hoofdstuk). Wat verder het prestige op de wisselmarkt betrof, de Dantziger wisselkoers bleef in elk geval uitsluitend over Amsterdam lopen.

Waar de belangen en de rol van een internationaal zo belangrijke handelsplaats op het spel stonden, kwamen de door en door individualistische kooplieden er toe in de belangrijkste dingen samen te werken. Het steunfonds mislukte, daar het niet alleen voor allen, maar ook in het bizonder voor één, en wel een onbetrouwbaar handelsman, bestemd was. Daarna diende men requesten in om de voornaamste punten te kunnen regelen. Het eerste request [2]) had het bekende resultaat, dat de Wisselbank gemachtigd werd om ook ongemunt edelmetaal in belening te nemen (hetgeen zij tot dusver niet of slechts bij hoge uitzondering had gedaan), welke maatregel bij de overvloed van onverwerkt metaal zeker een uitkomst was. Verder regelde men enige principiële, nu actueel geworden wisselproblemen [3]). Men kwam overeen alle wissels te keren, tegen faillieten gezamenlijk op te treden [4]) en de voornaamste besluiten vonden

---

[1]) Ellinger Bang, Tabeller over Skibsvart enz., 1661—1783, p. 183—193.
[2]) Groot-Mem. 1758—1775, fo. 90.
[3]) Eerst hadden enige Joodse kooplieden en bankiers tijdelijke „mitigatie" van het wisselrecht verzocht met het oog op de tijdsomstandigheden. Het verzoek werd in deze vorm wel niet toegestaan, maar vele der maatregelen kwamen toch min of meer op deze „mitigatie" neer. Het stuk was ingediend door S. Ph. L. Gompertz, Sal. Jacobs en Zoonen Nathan en Simon, Al. & El. van Embden en Soon, Levy & Sal. Ph. Joël, Michaël Jac. Gottschalk, Joël Sal. Levy, Aron Levy Joël, Sal. Harmanus Kyzer, Wed. Isr. Levy Fles & van Offen. (Arch. Burg. Handel 9, Geldzaken).
[4]) D. B. K. 164, fo. 278.

zelfs hun vastlegging in een keur [1]). Deze betroffen de vaststelling van het feit, dat endossanten evenzeer als de trekker aansprakelijk waren voor een wissel [1])[2]), en voorts een regeling der z.g. respytdagen ten tijde van de halfjaarlijkse sluiting van de Wisselbank. Beide kwesties waren in deze zomer actueel (de Wisselbank was juist in de tweede helft van Juli gesloten geweest), maar ook in gewone tijden van belang. Dit alles kwam tussen 4 en 11 Augustus tot stand.
Hierna merkt men niet veel meer van een gezamenlijke actie. Ook de aanvallen en „apprehensies" op De Neufville deed men onafhankelijk van elkaar. En niets was in wezen minder algemeen van geest dan de wellicht goedbedoelde voorstellen tot „herstel van 't ziek crediet". Sautijn Kluit, die midden uit de theorieën van de negentiende eeuw schreef, verbaasde zich over de verschillende herstelprojecten, „die onvoldoende (waren) om het kwaad te stuiten of te wijzigen" en alleen ontstaan konden in „een tijd, die van de vaste wetten waarvan ook het maatschappelijk leven afhankelijk is, hoegenaamd geen begrip had"[3]). Skalweit, de Duitser van heden, verbaast zich, dat de ene helft van de kooplieden, zij die zich veilig in hun onschuld, hun niet betrokkenzijn voelden, zich zo min mogelijk van de zwakke broeders aantrokken [4]). Dit geldt voor Amsterdam evenzeer als voor Berlijn. De Amsterdamse koopman, die zijn eigen zaken gezond achtte, deed na de eerste, technische noodzakelijke stappen, niets meer om de anderen te helpen. Het toevallige, onprincipiële en individuele karakter van de Herstelplannen is opvallend. De meeste waren slechts verkleinde of gevariëerde herhalingen van het eerste Hope-plan; ze golden enkele personen — of tegenstand tegen enkele personen. Een enkele had een levensvatbaar idee, dat ook een tiental jaren later werkelijk is uitgevoerd. De andere bleven plannen. De kooplieden van die jaren maakten hun daden niet afhankelijk van theorieën of ideologieën, doch kenden slechts het koopmansbelang. Dit gaf hun ook de nodige practische middelen aan de hand om zich te beschermen en deed hen, waar het nodig was, wel samen werken. De Herstelplannen namen ze niet zeer serieus Een van de opstellers zelf zegt, dat deze projecten het voordeligst voor den boekhandelaar waren [5]). De verschillende reactie van Sautijn Kluit en Skalweit is misschien interessanter dan al de onuitgevoerde plannen zelf, hoewel deze toch wel een beeld geven van de grenzen en mogelijkheden, die een achttiende eeuwer in de handel voor zich zag.

---

[1]) Handvesten van Amsterdam Tweede Vervolg, fo. 81, keur van 31 Jan. 1764.
[2]) Gedenkzuil der Noodlottige Koopjaaren, p. 33.
[3]) Sautijn Kluit, p. 43.
[4]) Zie Hoofdstuk V, Berlijn.
[5]) Gedenkzuil, p. 28.

Het eerste plan [1]), daterend van 18 Augustus (dus belangrijk later verschijnend dan de requesten) wilde hetzelfde als het steunfonds van Hope, nl. een som beschikbaar stellen teneinde getroffenen ruggesteun te geven. Het project met bijbehorend intekenformulier, werd door kooplieden en buitenlandse consuls vaak doorgestuurd, hoewel niemand het geheel ernstig nam. Het had nl. twee eigenaardigheden. De ene was zijn vaagheid zelve: men kon intekenen voor een zeker bedrag, doch hoefde niet te storten. De betrokken huizen zouden dan in termijnen betalen en men nam aan, dat ze de eerste en tweede termijn zelf konden bestrijden. Voor de derde termijn (eindigend twintig maanden na staking der betaling, dus bijna twee jaar later), zouden de intekenaars moeten bijspringen, niet voor de gehele som, doch voor een klein deel, voor zoveel als nodig zou zijn. Men zou dan dus zijn geld cadeau geven. De tweede eigenaardigheid was, dat deze regeling voor drie huizen zou gelden, voor Grill, Karsseboom en Hasselgreen. Het werd nooit uitgevoerd. Grill, Karsseboom en Hasselgreen zijn ook zonder dat er in geslaagd hun zaken weer in orde, en in goede orde te brengen [2]).

Het volgende plan [3]) viel de Acte van Cautie en Guarantie, zoals het voorstel uit het eerste plan werd genoemd, scherp en analyserend aan. Als de schrijver daarmee klaar is, zegt hij, dat hij zijn plan om de zaak **met** gereed geld in plaats van er zonder te redden..... "tot nader gelegenheid (zal) spaaren"! Hij vertelt er alleen van, dat men de gewone middelen (uitstel, middeling en kwijtschelding) moet toepassen (wat voor een groot deel ook geschied is); en zijn verder idee is, dat men een Bank van Crediet kon oprichten, die muntbriefjes zou uitgeven [4]).Hij was dus kennelijk op Engeland geïnspireerd, zoals de schrijver van nummer drie [5]) door Frankrijk. Deze man stelde

---

[1]) Project tot herstelling van het Algemeen Crediet en Ondersteuning van zommige Huyzen van Negotie dezer Stad, zonder Gereed Geld, en voornaamentlyk om daar door het Algemeen Vertrouwen op de Beurs van Amsterdam ten spoedigsten te herstellen. Gedenkzuil, p. 13.

[2]) Zie lijst van insolventies in Hoofdstuk III.

[3]) Gedenkzuil, p. 17, Onzydige Overweging, van het Ontworpene Project, tot Herstelling van het algemeene Credit, en ondersteuning van sommige Huizen van Negotie deezer Stad: — of Vertoog van Tegenvoorstelling, Hoe, met Gereed Geld, het algemeen Vertrouwen, op de Beurs van Amsteldam, ten spoedigste te doen herleeven."

[4]) Gedenkzuil, p. 28, „..... en thans alleen er van zeggen, dat ze zich zouden fundeeren, of op een Bank van Credit, of op het invoeren van een soort van Muntbriefjes van een Nieuwe vinding; of op de gewone drie wyzen van redding, door uitstel, middeling, of kwytschelding; en andere Hulpmiddelen van dien aard; met welke mogelijk beter iets ware uit te vinden om 't **Credit** in onze Stad, en de Circulatiën, na evenredigheid der **Behoeftens** en schaarsheeden te richten, en schikkingen te maaken om de laatste voor te komen en de eerste te verbeeteren."

[5]) t. a. p., p. 28, Copie Missive van een Koopman in Rotterdam, aan een Koopman in Amsterdam."

nl. een loterij-lening volgens Frans model voor. De aldus verkregen gelden zouden onder beheer van een stadscommissie moeten dienen tot het geven van belening en het disconteren van wissels. De moeilijkheid voor een mogelijke uitvoering zou wel blijven schuilen in de laatste bepaling, dat wat betrof „de Discompte van wissels geen anderen als die (voor goed bekende) Huizen van buitenslands, op Leeden van de Negotie Cas zyn getrokken en geäccepteert" [1]).

Ook nummer vier [2]) wilde een Beleenbank oprichten (hetgeen in 1773 inderdaad gebeurd is), met deze bizonderheid, dat zijn Beleenbank tegelijk een Courantbank zou zijn, waarin ieder zijn kasgeld kon deponeren, terwijl de bank daarvoor onder garantie van de stad biljetten zou uitgeven en die biljetten (der gewoonte getrouw „quitantiën" genoemd) zouden overal „voor goede betaaling" mogen strekken [3]). Hoewel men dit plan als het beste prees, vond het evenmin uitvoering als de andere projecten.

Veel van wat de plannenmakers voorstelde was al in één of andere vorm en meerdere of mindere mate uitgevoerd, met name de „gewone middelen" van plan no. twee en vooral de belening (door de Wisselbank). Verder verraden titels en inhoud van de projecten een onderlinge polemiek tussen de plannenmakers, die de realiteit der bedoelingen niet altijd even groot doet schijnen.

Sautijn Kluit heeft wel gelijk, als hij zegt, dat dergelijke plannen de gevolgen niet tegen konden gaan. Zeker niet de subtielere gevolgen, die uit de algemeen slechte toestand voortkwamen, welke nog een paar jaar lang zijn invloed deed gelden. Duidelijk ziet men het inwendig doorwerken in de cijfers van de fondsenmarkt. Alle fondsen hadden in de oorlog slecht gestaan en wel alle met een zeer parallel verloop (alleen de West-Indische Compagnie maakte een uitzondering). Dadeijk na de oorlog, vooral na de eerste vrede tussen Engeland en Frankrijk (November 1762) trad herstel in, terwijl in Augustus 1763 weer een daling begon, die eerst in 1765 geheel overwonnen was. Het dieptepunt lag in October 1763.

---

[1]) t. a. p., p. 29.

[2]) Concept of Gedachten om in de tegenwoordige droevige omstandigheeden, veele eerlyke Kooplieden te ondersteunen, om haar Crediet te bezwaren, en zig zelven te redden. Gedenkzuil, p. 31.

[3]) Gedenkzuil, p. 32.

Uit de effectenkoersen te Amsterdam [1]), in het bizonder 1763.

	Eng. annuïteiten						
	Oude	Nieuwe					
na '60:	1760	geconsolid.	Eng.	Eng.	Ned.	Ned.	Zuidzee
	4%	3%	Bank	O.-I. C.	O.-I. C.	W.-I. C.	Cie.
	%	%	%	%	%	%	%
1755	105/109	106/109	136/132	194/185	515½/408	23⅜/18½	174/191
ged. de oorl.							
laagste in	1762	1762	1762	1762	1762	1756	1762
	78	67½	96	116	337	18¼	77
hoogste in	1761	1758	1757	1758	1757	1762	1758
	104	96½	123	149	453	35	108
1763							
20 Juli	105½	93½	122	171¾	398	28½	104½
3 Aug.	101½	91½	117¼	166½	384	29	101¼
17 Aug.	103	91½	120	169¾	378	28½	102
26 Aug.	101	89½	117¼	167¼	365	28¼	99½
31 Aug.	101	89¾	118	168¼	366½	27¾	100
21 Sept.	99	88	118¼	164¾	375	28¾	97½
3 Oct.	96	85¼	116	159¾	364	28¾	95
17 Oct.	94¼	83¾	115¾	156	360	28¾	93¾
17 Nov.	95	84	115	156¾	365½	28¾	92¾
23 Nov.	99½	88¾	119	162½	369	28¾	97½
2 Dec.	99	87¾	115¾	160¾	373½	30½	96¼
21 Dec.	97¼	86¼	115	162	373	32¼	95¼
1764							
laagste	95	84	115	147	375	32½	95
hoogste	98	86½	124¾	162¾	404½	36	97
1765							
laagste	99	87¾	128	156½	406	—	99
hoogste	105	93	140	166	583½	—	106½
blijft							
vervolgens:			pl.m.	pl.m.	pl.m.		pl.m.
	102 à 104	89 à 91	140	200	500 à 600	—	106

Leendert Pieter de Neufville beweerde in één van zijn requesten, dat de daling der Engelse fondsen mede schuld had aan zijn ongeluk. De zaak is omgekeerd, de fondsen stonden slecht als gevolg van de door hem aan het rollen gebrachte steen, zoals ook Astier opmerkte [2]). Daar alle fondsen, met de reeds genoemde uitzondering van de W.-I. C. een gelijke gang tonen, is het wel zeker, dat de slechte markt en niet ev. politieke en economische handelingen van de Engelse regering oorzaak van de daling waren.

Ook de dividenden van de Oost-Indische Compagnie waren in 1763 en 1764 nog even laag (15) als in de oorlogsjaren 1758—1762. In 1765 waren ze iets hoger (17½) en eerst in 1766 was

[1]) Van Dillen, Effectenkoersen, Ec.-Hist. Jrbk. 1931.

[2]) Paris, Arch. nat., Marine B 7/421, 3 Oct. 1763: „Mais il paroit bien plus simple d'imaginer que cette révolution dans les fonds est causée par le défaut d'argent comptant pour la nécessité où vont se trouver les anglais de négocier un nouvel emprunt et par les ventes forcées que plusieurs maisons commerçantes ont faites de ces mêmes fonds pour pouvoir se soutenir dans les circonstances présentes."

voorlopig het peil van tussen de twee laatste oorlogen (20) weer bereikt.
Er zijn meer takken van handel, waarbij men, als men de cijfers beschouwt, een mogelijk verband met de crisis kan aannemen [1]). Een duidelijk gevolg echter, en een van algemene omvang, ziet men in de cijfers van de Sonttolregisters:

Schepen de Sont passerend.

	Totaal	Nederl.	Holl.	Friesl. en Gron.	Hamburg	Engel.	
1754 [2])	5922	2281	925	1319	17	1154	
1755	5699	1691	526	1149	10	1218	
1762	5202	1917	632	1264	76	574	
1763	6258	2297	817	1438	45	919	(345 meer dan v. j.)
1764	6206	2078	653	1401	36	1031	(112 meer dan v. j.)
1765	6401	2119	738	1361	38	1174	(143 meer dan v. j.)
1766	6237	2215	747	1440	34	1067	(107 minder dan v. j.)
1767	6589	2347	682	1639	31	1264	(197 meer dan v. j.)

In de oorlog was het aantal de Sont passerende schepen gedaald, voornamelijk doordat Engeland de helft en minder dan voordien uitzond. Daarentegen ziet men de vaart van Nederland, en vooral die van Hamburg, dat vroeger maar een bescheiden aandeel had, sterk toenemen. In 1763 volgde aanvankelijk een na-oorlogs herstel. De crisis begon in Augustus en ziekte pas door in de herfst, een tijd waarin geen of weinig schepen meer uitvoeren. Men zou dus òf geen sporen in deze cijfers verwachten, als nl. de crisis kort van duur was geweest, òf eerst gevolgen door verminderde lust tot uitzending in het volgende voorjaar. Het laatste moet het geval zijn geweest. Weliswaar is het totaalcijfer maar weinig lager dan in het vorige en volgende jaar, doch dat komt in hoofdzaak door het herstel der Engelse vaart. Nederland (en Hamburg in mindere mate) tonen voor dat ene jaar zo'n sterke inzinking, dat er geen twijfel aan het directe verband met de crisis overblijft. Deze cijfers komen ook overeen met de reeds behandelde gegevens uit de koopmansbrieven, die laten zien, hoe Engeland ten koste van Amsterdam de markt aan de Oostzeekust veroverde (overigens ging ook Engelands herstel in 1764 iets langzamer, nl. met 112 schepen tegenover 345 in het vorig, en 143 in het volgende jaar).
En toch berustte heel veel van deze ellende meer op „morele" (mentaliteit) dan op „materiële" gronden; zoals Lelong het

[1]) Een tijdelijk gebrek aan kapitaal, of onwil om het te investeren, kan bijv. aanleiding zijn geweest tot beperktere uitzending van vissersschepen, zoals in 1764 en vervolgens in 1773 (weer na een crisisjaar) vooral merkbaar is bij de labberdaan-visserij (Lelong, 1780, di. II, p. 195: 1763: 148 sch., 1764: 113, 1765: 140). Treffend is de plotseling sterk verminderde suikerproductie van de O.-I. C. (Reesse, Suikerhandel, dl. II, Bijl. F., p. CXV: 1762: 1.718.809 pond, 1763: 1.776.087 p., 1764: 580.657 p., 1765: 1.084.926 p., 1766: 1.020.772 p.).
[2]) Ellinger Bang,Tabeller over Skibsvart 1667—1783, p. 95—109.

uitdrukt: „op herzenschimmige denkbeelden" [1]). Uit angst hielden velen hun geld vast, ondernamen niet veel en bedierven hun eigen markt.

Want er waren, terwijl men met zijn gevoel nog midden in de crisis zat, zaken te doen in Amsterdam. In begin September 1763 kwamen onafgeschrikt (want op de hoogte?) de Duitse Joden in Amsterdam zilver halen voor het muntherstel in Duitsland. Astier, die het vermoeden uitsprak dat ze niet zouden slagen [2]), had ongelijk. Er was zilver te over in Amsterdam. In Augustus hadden zich bij de reeds aanwezige voorraden nieuwe zendingen uit Engeland gevoegd [3]). Daar er hier reeds een overvloed bestond, is het mogelijk, dat de nieuwe toevoer in verband met de nieuwe Duitse vraag stond.

Ook slaagde in de loop van September Denemarken erin om in het crisiszieke Amsterdam, dat geld te kort zou hebben, een lening te verkrijgen, en wel bij de huizen Pels en Clifford. De markt was ziek, maar niet alle firma's. Wel was de bemiddelaar, baron Schimmelmann, die juist einde Juli naar Amsterdam was vertrokken, aanvankelijk teruggekeerd toen het faillissement van De Neufville pas bekend werd, maar spoedig bleek hem, dat hij zijn opdracht uit kon voeren zoals het plan was [4]). Andere standen dan de koopmansstand leden wel mede onder de ongunstige conjunctuur. Het volk bemoeide zich er even mee, maar niet zoo heftig als in 1722 of zoals in Hamburg. Toch zijn er wel opstootjes geweest, naar luid der pamfletten [5]), en dit klopt met de Augustusstijging van de inschrijvingen voor het Werkhuis [6]). Het jaar 1763 komt iets hoger met zijn nieuwe inschrijvingen (386) dan het gewone gemiddelde was (nl. 300). Deze stijging wordt geheel veroorzaakt door het grote aantal inschrijvingen in Augustus en September (100 en 56, tegen 47 en 32 in 1762, 78 en 16 in 1764).

De godshuizen tonen (niet allen in even sterke mate) enige stijging van uitgaven en andere cijfers in 1763—1764. Daarna dalen de curven weer sterk, maar komen niet meer terug op het voor-oorlogse peil. In de grafiek der cijfers van het N. Z. Huiszittenhuis [7]) stijgen de uitgaven niet alleen in jaren van nood, maar vooral met de algemene prijsstijging mede. De

[1]) Lelong, 1780, dl. I, p. 243. De schrijver beweert op deze plaats, dat de prijzen van alle goederen „slechts door herzenschimmige denkbeelden" worden geregeld.

[2]) Paris, Arch. nat. Marine B 7/421, 8 Sept. 1763.

[3]) Sautijn Kluit, p. 23, 24. Zie verder Hoofdstuk I, zilverprijs.

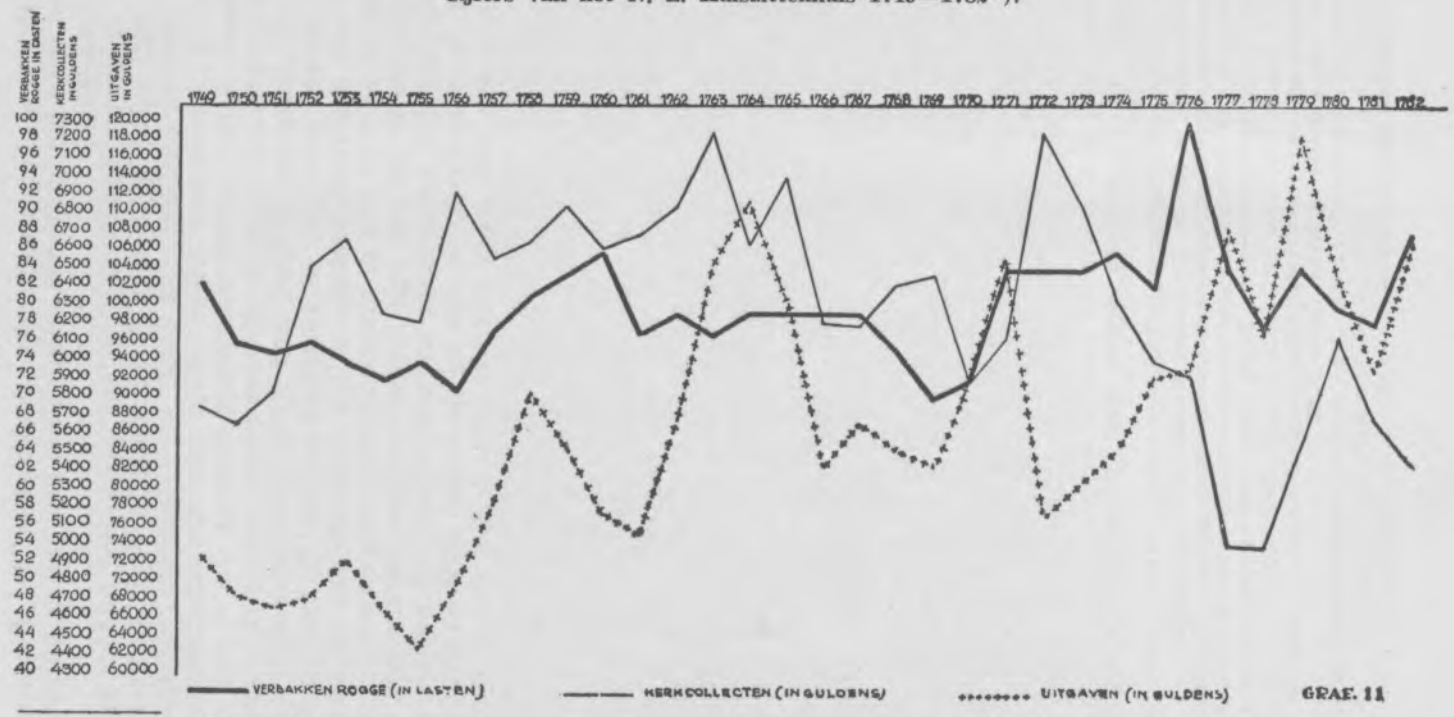
[4]) Nouvelles van Staat 1763, brieven van den minister Mauricius te Hamburg. 2 Aug.: Schimmelmann is naar Holland vertrokken. 16 Aug.: Schimmelmann is teruggekomen. Begin Sept. weer in Amsterdam. (Van Dillen, 9 Sept. 1763, Arch. étr., corresp. polit., 513 fo. 45).

[5]) „Jan Hagel en zijn Straatgezinden, zogt Piet en Leendert te verslinden." Aangehaald bij Hans, Crisis 1763.

[6]) Sp. en N. Werkhs, no 42. In 1749, na het Pachtersoproer, steeg de inschrijving in het Werkhuis tot 895, dus bijna met 200%.

[7]) N. Z. Huisz. Hs., no. 275.

Cijfers van het N. Z. Huiszittenhuis 1749—1782 [1]).

GRAF. 11

[1]) N. Z. Huisz. Hs. no. 275.

curve van verbakken lasten rogge steeg natuurlijk alleen volgens de behoefte, dus in de jaren van nood (oorlog, economische crisis, strenge winter). Merkwaardig is het hier ook uitgedrukte cijfer der kerkcollecten. Dit steeg eveneens in jaren van nood (oorlog, 1763, 1772), maar niet meer toen men algemener armer werd: de curve daalt tegen het einde, terwijl de andere stijgen. Op dit lager niveau volgt ze de andere nog tamelijk.

Men kan zeggen, dat sinds de oorlog nog even, omstreeks 1769—1770, alles zich hersteld had, maar tussen 1770 en 1780 (gedeeltelijk ook tengevolge van de langduriger en ingrijpender crisis van 1772—1773, verder door de prijsstijging, strenge winters (1776—1777), oorlog in het buitenland) wordt het beeld blijvend ongunstiger. Deze jaren vallen buiten dit bestek.

In de Bank van Lening waren het in 1763 niet de kleine panden der arme mensen, die een grotere opbrengst tonen, doch de anders minder vaak ingebrachte grote panden [1]).

	Grote panden		Kleine panden [2])		
	1763	1764	1763	1764	
Juni	ƒ 87.900	ƒ 55.350	ƒ 685.020	ƒ 694.143	
Juli	„ 80.650	„ 50.050	„ 652.656	„ 660.964	
Aug.	„ 108.250	„ 48.200	„ 676.013	„ 688.797	
Sept.	„ 102.700	„ 45.700	„ 665.378	„ 665.973	
Oct.	„ 75.400	„ 43.850	„ 678.184	„ 684.360	
Nov.	„ 72.800	„ 45.750	„ 710.536	„ 718.548	seizoensstijging
Dec.	„ 69.650	„ 49.350	„ 735.843	„ 718.279	seizoensstijging

Deze crisis had voor middenstand en armen pijnlijke gevolgen, doch geheel secundair [3]). Voor de groothandel ging het ongetwijfeld het diepst.

Desondanks kan men niet zeggen, dat de crisis op zichzelf nader bracht tot de achteruitgang van Amsterdam. Om te beginnen ziet men de cijfers van prijzen, scheepvaart en andere zich weer herstellen. Maar vooral moet men de gevolgen van de crisis, samen mèt de crisis als gevolg van de oorlog zien. Niet de zomer van 1763 heeft het prestige van Amsterdam geschaad, en daardoor de warenhandel doen achteruitgaan (hetgeen hier en daar incidenteel geschiedde), doch de Zevenjarige Oorlog had een situatie geschapen, die een nieuwe richting van ontwikkeling schiep. In deze ontwikkeling was 1763 een groeistuip, een reinigingsproces.

Beschouwt men de hier volgende lijst van grootste omzetten (meer dan 500 afschrijvingen per half jaar) in de Wisselbank in acht decaden van de achttiende eeuw [4]), dan blijkt, dat na en gedurende de Zevenjarige Oorlog de geldhandel zijn grootste omvang kreeg.

[1]) Dit is inmiddels reeds opgemerkt door Mr. Aafke Meilink, Algemeen Handelsblad, Banknummer Januari 1938, p. 10.

[2]) B. v. L. no. 234.

[3]) In Berlijn en Hamburg b.v. waren ze ook door directe relatie met de grote insolventies verbonden. Zie Hoofdstuk V.

[4]) W. B., Balansboeken 132, 151, 171, 190, 210, 236, 251, 271.

1707 II
aantal afschr. (gem. 691).

500—600:
Gebr. Normandie & Co. 552
Jan Eybendurels 564
Johannes Gaarengroot ... 569
Carlo Franco Barbou 584
600—700:
Claude Louis de Surmont 607
Billiotti & Sardi 626
700—800:
Jac. van der Hidde 751
Pierre Got & Co. 760
800—900:
Arent van Broyel 814
George & Isaäc Clifford & Co. 840
900—1000: geen.

1000—1100:
Johannes Michel 1050
1100—2200: geen.

1717 I
aantal afschr. (gem. 795).

500—600: geen.

600—700:
Cesar Sardi & Co. 608
Barent Bucking 608
700—800:
Jan Eybendurels & Soon 768
800—900:
Joh. Gaarengroot 846

900—1000:
Joh. Michel 922
1000—1100:
Andries Pels & Soonen ... 1021
1100—2200: geen.

1727 I
aantal afschr. (gem. 800).

500—600:
Jacob Henriques Medina 503
Cesar Sardi & Co. 517
Jacques Ferrand 546

600—700:
Guillelmo Louis de Surmont 609
700—800: geen.

900—1000:
Jac. v. d. Hidde 962
Joh. Gaarengroot 981
1000—1100: geen.
1100—1200:
Jan Eybendurels & Zoon 1120
Andries Pels & Zoonen ... 1167
1300—2200: geen.

1736 II
aantal afschr. (gem. 770).

500—600:
Gysbert Riethuysen 511
Estienne Leclerq 513
Aarnoud Borchers 537
Jacques Ferrand 563
600—700:
Joan Scherenberg 611
700—800:
George Clifford & Zoonen 778
Willem Gideon Deutz 780
Cesare Sardi & Co. 791
800—900:
Pierre Testas & Soonen ... 875

900—1100: geen.
1100—1200:
Joh. Gaarengroot 1118

1200—1400: geen.
1400—1500:
Andries Pels & Soonen ... 1402
1500—2200: geen.

1746 II
aantal afschr. (gem. 720).
500—600:
Jacques Ferrand & Soon 500
Frederik Cramer 549
Thomas & Adriaan Hope 564
Jacob dela Marlier 569
Cornelis Carsseboom 573

1759 II
aantal afschr. (gem. 828).
500—600:
Fr. Jac. & Hk. Cramer ... 511
Nicolaas Bleeker 519
Gerrit Blaauw 547
Wed. Abr. Beck & Soon 560
Corn. Karsseboom 573
Wed. van der Hooght & Zoonen 598
Jacob van Thiel 599

1746 II

aantal afschr. (gem. 720).

600—700:
Aarnoud Borchers 635
Wed. Abr. Beck & Zoon ... 644
Muylman & Zonen 675

700—800:
Estienne le Clerq 706
Vernede, Rietman & Co. 753
Pieter Testas & Zoon 771
Cesare Sardi & Co. 776
Take de Harder 780

800—900: geen.

900—1000:
George Clifford & Zonen 917

1000—1300: geen.

1300—1400:
Andries Pels & Soonen ... 1399

1400—2200: geen.

1759 II

aantal afschr. (gem. 828).

600—700:
Cesare Sardie & Co. 606
Gerret Muller 676
Borchers & Meysenheym 682
Horneca & Co. 689

700—800: geen.

800—900:
Estienne Ferrand 833

900—1000:
Vernede & Co. 935

1000—1100:
R. & Th. de Smeth 1043

1100—1200: geen.

1200—1300:
Gebr. de Neufville 1284

1300—1400: geen.

1400—1500:
Thom. & Adr. Hope 1411

1500—1600: geen.

1600—1700:
Andries Pels & Soonen ... 1642

1700—1800:
George Clifford & Soonen George, John en Henry 1729

1800—2200: geen.

1767 I

aantal afschr. (gem. 931).

500—600:
Corn. v. d. Oudermeulen 504
Benj. & Sam. Symons & Zoonen 515
Beck & Lodewyks 573

600—700:
Abr. v. Notten & Soon ... 624
Gerrit Blaauw 637
Cesare Sardi & Co. 639
Muylman & Soonen 639
Estienne le Clerq & Collard 699

700—800:
Gerret Muller 767
Jac. v. Thiel 791
Fr. Jac. & Hk. Cramer 794

800—900:
Borchers & Meysenheim 804

900—1000:
Horneca, Hogguer & Co. 983

1000—1200: geen.

1777 I

aantal afschr. (gem. 1056).

500—600: geen.

600—700:
Horneca, Fizeaux & Co. 617
Gerrit Muller & Zoonen ... 665
Wed. E. Leclerq & Zoon 691

700—800:
Wed. Isr. Levy Fles & van Offen 750

800—900:
Johs. v. d. Hooght ... 842

900—1100: geen.

1100—1200:
R. & Th. de Smeth 1142

1200—1300:
Vernede & Co. 1228

1200—1300:		1300—1400: geen.	
Johs. v d. Hooght	1243		
Vernede & Co.	1287		
1300—1400: geen.			
1400—1500:		1400—1500:	
G. Clifford & Soonen ...	1410	Muylman & Soonen	1413
1500—1600: geen.		1500—2100: geen.	
1600—1700:			
Andr. Pels & Zoonen ...	1656		
1700—2100: geen.			
2100—2200:		2100—2200:	
Hope & Co.	2195	Hope & Co.	2159

Een omzet van meer dan duizend kwam voor de oorlog alleen voor bij Pels, Eybendurels en Gaarengroot (de laatste was kassier). Meer dan 1500 kwam niet voor, het gemiddelde lag tussen 700 en 800. Sinds de oorlog waren er altijd 4 of 5 firma's met een omzet van meer dan 1000, waarvan 2 en 3 zelfs boven 1500. Het gemiddelde stijgt dan ook tot 1050 in 1777 (het geringer aantal firma's vindt waarschijnlijk zijn oorzaak in het toenemende gebruik van kasgeld. De boeken van de Wisselbank worden langzamerhand zichtbaar minder gebruikt: ze zijn dunner). Een grote plaats nemen de kassiers in deze lijsten in; in 1767 de helft, in 1759 meer dan de helft van het aantal.
Het is dus wel duidelijk, dat niét tengevolge van de crisis de wisselhandel verminderde en plaats moest maken voor de fondsenhandel [1]). Wel is de fondsenhandel en de belegging in papieren ook toegenomen, doordat er meer leningen in ons land werden uitgegeven en doordat verscheidene warenhandelaars, hetzij wegens ongeschiktheid van hun zoons, hetzij omdat ze telkens weer moeilijkheden ondervonden, of omdat hun kapitaal groot genoeg was geworden, steeds meer neiging tot rentenieren kregen.
Deze groei bracht ook een scherpere scheiding mee tussen koopman en bankier. De koopman was iemand, die alleen goederenhandel wilde drijven en slechts waar dit nodig was credieten verleende; bij de ontwikkeling van het bankiersbedrijf waarschijnlijk in steeds mindere mate. Daarentegen ziet men bij de bankiers de goederenhandel verminderen, waar de geldhandel toeneemt. Het aantal bevrachtingscontracten b.v., dat Hope afsloot, verminderde in dezelfde jaren, dat zijn wisselbankomzetten stegen:

1754 [2])	87	bevrachtingscontr.	1761	21	bevrachtingscontr.
1756	89	„	1763	41	„
1758	60	„	1764	24	„
1759	47	„	1765	21	„
			1777	22	„
			1787	5	„

[1]) Mansvelt, Crisis 1763, p. 404.
[2]) N. A. 12333/4, 12337/8, 12342/3/4, 12345/6/7, 12351/2/3, 12358/12371, 12434/6/7/8, 12485/6/7, index.

De bankiers bleven wel tot het eind van de eeuw belangen in de goederenhandel houden, hetgeen nodig was voor vele manupulaties in de geldhandel zelf.
Misschien mag men de neiging om tot belegging en fondsenhandel over te gaan in plaats van handel te drijven als achteruitgang van de Nederlandse handel beschouwen, met de nieuwe ontwikkeling van de geldhandel, die een groei was, mag men dat niet doen. Bleef de warenhandel min of meer op het oude peil, hetgeen wil zeggen, dat ze in vergelijking met het buitenland achteruitging, de geldhandel bleek opgewassen tegen de concurrentie en groei van de wereldgeldhandel.
In aantal waren er veel meer kooplieden dan grote bankiers. Maar een respectabele koopmansfirma als De Vogel & Zoon maakte niet meer dan enige tienduizenden guldens winst per jaar. Terwijl bankiers zich konden veroorloven alleen aan reserve in de Wisselbank *f* 5 à 600.000 te laten staan. Hope's zaken waren 20 × groter dan die van De Vogel, 113 × groter dan die van Jan-Isaäc.
De geldhandel zette ook veel meer om dan de goederenhandel, hetgeen blijkt uit het volgende.
In de eerste helft van September 1759 kwam één van die kostbare vloten uit West-Indië, die zulke grote winsten meebrachten, ongedeerd thuis. De vloot bestond uit 42 schepen en bracht mee [1]): 3.480.536 pond koffie (46 ct. per pond [2]), 7.661.856 pond suiker (24 cent per pond), 578.414 pond cacao (60 cent per pond), 575.170 pond indigo (*f* 5.84 per pond), 110.000 pond katoen (*f* 1.25 per pond). Dat is, volgens de hier genoemde prijzen van 1758, voor een totale waarde van *f* 7.241.372, per schip een waarde van *f* 168.404, per koopman (een schip voer gewoonlijk voor rekening van 4 à 8 reders; hier is een gemiddelde van 6 aangenomen) *f* 28.067. Aanzienlijke bedragen, al kwam deze vloot, dus deze omzet, maar eens per jaar. In de geldhandel kon één persoon of firma veel groter bedragen omzetten. Bijv. *f* 117.000 per dag [3]); of alleen met één relatie een millioen gulden per jaar. Wel was de winstmarge in de goederenhandel groter. En het is een feit, dat deze belangrijke geldhandel grotendeels diende om de groeiende buitenlandse industrie en handel te financieren; maar men kon zijn geld in het binnenland niet plaatsen.
Na de oorlog keerde de goederenhandel ook voor de artikelen van oorlogswinst tot normale proporties terug, terwijl de geldhandel verder evolueerde.
Samenvattend: het was vrees, die in begin Augustus 1763

---

[1]) Arch. Br. 189, 15 Sept. 1759.
[2]) Prijs van 1758. Die van 1759 is onbekend. Was waarschijnlijk lager na aankomst van een dgl. hoeveelheid en bij de slechte conjunctuur van dat jaar.
[3]) W. B. Giroboek 342, dl. I, fo. 374.

een deel der kooplieden beheerste. Eerst later, toen eenmaal alles stil lag, raakten ook de kalmere lieden onder de indruk. Toch was er zelfs midden in de crisis belangrijk werk te doen in Amsterdam. In November had zich de uiterlijke vorm, het handelsapparaat, wel weer hersteld. De diepere gevolgen duurden langer. Het werkte door in alle lagen der maatschappij, maar niet zo hevig, of na vijf jaar had alles zich weer hersteld. De warenhandel, die reeds tijdens de oorlog in abnormale toestanden had geleefd, leed lang ondergronds, maar herstelde zich in hoofdzaak, al verloor men hier en daar terrein. Hij stond niet stil, want het aantal de Sont passerende schepen uit Nederland nam even goed toe als dat van elders; het percentage ging echter achteruit:

1754	38%	1763	37%	1766	35½%
1756	39%	1764	33%	1767	35½%
1762	37%	1765	33%		

De meeste gevolgen vertoonden zich eerst in 1764 en de meeste markten herstelden zich tussen 1765 en 1767. De geldhandel zelf heeft door de crisis niet geleden, doch zette, na afschudding van enige excessen, de in de oorlog begonnen groei voort.

VIJFDE HOOFDSTUK.

DE CRISIS VAN 1763 IN ANDERE LANDEN, EN HET VERBAND ERVAN MET AMSTERDAM.

Amsterdams positie op de wereldmarkt. Nederlands als handelsvoertaal. De crisis in Zweden. Oorzaken van vóór de oorlog. „Växelkontoret". Crediet in Amsterdam. De voorschotten van de Stockholmse Bank. Meeslepende conjuncturen en groeiende geldnood. Politieke en economische gevolgen van de crisis.
De crisis in Hamburg. De politieke en economische positie der stad. De Hamburgse Bank en de beleningen. De faillieten van 1763. Tijdelijke economische achteruitgang.
De crisis in de Oostzeesteden. Politieke en economische positie. Oorlogsconjunctuur. Gevolgen der gebeurtenissen te Amsterdam en Hamburg. Herstel. De crisis in Londen. Wisselkoers te Londen gedurende de oorlog. Aard der credietzaken. Faillieten. Enkele gevolgen.
De crisis in Berlijn. Het mercantilistisch streven van Frederik II. Dragers van de nieuwe ontwikkeling. Andere wijze van liquidering der crisis dan elders. Economische en sociale gevolgen. Tweede reeks bankroeten. Herstel.
Andere Duitse steden.
Zuid-Europa. Frankrijk.
Slot.

„Als het sig hier hersteld, zal het in andere plaatsen ook wel koomen en de negotie verbeeteren," schreef De Vogel [1]) op 6 October 1763. Dat was niet de taal van iemand, die het gevoel had, dat Nederland bezig was zijn positie te verliezen. Dat gevoel schijnt de arbeidende koopman, als hij midden in het werk zelf zat, ook niet gehad te hebben. Die indruk kreeg men pas, als men van buiten af als toeschouwer de dingen aanzag. Dan kwamen als resultaat zulke dingen als de spectatoriale vertogen [2]) en de prijsvragen, die alle veel alarmerender en somberder klinken dan de dagelijkse brieven midden uit de werk-

[1]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, fo. 232.
[2]) Voor de handel in het bizonder: De Koopman (1768—1776), maar ook de gewone Spectators deden van tijd tot tijd hun duit in het zakje. Het hoofdmotief was altijd: geef het buitenland toch niet het geld om ons concurrentie aan te doen.

zaamheid. Wat de koopman wèl voelde, was de Engelse concurrentie, en daar was hij heel boos om, vond het niet te pas komen, maar hij sloot er de ogen niet voor. Sommige agenten in andere landen durfden het minder goed erkennen, en probeerden soms het zo te draaien, alsof het verloop van de Hollandse invloed niet zo erg was [1]), hetgeen het andere uiterste tegenover de sombere betogende beschouwers voorstelt.
De toestand was wel zo, dat Amsterdam nog zo belangrijk was, dat haar lot dat van anderen mede bestemde (zoals hieronder blijkt), — maar niet helemaal. Het ongemerkt verminderen van haar invloed is ook te merken aan het geleidelijk achteruitgaand gebruik van het Nederlands als handelsvoertaal.
Als De Vogel een Duitse brief ontving, kon hij antwoorden: wij verstaan geen Duits en verzoeken U in het Hollands (of in het Frans) Uw schrijven te herhalen. Daarop ontving hij dan ook een Hollandse brief. In de Oostzeesteden was Nederlands de taal van de prijscouranten (de officiële, gedrukte) tot het eind van de eeuw en ook voor andere gedrukte mededelingen werd het gebruikt [2]). De Noordelijke landen gebruikten ook overwegend Nederlands. Weenen en Berlijn en andere steden, die meer politiek dan economisch geöriënteerd waren, bedienden zich gewoonlijk van het Frans. Uit de Middellandse Zee-landen kwamen nog veel Hollandse brieven, ook al doordat er veel Hollandse huizen waren. Zelfs in Engeland werd nog dikwijls Nederlands gebruikt; als voertaal in andere landen kwam het Engels nog niet in aanmerking. Frankrijk kon zich natuurlijk veroorloven zijn eigen taal te schrijven; wel zijn er ook veel Hollandse brieven in de pakken, van Hollandse en Duitse firma's. Maar men ziet het aantal Nederlands schrijvenden zachtjes aan verminderen. In de Duitse en Silezische steden b.v. werd in de eerste helft van de achttiende eeuw nog evenveel Nederlands

---

[1]) N. v. S., brief van Mauricius te Hamburg van 6 Juli 1762 „Voorleede Saturdag is aangekoomen de Engelsche jager met honderdvijf tonnen haring, en 's Zondag 's morgens een Hollandsche van vijftig: de Engelsche de eerste zijnde geweest, is de ton voor seeventig rijksdaalders verkogt, en de Hollandsche maar voor vier en sestig, dog stukswijse deeden gisteren de Hollandsche agt stuivers en de Engelsche maar ses; ook word de Hollandsche hier in het algemeen geprefereert, en is dit jaar ongemeen goed". Daar had de groothandel niet veel aan, als het eenmaal verkocht was.
Arch. Burg. Dipl. Miss. 31. De Swart te Petersburg, 5 Mrt. 1765, voegt bij zijn schrijven een lijst van gedurende het afgelopen jaar in Rusland aangevoerde goederen en het aandeel der verschillende naties daarin. De Engelsen waren verreweg het sterkst vertegenwoordigd, maar volgens De Swart hadden ze alleen dat overwicht, daar er nog slechts twee Nederlandse handelshuizen (Brouwer & Begge, en de Wed. Limburg en Straalborn) van enig belang in Petersburg waren en dus de Hollandse handel door vreemde kantoren ging. Dat dat op zichzelf bedenkelijk was, zegt hij niet. (Er waren 180 Engelse schepen aangekomen en 39 Hollandse. Alle andere landen bleven ver daaronder).
[2]) Arch. Br. 392.

als Duits gecorrespondeerd. Dan komt er veel Frans bij, als bemiddelaar. En vervolgens schrijft men drie keer meer Duits dan Nederlands en is het Frans zo goed als verdwenen. Het Nederlands blijft een deel der correspondenten wel gebruiken [1]). In Skandinavië schreven velen tot pl.m. 1760 bijna uitsluitend Nederlands, daarna ook Duits en Frans, maar nog het meeste Nederlands [2]). In het Oostzeegebied bleef het Hollands overwegend, al kwam er af en toe Duits en soms Frans bij [3]). De Engelsen in deze steden namen de gewoonte aan hun eigen taal te schrijven. Deze verschuivingen kwamen vooral tot stand door het economisch sterker en het politiek stabieler worden van andere landen.

De verhouding van buitenlandse steden tot Amsterdam bij de gevolgen van de crisis was ook verschillend. De Oostzeesteden, die zoveel Nederlands schreven, bleken zeer afhankelijk van de Amsterdamse conjunctuur. Zweden en verschillende Duitse steden, Hamburg vooral, waren in hun ontwikkeling sterk met Amsterdam vervlochten. Ze droegen evenveel bij tot de oorzaken van de crisis als ze onder de gevolgen leden. Londen bleef niet onberoerd, maar de gevolgen gingen niet diep. Zuid-Europa deinde mee op de dalende golf, maar was zelf weinig of niet betrokken. Frankrijk en Weenen leden niet mee, het eerste niet, omdat men er tijdens de oorlog weinig handel had kùnnen drijven [4]), het laatste omdat er nog niet veel gebruik van crediet werd gemaakt [5]). Rusland had reeds meer Engelse invloed dan Hollandse. De kwestie van het verplaatsen van de wisselkoers is reeds besproken in Hoofdstuk IV.

Met **Zweden** was het een bizonder geval. De oorsprong der eigenaardige handelsverhoudingen gingen verder terug dan de Zevenjarige Oorlog. Reeds omstreeks 1730 was men begonnen met de uitgifte van papiergeld, transportsedlar, dat toen nog volledig gedekt en inwisselbaar was, zodat men het zonder bezwaar naast de bestaande koperen munt (die veel werd uitgevoerd) als betaalmiddel gebruikte. In 1738 werd de regering van Arvid Horn verdrongen door de z.g. Hoeden-Partij, die meer dan twin-

---

[1]) Arch. Br. 363, 368.
[2]) Arch. Br. 392.
[3]) Arch. Br. 371, 392.
[4]) Paris, Arch.nat. B7—422, Van der Hoeven en Potin, 2 Sept. 1763, schr. vreest voor Frankrijk hoogstens een „contrecoup" van de gebeurtenissen, daar het zo weinig handel had kunnen drijven tijdens de oorlog.
[5]) Wirth, die zijn Geschichte der Handelskrisen tot nut ende lering schreef, opdat verdere crises vermeden mochten worden, geeft zowel diverse remedies als middelen om ze te voorkomen aan. „Das sicherste Mittel liegt gar in der **Baarzahlung**"; een crisis is het gevolg van overspeculatie en misbruik van crediet..... „so kann kaum eine Krisis entstehen, wo es keinen Credit gibt. Da in liegt auch das ganze Geheimniss der grösseren „Solidität" Süddeutschlands". (Wirth, Einleitung, p. XVII).

tig jaar oppermachtig bleef. In politiek opzicht begon ze zeer avontuurlijk met plannen tot herstel van Zwedens vroegere militaire grootheid; later kwam ze daarvan terug en werd een echte binnenlandse machtpartij. In economisch opzicht volgde ze een zeer mercantilistisch richtsnoer. Alles wat maar enigszins in het land zelf gemaakt zou kunnen worden, werd tot contrabande bij invoer verklaard of onbetaalbaar hoog belast [1]). Tegelijk deed men alles om het binnenlands economisch leven te stimuleren [2]). Zewden was arm aan kapitaal. De oorlogen van Karel XII hadden het uitgeput en al was tijdens Horn het ergste genezen, men vormde nog lang geen rijk land. Nu nam men tijdens het Hoeden-régime het besluit, dat de Stockholmse Bank aan bezitters van mijnen en landgoederen tegen lage rente geld zou voorschieten. Dit was dezelfde Stockholmse Bank, die ook het papieren geld uitgaf [3]). Hoe meer geld er nu verstrekt werd, hoe meer papiergeld er gefabriceerd moest worden, dat weldra zijn reële waarde tegenover het kopergeld verloor [4]). Gevolg was het stijgen van de wisselkoers. Gedurende enige jaren slaagde de regering erin deze kunstmatig op peil te houden door een contract aan te gaan met het z.g. Växelkontor, dat (in ruil voor zekere tegenprestaties) buitenlandse waarden moest verhandelen belangrijk beneden de werkelijke waarde, zodat dan het Zweedse geld moest rijzen. Dit hield men vol tot 1761, hoewel men tijdens de Zevenjarige Oorlog in het contract zelf reeds de koers op 50 mark in plaats van 37 had moeten bepalen [5]), terwijl deze in 1756 nog 38½ moest zijn.
Want de oorlog, waaraan Zweden deelnam aan de kant van Oostenrijk en Frankrijk, maakte alles erger. Het leger, dat elk

---

[1]) De achttiende eeuwer had overigens spoedig geleerd gaatjes in de tolmuren te vinden. Soms ziet men, dat iemand afraadt te smokkelen, maar alleen omdat het te gevaarlijk is. Elders echter gaf een Zweed aan zijn Hollandse relatie een lange lijst van de wonderlijkste artikelen (o.a. ansjovis, zijden kousen en Hollandse ronde chocolaadjes) op, die men den schipper als smokkelwaar, waar hij wat voorzichtig mee moest zijn, toevertrouwde. De schippers schenen er raad mee te weten. De dingen werden onder een andere naam ingevoerd of op een veilig plekje in het schip geborgen. Ze schijnen meestal goed te zijn aangekomen en de correspondent werd vriendelijk bedankt. In het algemeen gebruikte men zijn handelsrelatie vaak om ook eens voor particuliere inkopen te helpen.

[2]) Eén van de goede dingen daarvan was het aaneensluitend maken van het landbezit, zoals in Engeland bij de Enclosure Act.

[3]) Dit geld werd met de hand getekend. Büsch (Sämtl. Schriften über Banken, p. 408) vertelt, dat hiertoe bepaalde ambtenaren waren aangesteld, die per dag 700 biljetten moesten tekenen. Haalden ze meer dan dat aantal, dan kregen ze een gratificatie.

[4]) Daardoor stegen dan ook sinds 1759 de prijzen van levensmiddelen, grondstoffen, en ook de lonen. Sjöstrand, Bijlagen. Arch. Br. 390, 12 Oct. 1759.

[5]) Sjöstrand, p. 166, 174. Svanström-Palmstierna, p. 236.

jaar in Pruisen viel en weer terugtrok [1]), was duur [2]). Men bestreed de kosten met nog meer papiergeld. Tegelijk werd ook de geest van oorlogsconjunctuur over de Zweden vaardig en ging de Bank voort voorschotten te verstrekken aan elke poging tot industriële onderneming. Reeds vóór de oorlog was de verhouding in de geldhandel tussen Zweden en het buitenland gevaarlijk wegens de koersmanipulaties [3]). Nu in de oorlog de koers tot het dubbele en meer van vroeger steeg [4]), werd het voor de Zweden tè onvoordelig om te remitteren, namen ze in steeds groter mate toevlucht tot het crediet — en maakten tot vergoeding en onderpand het buitenland gelukkig met de producten van de nieuwbakken industrie. Ook met hun gewoon artikel, ijzer, overvoerden ze de markt [5]).

Een veelzeggend voorbeeld is dat van den rustigen landedelman C. N. Wadström, die na de dood van den ouden Louis de Geer ter wille van dezen de zaken van den zoon (ijzer) begon te behartigen. Veel lust om zich weer met zaken te bemoeien had hij eigenlijk niet, maar om de nagedachtenis van den vader wilde

---

[1]) Svanström-Palmstierna, p. 243.

[2]) In 1759 kwam men bij berekening al Rd. 5.000.000 te kort, in 1760 was het nog erger. Er werd dan geld voorgeschoten door bankiers en particulieren. Als later de regering terug moest betalen, leed ze ernstig schade door de inmiddels weer gestegen wisselkoers. Sjöstrand, p. 176, 215. Bedragen der voorschotten door particulieren N. v. S., Van Marteville, 24 Aug. 1762.

[3]) De belangrijkste relaties van het wisselkantoor waren in Holland te vinden. Sjöstrand, p. 152: schuld van het wisselkantoor op 31 Dec. 1755: in Hamburg Rd. 70 691, in Amsterdam Rd. 722 320. Sjöstrand p. 171, bedrag der trasseringen van het wisselkantoor, groter dan het bedrag der remises van 3 Dec. 1756—31 Oct. 1757: 82 393 livres, 4 154 £ St., 5 091 Rd. Hamburgs banco, 185 120 Holl. crt. Ook verder werd het meeste geld in Holland gezocht (Sjöstrand p. 158, 165, 214, 215. Hij laat Amsterdam afwisselend in Holland, Brabant en Vlaanderen liggen). De Franse subsidiën, die ook door de handen van het wisselkantoor gingen, kwamen echter over Hamburg, zie aldaar. Tot de belanghebbenden in het Wisselkantoor, behoorde o.a. de firma Carlos & Klas Grill, verwanten en handelsrelaties van het huis Grill te Amsterdam. Volgens Wadström hadden particulieren ook veel crediet in Londen: „Es sitzen hier Leute die aus blosen Credit bestehen, und kriegen doch einen Hauffen Credit in Holland und England." (Arch. Br. 390, 29 Sept. 1759).

[4]) Wisselkoers te Stockholm (Sjöstrand p. 164, 172, 193, 194, 215)

	op Amsterdam	op Hamburg
1755	37½—37⅝	39¼—39½
1756	41¼	41¾
1757	56¼	55¼
1761	—	72
1762, Juni	—	82
1762, Oct.	—	108
1765	—	84

[5]) Arch. Br. 211, 7 Oct. 1760. „Zedert 5 à 6 weeken hebben de Hrn Zweeden met de hooge wissel zoveel staffijser op hier gezonden en overvoert, dat reets wel ¾ gl. of 13 £ op het 100 lb. slapper en minder in prijs is als te vooren, zodat zulx tot nog eenigsints na genoegen niet kunnen verkoopen".

hij het niet laten en hij hoopt ook, dat de jonge De Geer, baron van Finspong, spoedig zelf het heft in handen zal nemen.
Toen kwam echter de oorlogsconjunctuur en opeens ging Wadström er toe over, niet alleen om ook zijn eigen ijzermijn productief te maken, maar ook om een suikerfabriek op te richten [1]). (De suikerhandelindustrie behoorde tot de door de regering meestbegunstigde, en had in de oorlog, bij de verplaatsing van de suikerhandel, zeker succes. Het land was opeens bedekt met suikerraffinaderijen).
Wadström's suiker kwam uit Amsterdam, de oude heer Brants moest ze verschaffen. Deze had er bezwaar tegen, daar het zijn vak niet was en gaf suikerspecialisten op, die op Zweden handelden: Jan & Carel Hasselgreen; Jeuns & Olaus Horneer [2]). Wadström stond er echter op, dat Brants, dus de makelaar, hem bediende. Dientengevolge haperde er dikwijls wat aan de suikerzendingen. Vol moed ging Wadström echter voort. Groter bezwaar was het voor hem, dat hij zijn toevlucht tot crediet moest nemen: hij had het nooit gedaan, hij wilde het ook niet, maar de koers was zó onvoordelig, ze moest nu werkelijk gauw dalen, of Brants hem een paar dagen uitstel niet kwalijk wilde nemen [3]). De rijke Hollander had geen haast [4]) en de dagen werden jaren.
Langzamerhand was Wadström ook grondig teruggekomen van zijn tegenzin in zakendoen: op een goede dag schreef hij Brants of het niet een goed idee zou zijn om in zijn woonplaats Norrköping een bank als in Stockholm op te richten, vooral als dan „in het geheim" Hamburgse en Amsterdamse financiers zich er

---

[1]) Arch. Br. 390, 21 Mei 1760. „Ich habe meine Gelder einige Jahre allzusehr in Landgütern eingestochen, da ich gar nicht auf solche Sachen, als die Zuckerraffinaderie bedacht bin. Dieses möchte auch vielleicht im ersten und andern Jahr mich was fremdes sein, da ich nicht gewohnt bin den Credit zu nützen. Hoffe aber das ich solches nur wenig bedurfen sol. ıch sehe, dass die andere, die Zuker-Raffinaderien treiben, dadurch recht vermögene Leute geworden..."
[2]) Arch. Br. 211, 27 Mei 1760.
[3]) Arch. Br. 390, 2 Aug. 1760. Wadström heeft wel geld om te betalen, „der Wechsel aber ist vorgangen Monath 62 auf Amsterdam gewesen. Solchergestalt of ich schon versprochen nach empfangener Rechnung ohne Verzug zu remittiren, doch dieweil ich nicht finde, das Eur. Edl. damit in diesen Briefe pressiren, bin ich recht besorgt wie mich damit verhalten soll. Ich wil und soll alle Zeit ein ehrlicher Mann abgeben, bitte darum, das Eur. Ed. belieben frey zu ordonniren wie Sie es haben willen, da können die Gelder binnen 3 Wochen von dato der Wexels eingesandt werden."
[4]) Arch. Br. 211, 16 Aug. 1760. „Wy zullen de remise voor de gesonde suyker op Uwed. commoditeyt verwagten, dat komt op een postdag 5 à 6 niet aan, Uwed. behoeven zig daarmede niet te haasten." Brants antwoordde Wadström altijd in het Hollands. Hij kende geen Duits en moest de ontvangen brieven laten vertalen. Misschien kende W. geen Hollands, omdat hij van huis uit eigenlijk geen koopman was.

bij interesseerden [1]). Brants antwoordde met een enkel zinnetje, dat hij niet geloofde, dat de Amsterdamse en Hamburgse bankiers er voor zouden voelen [2]). En deze Wadström rekende zich nog tot de nuchteren, die hoofdschuddend opmerkten, dat er zulke „bizarre" dingen gebeurden en de dingen niet zo konden blijven [3]). In 1763 kon hij verklaren niet in de ongelukken gemengd te zijn, en dat de crisis een goede zuivering betekende [4]). Er is in Zweden waarschijnlijk veel te goeder trouw gezondigd. Tot de relaties van De Neufville behoorden de voornaamste firma's: Alströmer, de grondlegger van de Zweedse textielindustrie; Jennings & Finlay, Henrik König, bankiers der regering. Deze grote huizen zijn wel staande gebleven. Men ziet ze in de volgende jaren nog werkzaam.
De principiële fout was hier door de regering gemaakt en het resultaat was dan ook, dat in Zweden, ander dan in andere landen, de crisis ook politieke gevolgen met zich bracht.
De terugslag van de crisis te Amsterdam liet zich in Stockholm, Göteborg, overal in het land, vooral waar de jonge fabrieken waren, dadelijk gevoelen. Het eerst..... ging de wissel weer omhoog en kwam op 100 [5]) — ook een kookpunt. Weldra volgde een stroom van faillissementen, echter niet van de voornaamste huizen, al bevonden ook deze zich enige tijd in „een bekommerlyke situatie" [6]). De handel stond stil en de fabrieken moesten ophouden. Wadström meldt dit en wilde zelf doorgaan, want hij dacht, dat hij er niet mee te maken had, maar ook hij moest het weldra opgeven [7]).
Daar het aantal faillissementen zo groot en velen omvattend dreigde te worden, werd er een speciale Commissie ter Liquidatie opgericht, die echter nogal wat kritiek ontmoette, en waarvoor tenslotte niet veel zaken verschenen zijn, daar men het, evenals een ev. uitschakelen van de wisselordonnantie, niet

---

[1]) Arch. Br. 390, 27 Sept. 1760. „Ich bin auf die idee gefallen, alhie einen Disconto und Interesse Contoir zu aufrichten, nur das ich Privilege dazu erhalten kan. Diese kan ein so groses Werk bleiben als der Stockholmer Banco, sonderlich wen man ins geheime Interessenten in Holland und Hambourg zugleich hätte, die da Capitalisten wären, so das man auch mit Wexels was thuen könte."
[2]) Arch. Br. 211, 7 Oct. 1760. „Het kompt ons voor, dat vrij veel werk zal in hebben om in Nordkoping zoals in Stockholm een wissel- en interest-comptoir in te rigten en twyfelen of de Hamburger en Hollandse kooplieden zig daarin, immers voor eerst, zullen willen intresseren."
[3]) Arch. Br. 390, 7 Juni 1760.
[4]) Arch. Br. 390, 20 en 31 Aug. 1763.
[5]) N. v. S., brief van den secretaris Letocart te Stockholm van 16 Augustis 1763.
[6]) N. v. S., dezelfde, brief van 26 Aug. 1763. Daarom overwoog de Senaat ook even, of men niet de wisselordonnantie buiten werking zou stellen, doch dit is niet gebeurd.
[7]) Arch. Br. 390, 7 Sept. 1763, 17 Sept. evv.

wenschelijk achtte voor de naam en het crediet van de Zweedse handelsstand.
De verkoping van de Zweedse Oost-Indische Compagnie, die in begin October had moeten worden gehouden, werd wegens de slechte toestanden uitgesteld en had einde October plaats [1]). Ondertussen gingen de geruchten, dat wegens de „deplorable" financiële toestand de Rijksdag geänticipeerd zou worden [2]). De regering en de Bank werden overstelpt met vragen om hulp en trachtten zelf om hulp (leningen) in het buitenland aan te kloppen, maar werden niet opengedaan. Men kwam er voor eerst niet bovenop. Het papieren geld daalde tot een derde van zijn nominale waarde, de toestand was zo slecht, dat een deel der arbeidende bevolking begon te emigreren. In het begin van 1765 riep men werkelijk de Rijksdag bijeen en een felle kritiek (in de laatste jaren reeds in geschrifte begonnen) op de financiële politiek der Hoeden volgde. Voor het eerst sinds bijna dertig jaar slaagde de andere partij, de Mutsen, erin de meerderheid te verwerven. Straffen werden uitgedeeld, functionarissen van de Bank en andere instellingen afgezet en de hele politiek veranderde van mercantilisme tot een zekere vorm van vrijhandel [3]). Hoewel de plotselinge veranderingen ook nadelige gevolgen hadden, het al te consequent streven om het papiergeld weer inwisselbaar te maken zelf ook niet zonder gevaar was en de industrie door de moeilijkheden in de geldvoorziening hard achteruitging, kwamen toch de Hoeder er niet weer boven op. De crisis had hen de genadeslag gegeven.
Het economisch leven herstelde zich pas in de volgende decade, toen Gustaaf III, die in 1772 een eind maakte aan de partijstrijd, ook een eind maakte aan de financiële verwarring, de zilveren standaard in plaats van de koperen invoerde en vrijhandel en physiocraten liet regeren. Landedellieden als Wadström konden voortaan bij hun ploeg en houweel blijven en rijk worden: landbouw en ijzermijnen werden weer als van ouds de hoofdzaak in het economische leven [4]).
In **Hamburg** was de situatie weer anders. De voordelen van de oorlogsconjunctuur waren hier minder vrij dan in Amsterdam. Hamburg was eigenlijk een Rijksstad, had dus aan de Oostenrijks-Franse kant in de strijd moeten staan; vele burgers voelden echter meer voor Pruisen; en bovendien kon de koning van Denemarken als hertog van Holstein ook nog rechten op de rijke handelsstad laten gelden. Het Rijk vroeg geen andere medewerking dan geldelijke steun. Ook Denemarken kwam aankloppen om leningen, en als die verleend werden, moest men hopen, dat... de koning van Pruisen het niet kwalijk zou nemen.

[1]) N. v. S., baron van Kretschmar te Stockholm, 20 Sept. en 28 Oct. 1763.
[2]) N. v. S., dezelfde, brief van 20 Sept. 1763.
[3]) Svanström-Palmstierna, p. 245—247.
[4]) Svanström-Palmstierna, p. 260.

De Pruisische zilveraffaires gingen eveneens via Hamburg. Zweden en Rusland wilden ook wel wat van de taart hebben en het kostte veel diplomatie om zonder kwade gevolgen te weigeren. Oostenrijk-Frankrijk of Denemarken weerstaan was helemaal gevaarlijk. Denemarken, dat in 1759 reeds 400.000 Rijksdaalders had gehad, eiste in 1762 nog eens een millioen [1]). Men weigerde het aanvankelijk, niet alleen „uit onmagt", maar ook „om aan geen andere Mogendheid offensie te geeven" [2]). Waarop Denemarken zijn troepen rondom Hamburg inkwartierde [3]), zodat Hamburg eindigde met het geld te verstrekken. Dat was wat anders dan bij de Hollanders, die op Engelse staatsleningen inschreven. De betaling geschiedde bij de kantoren van His en Schimmelmann [3]). Deze bankiers moesten tenslotte het geld ook „furneren": de stad leende het bedrag bij hen à 5%.
Met de Franse relaties trof men het niet beter. Dezelfde bankier His, die mede de gedwongen Deense lening op zich had genomen, moest ook de Franse subsidies aan Zweden betalen. In Januari 1760 werd in verband daarmee 50.000 Rijksdaalders uit Zweden en uit Amsterdam op hem getrokken, terwijl hij het rembours dan uit de subsidiën had moeten zoeken. Gezien de critische omstandigheden van het ogenblik wilde hij een zo grote „avance" niet doen en had het plan de wissels te protesteren. Echter namen de bankiers Boué en Stenglin de verplichting over en voorkwamen aldus ongelukken voor de trekkers (waaronder zeker het Zweedse wisselkantoor was). De zaak zou echter voor His' crediet in Frankrijk en Zweden slecht zijn geweest [4]).
Zo dienden de Hamburgers niet altijd uit eigen vrije keus tot financierders van de oorlog. Hiermee in verband staat wel, dat het aantal slachtoffers van de crisis hier zo buitengewoon groot was (pl.m. 90) en dat er veel te goeder naam en faam bekende huizen onder waren [5]). Ze konden eigenlijk de van hen geëiste prestaties niet aan, hetgeen eerst de Bank voelde en dan zij zelf weer.
De Hamburgse Bank had n.l. een veelomvattende taak en beleende ook. Doch gedurende de decade 1750—1760 kon ze dit niet blijven volhouden. Zowel door de toenemende warenhandel als door de grote geldeisen van de Zevenjarige Oorlog werd er steeds meer om belening gevraagd. Daardoor kwam er teveel bancogeld in omloop en daalde dit ten opzichte van het

---

[1]) N. v. S., Mauricius te Hamburg, 12 Juni 1762, 19 en 20 Juni, bizonderheden van de inkwartiering, o.a. op het buitengoed van den bankier Stenglin.
[2]) N. v. S., dezelfde, 14 Mei 1762.
[3]) T.a.p., dezelfde, 25 Juni. De lening was groot een millioen Rd. à 5%, voor zes jaar; 300.000 Rd. ineens te voldoen, 150.000 in acht dagen, 150.000 binnen 14 dagen en de overige 400.000 in geäccepteerde wissels.
[4]) N. v. S., Mauricius, 12 Febr. 1760.
[5]) Mauricius is erg onder de indruk dat zijn bankier er ook bij was.

courantgeld [1]). Teneinde dit op waarde te houden, sloot men òf de speciekas, òf men zei de beleningen op. Hierdoor deed zich de behoefte aan geld weer eens zo streng voelen en de moeilijkheden bij het belenen ondervonden werden mede aanleiding tot de crisis [2]).

Reeds in Juni 1763 was door het gebrek aan geld het disconto tot en fantastische hoogte gestegen, volgens Busch tot 12% [3]). Alles moest van Amsterdam komen, maar Amsterdam had langzamerhand zelf remise nodig. Het is te begrijpen welke schrik het bericht van De Neufville's insolventie te Hamburg veroorzaakte en dat de voornaamste kantoren de brief ondertekenden, waarin ze „smeekten" De Neufville te ondersteunen en staande te houden [4]). In de hoop en het vertrouwen, dat dit wel zou gebeuren, was er in Hamburg tot pl.m. 12 Augustus nog geen volkomen stagnatie en kon men al die tijd nog wissel doen [5]), hoewel men sinds 5 Augustus reeds in „alarme" verkeerde en er op 12 Augustus toch al vier insolventies waren [6]). In elk geval was het van het begin af zo ernstig, dat de gebeurtenissen in de handelswereld alle aandacht opeisten en „de attentie detourneerden van de Buitennouvelles".

Evenals in Amsterdam trachtte men een steunfonds te vormen (hier van anderhalf millioen). Mauricius schrijft, dat de Bank een nacht open had gestaan om de mensen die goud, zilver en „meubilen" kwamen brengen, te helpen [7]).

Nog klinkt een toon van afwachting op 16 Augustus [6]), hoewel reeds vele kleine huizen zich als insolvent hadden aangegeven en grote reeds hun betalingen opschortten. Wissel was er nu niet meer te doen, natuurlijk stond de verdere handel stil en de magistraat wist niet of ze met strengheid in het toepassen van het wisselrecht de zaak erger zou maken of niet. In elk geval verdubbelde ze vast de politiepatrouilles, want als inderdaad de grote huizen zouden vallen, zouden ook vele particulieren

---

[1]) Soetbeer, p. 18. Dit banco-geld was niet louter rekenmunt, doch berustte op een rijksdaalder van een bepaalde (steeds zeldzamer wordende) intrinsieke waarde.

[2]) Ook in andere opzichten was de Hamburgse Bank zelf in de oorlogs- en na-oorlogsfinanciën gewikkeld. Zo nam ze van de Deense regering Deens courantgeld ter belening aan, dat ze zo lang vast moest houden, totdat de koers van dit geld weer tot behoorlijke hoogte zou zijn gestegen. (Soetbeer p. 19).

[3]) Büsch, Sämtl. Schriften über Banken, p. 189.

[4]) Sautijn Kluit, p. 25.

[5]) De Vogel, Copyboek 1763, 13 Aug. aan Em. Jenisch.

[6]) N. v. S., Mauricius op de genoemde data.

[7]) Het bankfonds, dat gewoonlijk tussen drie en zes millioen Rd. varieerde, was in 1763 meer dan tien en een half millioen groot. (Soetbeer, p. 31). Dit komt òf door de grote voorraad beleende waren, zoals in Amsterdam, òf doordat de Bank juist al zijn bankgeld vasthield. Volgens Büsch (p. 193) zei ze n.l. juist in de herfst alle beleningen op. De eerste veronderstelling is echter waarschijnlijker.

(waaronder eenvoudige lieden), die hier in Hamburg hun spaargeld bij de bankiers belegd hadden, de gevolgen ondergaan en in opstand kunnen komen.
Die voorzorgsmaatregelen waren goed. Vóór 19 Augustus was het gebeurd: de grote huizen hielden het niet (en de opstandjes kwamen ook). Mauricius stuurt een lijst van faillieten apart en geeft enige beschouwingen in zijn brieven. Hij merkt dadelijk op, dat het ook slecht voor de scheepvaart zal zijn, terwijl er toch al zoveel schepen opgelegd waren. Deze voorspelling was maar al te juist.
Intussen begonnen de requesten binnen te komen om te redden wat er te redden viel. De voornaamste huizen verzochten van curatoren verschoond te mogen blijven. De Senaat verzocht aan de „Commerz-Deputation" (maar eerst op 26 Augustus) eens iets voor te stellen, dat helpen kon. In het antwoord (29 Augustus) raadde men een beleenfonds aan [1]). Voor die tijd waren er al weer 13 faillieten te Hamburg en 6 te Altona bijgekomen [2]). Echter had ook één der eerste insolventen reeds een regeling zijner zaken voorgesteld (Stenglin, zie hieronder). Nieuwe lijsten en berichten van een verlamde handel volgden op 26 en 30 Augustus, op 2 September. Het wantrouwen was toen zo groot, dat twee van de grootste huizen elkaar geen vijftig mark aan waren zonder directe betaling wilden laten. Maar het beleenfonds had inmiddels op 5 September zijn beslag gekregen [3]). En op 20 September (dus veertien dagen later dan in Amsterdam, zoals het ook veertien dagen later begonnen was) begon er enige kalmte te komen, vielen weinig faillieten meer en bleek ook dat enigen zouden overhouden na afbetaling hunner schulden. Echter was het aantal insolventies en bankroeten belangrijk groter dan in Amsterdam. Volgens de tijdgenoten waren het meer dan 90; volgens de berekening van May [4]) zouden het er echter slechts 50 zijn ge-

[1]) Soetbeer, p. 52—54.
[2]) Altona, de Deensche stad vlak bij Hamburg, deelde haar lotgevallen. Wisselkoersen op Amsterdam: te Hamburg, te Altona

1753	Jan.	33¾	——
	Juni	——	33¾
1756	Jan.	33 1/16	——
	Juli	——	32¼
1757	Jan.	31 15/16	——
	Maart	——	31⅞
1758	Jan.	31⅝	——
1759	Jan.	31 3/16	——
1760	Jan.	31⅝	——
1761	Jan.	34¾	——
	Oct.	——	34

(Soetbeer, p. 18, Arch. Br. 365, passim).
[3]) N. v. S. Mauricius 9 Sept. De Admiraliteit stelde een millioen mark voor belening ter beschikking. De rente zou ¼% per maand zijn, een koopman mocht niet meer dan voor 30.000 en niet minder dan voor 500 Rd. belenen en moest zijn goederen binnen een half jaar weer inlossen.
[4]) Skalweit, p. 72, nt. 3 (May Einleitung in die Handlungswissenschaft).

weest, althans tot 26 Augustus. In elk geval is het wel zo, dat het veel algemener en ingrijpender in Hamburg was geweest dan in Amsterdam, hetgeen o.a. blijkt uit het overzicht van de wisselomzet van Splitgerber & Daum in beide plaatsen. De wisselrekening op Amsterdam daalde in 1764 in vergelijking met 1763 van *f* 1.441.000 tot *f* 1.044.000, die op Hamburg echter van *f* 1.021.000 tot *f* 214.000 [1]). Het duurde jaren eer Hamburg zich geheel hersteld had.
Een overzicht der betrokkenen, voor zover bekend, volgt hieronder. De bedragen waarvoor een deel van hen bij Gebr. de Neufville betrokken waren, zijn in hoofdstuk III te vinden. Er waren er van meer dan een millioen.

Johannes Adriaansen [2]).
Aurade [3]).
E. Belm & Nissen [2]).
Corns. J. Berenberg. Mede-ondertekenaar verzoekschrift van de Hamburgse bankiers aan de Amsterdamse. Relatie van De Neufville.
Alexander Boué & Zoon. Behoorde tot de allergrootsten. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie van De Neufville en andere Amsterdamse faillieten. Handel in tin, linnen, wol, suiker en wissels [4]).
Emanuel Israël Brandon [5]).
Peter Carstens. Behoorde tot de allergrootsten. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie De Neufville. Zijn val sleepte weer Amsterdamse huizen mee (pl.m. 25 Augustus). Zond gemachtigde naar Amsterdam, zie Hieronymus Matthiesen.
El. Sim. Levy Delbanco [6]).
J. Andr. Engelbrecht. Relaties te Amsterdam, Londen, Riga. Goeder- en wisselhandel [7]).
Burchard Fixen & Co. Relatie van De Neufville.
Wed. Lefman Samson Hertz & Zoon. Curatoren Brentani, Stenger & Co. [8]). Relatie te Amsterdam en Londen.
Hetling & Ohm. Relaties De Neufville, Amsterdam, Stockholm. Zond gemachtigde, zie Matthiesen.

---

[1]) Lenz-Unholz, p. 103. De omzet in Amsterdam was altijd groter geweest dan die in Hamburg, en met enkele uitzonderingen boven het millioen, soms tot twee en drie millioen. De Hamburgse omzet was voor de oorlog heel bescheiden, groeide in 1759 en 1760 sterk, totdat het millioen was overschreden.
[2]) D. B. K. 281, Staate van Mesterton.
[3]) N. v. S. Mauricius, 30 Aug.
[4]) Lenz-Unholz, p. 99.
[5]) D. B. K. 283, Staate van Fles.
[6]) D. B. K. 281, Staate Mendel.
[7]) R. A. 1931, Chr. Parmentier Fraser beslag op hennep door Fr. Turmer te Riga geconsigneerd aan Engelbrecht.
[8]) R. A. 1391, Craayvanger contra Brentano & Co.

Pierre His, zie boven, betalingen voor buitenlandse regeringen. Handel in tin, linnen, Spaanse wol, Domingo-suiker [5]).

Jean Jenquel. Relaties te Berlijn, Amsterdam, Koningsbergen. Had curatoren. Heet echter „een opregtig man" [1]).

Jogues [2]).

Heinrich König. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Faillissement niet geheel zeker, wel waarschijnlijk. Relatie Hasselgreen, Joseph, De Neufville.

Matthiesen & Sillem. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie De Neufville, Vergeel, Ephraim, Munch. Hieronymus Matthiesen ging als gemachtigde van enige Hamburgse bankiers naar Amsterdam, om hun belangen aldaar te behartigen [3]). In 1799 behoorde de firma Matthiesen (weer, nog) tot de allergrootsten [4]).

Heinrich Chr. Olde. Relatie De Neufville. Stuurt gemachtigde, zie Hier. Matthiesen. Suikerhandelaar [5]).

Sam. Racke [6]).

Hirsch Moses Ris. Relatie De Neufville, Langrune; Gotzkowsky (Berlijn).

Moses Schlesinger. Relatie Fles [7]).

Seyler & Tilleman. Relatie De Neufville. Stuurt gemachtigde, zie Matthiesen.

Joachim Stelling. Relatie Fles [7]).

Heinrich Stenglin & Zoon. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie De Neufville. Bood reeds op 23 Aug. een regeling zijner zaken aan, n.l. om een derde contant te betalen, tweederde einde 1764, maar ook zonder interest [8]). Handel in edelmetaal en munten [5]). Daniël Stenglin was lid van de firma Carstens.

Wed. Caspar Tamm & Moller. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Zendt gemachtigde, zie Matthiesen. Relatie De Neufville, Langrune, Texier.

Meyer Alexander Traub. Relatie Joseph, Fles.

P. H. Trummer. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie De Smeth.

Wurmb & Coldorff. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Relatie De Neufville.

Chr. Zyler. Relatie De Neufville, Van Embden, Fles, Joseph.

---

[1]) Arch. Br. 36, pakje Gurgens, 23 Sept. 1763.
[2]) N. v. S., Mauricius, 2 Sept. 1763.
[3]) Res. St. van Holl., p. 1197, 4 Nov., p. 1215, 25 Nov.
[4]) Soetbeer, p. 62.
[5]) Lenz-Unholz, p. 99.
[6]) B. K. 281, Staate van Mesterton.
[7]) D. B. K. 283, Staate Fles.
[8]) N. v. S., Mauricius, 23 Aug. 1763.

In de **Oostzeesteden** viel de markt stil met de Hollandse. Ook hier had men in de oorlog enerzijds hoge conjuncturen [1]) beleefd, anderzijds geleden van de oorlog. De ene keer dwong Duitsland slecht geld op [2]), dan weer dreigde Rusland met ongenade, omdat men zich niet „neutraal" genoeg gedroeg en betreffende de Russische proviandering niet handelde, „zo als men schuldig was" [3]); vervolgens kwam Pruisen weer, bezette het land en verbood de uitvoer van graan [4]).
Het bericht van de crisis veroorzaakte in de Oostzeesteden veel schrik. De Dantzigers hadden veel commissies lopen, want het was „specialyk (voor) die binnen de stad Dantzig woonende", dat de Desolate Boedelkamer de automatische terugzending van commissiegoederen ordonneerde [5]). Verder verging het hier, in Koningsbergen en Riga juist als elders. Enige huizen vielen (ook in Dantzig „retireerde" men „in stilte" [6]), het crediet en vervolgens de goederenhandel waren „met allen dood still"; in het bizonder de scheepvaart leed: de vracht op Amsterdam, die tijdens de oorlog wel *f* 40 (per last) was geweest, daalde tot *f* 14 [7]). Het wantrouwen was zo groot, dat men niemand, ook solvente kooplieden, meer vertrouwde en in staat was bij diens buitenlandse relaties om inlichtingen te vragen [8]). Vanzelf-

---

[1]) Arch. Br. 367, Koningsbergen, Butner en Gurgens op de betreffende data. De tarwe, die in 1754 *f* 130 à 145 per last gold, was in Juli 1756 reeds tot *f* 168 à 175 gestegen, in 1757 (Dec.) tot *f* 240 à 300. Af en toe was de uitvoer verboden. Van Januari tot Juli 1763 viel ze van *f* 260 à 270 op *f* 230 à 250.
De hennep kostte voor de oorlog *f* 4¼, in 1755 reeds $5^2/_3$, in 1758 $6^2/_5$ (Juli), in 1759 (Juli) 7; in Jan. 1762 liep het op tot 8, het dubbele van vroeger („Henpen zyn hier op 't aenschyn van oorlog tusschen England en Spaniën in een dag merklyk gereesen").
Het sterkst, wel meer dan 100%, steeg het Frans zout, n.l. van *f* 70 vóór de oorlog, tot *f* 90 in 1756, *f* 120 in Dec. 1757, *f* 130 in Aug. 1760, *f* 150 à 155 in Jan. 1763. En in Oct. 1763 was het weer *f* 90.
[2]) N. v. S., Commissaris Soermans te Dantzig, 6 Febr. 1760. De stad verzette zich tegen de invoer van het slechte geld uit Pruisen en nam in verband daarmee drie „baatzuchtige kooplieden" gevangen. Waarop de Pruisische resident interveniërde, eisende dat men hen en het bij hen gevonden geld, toebehorend aan Berlijnse kooplieden, vrij zou geven, of Berlijn zou repressailles nemen en alle Dantziger effecten, die uit Italië en elders passeerden, met beslag leggen.
[3]) N. v. S., Soermans, 1 Jan. 1759.
[4]) Arch. Br. 367, Butner te Koningsbergen, 28 Sept. 1762.
[5]) D. B. K. 163, 10 Dec. 1763.
[6]) D. B. K. 282, Staate van Willem Standert.
[7]) Arch. Br. 367, Gürgens te Koningsbergen, 19 en 26 Aug. 1763. Arch. Br. 371, Wilhelm Grote te Riga, 13 Sept. N. v. S., Commissaris Soermans, 24 Sept.
[8]) Arch. Br. 367, Gürgens, 23 Aug. 1763. „Da ik nu in de groote confusie die ook invloet op hier heft, mynen wisselcreditoren getoont hebbe, dat my deese zaaken niet uyt den zadel brengen kunnen, maar een of twee daaronder wat aan myne largaisons twyflen willen, zo versoeke minsaem, als een of ander zig deeserweegen by Ued. bevragen zou, hem maar alleenig de pure waarhyd te berigten."

sprekend daalde de wisselkoers; die op Hamburg sterker dan die op Amsterdam [1]).

Maar men richtte zich weer op aan de hand van Engeland. Einde September raakte Koningsbergen er over heen, doordat het in Londen nieuwe afnemers vond, zolang de Amsterdamse markt te laag bleef [2]).

Toch was **Engeland** niet buiten schot gebleven. Juglar gebruikt zelfs de uitdrukking: „niet alleen Engeland, maar ook de rest van Europa leed onder de crisis" [3]). Engeland, als uitgangspunt nemen is echter onjuist. Natuurlijk had het land, ondanks fortuinlijke kaperij en vrij geregelde binnenlandse geldvoorziening, onder de oorlog geleden. Ook de wissel te Londen op andere plaatsen was aan hevige schommelingen onderhevig geweest, soms boven, soms ver onder normaal. Men was hier dus ook wel in de wisselhandel betrokken geweest, wat in de eerste plaats in verband stond met de subsidiën aan Pruisen en met de eigen leningen, die voor een groot deel buitenslands werden volgestort. Wadström, die zo aarzelend en zo verlangend zijn credietbeschouwingen gaf, schreef, dat vele zijner landgenoten „geheel bij crediet bestonden", dat ze in Holland en Engeland kregen [4]). Het is mogelijk, dat dit met particulieren het geval was. De officiële en semi-officiële instellingen in Zweden hadden hun bronnen in Holland en Hamburg [5]).

Wisselkoers te Londen [6]) gedurende de Zevenjarige Oorlog en in 1763.

		op Amsterdam lang	op Amsterdam zicht	op Hamburg
Feb.	1755	36.3 à 4	36.5	33.10
Aug.		36.9	36.5	34.11
Feb.	1756	36.1	35.8	35.1
Aug.		36.4	36	35.11
Jan.	1757	36.7	36.3	36.7
Juli		35.5	35.1	36.3
Juni	1758	34.8	34.4½ à 5	34.9

[1]) Arch. Br. 367. Wisselkoers te Koningsbergen:

		op Amsterdam	op Hamburg			op Amsterdam	op Hamburg
Oct.	1754	303	135½	Aug.	1760	390	175
Dec.	1756	309	129½	Jan.	1763	366	155
Juli	1759	345	133½	Oct.	1763	362	146
Dec.	1759	360	147	Jan.	1764	372	163

[2]) Arch. Br. 369, 7 Sept. 1763. De as „dan hier *f* 90—95 en costy 70—74 geeft geen reekening, daerom liever op Londen senden will....." Arch. Br. 367, 13 Dec. 1763, Koningsbergen. De hennep is in Amsterdam nog steeds onder *f* 80, terwijl er in K. weinig voorraad meer is (dus hoge prijzen), omdat Engeland zoveel gekocht heeft. Koningsbergen is sinds eind September over de crisis heen.

[3]) Juglar, p. 297. Juglar is in deze passage niet erg betrouwbaar en zichtbaar in de war met de crisis van 1772/73. Hij laat o.a. Schotland ernstig betrokken zijn en noemt in zijn verslag opeens ook het jaar 1775, hoewel hij met de Zevenjarige Oorlog en 1763 bezig was.

[4]) Arch. Br. 390, 29 Sept. 1759.

[5]) Sjöstrand, p. 152, nt. De schuld van het wisselkantoor was reeds op 31 Dec. 1755 Rd. 70.691 in Hamburg, 722.320 in Amsterdam.

[6]) Arch. Br. 376, pakjes John Manship, Edw. Manship, Maynard.

		op Amsterdam lang	zicht	op Hamburg
1759	Jan.	36	35.7	36.3
	Juli	36.1	35.8	—
1760	Febr.	35.10	35.6	—
	Aug.	34.06	34.4	32.2 à 2½
1761	Maart	34.04	—	32
	Oct.	34.07	34.3½	32.8
1762	Jan.	34.10	34.7	—
	Sept.	35.3?	—	35
1763	2 Aug.	35.1 à 1½	34.7 à 6	—
	16 Aug.	34.9	34	—
	2 Sept.	zeer slecht; groot verschil tussen lang en zicht [1]		
	23 Sept.	wordt beter		—
	Oct.	35.4	34.11	34.9
	Nov.	35.11	—	35.2
	Dec.	—	—	34.4
1764	Jan.	36	—	34.8
1765	Jan.	36.9	—	35.1

Ook hier in Augustus 1763 plotseling een sterke daling, des te hinderlijker door een abnormaal verschil tussen tijd- en zichtwissels, waardoor velen niet konden of wilden trekken. Tengevolge daarvan stond ook hier de „negotie" stil, want de orders voor goederen, waarvoor men op tijd placht te trekken, werden nu niet uitgevoerd [1]).

Engelands geluk was echter, dat de kern van de credietzaken anders gericht was dan in Hamburg of Amsterdam [2]) en wel op het eigen land. (De crisis van 1773, die wèl zeer ernstig voor Engeland was en ook in dit land begon, had zijn oorzaak in de speculatie op de industrieconjunctuur, iets van geheel andere aard dan de oorlogsfinanciering).

Maar zoals gezegd, geheel buiten de Europese wisselfinanciering stond men niet en de „gemankeerde" firma's stonden dan ook in verbinding met Amsterdam en Hamburg [3]), met de laatste stad vooral. Hun namen waren:

Samuel Boues [4]).

La Fontaine [4]) geschat op £ st. 40 à 50.000, handel op Hamburg.

Gwilt, „op Italiën" [4]), maar ook relaties te Hamburg [5]).

---

[1]) Arch. Br. 375, Van Hemert 2 Sept. 1763. Het cijfer noemt hij niet.

[2]) Mansvelt zegt: beter geörganiseerd, denkend aan de Bank of England, en ook (als hij onze kooplieden angst voor papier verwijt) aan 't reeds ver ontwikkelde depositosysteem, de chèques en de biljetten. Maar het grootste verschil is wel, dat Engeland zijn geld binnenslands kon plaatsen. Bij de grote Engelse crisis van 1772 vermocht ook de Bank of England niet te helpen.

[3]) Arch. Br. 375, 2 Sept. „is het te vreezen, dat het op sommigen, ofschoon zij staande blijven, zeer fel zal uitkoomen en voornamentlijk van Hamburg."

[4]) N. v. S. Van Welderen te Londen, 26 Aug., 30 Aug., 6 Sept.

[5]) De Vogel, Copyboek 1763—1764, 23 Aug. een wissel van Gwilt op Tamm & Moller te Hamburg.

Hyselman [1]).
John Paraire [1]).
Steeman, Otte & Klotz, op Hamburg [2]).
Wildman Page & Co., op Spanje en Portugal, belangrijk groter geacht dan La Fontaine [1]), ook relaties te Amsterdam [3]).

Zelfs in Londen had de crisis van 1763 een blijvend gevolg, al was ze hier meer aanleiding dan oorzaak. De circulatie van particuliere biljetten [4]) naast die van de Bank of England vond een einde. Zowel biljetten van gefailleerde als van andere huizen werden plotseling algemeen ingewisseld, dat bleek te gevaarlijk voor den gever en men hield op met de uitgifte. Maar dit systeem van eigen biljetten stond reeds wankel en 1763 gaf alleen de laatste stoot tot hun verdwijnen.
De handel ondervond ook in Londen gedurende enige tijd moeilijkheden, maar daar er hier niets wezenlijks was geraakt, kon Engeland zich het snelst herstellen — en elders de klanten van de ernstig gewonden bedienen.
De ontwikkeling der zaken in **Berlijn** [5]) verschilt geheel van die overal elders, omdat de regering er zich in mengde. Wel had in Zweden de regering mede schuld aan de oorzaken, maar toen de crisis er eenmaal was, wenste men toch niet tot al te uitzonderlijke maatregelen, zoals uitschakeling van het wisselrecht, over te gaan, teneinde het vertrouwen in de Zweedse koopmansstand niet verder te schokken. Een deel der Berlijnse kooplieden was een dergelijke overtuiging toegedaan, maar de koning dacht er anders over.
Frederik wilde nl. alles doen om de val van de zich pas ontwikkelende industrieën te voorkomen. Pruisen begon zich onder zijn regering eerst te ontwikkelen en zijn wens was het, dat het ook economisch zo sterk als andere landen zou worden en b.v. de steun van de Amsterdamse wisselmarkt niet meer nodig zou hebben [5]). In verband daarmee staan plannen als dat van 1753 om te Berlijn een Wisselbank op te richten; de kooplieden waren er tegen, daar er nauwelijks wisselhandel was in Berlijn en er misschien zes huizen zouden zijn, „die etwa 100/m Rth. in allem in der Giro banc würden rouliren lassen" [6]). Daarom ook had de koning zich ingespannen om orde in de muntzaken te brengen [7]), welke orde door de Zevenjarige Oorlog

[1]) R. A. 1391, Barth. van den Sandheuvel contra Wed. Abr. Beck & Soon wegens een wissel van John Paraire. Dezelfde contra Karsseboom betr. hun schade bij Hyselman.
[2]) N. v. S. Van Welderen te Londen, 26 Aug., 30 Aug., 6 Sept.
[3]) R. A. 1392, Clifford contra Bicker, betr. annuïteiten van Wildman, Page & Co.
[4]) Roosegaarde Bisschop, p. 89, 106.
[5]) Uitvoerig behandeld door Skalweit, met de zaken en vooral de persoon van Gotzkowsky als middelpunt.
[6]) Lenz-Unholz, p. 62.
[7]) Zijn adviseur in geld- en muntzaken was Graumann, die ook het plan voor de Wisselbank maakte.

tijdelijk ongedaan werd gemaakt. Maar daarom vooral moedigde hij overal het scheppen van industrieën aan en stond in het nauwste contact met de ondernemers.
Skalweit schetst deze nieuwe ondernemers (uit alle gebieden van het economische leven stammend) als staande voor iets geheel nieuws; zich bezighoudend met buitengewoon veel en buitengewoon grote zaken; daarbij beschikkend over beperkte technische hulpmiddelen; maar vooral: werkend, samen met de staat. Tijdens de Zevenjarige Oorlog kwam er ook, en juist voor hen, nog de geldhandel bij, die reeds in Hoofdstuk I is beschreven.
Den grootsten van deze nieuwe ondernemers acht Skalweit Gotzkowsky, die de zijde-industrie gesticht had, algemene handelszaken dreef, tijdens de oorlog gemengd werd in de kwesties der oorlogsschattingen [1]) en ook in nauwe relatie met De Neufville in Amsterdam stond, met wien hij o.a. speculatieaffaires waagde, zoals het opkopen der Russische graanmagazijnen [2]).
Toen dan ook De Neufville zijn betalingen staakte, voelden zich zijn Berlijnse relaties in gevaar en Gotzkowsky in de eerste plaats. Hij apart, zes anderen gezamenlijk, dienden dadelijk bij den koning verzoekschriften in, teneinde uitstel, „Wechselrespit", te verkrijgen. Ook naar Amsterdam schreef men, of de kooplieden daar De Neufville toch maar staande wilde houden. Bij den eigen koning hadden ze meer succes dan in Amsterdam. Skalweit beschrijft uitvoerig de strijd om het „Wechselrespit", waar de koning voorstander, de geraadpleegde bankiers tegenstanders van waren. Zij achtten het slecht voor het crediet der Berlijnse kooplieden en waren ook de mening toegedaan, dat slechts een bepaalde groep, die het van koopmansstandpunt ook verdiende, bankroet was gegaan. Skalweit noemt dit standpunt bij herhaling „juridische Starrheit", en stelt er tegenover de „wirtschaftlich-politische" zienswijze van den koning, die Pruisen groot wilde maken. Of de Schicklers, 's konings bankiers en de Scheels daartoe dan niet bijdroegen? Schicklers biograaf rekent het hem tot verdienste een nuchterder zakenman dan de koning te zijn [3]). Skalweit constateert

[1]) Hij schoot zowel Leipzig als Berlijn (dat gedurende korte tijd door de Russen belegerd werd) de door den bezetter geëiste schatting voor. Zie ook p. 40, nt. 2. Splitberger & Daum deden iets dergelijks in 1757 en 1760 (Lenz-Unholz p. 70).
[2]) Hij stelde De Neufville aan den koning voor als de man, die van advies kon dienen inzake een op te richten Aziatische Compagnie te Emden. De koning bevond De Neufville te licht (Skalweit p. 100). Voor de zaak van de graanmagazijnen zie Hoofdstuk II, p. 68, nt. 1.
[3]) Lenz-Unholz, p. 65. „Lernen wir in diesen Dokumenten Schickler als besonnen und über das Allgemeine seines Berufs Nachdenkenden Kaufmann kennen, so bei anderer Gelegenheit als weltmännischen und doch von den Werturtheilen seiner höfischen Geschäftsfreunde nicht befangenen Charakter". Volgt een verder voorbeeld.

dat Splitberger & Daum (Schickler) in 1763 Rd. 150.000 hebben moeten afschrijven en dat er dus helemaal geen sprake is van een scherp onderscheid tussen „slechten" en „goeden". Nu was de omzet van Splitgerber & Daum alleen in de wisselhandel in 1763 al *f* 1.258.000 [1]) (hij was verder, zoals alle Pruisische ondernemers, in vele andere dingen geïnteresseerd, o.a. in metaalbedrijven en geweerindustrie, die tijdens de oorlog fantastische winsten afwierp). De Rd. 150.000 zijn daarvan dus een betrekkelijk klein deel. Schickler (Splitgerber & Daum), die toch ook in de oorlog al zijn fantasie had moeten gebruiken om het „nieuwe" te verwerken en enorm rijk was, stond niet in relatie met Gebr. de Neufville, wel met de Amsterdamse huizen Hope, Pels en Clifford. Bij hem, zoals bij Hope, treft het gebruik van methode, vooruitdenken tegenover het onsystematisch handelen van Gotzkowsky, die niet eens balansen maakte. Overigens heeft Gotzkowsky zeker meer, en ook reëler dingen gepresteerd dan De Neufville, ook op zakengebied. Maar het gaat hier alleen om de wijze van zakendoen en niet om de al of niet sympathieke persoon, die Skalweit mede in het spel brengt.
De maand Augustus ging dan voorbij in een strijd tussen de „juristen" van Skalweit, en hen, die om uiteenlopende redenen voorstanders waren van schorsing van de gewone procedure. Het slot was een compromis: enkele weken respijt voor sommigen en oprichting van een „immediate Wechselkommission". Hiervoor konden de firma's, die het schenen te verdienen, hun zaken laten afwikkelen in plaats van de gewone werkwijze van faillissementen te moeten ondergaan. Vooral bezitters van industrieën werden in haar zorg aanbevolen. De commissie werd 23 Augustus geïnstalleerd en bleef in functie tot 1769. Toen was eerst alles voorbij. De reddingsmethode van den koning had niet het gewenste succes gehad. Vele zaken, waaronder Gotzkowsky, verschenen minder hersteld dan wel opgelapt opnieuw in het strijdperk, waar ze, als alles weer in orde was geweest, wel mee hadden kunnen doen. Maar zoals overal herstelden zich de zaken in de eerste jaren nog niet en was vooral de met zorg gekweekte industrie kwijnend. Menigeen had zijn bedrijven verkocht, Gotzkowsky zelf ook. De koning, die nu zijn vertrouwen in de eigen kooplieden had verloren, ging met avonturiers (Calzibigi) in zee, hetgeen vervolgens weer de „zakelijke" kooplieden onrustig en onzeker maakte. En zo volgde in 1766 opnieuw een serie bankroeten (waar Gotzkowsky en vrijwel alle anderen van 1763 weer bij waren), die naar Skalweit meedeelt, nog verder in het algemene sociale leven om zich heen greep (bankroeten onder de adel) dan die van 1763. Ook in 1763 waren de gevolgen verbreid en ernstig genoeg. Hier zoals in Hamburg hadden particulieren hun geld aan de onder-

[1]) Lenz-Unholz, p. 103.

nemers-kooplieden-bankiers toevertrouwd en werden indirect het slachtoffer van de slag in de haute finance. Door de ontwrichting van het handelsleven volgden ook allerlei moeilijkheden met prijzen en huren [1]).
De faillieten van 1763 waren (Skalweit noemt ze niet allemaal, alleen hen die voor de immediate Wechselkommission zijn verschenen [2]):

Bade & Eimbcke, J. G. Eimbcke. Relatie van De Neufville. Ondertekent mede het verzoekschrift aan de Amsterdamse kooplieden. Zilverzaken. Op 1 Sept. in de huisvoogdij gebracht wegens frauduleus bankroet [3]).
Cretien Fridel. Relatie van Karsseboom [4]).
Johan Ernst Gotzkowsky. Had drie zaken: 1. wissel, kunst en commissiehandel; in eigen handen. 2. Gotzkowsky & Streckfuss bizonderheden onbekend. 3. Gotzkowsky & Blume, fluweel- en zijde-industrie. Vooral van deze laatste zaak waren de boeken slecht in orde. Betrokken bij De Neufville. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Crediteuren: 2.400.000 Taler. Accoord 2 April 1764, 50%. Rusland (wegens de graanschuld) met 30.000 Taler geld en 180.000 Taler in schilderijen betaald. In 1766 weer failliet; toen gewone procedure.
Kruckmann. Geen bizonderheden bekend.
Carl Friedrich Muller. Mede-ondertekenaar verzoekschrift. Verzoek om afwikkeling voor de immediate Wechselkommission afgewezen. Gewone procedure.
Gebr. Saltzmann. Accoord 75%. Na herstel industrie in plaats van geldzaken.
Johan Paul Schreppfer. Relatie van Karsseboom [4]).
Chr. de Serff.
Stöber & Schröder. Wolfabrikanten. Accoord van 40%.
Starkgraff & Beaufiné.
Treyschke, zijdefabrikant [5]).
Leveaux & Duthuillay. Insolvent reeds op 9 Aug. [6]). Zilverzaken, zie Hoofdstuk III, afwikkeling der zaken van De Neufville.
Van Wylich & Deron.

Van Leveaux, die in de zilverzaken zo'n belangrijke rol speelde, zegt Skalweit niet veel. De muntentrepreneurs Ephraim en Itzig waren niet failliet. Ze zonden dadelijk drie millioen rijks-

---

[1]) Skalweit, p. 107.
[2]) Skalweit, p. 69, 98, 99, 105.
[3]) N. v. S. Verelst te Berlijn, 10 Sept. 1763.
[4]) R. A. 1392 Nic. Warin contra Karsseboom wegens zijn „agterwesen" bij Fridel. Paül Menjolet & Cuny contra Karsseboom wegens hun „agterwesen" bij Schreppfer.
[5]) N. v. S., Verelst 23 Aug. 1763.
[6]) N. v. S. Verelst, 9 Aug.

daalders naar Hamburg om hun wissels te dekken [1]), maar eisten dan ook praeferentie, die ze, met 's konings hulp, kregen [2]). Frederik had ook even geprobeerd bij hen crediet te krijgen om Gotzkowsky te redden, maar ze behoorden reeds tot diens voornaamste crediteurs en weigerden.
Ook in andere Pruisische steden bleef men niet vrij.
In **Maagdenburg** waren vier faillieten, waaronder Bachmann, uit de zilverbond De Neufville-Leveaux-Bachman.
In **Frankfort** waren naar het schijnt geen faillieten [3]), maar op de Messe in September werd weinig verhandeld en over de geldschaarste geklaagd [4]).
Leipzig merkte meer, wat ook aan de wisselkoersen te zien is [5]). Sautijn Kluit [6]) noemt een faillissement van 20.000 Rd. en ook de Vierschaarregisters vertonen sporen [7]), maar het was hier toch niet zo ernstig, als Prévost [8]) verwachtte, toen de crisis pas begon en hij schreef, dat vooral Leipzig er onder zou lijden.
De betrouwbaarheid van de residenten en gezantschapsberichten valt dikwijls niet mee, vooral als ze algemene beschouwingen geven en niet om bepaalde inlichtingen geïnformeerd hebben. Ze moesten teveel veronderstellen en voorspellen, zoals een schrijver van krantenartikelen. Met elke post moesten ze schrijven.
Verder vindt men b.v. te Emden en andere plaatsen sporen van faillissementen en wantrouwen, maar de brandpunten waren Hamburg en Berlijn en de andere steden leden meest indirecte schade, door verlies bij de bankroeten en door de slechte conjunctuur, vooral door het moeizame muntherstel.
In **Zuid-Europa** ondervond men een gevoelige terugslag door de stagnatie in het wisselverkeer, het plotselinge wantrouwen

---

[1]) N. v. S. Mauricius te Hamburg, 26 Aug.
[2]) N. v. S. Mauricius, 4 Oct. Ze kregen 75% van hun deposito (170.000 Rd. in Louis d'or, „gedeponeerde gelden", die ze hadden gezonden om te verkopen, dus geen zuiver deposito, zoals M. het noemt). Van hun overige vorderingen kregen ze tweederden.
[3]) N. v. S., Bosch te Frankfort, 8 Sept. 1763.
[4]) N. v. S., Bosch, 15 Sept.
[5]) Arch. Br. 368, pakjes Heyden, Krocker, Eckhard:

	Wisselkoers te Leipzig op			
	Amsterdam	Weenen	Hamburg	Londen
Juni 1753	136¾	99½	138½	5.17½
Maart 1754	137¼	—	139½	5.17¾
Febr. 1755	137½	—	141	5.21¾
Mei 1758	138	—	—	—
22 Aug. 1763	134	94	133⅞	5.12

[6]) Sautijn Kluit, p. 21.
[7]) R. A. 1391, curat. van J. D. Schumann contra Gebr. Lucke, wegens Schumann's „agterweesen" bij Joh. Fr. Roier Krohn te Leipzig. Harmen v. d. Poll contra Joh. Godhart Baart te Leipzig.
[8]) Aant. van Dillen, Paris, Arch. étr., Corresp. polit., Hollande, 513 fo. 10. Prévost, den Haag, 2 Aug. 1763. „..... la banqueroute s'étendra sur les principales villes de l'Europe et particulièrement sur Leipzig....."

en de eisen om betaling in specie. Er gingen zelfs geruchten, dat ook hier veel consternatie heerste en alleen contant werd betaald op de beurs, maar anderen dementeerden dat verontwaardigd [1]).

Zoals reeds in het begin is gezegd, behoorde **Frankrijk** tot de minstbetrokken landen. Volgens de gezantschapsberichten, daar de handel gedurende de oorlog stil had gestaan. Inderdaad was de overzeehandel volkomen lamgelegd; de wijn en zouthandel ging wel voort, maar blijkens de abnormaal hoge prijzen voor zout ondervond men ook hiermee moeilijkheden. De wissel te Bordeaux [2]) was gedurende de oorlog wel drie punten lager dan in vredestijd; de Hamburgse koers werd onregelmatig, zeker in verband met de subsidie-transacties. Want voor de subsidiezaken moeten Franse bankiers toch met de Hamburgse en Amsterdamse relaties in verbinding hebben gestaan. Maar geen brief, noch die van Lestevenon van Berkenrode, gezant te Parijs, noch die van handelsrelaties van Jan-Isaäc in Franse steden, reppen met een woord over de crisis. Wel is er in het voorjaar van 1763 schaarste van geld [3]), maar verder bracht de zomer van 1763 juist het aangename, dat de overzeehandel weer begon op te leven [3]). In November 1763 komt een groot aantal beslagleggingen van Amterdamse firma's op de goederen van Papelier & Imberts te Parijs voor [4]). Verband tussen een waarschijnlijk faillissement van deze firma en de crisis is niet onmogelijk, want Papelier & Imberst waren een relatie van De Neufville.

Zo kwam dan heel Europa in Amsterdam om geld, voor zijn oorlogen of voor zijn industrie. Moet men betreuren dat Amsterdam het gaf (al gaf het lang zo enthousiast niet als de moraliserende tijdgenoot het voorstelde en moest de uitnodiging

---

[1]) N. v. S., van Welderen te Londen, 16 Sept. 1763.

[2]) Arch. Br. 381, pakjes Bordeaux.

Wisselkoers te Bordeaux:	op Amsterdam	op Hamburg
26 Mrt. 1754	$56^{9}/_{16}$ à $^{5}/_{8}$	$26^{11}/_{16}$
5 Oct. 1754	56⅝	26⅝
1 Nov. 1755	56½	$27^{1}/_{16}$
10 Juli 1756	54⅞	27⅛
20 Nov. 1756	$54^{9}/_{16}$	$27^{5}/_{16}$
20 Sept. 1757	54⅛	$27^{7}/_{16}$
23 Dec. 1758	54⅜	27⅜
26 Mei 1759	54¼ à $^{5}/_{16}$	28⅝
29 Dec. 1761	$53^{13}/_{16}$	25⅜
8 Mei 1762	54⅝	26⅛
22 Oct. 1762	55⅜	27⅜
8 Jan. 1763	56	27⅜

[3]) Arch. Br. 381, 19 Feb. 1763, Wed. Schellebeek & Soonen. La Rochelle. 26 Juli 1763, Imbert Mutzenbrecher, Bordeaux.

[4]) Re. A. 1392, Ch. Lemaistre contra Grill, Michel & Fr. Grandchamp, Estienne Ferrand, alles beslag wegens achterstallige vorderingen op Papelier & Imberst. Hetzelfde door Pieter Daniël van Hamel contra Grandchamp, Ferrand, Grill en onder eigen handen.

steeds van het buitenland uitgaan)? Maar men had het nu eenmaal. Men was altijd weer in het geval van Brants tegenover Wadström: ge behoeft U niet te haasten, ik zit niet om het geld verlegen [1]).

Was het mogelijk geweest het geld niet „uit te voeren", maar het te gebruiken om de eigen industrieën nieuw leven in te blazen en nieuwe op te richten? Het ontbreken van grondstoffen, de begeerte tot zelfdoen van de andere nu tot ontwikkeling komende landen; in het eigen land de tegenstrijdige behoeften van handel en industrie en een weinig krachtige regering — dit alles was geen minder grote hinderpaal dan de zwakheid van een deel der handeldrijvenden zelf. Maar geen gemeenschap van niets dan slappelingen en warhoofden had de grote erfenis in stand kunnen houden en handhaven, totdat ze aan een gelukkiger geslacht kon worden doorgegeven.

De crisis van 1763 was gedeeltelijk de gewone terugslag na een abnormale oorlogsconjunctuur, gedeeltelijk symptoom van de nieuwe ontwikkeling in het geldwezen. Van de vier meestgetroffen centra, Amsterdam, Hamburg, Berlijn en Stockholm, was Amsterdam het snelst genezen; met enig terreinverlies ten voordele van de minder betrokkenen. De grondslagen van het handelsleven waren niet aangetast. De nieuwe geldhandel ontwikkelde zich verder, de gewone kooplieden zetten hun werk voort. Bij alle verwarring en achteruitgang van het geheel zijn er altijd gezonde groepen gebleven, die in ongeschonden activiteit hun gang gingen. Zo handelde naast en tussen gelukszoekers en zij die de nieuwe wereld verkeerd begrepen, de bedaarde, soms kortzichtige, nooit van humor ontblote „gemiddelde" koopman en deed met toewijding en genegenheid zijn nuchter werk, dat de hele wereld omspande.

---

[1]) Zie p. 196. Arch. Br. 262, Journaal Dirk Leeuw. Dezen man ziet men, oorlogen en crises ten spijt, van jaar tot jaar *f* 5 à 10.000 rijker worden. Hij begon met pl.m. *f* 150.000 (1726) en eindigde met meer dan 600.000 (1768). Hoe energiek moet iemand zijn om bij dergelijke gemakkelijk verworven inkomsten nieuwe dingen te ondernemen. Het is een moeilijke kunst een goed erfgenaam te zijn.

SUMMARY.

The question whether the Seven Years' War was economically favourable to the neutral Netherlands is us usually answered in the affirmative. This cannot, however, apply to the whole population, but only to the commercial life and then only for certain districts. The profit and loss figures of four wholesale dealers prove to be 25 % more unfavourable than during peace time. In addition to this, factories were idle, shipping suffered and there were more bankruptcies than normally with increasing figures for charitable institutions and pawnbrokers. The revenue from excises fell, especially in 1759, which was in all respects the most critical year. Wholesale prices showed no favourable picture either, with the exception of oversea products and the forage branch. Besides these two branches, the money trade could also yield abnormal profits. The Governments waging war were permanently short of money, which they tried to obtain by means of loans, by the levying of tributes and contributions and by inflation. The moneys in question were not collected direct by the places or bodies concerned, but advanced by bankers. The funds of the latter were not inexhaustible and they applied to Holland for credit. The English loans, too, were fully subscribed in the Netherlands and some Amsterdam merchants participated actively in silver dealings. The results were visible in the rates of exchange, the parallel in the course of the Amsterdam bancoagio, the rate of exchange on Hamburg, the price of silver and English securities being striking. On account of the rise in the rates of exchange ordinary merchants in Germany and Sweden also gave the preference to forwarding goods again rather than send remittances for drafts made. The people of Amsterdam reacted differently to this. In a discussion between Dr. W. M. F. Mansvelt and Dr. J. G. van Dillen, the former argued that the causes of the 1763 crisis were to be ascribed to an insufficient form of credit, whereas the latter imputes them to an over-strain of credit, such as usually occurs after a war.

Such overburdening was indeed present, but it was also the new growth of the money trade continuing in the latter half of this century which rendered the crisis so serious. In itself the form of the credit was no obstacle to the extension of trade and whether it became dangerous depended on the credit-given himself. The invitation to grant a credit generally issued from abroad. The ordinary dealer in goods who, for the sake of good understanding, sometimes allowed a few business relations a small credit in the shape of a drawing-credit, did not give way to this tendency overmuch and also refused to grant such credits without a normal commodity relation as indirect

security. Others, however, accepted these invitations more readily and came through the war with a turnover in bills of exchange rivalling those of discount bankers. But they were distinguished in another respect from the firms which had been known for a long time as bill-broking bankers. It is true that the latter were also occupied with the trade in commodities, initially actually to a greater extent than the new money-traders, but they were especially adjusted to bill-broking and also had a better knowledge of the art of financing. Whereas Hope, Clifford and Pels, with a turnover of 1500 to 2000 bills of exchange per half year, kept fl. 400,000 to fl. 700,000 in reserve at the Bank of Amsterdam, De Neufville Bros, and other novices with equal turnovers rarely had more than a couple of thousands directly at their disposal.

The consequence was that in 1763 the latter could not stick the pace, whereas the former kept going and later extended their business, specializing more in finance and diminishing their goods trade (Hope & Co., turnover in bills in 1756: 800, chartering contracts: 89. Turnover in bills in 1777: 2159, chartering contracts: 22).

A peculiarity of these Amsterdam bankers was that they occupied themselves exclusively with bill-broking and the issuing of loans. The leading bank (Hope & Co.) laid down in its contract of April, 1763, that it did not want to receive any deposits. A foreigner could, however, regard the credit balance of his account-current as a deposit on which he could draw. Amsterdam capitalists had for the rest to face the fact that they had to invest their money themselves (hence the success of foreign loans) or give it in safe keeping to their cashier. Owing to the restrictions continually imposed on cashiers as "servants of the merchants", they could not develop completely into bankers, though, in spite of all prohibitions, they performed all kinds of banking activities. They furnished advances, discounted, and the two kinds of paper-money resembling cheques which could be used in payment, were firstly the so-called cashiers' receipts and secondly the mutual post bills of the merchants, which were also exchanged in clearing through the cashiers. For the provision of local credits advances on security were frequently made use of. A number of capitalists other than bankers principally insurers, middlemen and such as were in want of investment, occupied themselves with this. Local and international credit transactions remained almost separated, having also arisen from different groups. With the normal application of drawing-credit remittance followed by the due date, but under the pressure of the tightness of money during the war continual selling and redrawing came into vogue. Also in the case of merchants who did not join in doing so, the number of drawings of their foreign relations increased.

As a security Amsterdam got goods which proved more and more unsalable, as time proceeded. Thus in the long run the very circles which had provided money, wanted it themselves after the war; they began to auction their stocks of goods at any price and so they spoiled the goods-market, the recovery of which had been expected after the conclusion of peace. The abnormal war prices of some commodities also fell rapidly. At the same time the Hamburg Bank became chary of advances on security and the Hamburg bankers were even more exhausted than some Amsterdam colleagues, for too much had been required of them during the war by three to four Powers and less voluntarily than at Amsterdam; Denmark, for example, simply billeted soldiers on those unwilling to furnish loans. In Prussia money became even scarcer than it already was by the rigorous manner of tackling the problem of the restoration of the monetary system; in Amsterdam the advancing firms were saddled with melted silver, on the security of which some provisionally borrowed money. The rate of discount rose, trade and payments were rendered difficult. Then two leading firms went bankrupt at Amsterdam, one of which, De Neufville Bros (a house that had only been established for 12 years), had its relations throughout Europe, in the West and in the Levant. Its fall created a panic at Amsterdam, and especially in Hamburg and Berlin. A plan to save it failed, as it was too badly reputed. An inquiry proved that the firm had indeed been involved in shady transactions, even having done "business" by force. Its fall carried many houses with it, mostly firms which had built too much on the war conjunctures. From the 2nd to the 4th of August the first and most important group collapsed; on the 5th of August some cashiers stopped payment, which was regarded as the most serious fact of all in view of the importance and the cohesion of all cashiers. In the general "sauve qui peut" a run was started on their pay-offices, as a result of which the relation between cash-money and bank-money changed so strongly that for one day the bank-agio dropped below par. Most cashiers however, could meet the demands made on them and soon public attention veered to the new failures of merchants (in the latter part of the month), the agio recovering sooner than anything else. Meantime De Neufville sold goods, ships and securities, doing everything in his power to maintain himself, but on the 3rd of October he had to file his petition at the Liquidation Chamber of Bankruptcies. His business had developed by leaps and bounds (bill turnover in 1751 (second half) 99, in 1755 (second half) 169, in 1758 (second half) 375, in 1759 (second half) 813, in 1762 (first half) 1436). In his goods trade he always participated in bullish movements of

the day, even of the commodity in question was outside his usual line.
His liabilities amounted to upwards of 9½ million guilders; most of his creditors lived in Sweden and Germany (among whom one of a million guilders), his debtors (for much smaller amounts) in the South; with the latter he had carried on more goods-trade, with the former more money-trade. The official receivers met with many difficulties in winding up the affairs. The books had been badly kept, documents were scattered all over the place, some debtors or trustees in bankruptcies abroad did not cooperate. Some creditors who showed activity, got a rather arbitrary preference. Others did not trust matters overmuch, not even coming along to sign.
In 1765 there was a payment of 2s. in the £, in ..... 1811 another of 2½d. in the £. At his rehabilitation in July, 1764, he had presented a calculation of 14s. in the £. Some prominent creditors at Hamburg and Amsterdam started an action for revision, which they won. De Neufville, who in the meantime lived on a good scale and extended his country seat, was put under legal control again in 1773, but obtained his dischange once more in 1777. The other failures were of persons from all classes of society. The leading ones among them, e.g. Karsseboom and Hasselgreen, members of governing families, and further Grill and Munch, two prominent merchants, did not file their petitions at the Liquidation Chamber, but settled their own affairs. Altogether an amount of more than twenty million guilders was involved in the failures which became known. Many recovered completely. In 1800 Grill and Hasselgreen were counted among the leading firms of the town. The majority of the others were also at work again in 1767, sometimes with some change in the extent or form of their business. Among the bankrupts there were several sugar-refiners, who had also been engaged in the goods and money trades. The percentage of Jews involved was very high, as they often went in for exchange transactions (the smaller ones especially in current-bills, the bigger ones also in bank-bills) though possessing relatively little capital. Few Jews left any money at death, their dealings were limited in extent; not a single Jewish firm had a turnover of more than 500 bills per half year, most of them had slight reserves at the Amsterdam Bank and their homes were established on a strikingly modest fooling in comparison with those of other merchants doing business on the same scale. Luxurious establishments were found among the wealthy ones. De Neufville exaggerated things; he possessed no books or pianos but had a very valuable collection of painting and expensive furniture. Books, musical instruments, scientific hobbies were fairly generally met with among moderately affluent merchants, among sugar-

refiners, among the cashiers. Merchants with simple pewter household utensils were still found. Servants were kept by fairly poor people, by Jews and by one middle-class man who had gone bankrupt because of a loss of less than fl. 1000.—. The middle-classes experienced indirect losses, so did the lower classes to some extent, when commercial industries came to a standstill in the summer. Riots also took place.

Permanently bad times for the poor classes of the population did not, however, follow until the next decade. The records of charitable institutions, show a recovery after 1764 to something like the prewar conditions. The consequences to trade were deeper. The general depression and distrust had indeed been overcome by November, 1763, but the credit system had not yet been rearranged quite normally. The rates of exchange rallied in the course of 1764, the stock-market in 1765, but the goods-trade languished for a long period. This led to the occasional loss of relations, mostly in favour of England. After a depression in 1764 the whole recovered. Shipping through the Sound increased again, being greater in volume in 1767 than in 1754, but English navigation grew faster. The monetary trade continued its development. During the crisis itself Denmark could get a loan at Amsterdam. The turnovers of the billbroking bankers kept growing.

Though the number of dealers in commodities was greater than that of bankers, one banker was worth twenty merchants. The 1763 crisis led to some modifications of and new decisions in the Bills of Exchange Act, but brought about no essential changes. The plans and proposals to aid recovery, brought forward in the summer of 1763, have none of all been carried out. They were rather polemic in nature. The projects were especially in regard to the establishment of a Loan-Office, Note-banks or a Currency-bank. A loan office was established later, but did not turn over so much as the private advancers. In 1763 the Bank of Amsterdam assisted by accepting uncoined silver as security, which it had not done up till then. The crisis cannot be called a symptom of Amsterdam's decline, but it was a step in the development of the monetary trade.

The results were very serious in foreign towns as well, more so than in Amsterdam. In Sweden there had been an abnormal situation for a long time already. The originally guaranteed paper-money lost its value, when the Bank of issue had to give too many advances on behalf of the industry. The so-called Hat Government effected contracts with some financiers in order that the latter might keep the rate of exchange at an artificially high level. The costly war rendered increasing inflation necessary. The rate of exchange started rising. Simultaneously the feverish conjuncture caught even calm country nobles, who commenced a lively trade with

Amsterdam, drawing bills on this town but repeatedly postponing their remittances, "because the rate of exchange would be sure to fall one day." The rate did not drop though, but had risen to 2½ x its original ratio when the report of the Amsterdam bankruptcies came through. The largely artificial industry broke down, failures and depression followed. The "Hat Government", which had been in power for 25 years, tottered. Ten yars of political and economic confusion succeeded, until the new King brought order.

As already recorded, too much had been demanded of all bankers, at Hamburg, the Bank itself also being involved. The number of bankruptcies was particularly great here. All sections of the population suffered, for here and in Berlin there existed a custom of putting savings on deposit. Serious riots took place. Bill-broking transactions fell to one fifth of their former volume, a greater fall than at Amsterdam, where the normal level could just be maintained. But here, too, the leading houses recuperated entirely to go on to greater honours. The Baltic ports were very closely connected with Holland and maintained Dutch as the commercial language better than all the other countries, though Dutch still prevailed very generally as such. Here, too, some houses failed, distrust ruled and commerce was at a deadlock. England offered to replace Amsterdam as buyer of the goods and this resulted in business soon being re-established. London also saw some bankruptcies and difficulties in trade, caused by a great difference between time and sight-drafts, which had caused the back of confidence. Notes issued by private persons were also generally presented and subsequently their issue, which was no langer of any significance, was discontinued. As this country was, however, only moderately involved in foreign credit operations, nothing essential was affected here and attempts could be made to cut out Amsterdam here and there. Thus it was tried at Petersburg to break through the monopoly of Dutch "rix-dollars" and the rate of exchange on Amsterdam, and with partial success. Petersburg showed no consequences. France was but little affected, for she had only been able to trade to a limited extent during the war. Austria demonstrated no effects, as credit was little employed there as yet. Several Prussian towns, however, suffered. The situation in Berlin was very serious. Here the chief victims were Leveaux & Duthuillay, involved in silver dealings with De Neufville and a merchant at Magdeburg, and especially Gotzkowsky, one of the leading participants in the industry stimulated by Frederik II. These industrialists did all sorts of other business and during the war they had interested themselves deeply in finance. On account of the interestedness of industry in the failures, the King wished to institute exceptive measures with regard to the bills

of exchange law. Not all merchants could agree to this; some considered such exceptive measures detrimental to the credit of the town and made a distinction between merchants who had kept within certain bounds and others who had not. Finally a special committee was appointed to settle the main bankruptcies outside ordinary jurisdiction. Some proved to have been guilty of frauds and they were excluded. The others reappeared on the stage within a year. Times were still bad and in 1767 a new series of failures followed, largely of the same houses. In 1769 recovery was firmly established.

BIJLAGE A

(Desolate Boedelkamer Amsterdam, no. 281, fo. 40.)

Staat des Boedels van René Esaie Langrune.

Praeferentie

Catharina Suzanna Langlois, huisvrouw van den accordant voor aangebragte en aangeerfde goederen ... ... *f* ... ...

Concurrente

Claude Barat à Rouaan, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 7.211—19
Onder de selve zijn berustende aan goederen van den accordant *f* 1.527—6—8.

Le Chevallier Lambert à Parijs, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 2.186

Thelluson Necker & Comp. à Parijs, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 790

Perville Salles en Comp. à Duinkerque, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... „ 2.685—15

Pieter Welshuysen à Dantzig, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 136—6

Van Gennip en Nierhoff à Rotterdam, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... „ 462—15

Carel Adriaan Sproge à Berlijn, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 381—4

Matthijs Triedel à Koningsbergen, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 234—8

Carel Fredrik Muller en Compagnie à Berlijn, per saldo van reekening van den jaare 1763 „ 268—15

Pierre Serre *), per saldo van reekening van de jare 1763 ... ... „ 200

Pierre Serre (kassier), per saldo van reekening van de jaare 1763 ... ... „ 119—9

Christiaan van Orsoy, per saldo van reekening van den jaare 1763 ... ... „ 200

Jan van Meekeren, voor geleverde koopmanschappen van den jaare 1763 ... ... „ 168—6

Petersen en Jeul, voor geleverde koopmanschappen van den jaare 1763 ... ... „ 1.538—18

Matthijs Ooster, voor geleverde koopmanschappen van den jaare 1763 ... ... „ 2.423—10

Constantinus van Son, voor geleverde koopmanschappen van den jaare 1763 ... ... „ 1.086—6

Sybrand de Flines, voor convooygeld van den jaare 1763 ... ... „ 373—2

*) Kassier.

Julian Fereris à Bajonne, per saldo van reekening van den jaare 1763	*f*	17—2
Caijla Sollier Cabanes en Jugla à Cadix, per saldo van reekening van den jaare 1763	„	2—2
De Gent, Ter Hemme à Gent, per saldo van reekening van den jaare 1763	„	4—11
Nie Hellen à Antwerpen, per saldo van reekening van den jaare 1763	„	14—19
Paulus Raap en Comp., schuijtevoerders, volgens reekening van den jaare 1763 ...	„	71
Jan Bernard van Stijnen, voor geleverde hammen van den jaare 1763	„	30—9
Salomon Dorper, notaris	„	4
Harmanus Muller, kuyper, van den jaare 1762 en 1763	„	116—5
Gerrit Westerman, voor courtagie van den jaare 1763	„	14—10
Roeloff Rinkhuijsen, voor courtagie van den jaare 1763	„	4—16
Bernard van den Bergh, wynkuijper van den jaare 1763	„	25—3
Daniel van den Brink, notaris volgens reekening van den jaare 1763	„	33—18
Jacob Campen, notaris, volgens reekening van den jaare 1763	„	5—8
Van Aalst, Muller en Van Port, voor courtagie van den jaare 1763	„	14—10
Barent de Harde, voor courtagie van den jaare 1763	„	10—3
Halleun en Van Bemmel, voor courtagie van den jaare 1763	„	4
Hendrik Gonzal, voor courtagie van den jaare 1763	„	445—17
Brouwer en Gatard, voor geleverde kaas, van den jaare 1763	„	2—10
Marten Bogaard, procureur, volgens reekening van den jaare 1763	„	96
Abraham Reering, voor provisie van den jaare 1763	„	20—2—8

Weegens het Schip de Vriendschap, gevoert geweest bij Schipper Pieter Hanzon, waar van den accordant boekhouder is geweest, is dezelve schuldig gebleeven aan ieder der reders als volgt:

Christiaan Sprengel, reder voor ⅛ part in het gemelde schip	„	3.047—15

Daniel Brians, voor 1/8 part in het gemelde schip	*f*	3.047—15
Robert Carel Neel, voor 1/8 part in het gemelde schip	„	3.047—15
Jacques Langlois voor 1/8 part als boven ...	„	3.047—15
Pieter Hanson voor 1/8 part als boven	„	3.047—15
Louis en Jean Bousquet, voor 1/8 part als boven	„	3.047—15
Jan Jacob Voûte, reder voor 1/16 part in het bovengemelde schip	„	1.523—17—8
De Weduwe Jan Schepper, voor als boven	„	1.523—17—8
	f	43.110—18

Verders worden alhier gebragt, als crediteuren, die geene ten wiens behoeven den accordant de volgende Wisselbrieven of anders de houders van deselve:

Jan Scherenberg Junior, als houder van een wisselbrieff getrokken ten synen behoeven door Carel Fredrik Muller en Comp. à Berlyn en door den accordant geaccepteerd ...	„	4.450
Jan en Pieter Visscher als houders van een wisselbrieff getrokken ten behoeven van Cesar de Valey en Comp. door Carel Fredrik Muller à Berlyn en door den accordant geaccepteerd	„	7.100
De Weduwe Beúkens, Nauta en Beúkens als houders van een wisselbrieff getrokken ten behoeven van Gotskowskij en Streckfus door Carel Fredrik Muller en Comp. à Berlijn en door den accordant geaccepteerd	„	5.000
Marten Schultsz à Berlijn wegens een wisselbrieff ten synen behoeven door Carel Fredrik Muller en Compagnie à Berlijn getrokken en door den accordant geaccepteerd	„	4.450
Willem Hendrik Walijen, als houder van een wisselbrieff getrokken ten behoeven van Jacob Salomon Friedlander door Jan George Eimbcke à Berlijn, en door den accordant geaccepteerd	„	1.900
Arent Joseph en Comp., als houder van een wisselbrief getrokken ten synen behoeven door Jan George Eimbcke à Berlijn, en door den accordant geaccepteerd	„	2.900
Hendrik Teulen, als houder van een wisselbrieff getrokken ten behoeven van Jacob		

Salomon Friedlander door Jan George Eimbcke à Berlijn en door den accordant geaccepteerd ... ... f 2.000

Matthijs Ooster, als houder van drie wisselbrieffen, een groot f 1.750 en een groot f 910 en een groot f 525, getrokken ten behoeven van Sigismuntes, Christiaan en Philip van der Lahr door Jan George Eimbcke à Berlijn en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 3.185

Van der Voort, Hauser en De Wild als houders van een wisselbrieff ten haare behoeven getrokken door Van Klunder en Swarts à Bronswyk en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 10.000

Hendrik Moses Ris à Hamburg wegens een wisselbrieff voor reekening van Gotskowskij en Strekfus à Berlijn getrokken en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 5.200

Joseph Marcus Ephraim als houder van twee wisselbrieffen, een groot f 4.500 en een groot f 3.500 door Jean Jencquel voor reekening van Gotskowsky en Strekfus à Berlijn ten haare behoeven getrokken, en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 8.000

Pieter Brameyer à Hamburg, als houder van een wisselbrieff getrokken ten synen behoeven, door Johan Andreas Engelbregt à Hamburg, en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 5.000

Jan Lamberts als houder van een wisselbrieff getrokken door Jan George Eimbeke à Berlijn op de gebroeders De Neuffielle ten behoeven van den accordant en door den accordant gediscompteerd ... ... „ 2.000

Jan Jacob Muller als houder van een wisselbrieff getrokken door Johan Jencquel à Hamburg op de gebroeders de Neufville ten behoeven van Johan Andries Engebrecht à Hamburg, en door den accordant geëndosseert ... ... „ 4.000

Verbrugge en Grol (sic) als houders van drie wisselbrieven groot tezaamen 7.000 mark, getrokken door Christiaan de Serff op Johannes Ludov. Treplin à Altona ten behoeven van de gebroeders Bohm en Comp. die dezelve, aan Johan Jencquel hebben geën-

dosseert, en door den accordant vernegotieerd ... ... f 5.654—14

Johan Andreas Engelbregt à Hamburg als houder van een wisselbrieff door hem selve getrokken en door den accordant geaccepteerd ... ... „ 2.581

Bedragende de crediteuren ... ... f 116.531—12

Effecten des Boedels

Meúbilen en huiscieraaden, zijn by tauxatie overgenomen, en daarvoor ter camere gefourneert ... ... f 1.840— 6

Contant geld bij de cassiers van den Bergh en Brambach gevonden en thans ter camere berustende is ... ... „ 4.450

Weegens ingevorderde effecten en wisselbrieven, en welke penningen ter camere zijn berustende ... ... „ 11.777—10

Twee pakken linnens van Curaçao terug gekomen en onder de curateurs berustende, worden bij calculatie getauxeert op ... ... „ 600

De goederen onder Claude Barat à Rouaan ter somma van f 1527—6—8 worden alhier gestelt Per Memorie.

Van de 5/8 parten in het schip de Jonge Helena, capiteyn Dirk Backer, is bij verkoop geprovenieerd ... ... f 2.230
Hiervan moet worden afgetrokken hetgeene de rederij is competeerende als
Hendrik Gonzal voor zijn 1/8 portie f 11—16
Abraham Reering v. zijn 1/8 portie „ 11—16
De weduwe Perre Destendcan voor als boven ... ... „ 11—16

f 35— 8 „ 2.194—12

en welke penningen mede ter camere zijn berustende.

Van de 1/32 part in het schip de Anna Helena, commandeur Jan Mijnders, is bij verkoop geprovenieerd ... ... „ 550

Welke penningen mede ter camere zijn berustende.

Verders worden alhier gebragt Per Memorie de effecten, de welke van des accordants huysvrouw nog in des accordants boedel zijn berustende, bestaan:

Een actie in de Bank van Engeland, staande ten naame van des accordants huisvrouw groot £ 460 a 34 β agio 2 pCt. ... ... ƒ 4.926—12

Een obligatie op de Saxche Steur groot Rd. 1.000 à 24 st. ... ... „ 1.200

Twee dito ieder van Rd. 100 getauxeert als boven 240

Nog word alhier gebrag Per Memorie het legaat/ of zodanige somme/ als aan den accordant is gemaakt en besprooken, by het testament of andere acte testamentair van wijlen de weduwe de La Croce den 5 December 1763, te London overleeden.

Uitstaande schulden des boedels zoo goede als debieusen, gelijk als bij den accordant boeken komt te blijken.

Lachesries Heude Frères à Rouaan, per saldo van reekening £ 5498—12—3 à 9 s. ..... „ 2.474— 8

J... J... Pharasijn à Gend, voor een betaalde wisselbrieff getrokken voor reekening van den accordant ... ... „ 1.158

Midy en Comp. à Rouaan, per saldo van reekening ... ... „ 225

Melchior Dedier à Duinkerque, per saldo van reekening ... ... „ 63—11

Johan Jencquel à Hamburg, dog van dezelve zijn in den boedel van de accordant twee wisselbrieven:
de eene groot ƒ 4.200 op Cezar de Valey & Comp.
en d'eene groot ƒ 93—11 op de Gebroeders de Neuffville.

Klundert en Swart à Bronswijk, per saldo van reekening ... ... „ 171— 6

Gotskowsky en Steekfus à Berlyn, per saldo van reekening ... ... „ 669—19

Monconduit Fils à St. Valerij, per saldo van reekening ... ... „ 26—14

Jean George Einbcke, per saldo van reekening „ 421— 8
dog van dezelve zijn in den boedel van den accordant twee wisselbrieven:
d'eene groot ƒ 2.000 op Arent Joseph & Comp.
d'andere groot ƒ 1.900 op Ephraim.

ƒ 9.785—17

De schadens van tijd tot tijd geleeden.

Op de verkoop van 5 oblig. in den jaare 1755	*f*	254—11
Op goederen door den accordant voor eyge reekening gesonden aan Melchior Didier à Duinkerque in den jaare 1756	„	545— 7
Schaden op dieversse goederen onder Fs. Bacon de Le Chevallier à Rouaan in den jaare 1755, 1756, 1757 en 1758	„	8.172— 8
Schadens op goederen onder Legoux des Leges à Rouaan in den jaare 1759	„	1.221— 7
Schadens op goederen onder Midij en Comp. à Rouaan in den jaare 1759	„	1.829— 5
Schaden op goederen onder Etienne Jogues à Hamburg in den jaare 1761	„	1.920— 9
Schaden op goederen onder Lelocu à Rouaan in den jaare 1761	„	2.120
Schaden op goederen onder Johan Jenquel à Hamburg in den jaar 1762		1.456— 4
Schaden op goederen onder Bd. Zorielhe à Hamburg in den jaare 1762	„	2.576—13
Schaden op goederen onder Christiaan Greve à Hamburg in den jaare 1763	„	140—18
Schaden op goederen onder Jan Andries Engelbregt à Hamburg in den jaare 1763 ...	„	73—18
Schaden op goederen onder Isaac Fauschey à Bourdeaux in den jaare 1759	„	1.365—10
Schaden op goederen onder Nicolai Dutilh en Compagnie à Bourdeaux in den jaare 1763	„	95—14
Schaden op goederen onder Councler Rigott en Solcoffer in den jaare 1756 en 1759 ...	„	222—11
Schaden op goederen onder Ns. Testas à Parijs in den jaare 1757	„	1.193—10
Schaden op wissels reekening met Lambert à Parijs in den jaare 1760, 1761 en 1762 ...	„	2.040—14
Schaden op wissels reekening met Thelluson Necker & Co. à Parijs	„	402
Schaden op wissels reekening met Helner en Reederen à Parijs in den jaare 1759 en 1760	„	429
Schaden op wissels reekening met de Weduwe Tam en Moller à Hamburg in den jaare 1762	„	236— 4
Schaden gevallen op 5 vaten was van Koningsbergen in den jaare 1759	„	959—18
Schaden op 20 kisten thee in den jaare 1760	„	315
Schaden op twee kopen saffraan in den jaare 1760 en 1761	„	325
Schaden op vier kisten met drogerijen in den jaare 1757	„	436

Schaden op het schip de Ursula dewelke in den jaare 1760 door de Engelse is genomen	*f*	1.145—10
Schadens op een erreur aan convooygeld in den jaare 1762	„	1.320
Schaden op een party lakens gesonden aan Fontinay te Petersburg in den jaare 1756	„	376— 4
Schaden op een party Campêchehout in den jaare 1762	„	2.475— 4
Schaden op goederen gesonden na Cadix aan Jean Lespinasse in den jaare, dewelke is gefailleert	„	2.450
Schadens op het schip de Vriendschap en Pacotielle na Curaçao in den jaare 1759 en 1761 met cap. Hanson	„	1.939— 2
Schaden op 30 balen souda in den jaare 1763	„	544—19
Schaden op annuiteyten op contract in den jaare 1763	„	2.698
	f	42.090—14

Buyten en behalven de uitgaven van den rendant in zijn huyshouding gevallen zederd den tijd van acht jaars.
En door al het welke den rendant is gesteld buijten staat om zyne crediteuren te voldoen.

En verklaarden de voornoemde René Esaie Langrune op dezen Staat zijnes boedels te hebben gebragt alle desselfs, crediteuren, debiteuren, effecten en uitstaande schulden zonder ietswets hoe ook genaamt te hebben verzwegen, agtergehouden of ter quader trouwe weerloos te hebben gemaakt, belovende zoo nog iets tot zijnen kennisse mogt komen dat tot zynen boedel behoort dezelve ten allen tijde te zullen amplieeren.

Actum Amsterdam. Februarij 1764.

w.g. R. E. LANGRUNE.

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM GEDURENDE DE ZEVENJARIGE OORLOG. [1])

		Hamburg. Stuivers Vlaams banco voor een daalder lubs banco. Gewoon is 33. 2 m.	Hamburg. Zicht.	Londen. Stuivers en groten Vlaams banco voor een £-sterling. Gewoon is 35.2. 2 uso.	Londen. Zicht.	Parijs. Groten Vlaams banco voor een écu van 60 sols tourn. Gewoon is 54. 2 m.	Parijs. Zicht.	Cadix. Groten Vlaams banco voor een ducaat van 375 maravedi's. Gewoon is 97.	Madrid.	Sevilla.	Lissabon. Groten Vlaams banco voor een crusado. Gewoon is 46.	Livorno. Groten Vlaams banco voor een stuk v. 8 realen. Gewoon is 86.
1755												
Officieuze oorlog (Frankrijk—Engeland). Vorming der allianties. Engelsen kapen Franse schepen. Te land (Amerika) Frankrijk in het voordeel. Eind van het jaar: Frankrijk rust een vloot uit.	Jan.	—	34⅛	35.8	35.10½	55⅜ à 7/16	55¾	98⅞ à 99	97⅞	97¾ à 98	47	85¾
	Febr.	—	34 3/16	35.8½	35.11½	55⅞	55⅞ à 15/16	97	98	97⅜	47	86
	Mrt.	—	34 1/16	35.9½	35.11½	55½	55¾	97⅜	98¼	97¼	47 1/16	86¼
	Apr.	—	33 15/16	35.10 à 9½	36	55½ à 9/16	55⅞	97⅛ à 97	98 à 97¾	97¼	47	86⅜
	Mei	—	33⅞ à 11/16	35.10 à 10½	36.2½	55¾	55⅞ à 12/16	97¼ à ⅜	97⅝	97⅛	47 à 46⅞	86½
	Juni	—	33 13/16	36 à 36½	36.2½ à 3	55½	55 13/16	97⅜	97⅜	97⅛ à ¼	47¼ à 5/16	86¾
	Juli	—	33⅝	35.11½	36.2	55 11/16	56⅛	96½	97 à 96¾	96⅝	47⅛	86¾
	Aug.	—	33⅜	36.1 à 36	36.4 à 3½	55 11/16	56⅛	96½	96¾	96⅛	47	86⅝
	Sept.	—	33 11/16	36.1 à 1½	36.3½	55 11/16	56⅛	96⅜	97⅛ à ¼	96¼ à ⅜	47 à 46⅞	87¼
	Oct.	—	33 1/16 à ⅛	35.10½	36.1	55½ à 9/16	56	95 à 95¼	97⅛	94¾	46¼ à ⅜	86½ à ¾
	Nov.	—	33 5/16 à ⅜	35.7 à 8	35.10	55 à 55⅛	55½	95 à 95¼	96½	95	46 à 46½	85½ à ⅜
	Dec.	—	32⅞ à 33	35.6 à 6½	35.9½	54¾ à ⅞	55½ à ¼	94	96⅛	**94**	—	85 à 85¼
1756												
15 Mei officiële oorlog Frankrijk—Engeland. Frankrijk in het voordeel. Sept.: Pruisen—Oostenrijk. Pruisen in het voordeel.	Jan.	—	32⅞	35.4 à 3	35.6	54⅜ à ¼	54⅞	93½	95½	93½	—	85
	Febr.	—	32⅞ à 15/16	35.6 à 7	35.9	54½	54⅞ à ¾	93 à 93¼	94	93 à 93⅛	45½ à ⅜	84 à 83¾
	Mrt.	—	32⅞ à 15/16	35.9½ à 9	36	54⅜	54¾ à ⅞	94	94½	94	46¼	83¾
	Apr.	—	32 13/16	35.9	35.11	54½	54⅞	94¾	95	94¼	46¼ à ⅜	83⅞ à 84
	Mei	—	32⅛	35.8	35.11	54¼	54½	93½ à ⅜	93⅝	93¼	46¼	84¼
	Juni	—	32½	35.8½	35.11	54	54¼	93½ à ⅛	93⅜	93⅜	46¼	84¼
	Juli	—	32¼ à 1/16	35.9	35.11	54⅛ à ¼	54⅜ à ½	95¼ à ½	95½	95	46⅜	**85**
	Aug.	—	32¼	35.10 à 10½	36.1 à 1⅛	54⅜	54⅝	94½	94½	94 à 93¾	46⅝	85 à 85⅛
	Sept.	—	32¼	36 à 35.11	36.1½	54½	54¾	**94⅝**	94¾	94¼	46¾ à 13/16	85⅜ à ½
	Oct.	—	32 1/16	36.1	36.3½	54⅜ à ¼	54 9/16	95¼	94¾ à ½	95	47½	86 à 86½
	Nov.	—	31 15/16 à ⅞	36	36.2	54⅛	54⅜ à ½	95¼ à ½	95¼	94¾	—	—
	Dec.	—	32	36 à 36½	36.2	54⅛	54⅜ à 7/16	94¾ à ½	95¼	94½	47	—
1757												
tot Juni, succes voor Pruisen. Juli-Sept.: grote voordelen voor Frankrijk, Oostenrijk, Rusland, Zweden. Oct.-Dec.: Pruisen en Engeland herstellen zich: verbetering van hun positie in Pruisen, in Amerika.	Jan.	—	31 13/16	36.1 à 1½	36.3 à 2½	54 à 53⅞	54¼ à ⅜	94½	95¼ à 95	93¾	46¾	—
	Febr.	—	31 13/16	35.11½	36.2 à 1½	53 11/16	54 1/16 à 54	94¾	95½ à ⅜	94	46⅞ à 47	—
	Mrt.	—	31 13/16 à ¾	36	36.2	53¾ à ⅞	54 1/16 à ⅛	95½ à ¾	95¾	95¼	47⅛	—
	Apr.	—	31 11/16	35.11½ à 11	36.1½ à 1	53 11/16 à ⅝	54⅛	95¼ à 95	95½ à ¼	95¼	46½	—
	Mei	—	31⅜ à 7/16	35.7 à 6	35.10 à 9	53 1/16	53½	95¾ à ½	94 à 93¾	93½	45½	—
	Juni	—	31 à 30 15/16	35 à 34.11	35.1½ à 1	52¾ à ½	53¼ à ⅛	93½ à ¼	—	92½ à ¼	44	—
	Juli	—	31½	35.4 à 3	35.7 à 6	53¼	53¾ à ⅞	93¼	93¼	92¾	45½	—
	Aug.	—	31 3/16 à ¼	34.11 à 10	35.½	54 à 54⅛	53⅛ à ⅜	94	94	93½ à ¾	44¾	—
	Sept.	—	31½ à 9/16	34.10½	35	53 1/16 à 53	53⅝ à ½	93¼ à 93	93	92¾ à ½	44⅞	84½
	Oct.	—	31½	34.8	34.10 à 10½	53	53½ à 7/16	93½ à 94	94¼ à 94	93½ à 94	45½	—
	Nov.	—	31½	34.9 à 8½	34.10½ à 10	52⅞	53¼	94	94	93¾	45¼	—
	Dec.	—	31 9/16	34.8½	34.10½	53⅛ à 3/16	53⅝ à 54	93¾ à 94	93½ à 94	93½	46 1/16	—
1758												
Voordelen voor Engeland. Eskaders op de Franse kust. Wisselend krijgsgeluk in Pruisen. Het land uitgeput. Vredesaanbod. Muntvervalsing. April, nieuw verdrag Engeland—Pruisen, toezegging van troepen en geld.	Jan.	—	31 9/16	34.7½ à 7	34.9½ à 9	52⅞ à 53	53⅜ à ¼	94	93½	93¼	44½	—
	Febr.	—	31⅝	34.9	34.11	53¼	53⅞	94½	94 à 94⅛	93½ à ¾	45¼	—
	Mrt.	—	31⅜	34.7 à 6½	34.9 à 8½	53⅜ à ½	53⅞	94½	94	94⅛ à ¼	45	—
	Apr.	—	31¼ à 3/16	34.5 à 4½	34.7½ à 7	—	—	94	94⅛	93¾	—	—
	Mei	—	31⅝	34½	34.1 à 2½	53¼	53¾	94⅜	94½ à 95	94	44⅝	85¼
	Juni	—	31 1/16	34.1 à 1½	34.4 à 3½	53⅜	53⅞	95¼ à 95	—	94¾ à 95	44¾ à ⅝	85⅛
	Juli	—	31⅛ à 5/16	34.4	34.6½	53⅞ à ¾	54 9/16 à ½	96½ à 96	96	96	45 5/16	87
	Aug.	—	31¼	34.5½	34.8 à 7½	54 à 54 1/16	54⅜	95⅝	95	95½	45 3/16	87¼ à ⅜
	Sept.	—	31 5/16 à ⅛	34.5½	34.8½	53 13/16 à ⅞	54¼ à 5/16	95½ à ⅝	95½ à ⅝	95	45⅜	87
	Oct.	—	31 3/16	34.3½	34.6	53¾	54¼	95⅝	95¾	95½	45⅜	87¾ à ⅞
	Nov.	—	31 1/16	34.3 à 2½	34.5 à 4½	53½	54	95¾ à ½	—	95¼	—	—
	Dec.	—	30 15/16	34.1	34.3	53 5/16	53⅝	95¼	95⅝	95 à 94¾	45	—
1759												
Aug. en Sept. Eng. overwinningen in Amerika en ter zee. Ongelukkig jaar voor Pruisen; nederlagen, mensen- en geldnood. Tweede muntvervalsing, mensenroof, woudverwoesting, schatting. Oostenrijkse en Russische magazijnen verwoest.	Jan.	—	31¼	34.4	34.6	53½ à 9/16	54¼	96⅝	96¾	96	45½	—
	Febr.	—	31	34.8½	34.10½	53⅞	54 7/16 à ½	97 à 96¾	97¼	96¾ à ⅝	—	—
	Mrt.	—	30⅜	34.5	34.7½	53⅝	54	97	97½	96⅝	—	—
	Apr.	—	30½	34.7½ à 7	34.11	53⅝ à ½	53 13/16	96½	97¼	96½	45⅞	—
	Mei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Juni	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Juli	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Aug.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Sept.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Oct.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Nov.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Dec.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1760												
Eng. overwinningen te land en ter zee. Wisselend geluk in de strijd Pruisen—Oostenrijk en Rusland. Schijnvredesonderhandelingen van Frankrijk. Toestand Eng. binnenland goed.	Jan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Febr.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Mrt.	—	32	35.2½ à 2	35.5½ à 5	53⅞ à 5/16	55⅝	94 à 93¾	94½	93½	—	—
	Apr.	—	32⅛	35.3½ à 3	35.6½ à 6	53 7/16 à ⅜	53⅞ à ¾	95	95⅛	94	—	—
	Mei	—	32½ à 9/16	35 à 34.11	35.3 à 2	53⅛	53 9/16	94¾ à ½	94¼	—	46¼ à ⅜	85⅛ à ¼
	Juni	—	33½	34.11½	35.2½ à 2	53⅝ à 9/16	53 13/16	96¼	—	94½	46¼	85
	Juli	33¾	34	34.7½	34.11 à 10½	53¾ à ⅛	53⅝ à ½	95¼ à 95	95½	95½ à ¾	46	85½ à ¾
	Aug.	34 à 34¼	34¼ à ½	34.5	34.6½	53	53 5/16	95	95	95	45¾	85⅞
	Sept.	34⅝	34⅞	34.6½ à 6	34.8 à 7½	53⅛	53⅜ à 7/16	95¼	—	95¼	46 à 46⅛	86¼
	Oct.	34⅝ à 11/16	34⅞ à 15/16	34.4	34.5½ à 6	53 3/16	53½	95	95	95	45⅞	86¼
	Nov.	34 9/16	34 15/16	34.1	34.3 à 2½	53 3/16 à ⅛	53 13/16	94¾	94½	94¼	45 à ⅛	85¾ à ½
	Dec.	34 11/16	35	34.3 à 2 à 1	34.5 à 4	52⅞	53¼	94⅝ à ½	94¾ à ½	94⅜ à ¼	45½ à ¼	85¾ à ⅞
1761												
voor alle landen slecht. Ongelukkig voor Pruisen, geen voordeel voor Oostenrijk en Rusland. Geen Engelse subsidie aan Pruisen. Nieuwe Eng. koning werkt Pitt tegen; ontslag in Oct. Spanje aan Franse zijde in de oorlog.	Jan.	34 3/16 à ⅛	34 9/16 à ½	34.1½ à 1	34.4 à 3½	52¾ à 11/16	53¼ à ⅛	93¾	93⅞	93½	44½	85⅝
	Febr.	34⅛ à 1/16	34⅜	33.9 à 8½	34 à 33.11½	52⅜	52⅞	93¼	93½	93	—	—
	Mrt.	34 3/16	34½	33.8	34.1	52⅜ à 9/16	53 1/16 à ⅛	92¾	93 à 92¾	—	—	—
	Apr.	34 à 33⅞	34¼ à 3/16	33.8½	34	52¾	53 3/16 à ¼	92⅝ à ½	—	92¼	—	—
	Mei	33¾ à 5/16	33⅝	33.4 à 3	33.6 à 5	52 9/16 à ½	53	92 à 91⅞ à ¾	92	91½	—	—
	Juni	33 7/16 à ⅜	33¾ à ⅝	33.3½ à 3	33.5	52⅞ à 7/9	53½	93½ à ¼	93½	93¼	—	—
	Juli	33 9/16	33 13/16	33.3	33.6	52⅞ à 53	53⅜ à ½	93¼	93¼	92¾	—	—
	Aug.	33 11/16	33 15/16 à 34	33.5 à 8½	33.9	53½	53⅝ à 54	94 à 93⅞	94¼	93¾	—	—
	Sept.	33¾	34	33.10 à 10½	34½	53½	53⅞	94	94	93¾ à ⅞	—	—
	Oct.	33⅝	33⅞	34	34.4 à 3½	—	—	94¼	94½	94	—	—
	Nov.	33 15/16	34 3/16	34.8 à 9	34.11 à 9	53 5/16 à ¼	53 11/16 à ⅝	94½	—	93	—	85⅛
	Dec.	33⅝ à 9/16	33⅞	34.6 à 5	34.11 à 10	52⅞ à 13/16	53¼	94 à 93⅞	94¼ à 95	94¾ à ½	45⅞ à ¾	86¾
1762												
Engelse overwinningen en veroveringen ter zee. 4 Mei, vrede Pruisen—Rusland. 22 Mei, vrede Pruisen—Zweden. Pruisische overwinningen. 3 Nov., vrede Frankrijk—Engeland. Alle landen uitgeput.	Jan.	33⅜ à 7/16	33⅞ à 15/16	34.4 à 4½	34.8 à 8½	52⅞	53⅜	93½	94¼ à 94	93¼ à 93	45¼ à ⅜	86¾
	Febr.	33¼ à ⅜	33 11/16	34.8	35.1	53¼	53 13/16	94½ à ¾	95	94¼	45½	86¾
	Mrt.	33½ à 9/16	33⅞	34.10 à 10½	35.1 à 2	53 3/16 à ¼	53⅝	95¾ à ½	95½	94¾	—	—
	Apr.	33 1/16 à ⅛	33½ à 9/16	35 à 34.12	35.3½ à 3	53¼	53⅝	94½ à ¾	94½	94	46⅞	—
	Mei	32⅝	33	34.11 à 10	35.2½	53⅛	53⅝	94¾	94¾	94½	46⅝ à ¾	—
	Juni	32⅞	—	34.8	35 à 34.11	53⅜	53 13/16	94¾	95½	94¾	—	—
	Juli	32 5/16	32⅝ à ¾	34.7½	35	53 5/16	53 11/16	95½	96 à 95¾	95½	47	—
	Aug.	32¼ à 5/16	32½ à 9/16	34.8	34.11½	53 7/16 à ½	54 à 1/16	95½	96¼	95	47¼	—
	Sept.	32½ à 3/16	32 13/16	34.8½ à 9	35 à 35.1	53⅞ à 54	54⅜ à ½	95¾ à 96	96¼ à ½	95½	47⅝	—
	Oct.	32 7/16 à ⅜	32⅝ à 9/16	34.11½	35.3 à 2½	54⅜ à ¼	54 13/16 à ¾	96¼ à 96	97 à 96¾	95¾	—	—
	Nov.	32 5/16 à ⅜	32 11/16 à ¾	34.10½ à 10	35.2 à 2½	54¼ à ⅞	54⅝ à ¾	95¾	96½ à ¼	95½	46⅛	86¼ à 86
	Dec.	32¾	33¼	34.10½ à 10	35½ à 35	54⅜ à 5/16	54 13/16	96¾ à ⅞	97¼	96	46⅛	86⅞ à 87
1763												
vredesonderhandelingen. 15 Febr., vrede Pruisen—Oostenrijk en Frankrijk.	Cijfers zie Hoofdstuk IV.											

Deze koersen volgden eerst de politieke toestand (inzinking eind 1755, afwachting en begin van de oorlog), vervolgens de economische situaties door de strijd geschapen, niet direct reagerend op de krijgsgebeurtenissen.

[1]) De cijfers der wisselkoersen zijn voor Jan. 1755—Oct. 1757, Mei—Oct. 1758, Mei 1760—Jan. 1761, Nov. 1761—Febr. 1762, Nov. 1762—April 1763 ontleend aan de prijscouranten. Voor de tussenliggende maanden zijn de Nederlandse en Franse Copyboeken van De Vogel gebruikt, waaraan ook 1759—1760 grotendeels ontbrak.

GEBRUIKTE BRONNEN EN LITERATUUR.

A. BRONNEN.

Gemeente Archief Amsterdam.

Bank van Leening, Ingekomen stukken 1754—1802 — B. v. L. 124
Kleyn Balance boek, 1756—1805 — B. v. L. 234
Kasboek 1731—1863 — B. v. L. 239
Notulen 1703—1798 — B. v. L. 2
Archief Brants, Bancoboek Jan-Isaäc de Neufville 1751—1764 — Arch. Br. 168
Brieven aan Quiryn Brants uit:
Norköping 1759—1787 — Arch. Br. 390
Skandinavië en Oostzeegebied — Arch. Br. 392
Brieven aan Jan-Isaäc de Neufville uit:
Nederlandse steden — Arch. Br. 345, 352, 354
Haarlem — Arch. Br. 347
Oostfriesland — Arch. Br. 361
Silezië — Arch. Br. 363, 364
Hamburg en Altona — Arch. Br. 365
Koningsbergen en Pillau — Arch. Br. 367
Div. Duitse steden — Arch. Br. 368
Dantzig — Arch. Br. 369
Rusland, Zweden, Noorwegen, Denemarken — Arch. Br. 371
Londen, Van Hemert & Lutkeman 1756—1772 — Arch. Br. 375
Londen, Hen-Mez — Arch. Br. 376
Frankrijk — Arch. Br. 381
Copyboek Quiryn Brants 1755—1771 — Arch. Br. 210—211
Copyboek J.-I. de Neufville 1758—1773 — Arch. Br. 189—191
Grootboek J.-I. de Neufville 1754—1762 — Arch. Br. 142
Journaal Dirk Leeuw 1722—1768 — Arch. Br. 262
Journaal J.-I. de Neufville 1745—1772 — Arch. Br. 104—105
Kasboek J.-I. de Neufville 1749—1764 — Arch. Br. 167
Reederijboek 1751—1774 — Arch. Br. 162—163
Stukken betr. het Huis met de Hoofden — Arch. Br. 415
Stukken betr. het smakschip De Neufville van der Hoop — Arch. Br. 439
Archief Burgemeesters, Missiven van vertegenwoordigers in het buitenland, Rusland.
Regesten van requesten.
Stukken betr. Gebr. de Neufville — Arch. Burg. Handel 2
Stukken betr. Geldzaken — Arch. Burg. Handel 9
Desolate Boedelkamer, Acten van Rehabiliteit 1763—1797 — D. B. K. 825—827
Capitaalboeken 1763—1777 — D. B. K. 860—863
Lijsten inhoudende namen en bedragen der crediteuren 1762—1764 — D. B. K. 499—501
Pleitrollen met de vonnissen 1772—1773 — D. B. K. 714
Registers van Accoorden 1763—1777 — D. B. K. 662—664
Registers van Inventarissen 1761—1763 — D. B. K. 458
Registers van de Notulen 1758—1778 — D. B. K. 162—166
Registers van ongeteekende crediteuren 1761—1777 — D. B. K. 653—654
Reparatieboek 1758—1811 — D. B. K. 799
Staaten van Inventaris 1763—1773 — D. B. K. 280—290

Goud- en Zilversmidsgelde, Register van namen der gildebroeders 1669—1677
Groot-Memoriaal 1758—1775 Gr.-Mem. 1758—1775
Huiszittenhuis, N. Z. Journaal 1757—1796 N. Z. Huisz.hs. 279
Protocol van Notulen 1746—1771 N. Z. Huisz.hs. 256
Rekeningen afgelegd door regenten aan burgemeesters 1749—1783
N. Z. Huisz.hs. 275
Huiszittenhuis, O. Z., Protocol van resolutiën, later van Notulen 1753—1766
O. Z. Huisz.hs. 3
Notaris Archieven, Notaris Salomon Dorper, Inventarisprotocol, N. A. 10907
Notaris Archieven, Notaris Salomon Dorper, protocollen van acten 13—22 Aug. 1763 N. A. 10607
Notaris Dominicus Geniets, prot.:
Jan.-Mrt. 1757 N. A. 13548
Jan.-Febr. 1763 N. A. 13582
Juli-15 Aug. '63 N. A. 13585/6
Notaris Mr. G. van Homrigh, prot.:
Jan.-Mei 1752 N. A. 12329
Aug.-Dec. 1755 N. A. 12336
Mei-Dec. 1758 N. A. 12343/4
Jan.-April 1763 N. A. 12358
1-17 Sept. 1763 N. A. 12362
Jan.-Dec. 1766 N. A. 12372—75
Mrt.-Mei 1772 N. A. 12402/3
Mrt.-Apr. 1776 N. A. 12429
Jan.-Dec. 1777 N. A. 12434—38
Apr.-Juni 1780 N. A. 12452
Jan.-Sept. 1787 N. A. 12485/6/7
Notaris Mr. Paulus Huntum, Inventarisprot.:
N. A. 14240
Prot. van acten:
Jan. 1759—Juni 1764 N. A. 14123—14134
Juli-Dec. 1765 N. A. 14137
Mei-Aug. 1766 N. A. 14139
Notaris Frederik Klinkhamer, Inventarisprot.
N. A. 11731/32
Prot. van Acten 1756/57 N. A. 11729/30
Notaris David van Oostrum, Prot. van Acten:
Mei-Aug. 1763 N. A. 11861
Notaris Philippus Pot, Prot. van Acten:
Juli-Dec. 1759 N. A. 10159
Juli-Dec. 1763 N. A. 10167
Notaris A. Tzeeuwen,
Prot. van Acten 1752 N. A. 7703/4
Notaris Albertus Jolle Vermeer,
Prot. van Acten:
Juli-Dec. 1764 N. A. 13106
Nouvelles van Staat 1757—1764.
Quohier van de personele quotisatie 1743.
Quytscheldinge 1769—O[6].
Register van Quytscheldinge 1755—1779.
Rechterlijk Archief, Gepriviligieerde Rolle 1767 R. A. 1794, 1975
Kleine Rolle 1742—1779 R. A. 2057, 2058
Ordinarisrol 1763—1768 R. A. 1900—1902
Vierschaarregisters
1763, Juli-Dec. R. A. 1391—1392
1768, Juli-Sept. R. A. 1411

Spin- en Nieuwe Werkhuis, Inschrijfboek van het Werkhuis 1742—1771 Sp. en N. Werkh. 42
Rekeningen afgelegd door regenten aan burgemeesteren (Spinhuis) 1742—1782 Sp. en N. Werkh. 231
Rekeningen door regenten afgelegd aan burgemeesteren (Werkhuis) 1742—1782 Sp. en N. Werkh. 253
Thesaurie Ordinaris, Bijlagen Consignatiekas, 1759, 1763, 1764. Thes. Ord 124, 128—130
Grootboek 1742—1768 Thes. Ord. 634
Journaal 1751—1760
Wisselbank, Balansboeken 1707 W. B. 132
1717 W. B. 152
1726 W. B. 174
1736—1767 W. B. 190—251
Giroboeken 1763 W. B. 244, 243

Economisch-Historische Bibliotheek, Amsterdam.
Nederlandsch Instituut voor Prijsgeschiedenis,
Groothandelsprijzen 1750—1767
Prijscouranten 1750—1767
Archief De Vogel, Nederlands Copyboek 1757—1759, 1761—1764.
Frans Copyboek 1759, 1763.
Grootboek Weduwe Straalman.
Grootboek Abraham Straalman.
Grootboek Leonard Thomas de Vogel.
Grootboek Tomas de Vogel.
Huishoudboek De Vogel.
Journaal Thomas de Vogel & Soon 1762—1764.
Journaal Thomas de Vogel 1754—1766.
Memoriaal Thomas de Vogel & Soon 1763—1765.
Reederijboek de Vrouw Catharina.

Arnhem, Rijksarchief.
Archief Culenborg, Portefeuille met Stukken betr. Sûreté de Corps.
Register van afgesonden brieven 1760—1767.
Resolutiën uit 's Hage 1763—1770.
Archief Harderwijk, Rechters Pleidooiboek 1736—1777.
Archief Zutphen, Index op Begraafboeken, St. Walburgs- en Broederenkerken, Rechterlijk Archief.

's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief.
Generaliteitsmuntkamer, Bepaalde onderwerpen. Gen. Muntk. 60, 61.
Generaalregisters 1760—1769. Gen. Muntk. 24, 25.
Verzameling stukken van den essayeur-generaal Marcellus Emants Gen. Muntk. 58.
Archief van de Staten-generaal tot 1795,
Missiven Zweden 1758—1766.
Missiven uit Duitschland 1762—1763.
Lias Zweden, Denemarken, Polen, Moskovien.
Archief Steyn, Brieven van hooggeplaatste personen. Arch. Steyn 39.
Quitanties van secrete diensten. Arch. Steyn 42.
Verschillende onderwerpen 1748—1771. Arch. Steyn 52.

Haarlem, Gemeentearchief.
Extract doop-, trouw- en begraafregisters.
Inventaris-protocol van notaris Nic. Gallé.

Haarlem, Rijksarchief.
Rechterlijk Archief, Overdracht van buitenplaatsen.
R. A. H. 606, 607.

Zutphen, Gemeente Archief.
Groot Burgerboek 1717—1814.
Ingekomen brieven.

Parijs, Archives nationales.
Marine B 7 411, Lettres de M. Astier 1758.
B 7 421, Lettres de M. Astier 1763.
B 7 422, Lettres de MM. Van der Hoeven et Potin 1763.
Aantekeningen van Dr. J. G. van Dillen uit de archives consulaires, Amsterdam, vriendelijk ter beschikking gesteld.

B. LITERATUUR EN GEDRUKTE STUKKEN.

Anmärkningar öfwer en i Stockholm nyligen tryckt Skrift kallad Oförgripelige Tankar om Rikets nuwaranda Gälds Betalning. Stockholm 1765.

Baasch, E., Hamburg und Holland im 17. und 18. Jahrhundert. Hans. Geschichtsblätter 1910 I.

— Holländische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1927.

Bang, N. E., Tabeller over skibsvart og varetransport gennem Øresund 1661—1783 og gennem Storebaelt 1701—1778. Kobenhavn 1906, 1922.

Berdrow, W., Buch berühmter Kaufleute, Leipzig 1905.

Berg, L. van den, Lijst der voornaamste handelshuizen te Amsterdam en Rotterdam in 1800. Econ.-Hist. Jaarb. 1918.

Beyerink-de Boer, Het dagboek van Jacob Bicker Raye. Amsterdam 19...

Bisschop, W. Roosegaarde, De opkomst der Londensche Geldmarkt 1640—1826, 's-Gravenhage 1896. Diss.

Blok, P. J., Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland. 1888/89.

Breen, J. C., Eene Amsterdamsche credietinstelling uit het laatst der achttiende eeuw, Tijdschr. voor Gesch. 1900.

Brugmans, H., Geschiedenis van Amsterdam. Amsterdam 1930.

Büsch, J. G., Sämtliche Schriften über Banken und Münzwesen, Hamburg 1801.

Damme, A. van, De buitenplaatsen te Heemstede, Berkenrode en Bennebroek 1628—1811. Haarlem 1903.

Diferée, H. C., De Geschiedenis van den Nederlandschen handel tot den val der Republiek. Amsterdam 1908.

Dillen, J. G. van, Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen, De Economist 1923.

— De beurscrisis te Amsterdam in 1763, Tijdschr. voor Gesch. 1922.

— Bronnen tot de Geschiedenis der Wisselbanken. 's-Gravenhage 1925 R.G.P. Grote serie 59, 60.

— De duurte in de laatste jaren der zeventiende eeuw, Onze Eeuw 1918.

— Het economisch leven in de Republiek der Zeven Provinciën, Hoofdstuk 140, Nieuwe Wereldgeschiedenis. Amsterdam 1929/32.

— Eenige brieven der firma Hope & Co. Econ.-Hist. Jaarb. 1915.

— Effectenkoersen aan de Amsterdamsche beurs, Econ.-Hist. Jaarb. 1931.

— Handel en Nijverheid van Amsterdam in de achttiende eeuw. Jaarb. Dept. Amsterdam van de Maatschappij van Nijverheid en Handel 1928.

— Een memorie der generaalmeesters van de Munt. Econ.-Hist. Jaarb. 1926.

Elias, J. E., De Vroedschap van Amsterdam. Haarlem 1903—1905.

Gedenkzuil der Noodlottige Koopjaaren. Amsterdam 1773.
Geschichte der Handelskammer zu Frankfurt a.M. 1707—1908. Frankfurt 1908.
Grill, J., Goudtbalans. Amsterdam 1715.
Handvesten van Amsterdam, Tweede vervolg. Amsterdam 1777.
Hans Szn., P., De financiëele crisis van 1763 te Amsterdam. Gids 1907.
Hartong, F. L., Register der protocollen van notarissen in Nederland. Rotterdam 1916.
Jensen, J. N. Jacobsen, Reizigers te Amsterdam. Amsterdam 1919. Supplement 1936.
Juglar, Clément, Des crises commerciales et de leur retour périodique. Paris 1889.
Kernkamp, G. W., Baltische Archivalia. 's-Gravenhage 1909.
— Johann Beckmanns Dagboek van zijn reis door Nederland 1762. Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Genootschap 1912.
— Bengt Ferrners Dagboek van zijn reis door Nederland 1759. Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. 1910.
— Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken. 's-Gravenhage 1903.
Kluit, W. P. Sautijn, De Amsterdamsche Beurs in 1763 en 1773. Amsterdam 1865.
Koser, R., Die preussischen Finanzen im 7-jährigen Krieg. Forsch. zur brandenb. u. preuss. Gesch. 1900.
Lelong, I., Koophandel van Amsterdam, 2e - 9e druk, Amsterdam 1704, 1715, 1719, 1724, 1734, 1744, 1753, 1763, 1780.
Luzac, E., Hollands Rijkdom. Leiden 1780.
Mansvelt, W. M. F., De crisis van 1763 en de economische achteruitgang van Amsterdam. Tijdschr. voor Gesch. 1922.
— Rechtsvorm en geldelijk beheer der Oost-Indische Compagnie. Diss. Amsterdam 1922.
— Uit ons verleden. Tijdschr. van de Ned. Mij. voor Nijverheid en Handel 1925.
Mees, W. C., Proeve eener Geschiedenis van het Bankwezen in Nederland. Rotterdam 1838.
Meilink, Aafke, Amsterdam in de jaren 1750—1780. Alg. Handelsbl., Banknr. Jan. 1938.
Naamregister van alle de Heeren Kooplieden der stad Amstelredam. 1768.
Neufville, A. C. de, Histoire généalogique de la maison de Neufville, Amsterdam 1869.
Nierop, Leonie van, Het dagboek van Jacob Bicker Raye 1732-1772. Jaarb. Amstelodamum 1937, 1938.
— Eenige handelsbetrekkingen van het huis Braunsberg & Co. te Amsterdam in 1815. Econ.-Hist. Jaarb. 1935.
— Gegevens over de nijverheid van Amsterdam 1667—1772, Jaarb. Amstelodamum 1930.
— De honderd hoogst aangeslagenen te Amsterdam in 1813. Econ.-Hist. Jaarb. 1925, 1927.
— Een knutselaar aan de draaibank. Maandblad Amstelodamum 1935.
— Naamregister van alle de voornaamste winkeliers. Jaarb. Amstelodamum 1932.
Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken 1750—1770.
Nouvelles van Staat 1757—1764.
Oeder, M., Beytrage zur Oekonomie Kameral- und Polizeywissenschaft, aus den Berichten eines deutschen Kameralisten von seinen Reisen nach der Schweiz, Frankreich, Holland und England im Jahre 1759 und 1763. Dessau 1782.
Oforgripeliga Gissningar om Wäxelns Högd i Swerige, Stockholm 1761.

Oldewelt, W. F. H., Inventaris van het Archief van de Bank van Leening tot 1863. Amsterdam 1927.
— Inventaris van de archieven tot 1808 van het O. Z. en het N. Z. Huis en van 1808—1870 over de Huiszittende Armen. Amsterdam 1929.
— Inventaris van het Archief van het Spin- en Nieuwe Werkhuis tot 1870. Amsterdam 1929.
— De porseleinfabriek aan de Amstel, Oud-Holland 1932.
— De Smeth, Gegevens betreffende-, p. 81 Maandbl. Amstelod. 1933.
— Oude Koopmansboeken, Alg. Handelsbl. 26 Juni 1935.
Oudermeulen, C. van der, Recherches sur le commerce. Amsterdam 1778—'84.
Posthumus, N. W., Bronnen tot de Leidsche textielnijverheid, dl. VI. 1703—1795. 's-Gravenhage 1922.
Pringsheim, O., Beiträge zur wirtschaftlichen Entwicklung der Vereinigten Niederlande im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig 1890.
Reesse, J. J., De suikerhandel van Amsterdam. Haarlem 1908.
Resolutiën van de Staten-Generaal. 1763.
Resolutiën van de Staten van Holland en Westvriesland. 1763/'64.
Ricard, S., Traité général du commerce. Paris 1801.
Savary, J., Le parfait négociant. Paris 1675.
Scheltema, P., Inventaris van het Oud-archief der gemeente Amsterdam. Amsterdam 1874.
Scheurleer, D. F., Mozarts verblijf in Nederland en het muziekleven aldaar. 's-Gravenhage 1883.
Schimmel, W. F., Geschiedenis van het muntwezen in Nederland. Amsterdam 1882.
Schuddebeurs, H. G., Nederlandsch verzekeringsbedrijf (1720—1924) in zoover door N.V.'s uitgeöefend. Econ.-Hist. Jaarb. 1928.
Schuurman, W. H. A. Elink, Korte aanteekeningen betreffende verzekering in de dagen der Republiek. Econ.-Hist. Jaarb. 1917.
Sickenga, F. N., Bijdragen tot de geschiedenis der belastingen in Nederland, Leiden 1864, diss.
Sjöstrand, E., Mynt- och Bankpolitik under Hattväldet, 1738—1764. Uppsala 1908.
Skalweit, S., Die Berliner Wirtschaftskrise von 1763 und ihre Hintergründe. Stuttgart-Berlin 1937.
Soetbeer, A., Beiträge und Materialien zur Beurtheilung von Geld- und Bankfragen. Hamburg 1855.
Svanström, R.- en C. F. Palmstierna, A short history of Sweden, transl. by Joan Bulman. Oxford 1934.
Timmer, E. M. A., Knechtsgilden en knechtsbossen. Haarlem 1913.
Vaz Dias, A. M., Over den vermogenstoestand der Amsterdamsche Joden in de 17e en 18e eeuw. Tijdschr. voor Gesch. 1936.
Vies, A. B. van der, Bijdragen voor de geschiedenis der verzekering. Amsterdam 1904.
Wagenaar, J., Geschiedenis van Amsterdam in zijn opkomste enz. Amsterdam 1760/'67.
Weech, F. von, Monsignore Garampi in Holland im Jahre 1764. Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. 1899.
Winter, P. J. van, Het aandeel van den Amsterdamschen handel aan den opbouw van het Amerikaansche gemeenbest. 's-Gravenhage 1927.
— Nederlanders op nieuwe markten. Gids 1934.
Wirth, M., Geschichte der Handelskrisen. Frankfurt a.M. 1874.
Wiskemann, E., Hamburg und die Welthandelspolitik. Hamburg 1929.

STELLINGEN

I

De klacht van Van den Oever, Maurice Roelants en andere Vlaamse jongeren, dat er in Noord-Nederland niet genoeg belangstelling voor de Vlaamse literatuur bestaat, is ongegrond.

II

Terecht zegt Knuttel (Leidsch Tijdschr. LVI, p. 18), dat in Gorter nooit het beleden marxisme de idealistische wereldbeschouwing heeft overwonnen.

III

In „Een Spel van Sinnen van den Voorleden Tijt" (Dr. N. van der Laan, Rederijkersspelen, p. 18, vs. 243—45):

> „Hoe heet gij: Mees-gaet-me of wildij focken?
> Maer Winter-vinck of Pier Hoop-somer?"

betekent „focken" niet: „weglopen" en moet „wildij focken" ook met een hoofdletter en een verbindingsteken worden geschreven en opgevat worden als schertsende bijnaam.

IV

Het verdient de voorkeur om in het gedicht van Vondel „Aen de Beurs van Amsterdam" (zie De Werken van Vondel, dl. IV, p. 548, uitg. W. B.) vs. 10 en 11:

> „Want schepen brieven, gelt en goet,
> En Beursgeloof is eb en vloet."

„schepen brieven" als een compositum op te vatten en niet als twee afzonderlijke woorden, zoals de commentaar in de W. B. uitgave doet.

V

In de discussie Mansvelt-Van Dillen (Tijdschr. voor Gesch. 1922, p. 241) verdient de opvatting van Van Dillen de voorkeur, mits men in het oog houde, dat er behalve crediet-overspanning tijdens de Zevenjarige Oorlog, ook een wezenlijk nieuwe uitbreiding van de geldhandel in het spel was.

VI

Uit de meer optimistische berichtgeving in de achttiende-eeuwse koopmansbrieven en uit de winstcijfers in de journalen mag men opmaken, dat de moeilijkheden van de Nederlandse handel voor 1780 minder groot waren dan men dikwijls aanneemt.

VII

De zg. psychografische methode, toegepast door Mej. Dr. H. E. Heimans in haar dissertatie „Het karakter van Willem III", opent geen mogelijkheid tot groter historische objectiviteit.

VIII

De wetenschappelijke waarde van het Dagboek van Bicker Raye is gering.

IX

De bloedige oplossing van erekwesties, gelijk wij die kennen uit de Spaanse comedia van den zg. Siglo de Oro, is geen getrouwe weerspiegeling van de werkelijkheid dier dagen.

X

Onderricht in Bijbelkennis op school is gewenst.